

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

ustad
US
sənətkarlar

İSA MUĞANNA

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

ALTI CİLDDƏ

6

"AVRASIYA PRESS"

BAKI

2009

ustad
US
sənətkarlar

İsa Muğanna.

Seçilmiş əsərləri.

Altı cildə. VI cild.

Bakı, “Avrasiya press”,

2009, 384 səh.

Ədibin altı cildliyinin son cildinə onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı məqalələri, müsahibələri və haqqında yazılar daxil edilmişdir.

© Azərbaycan Respublikası

Mədəniyyət və Turizm

Nazirliyi

© İsa Muğanna

© “Avrasiya press”, 2009

ISBN 978-9952-442-16-8 İsa Muğanna.

Seçilmiş əsərləri.

ISBN 978-9952-442-22-9

VI cild.

**İ.M.HÜSEYNOVUN “İSTİQLAL” ORDENİ İLƏ
TƏLTİF EDİLMƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN**

FƏRMANI

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı böyük xidmətlərinə görə İsa Mustafa oğlu Hüseynov “İstiqlal” ordeni ilə təltif edilsin.

*Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti*

Bakı şəhəri,
11 iyun 1998-ci il

XALQ YAZIÇISI İSA HÜSEYNOVA

Hörmətli İsa Hüseynov!

Sizi – Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsini 70 illik yubileyiniz münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Siz 50-ci illərdən bədii yaradıcılığa başlayaraq qısa bir müddətdə öz əsərlərinizlə oxucuların dərin rəğbətini qazanmışınız. Ədəbiyyatımızda insana, onun zəngin, mürəkkəb mənəvi dünyasına marağı gücləndirən roman və povestləriniz bütöv bir nəslin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. İdeoloji buxovlardan uzaqlaşaraq həyata obyektiv baxış yaradan, insan şəxsiyyətinə, ləyaqətinə ehtiram hissələri təbii edən əsərləriniz sonrakı yazıçılar nəslinin təşəkkül tapmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Müasirlərimizin əxlaqi saflığı, psixoloji ovqatları, milli dəyərlərlə yaşamaq səyləri sizin nəsrinizdə yüksək sənətkarlıqla təsvirini tapmışdır. Siz öz bədii yaradıcılığınızda Azərbaycanımızın tarixi keçmişinə, dilinə və mədəniyyətinə böyük maraq doğurmaqla xalqımızın milli süürünün inkişafına əhəmiyyətli xidmət göstərmişiniz.

Uzaq və yaxın tariximizdəki uğurlarımızın və itkilərimizin bədii təhlilini həssaslıqla, ürək yangısı ilə verən romanlarınız ədəbiyyat həvəskarları tərəfindən böyük maraq və rəğbətlə qarşılanmış, bir sıra dillərə tərcümə olunmuş, müxtəlif xarici ölkələrdə nəşr edilmişdir.

Siz respublikada öz dəst-xətti ilə seçilən məhsuldar ssenarist kimi də məşhursunuz. Milli kinomuzun parlaq səhifələri sayılan “Ulduzlar sönmür”, “Nəsimi”, “Tütək səsi”, “Nizami” kimi bədii filmlərin ssenariləri sizin qələminizin məhsuludur. Tarixi keçmişimizin dərk olunmasında mühüm rol oynayan bu filmlər indinin özündə də tərbiyəvi təsir gücünü və dəyərini qoruyub saxlayır.

Sizin yaradıcılığınızın ən yetkin və məsul çağı respublikamızın müstəqilliyinin gənclik dövrünə təsadüf edir. İndi ölkə həyatının başqa sahələrində olduğu kimi, mədəniyyət və ədəbiyyatın inkişafı qarşısında da geniş üfüqlər açılmışdır. Əminəm ki, siz milli ədəbiyyatımızı qələminizdən çıxan yeni dəyərli sənət nümunələri ilə zənginləşdirəcəksiniz.

Sizə uzun ömür, cansağlığı və yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 11 iyun 1998-ci il
“Ədəbiyyat” qəzeti, 19 iyun 1998-ci il

XALQ YAZIÇISI İSA HÜSEYNOVA

Hörmətli İsa müəllim!

Sizi – müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsini 80 illik yubileyiniz münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Siz bədii söz sənətimizin dəyərli nümunələri olan əsərlərinizlə respublikamızda ədəbi-mədəni mühitin inkişafına sanballı tövfiqlər vermişiniz. Altmış ilə yaxın bir dövrü əhatə edən səmərəli yazıçılıq fəaliyyətiniz ədəbiyyatımızın zəngin ənənələrinin qorunub saxlanması və yaşadılması naminə xidmətin parlaq ifadəsidir. Xalqımızın yaxın-uzaq keçmişinin mənzərələrini dəqiq, inandırıcı boyalarla dolğun əks etdirən povest və romanlarınız ədəbiyyatımızın yeniləşməsində mühüm rol oynamışdır.

Dərin ictimai, tarixi-fəlsəfi məzmunu və əsl vətəndaşlıq mövqeyi ilə səciyyələnən yaradıcılığınız Azərbaycan oxucusunun bədii zövqünün formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Sizin yazı üslubunuzda doğma dilimizin poetik imkanları bütün canlılığı və təbiiliyi ilə özünü büruzə verir.

Ssenariləriniz əsasında çəkilən, xalqımızın yetirdiyi Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi və digər qüdrətli şəxsiyyətlərin ömür yolunu canlandıran bədii filmlər tamaşaçılar tərəfindən həmişə böyük rəğbətlə qarşılanmış, mütəxəssislərin yüksək qiymətinə layiq görülmüş və milli kino xəzinəsinə daxil olmuşdur.

Siz əzmlə yazıb-yaradaraq ədəbiyyatımızın zənginləşməsi yolunda xidmətlərinizi əsirgəmirsiniz. İnanıram ki, gənc nəsil bədii fikir tariximizdə özünəməxsus yer tutan yaradıcılığınızdan milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq və əxlaqi saflıq mənbəyi kimi bundan sonra çox faydalanacaqdır.

Sizə möhkəm cansağlığı və xoşbəxtlik arzulayıram.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının prezidenti

Bakı şəhəri, 10 iyun 2008-ci il

“Azərbaycan” qəzeti, 11 iyun 2008-ci il

MİNNƏTDARLIQ

*XALQ YAZIÇISI İSA MUĞANNA
AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVƏ
TƏŞƏKKÜR MƏKTUBU YAZIB.
MƏKTUBDA DEYİLİR:*

“Yaşımın 80 illiyi münasibətilə dediyiniz dərin, səmimi sözlər məni son dərəcə sevindirdi, xəstəliyimin əzablarını yüngülləşdirdi. Sevincimin əsas səbəbi budur ki, Siz ulu öndərimiz Heydər Əliyevin yolunu davam etdirərək, mənəvi sərvətlərimizin yayılması və inkişafında həssas fəaliyyət göstərirsiniz. Mənim yaradıcılığımıza aid dərin mənalı sözlərə görə təşəkkürümü və minnətdarlığımı bildirirəm və geniş demokratiya yolunda uzun-uzun illər fəaliyyət göstərmənizi arzulayıram.

*Hörmət və məhəbbətlə,
Xalq yazıçısı İsa Muğanna,*

12.06.2008.
“Ədəbiyyat qəzeti”,
20 iyun 2008-ci il

ROMAN
POVEST
HEKAYƏ
MƏQALƏ
İNTERVÜ

SOVET DÖVRÜ TƏNQİDİ

YAZIÇININ SİYASİ MÖVQEYİ

Gənc və istedadlı yazıçı İsa Hüseynovun “Yanar ürək” povesti haqlı olaraq mətbuatımızın diqqətini cəlb etmişdir. Povestə həsr olunan tənqidi məqalələrdən görünür ki, oxucu bu əsərdən bir o qədər də razı qalmamışdır. Narazılığın səbəbi odur ki, yazıçı bu-günkü kolxoz kəndini düzgün göstərə bilməmişdir, onun təsvir etdiyi mənzərə birtərəfli, boyalar isə çox tünd çıxmışdır.

İsa Hüseynov ümid verən gənc sovet nasirlərindəndir. Onun kolxoz kəndinə həsr edilmiş bir sıra hekayə və povestləri, xüsusən “Bizim qızlar” və “Dan ulduzu” yazısının müasir kəndi öyrənməyə və realist bir qələmlə təsvir etməyə can atdığını göstərir. O, həyat hadisələrini dərinlən və təfərrüatı ilə, insan xarakterlərini isə daha çox psixoloji planda əks etdirməyə meyl edən yazıçılardandır. Onun yazı üsulunda bir təbiilik, həyatilik, sünilikdən uzaq olan canlı həyat tərəvəti duyulmaqdadır. Əsərlərinin dili sadə və aydın, dialoqları canlı və təbiidir. Bütün bunlar gənc bir yazıçı üçün müsbət yaradıcılıq əlamətləridir.

Etiraf etmək lazımdır ki, müəllifin realizminə xas olan bəzi müsbət cəhətlər “Yanar ürək” povestində də vardır. İsa Hüseynovda həqiqi sənətkarlara məxsus elə bir bacarıq vardır ki, oxucunu təsvir etdiyi mühitə, şəraitə köçürə bilir, öz qəhrəmanlarının taleyi ilə yaxından maraqlandırır. “Yanar ürək” povestini oxuyan hər kəsi Səmədin, onun əmisinin və Gülgəzin taleyi, “Gələcək” kolxozundakı kolxozçuların taleyi düşündürür, hadisələri maraqla izləməyə məcbur edir. Bəzi xarakterləri müəllif canlı, real cizgilərlə verməyə müvəffəq olmuşdur. Xüsusiyətçi Məmiş Əlləzoğlu, məsulyyətsizcəsinə arxayın və yaltaq bir adam olan kolxoz sədri Rəhimli, briqadir Məsinin arvadı dilli-dilavər Gülbəniz surətləri

yadda qalır. Povest xoş təsir bağışlayan aydın və təbii bir dillə yazılmışdır; dialoqlar canlı və koloritlidir.

Lakin bu müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, İsa Hüseynovun povesti bizi razı salmır və yazıcının yaradıcılıq səhvləri barədə dərindən düşünməyə vadar edir.

İsa Hüseynovun bu povesti, o biri povestlərindən fərqli olaraq, daha çox tənqidi ruhdadır. Yəni yazıçı burada kolxozlardakı bir sıra nöqsanları tənqid etmək vəzifəsini qarşıya qoymuşdur. Bu, əlbəttə, pis deyildir. Çünki sovet ədəbiyyatının vəzifələrindən biri də cəmiyyətimizdəki, işimizdəki nöqsanları tənqid etmək, irəliyə doğru inkişafımıza mane olan halların aradan qaldırılmasına, yolumuzun əngəllərdən təmizlənməsinə kömək etməkdir. Amma məlumdur ki, nöqsan mücərrəd halda yaşamır; o bizim işimizin içində yaşayır və inkişafımıza mane olur. Nöqsan bəzən işdəki çətinliklərdən, bəzən bu və ya başqa səhvlərdən, çox vaxt isə köhnə fikirlə və köhnə əhvali-ruhiyyəli adamların nalayiq hərəkətlərindən irəli gəlir, lakin heç vaxt özbaşına, etinasız buraxılmır, o daim xalqın kəskin tənqidinə, müqavimətinə rast gəlir, mübarizələrdə, bəzən hətta gərgin mübarizələrdə dəf edilir, aradan qaldırılır.

Öz qüvvəsinə inanan adamlarımızda bu və ya başqa nöqsan bədbinlik və ümitsizlik doğurmur. Çünki yeni dünya quran sovet adamları qarşılarına çıxan çətinlikləri, maneələri aradan qaldıraraq, gerilikdə, köhnə fikir və əhvali-ruhiyyələrlə mübarizə apara-apara qələbə çalır, qabağa gedirlər. Buradan aydındır ki, bizim həyatımızda əsas və həlledici cəhət sovet adamlarının kommunizm cəmiyyəti qurmasıdır. Çünki məhz bu cəhətlər quruculuq işində adamlarımızın yüksək mövqeyi, böyük tarixi vəzifələri, mənəvi qüdrəti, müsbət əxlaqi keyfiyyətləri, bir sözlə, bütün gözəlliyi məhək daşından, sınaqdan keçib meydana çıxır. Adamlarımız kommunizm cəmiyyəti uğrunda mübarizədə polad kimi bərkidir, yeni insan xarakterini özündə tərbiyə edir. Sovet ədəbiyyatının nailiyyəti hesab etdiyimiz ən yaxşı əsərlərdə həyatımızın bu böyük həqiqəti öz parlaq əksini tapmışdır. “Polad necə bərkidi”, “Əsil insan haqqında povest”, “Almaz”, “Aygün”, “Həyat”, “Abşeron” kimi əsərlərdə təsvir olunan sovet adamları qabaqcıl meyillərlə yaşayan həqiqi insanpərvərdilər. Onlar ağır yolla gedir, açıq və örtülü düşmənlərlə mübarizə aparır, köhnəliyi dəf edirlər.

Bu əsərlərdə müəlliflər müvəffəqiyyətlərlə bərabər nöqsanları və çətinlikləri də göstərirlər, hər addımda köhnəliyə qələbə çalan yeniliyi də təsvir edirlər. Bu qələbəni göstərmədən nəinki nöqsanları, hətta həyatımızı və adamlarımızı da düzgün təsvir edə bilmərik.

Nöqsanlardan yazmaq, geriliyi tənqid etmək məsələsini bəziləri birtərəfli başa düşürlər. Həyatımızın əsas, həlledici cəhətini yaxşı dərk etməyən, hadisələrə ümumi inkişafımızın yüksəkliyindən baxmağı və qiymətləndirməyi bacarmayan adamlar elə güman edirlər ki, nöqsan nə qədər mübaliğəli, şişirdilmiş şəkildə göstərsə, bir o qədər yazıçı cəsarətli hərəkət etmiş olar və oxucuda bu nöqsana qarşı daha dərin nifrət oyadar. Bu, çox yanlış bir gümandır. Əvvələn, bədii ədəbiyyatda mübaliğə tipik şəraitə uyğun gəlməklə bərabər, müəyyən bir ölçü daxilində olmalıdır. Yoxsa, mübaliğə mütləq həyat həqiqətini təhrif etmək təhlükəsi doğura bilər. İkinci, yazıcının cəsarəti nöqsanları tünd və mübaliğəli boyalarla göstərməkdə deyil, onun həyata baxış nöqtəsinin yüksəkliyində, tutduğu mövqeyin aydınlığında, bəslədiyi ictimai idealın böyüklüyündədir. Həyatdakı əsas nöqsanı yaxşı görmək, düzgün qiymətləndirmək və onu aradan qaldırmaq üçün yollar göstərmək də həmin ictimai idealla əlaqədardır. Yazıcının ictimai mövqeyi və məqsədi aydın olmadıqda heç bir cəsarətdən danışmaq olmaz və heç bir nöqsanı səmərəli və faydalı bir şəkildə tənqid etmək olmaz. Təəssüf ki, İsa Hüseynov da “Yanar ürək” povestində nöqsanı mübaliğəli göstərmək yolu ilə getmiş, hadisələri şişirtmiş, boyaları həddindən artıq tündləşdirmişdir. Bu isə onun realizmini qüvvətləndirməmiş, əksinə, zəiflətməmişdir, kolxoz həyatını əyri güzgüdə göstərməsinə səbəb olmuşdur.

Yazıçı yaddan çıxarmışdır ki, bədii əsər hər şeydən əvvəl ümumiləşdirmədir; o yaddan çıxarmışdır ki, povestdə təsvir edilən “Gələcək” kolxozu Azərbaycan kolxozlarının ümumiləşdirilmiş nümunəsi kimi səslənir və bütün eybəcər siması ilə həyat həqiqətini düzgün əks etdirmir. Kolxozçularımızın kütləvi əmək qəhrəmanlıqları göstərdikləri, sosialist təsərrüfatının inkişafı yolunda fədakarlıqla çalışdıqları bir şəraitdə povestin təsvir etdiyi mənzərə necə həqiqətə uyğun ola bilər?

“Yanar ürək” povestində müəllif özü də hiss etmədən sosialist realizmi prinsiplərindən kənara çıxmışdır. O, həyatı yaxşı öyrən-

məmiş, hadisələri düzgün qiymətləndirməmiş, onların əsas və həlledici cəhətini ilk plana çəkə bilməmiş, daha doğrusu, hadisələrə inkişafımızın yüksəkliyindən, nailiyyətlərimizin zirvəsindən baxa bilməmişdir.

İsa Hüseynovun səhvi yalnız nöqsanı mübaligəli bir şəkildə göstərməkdə deyil, həm də onu mücərrəd, mübarizədən, ciddi müqavimətdən kənarında göstərməkdədir. “Yanar ürək” povestində təsvir olunan həyat ona görə birtərəflidir ki, orada həqiqi sovet adamları, müsbət qəhrəmanlar bir növ hərəkətsiz, fəaliyyətsiz və qorxaq göstərilmişlər. Onlar nöqsanı görür, amma onunla ciddi mübarizə aparmırlar, nədənsə ehtiyat edir, nəyi isə gözləyir, düşünürlər.

“Yanar ürək” povestinin qəhrəmanı Səməd Əmirli Bakıda partiya məktəbini bitirib əmisi Soltan Əmirlinin raykom katibi olduğu rayona işləməyə gəlir. O, burada ağılagəlməz hadisələrlə üzləşir. Əlli yaşında, atası yerində olan əmisi onun çoxdan sevdiyi Gülgəzi zorla alıb özünə arvad etmişdir. Həmin katib bütün rayon işçilərini ümumi bir vahimə altında saxlayır, heç kəslə hesablaşmır, özbaşınalıq edir, buna görə də rayonda yaltaqlıq, qorxaqlıq hökm sürür. Kolxozun sədri yaltaq və fəaliyyətsiz bir adamdır; kolxoz təsərrüfatı və mədəniyyət işləri bərbad bir haldadır; kolxozçuların qeydinə qalan yoxdur, onlar çörək pulu qazanmaq üçün qaçıb kərpic zavodunda işləyirlər; adamlar çox əsəbi, kobud və narazıdırlar. Bütün bu biabırçılıqları görən Səməd Əmirli nə edir? Yenicə partiya məktəbini bitirib rayona gələn bu gənc kommunistin ürəyi necə yanır? Bu məsələ oxucunu çox maraqlandırır. Çünki müəllifin təsvirinə görə Səməd əsərin əsas qəhrəmanıdır və müsbət bir surətdir. Onun bu vəziyyətində necə hərəkət edəcəyini, çətinlikdən necə çıxacağını oxucu maraqla izləyir.

Yazıçı Səmədin ətrafında əmələ gələn gərgin vəziyyəti canlı təsvir etmişdir; bunun üçün onun əlində imkan çoxdur. Əmisi Soltan Əmirli bütün kolxozçuların nifrətini qazandığı kimi, Səmədin də nifrətini qazanmışdır. Digər tərəfdən əziz adamı olan əmisi ona düşmənçilik etmiş, ən yüksək hisslərin amansızcasına tapdalanmışdır. Səmədin vəziyyətində dramatik gərginlik doludur. Buna görə də oxucu hadisəni maraqla izləyir, Səmədin necə hərəkət edəcəyini, gərgin vəziyyətin necə həll olunacağını gözləyir.

Müəllifin bütün təşəbbüslərinə baxmayaraq, Səməd Əmirli həqiqi kommunistə, sovet adamına layiq fəallıq göstərmir, passiv hərəkət edir. O, daha çox müşahidə edir, aciz bir adam kimi əminsinin kobud işlərinin nəticəsini gözləyir. Bütün biabırılıqların səbəbini Əmirli tayfasında görən namuslu kolxozçu Gülzarın tənəli sözlərinə, hətta söyüşlərinə qulaq asır, kədərlənir, “ürəyində danışıq”, amma yenə də ürəyi alovlanmır. Əsərin sərlövhəsindəki “yanar ürək” sözləri yəqin ki, Səməd Əmirliyə aiddir. Amma heyf ki, biz onun yanar ürəyini görmürük. Bizcə, bu ürək alovlanıb yanmır, ancaq acı-acı tüstülənir.

Povestdə ürəyi yanan adamlar vardır, amma yazıçı onların işini və xarakterini əsərin əsas xəttinə çevirə bilməmişdir. Belə adamlardan biri raykomun ikinci katibi Qoşqar Sadıqzadədir. Təkcə o, yeri gəldikcə Soltan Əmirli ilə döş-döşə gəlir, onun cilovunu çəkir, müqavimət göstərir. Sadıqzadə Səmədi görəndə sevinir, onu özünə köməkçi, arxa hesab edir. Lakin Səməd Qoşqarın planlarının həyata keçirilməsi üçün ciddi bir təşəbbüs göstərə bilmir. Müəllif bizə Səmədi döyüşkən, prinsipial bir kommunist kimi yox, çox düşünüb az iş görən bir adam kimi tanıtdırır. Əsərin sonunda Səməd Əmirli-dən qəti bir iş, bir tədbir gözlənilmədiyi yerdə müəllif hadisələri süni bir şəkildə qırır, Soltan Əmirlinin birdən-birə ölməsi ilə konfliktə həll olunmamış qoyur. Bu, əlbəttə, yazıçının zəifliyini, başladığı hadisələri sona çatdırmaqda çətinlik çəkdiyini göstərir.

Sosialist realizmi bir də onunla fərqlənir ki, ona əsaslanan yazıçı həyatda qabaqcıl meyllərin qüvvəsini, qələbəsini göstərir, bəşəriyyətin işıqlı fikirlərinin üstünlüyünə böyük bir ümid və inam oyadır.

Nöqsanlardan danışanda da sosialist realisti aydın perspektivi itirməməli, xalqın qüvvəsinə möhkəm inamını ifadə etməlidir. Sovet ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrində biz yazıçıların yüksək siyasi mövqeyini, cəmiyyətin inkişafındakı qanunauyğunluğa inamını və həyatı mütləq inqilabi inkişafında təsvir etmək cəhdini görürük. İsa Hüseynovun əvvəlki əsərlərində də bu prinsip əsas götürülmüşdür.

Sosialist realizminin banisi olan Maksim Qorkinin yaradıcılıq ənənələri bizim üçün çox qiymətlidir. O, həyatın çox ağır səhnələrini təsvir etmişdir, inqilabdan əvvəlki Rusiyanın geriliyindən, istismarından dəhşətlərindən, meşşanlıqdan, zəhmətkeşlərin səfa-

lätindən yazmışdır. Lakin o, rus xalqının qüvvəsinə, bacarığına və gələcəyinə etimadsızlıq göstərməmişdir. Kapitalizm istismarının ən ağır günlərində də o ruhdan düşməmiş, hadisələrin cərəyanı qarşısında çaşbaş qalmamış, öz taleyi uğrunda mübarizə edən adamların qüdrətini ruh yüksəkliyi ilə, tarixi nikbinliklə təsvir etmişdir.

İsa Hüseynov tənqiddən öz yaradıcılığı üçün yaxşı nəticələr çıxaran gənc yazıçılardandır. “Yanar ürək” haqqında yazılan məqalələrdən də onun düzgün istifadə edəcəyinə inanırıq. İnanırıq ki, o, sovet cəmiyyətinin qurucu və yaradıcı adamlarının, işimizdəki nöqsanlar üçün doğrudan da narahat olan, ürəyi yanan və nöqsanları tərəddüdsüz olaraq aradan qaldıran mübariz adamların canlı bədii surətlərini yaratmağa çalışacaqdır.

Məmməd Arif,

1959-cu il

AÇIQ DANİŞIQ

(Birinci söhbət)

Hər bir yaradıcı işdə açıq danışıq – tənqidi mülahizənin xeyri çoxdur. Ədəbiyyat aləmində açıq danışıq elə bir zərurətdir ki, bununla ədəbiyyat nəinki çətin inkişaf edər, hətta xoşagəlməz, arzuolunmaz xəstə cəhətlər də meydana çıxa bilər. Son zamanlar bizim yeni yaranan əsərlərimiz haqqında aydın-açıq söz demək, əsərin müsbət, mənfi cəhətlərini açıb göstərmək cəhdi, bir növ zəifləməyə başlamışdır. “Dəymə mənə, dəyməyim sənə” ədəbi yaradıcılıq üçün biganədir. Bir məsəl var: “Haqq söz acı olar”. Ancaq haqq söz bir dərman kimi nə qədər acı olsa da, sən üzgözünü turşudub hətta öz əllərinlə onu rədd etsən də, o yenə baş verən xəstəliyi müalicə edər, səni ictimai faydalı əməyə qaytarar.

Yeri gəlmişkən etiraf etməliyəm ki, mənim özümün də ədəbi tənqiddən xoşlanmadığım vaxt az olmamışdır. Belə olur ki, bu və ya digər qəzet və jurnalın mənə aid tənqidini oxumaq belə istəmir, odalov kimi bir əlimdən o birisinə adlandır, iztirab keçirirdim. Nəhayət, “məgər nə olub ki?” – deyə özümü danladım. Yox, yox, oxudum, bəzən də yarımqıq kəsdim, bir qədərdən sonra yerimi rahatlayıb həmin sətirləri diqqətlə bir də başdan ayağa oxudum, düşündüm, daşındım, nəhayət qərara gəldim ki, haqqlı tənqiddir, “Xala uşağı” kimi yazmaq olmaz, “Şərbətəli” kimi də yazmaq düz deyildir. Vaxtilə “Saçlı”nın birinci cildini tənqid edən zaman haqq sözü mənə xoş gəlməyən yoldaşlardan bir çoxu son illər mənə deməyə başladılar ki, sən “Saçlı”nı mütləq işlə, xüsusən birinci cildini, yaxşıca işlə... Mən də yoldaşların xeyirxah təklifini dinləməyə, burada olan kəsir və nöqsanları rəf etməyə, müsbət tendensiyaları həyat həqiqətinə müvafiq olaraq düzəltməyə başladım. Bəli, ədəbiyyat, sənət səhnəsində duruş gətirmək üçün istedadla yanaşı, iradə və mətinlik də gərəkdir, çünki biz öyrənə-öyrənə yazırıq, yaza-yaza öyrənirik! Bizim ədəbiyyatımız da həyatımız kimi zəngindir, rəngarəng, döyüşkən və maraqlıdır. Bizim ədəbiyyatımız bütün

dünyada ən yüksək humanist amala, Kommunizm amalına xidmət edir. Mən bu sözləri, misal olaraq xüsusilə bizim ədəbi gəncliyimiz üçün demək istədim, çünki indi bizim Azərbaycan sovet ədəbiyyatına istedadlı bir ədəbi gənlik gəlir. Bu gənlik özünün roman, povest, hekayə, poema, şeir və pyesləri ilə bizim diqqətimizi özünə cəlb edir. Elə burada da fikir doğur. Necə yanaşmaq? Bu gənliyin başını sığallayıb, tumarlamaq mı? Əlbəttə, bu hal ədəbi gəncliyimiz üçün ən pis xidmətlərdən biri olardı! Bəs nə etmək? Ya bu meyvələri döyəcləyib kal-kal yerə tökmək mi? Yox, bu nəinki qayğısızlıq, hətta insafsızlıq olardı. Bəs onda necə etmək? Elə etmək ki, bizim yetişməkdə olan ədəbi gənliyə münasibətimizdə dərin bir qayğı və ciddi bir yaradıcılıq tələbkarlığı olsun. Belə olsun ki, biz gənliyin doğru-düzgün yolla irəlilədik! Biz ədəbi-gəncliyimizi, öz övladını sevən, onun tərəqqi və yüksəlişi yolunda varlığını əsirgəməyən tələbkar, bəzən də qışqırıqçı bir ata, öz övladının izafi şıltağını bağışlamayan, ancaq balasının başı ağrıyanda onun qıvrım saçlarını tumarlayan bir ana həssaslığı ilə tərbiyə etməliyik. Bizim hamımız, partiya, komsomol, həmkarlar təşkilatlarımız, yaradıcılıq bölmələrimiz, bizim püxtə yazıçılarımız ədəbi gəncliyimizin təlim-tərbiyəsi ilə yaxından və ciddi surətdə məşğul olmalıdır, özü də yaradıcılıqda heç bir güzəştə getmədən məşğul olmalıdır.

Əsərləri bizim jurnalımızın səhifələrində çap olunan bu ədəbi gənliyin müəyyən müvəffəqiyyət və nailiyyətlərinə aludə olub qalmadan, bu gənliyin yaradıcılığına dərinləndirən nüfuz etmək, burdakı müvəffəqiyyət və nailiyyətləri qeyd etmək, yaradıcılıq nöqsanlarını da açıb göstərmək lazımdır. Əlbəttə, biz ədəbi prosesi dərinləndirənə öyrənməklə, tədqiq etməklə gəncliyimizin ardıcılıq yüksəlişinə kömək edə bilərik. Biz gənclərin əsərlərindəki nailiyyətlərə, göz yummadan, dözülməz nöqsanlar haqqında da öz açıq sözumüzü deməliyik. Əlbəttə, bu və ya digər əsər haqqında açıq söz demək, yəni obyektiv tənqidi fikir və mülahizə yürütmək üçün həmin əsəri nəinki dərinləndirən oxumaq, həmçinin bütünlükdə əsəri əlinə götürüb, ona bir küll halında qiymət verməyi bacarmaq lazımdır.

Ədəbiyyat işi ümumxalq işi, dövlət işi, partiyamızın çox vacib ideoloji işlərdən, kommunist tərbiyəsi işlərindən biri olduğu üçün, bizim hər birimizdən xüsusi bir məsuliyyət, qayğı və diqqət tələb edir. Ədəbiyyatın inkişafını özbaşına axına buraxmaq olmaz.

Partiyamızın ədəbiyyat və sənətə dair qərarları və XX partiya qurultayının irəliyə sürdüyü böyük vəzifələri yerinə yetirmək uğrunda, ədəbiyyatın məfkurəvi sağlamlıq və yüksək sənətkarlığı uğrunda mübarizə aparmaq lazımdır. Bizim heç birimiz, heç zaman öz işinin çoxluğundan, onun iştirak etdiyi iclasların sayından, ya öz yaradıcılıq işinin geriyə qalmağından şikayətlənərək, ədəbi prosesə laübalı baxa bilməz. Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyəti üzvləri, təcrübəli yazıçılarımız “qabaqda redkollegiya var” – deyə özünü kənara çəkib bu prosesə soyuqqanlıqla baxa bilməz. Qoy bizdə ədəbiyyata böyük Qorki qayğısı möhkəm bir yer tutsun. Qoy bizim hər birimizin ürəyində gəncliyin yaradıcılığına şair Səməd Vurğun həyəcan, ehtiras və narahatçılığı yaşasın! Əlbəttə, yaranan əsərlər haqqında fikir və mülahizə söyləməyin, yalnız tənqidçinin boynuna atıb özünü kənara çəkmək olmaz! Öz istirahətinin və şirin yuxusunun hesabına, hətta şəxsi yaradıcılığın hesabına oxumaq, necə deyərlər, iki daşın arasında da olsa, öz yoldaşının əsərini oxumaq lazımdır! Mən ədəbiyyat nəzəriyyəçisi deyiləm. Buna görə də bu və ya digər əsər haqqında mənim söylədiyim fikir və mülahizə az-çox qələm təcrübəsi olan bir yazıçıdan da artıq bəlkə adi bir oxucunun mülahizəsidir. Neçə vaxtdan bəridir ki, “Ürək dostları” haqqındakı mübahisələr istisna edilərsə, biz öz “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetimizin səhifələrində geniş müzakirə və mübahisə açmırıq.

* * *

Mən burada, yazıçı İsa Hüseynovun “Azərbaycan” jurnalının 1957-ci il birinci nömrəsində dərc edilən “Yanar ürək” povestindən danışmaq istəyirəm.

Əlbəttə, İsa Hüseynov bizim yeni nasir nəslinin ən istedadlı nümayəndələrindən biridir.

Onun “Yanar ürək” povestinin dili koloritli və ahəngdardır. Əsər oxucunu çəkib aparır, oxucuda intizar yaradır. Müəllifin bu və başqa əsərlərindəki keyfiyyətlər bizə xəbər verir ki, Azərbaycan nəsrinə yeni bir qüvvə gəlməkdədir. Madam ki, belədir, mən burada İsa Hüseynovun “Yanar ürək” povestindən həm qayğı, həm də tələbkarlıqla danışmaq istəyirəm. Belə ki, mən “Yanar ürək”

povestini diqqətlə oxudum, oxuduqdan sonra jurnalı örtüb bir neçə gün düşündüm, bütünlüklə əsəri xəyalımda dolandırdım. Əsər nə deyir, nədən bəhs edir? “Yanar ürək” Küll halında bizim Azərbaycan sovet ədəbiyatına nə gətirir? Əlbəttə, bu suallara cavab vermək üçün əsərin təhlilinə girişmək lazımdır.

“Yanar ürək” povesti ondan bəhs edir ki, rayon partiya komitəsində beş il birinci katiblik vəzifəsini daşıyan, bu ötən 1956-cı ilin payızına qədər yaşayan, döşü ulduzlu, pırpız qaşlı, ağ saçlı Sultan Əmirli, arvadı öləndən və on il subay qalandan sonra, Bakıda partiya məktəbində oxuyan qardaşı oğlu Səməd Əmirlinin (Səməd Əmirlinin atası vaxtından əvvəl öldüyü üçün Sultan onu tərbiyə edib böyütmüş, övladı olmadığından ona öz doğma oğlu kimi baxmışdır) sevgilisi Əlləz qızı Gülgəzi “Gələcək” kolxozundan alıb gətirib özünə arvad eləmişdir. Deməli, əsər əsas etibarilə rayon partiya komitəsinin katibi Sultan Əmirli ilə onun qardaşı oğlu Səməd Əmirli arasında başlayıb gedən ziddiyyət üzərində qurulmuşdur. Sonra da bu ön plana çəkilən təzadın arxasında təsərrüfatın bərhad hala salınan “Gələcək” kolxozunun qarmaqarışıq mənzərəsi görünməkdədir. Baxırsan, diqqətlə baxırsan, bu nə kənddir, nə vaxtın kəndidir?! Bu “Gələcək” 30-31-ci ilinmi, yoxsa 55-56-cı ilinmi kəndi, kolxozdur? Əsərdən aydın olur ki, bu “Gələcək” 1955-56-cı ilin kolxozudur. Bəs onda sual olunur, hanı bizim partiyanın kənd təsərrüfatına aid tarixi qərarlarının bədii inikası? Hanı MTC, traktor, kombayn? Hanı burda məktəb, şagird və müəllim? Hanı kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri, aqronom, zootexnik, baytar? Hanı ağıllı-başlı bir briqadir? Kolxoz sədri maymaqdır, bəs hanı kolxozun sağlam qüvvələri? Hanı bütün bu mənfiliklərə qarşı mübarizə aparan yenilikləri təsbit edən qüvvələr? Doğrudur, əsərdə müsbət qəhrəman deyə qələmə alınan Səməd Əmirli gözə dəyir. Ancaq, bəs Səməd Əmirli nə ilə məşğuldur, ümdə olaraq nəyin iztirab və həyəcanını keçirir? Baxırsan necə də onu bir Otello alovu bürüyübdür! Doğrudur, əsərdə bir-iki yerdə raykomun ikinci katibi Qoşqar da görünür, ancaq Qoşqar bəs nə edir, nə ilə məşğuldur, onun rolu və fəaliyyəti nədir?! Düşünürsən, dərin fikrə gedirsən, bu yazıçı öz əsərləri ilə bizim oxucularımıza nə deyir və nəyi aşılamaq istəyir? Bu “Gələcək” nədir? Heç kəs bu gün durub demir ki, sən həyatımızda olan mənfiliklərə qarşı, buz kimi soyuq

ol və gözlərini yum, onları qələmə alma, qırbaqlama və atəşə tutma. Heç kəs demir ki, sən zər tozlarıyla bizim gözlərimizi qamaşdır. Ancaq bəs həyat və həqiqət? Həyat və həqiqət belədirmi?

Əsəri oxuyub qurtarıqda onun şübhə doğurmayan gözəl yerlərini də, Sultan Əmirinin öz qardaşı oğlunun mehmanxanada üzü-üstə yatdığı təsvir edən hissəsini və bu kimi bir sıra dəyərli yerlərini də nəzərə alıb küll halında bizə nə verdiyini, nə dediyini, həyatımıza hansı mövqedən kömək etdiyini araşdırmağa başlayırsan. Əsərin əsasını təşkil edən qoca əminin heç bir bədii məntiq olmadan, durduğu yerdə gedib öz qardaşı oğlunun sevgilisini almağı səndə müəyyən bir iştibah doğurur. İstər-istəməz gözün gəzir, arayırsan, hanı bu yaşda, bu vəziyyətdə bir Sultan Əmirli ki, öz rayonunda, öz doğma kəndində, eli-ədəti, yuxarını-aşağını mülahizə etmədən bu dərəcədə diyirlənib, zığa və pəlçığa düşübdür?! Doğrudur, keçmişlərdə qardaşın biri ölən zaman, ev dağılmasın, uşaqlar düzə səpələnsin, evin gəlını düşməne qismət olmasın deyə, müəyyən təsir və təəssüb nəticəsində qardaş qardaşın arvadını alması kimi hallar olurdu. Əlbəttə, o hal çoxdan pislənib yaramaz bir adət kimi aradan gedibdir. Bəlkə, oxucu desin, bəs dünyanı ayaqlayıb gəzən “Hamlet” faciəsində qardaş-qardaşa qəsd edib onun arvadını almırmı? Bəli, alır. Ancaq burada çox dərin bir əsas, səltənət, taxt-tac və vəliəhdin başını əkmək məsələsi vardır. Bəs “Yanar ürək”də nə kimi inanclı dəlil, şübhə doğurmayan bədii məntiq və əsas vardır? Görünmür, əsaslandırılıb göstərilir. İş ondan başlayır ki, Sultan Əmirli Əlləz oğlu göbələk Məmişin qızı Gülgəzi alıb gətirib, özünə arvad eləyib, qardaşı oğlunu da say-hesaba almayıbdır?! Niyə? Əsərdə nəyəse yoxdur, oxucuda ilk sətirdən bu hadisəyə qarşı şübhə doğur, axıra qədər bu şübhə davam edir. Özün özündən soruşursan: indi hanı Azərbaycanda belə bir yaşda, belə bir vəziyyətdə Sosialist əməyi Qəhrəmanı, raykom katibi ki, durub-durub başı, döşü ağaranda belə bir iş görübdür? Bəli, şübhə etdikdə, sütunu tərpedirsən, görürsən ki, “Yanar ürək” müəllifinin çox ciddi söyi ilə öz əsərini işləməsinə baxmayaraq əsər laxladı və yavaş-yavaş uçub töküldü. Sən inanmırsan ki, on il subay qalan əmi öz ömrünün axır illərini keçirən adamın özündən sonraya halva qalandan da artıq, ana bətnində övlad qoyub getməsinə dərin bir səbəb olmuşdur. Guya Sultan Əmirli kimi geniş bir imkana

malik bir adam istəsəydi öz yaşına müvafiq az-çox şəhər səlqiəsi görə, ətli əndamlı bir xanım ala bilməzdi? Haradan onun başına belə nallı bir at təpmişdi ki, bu qədər də dünya onun başına qəhət ola, on il gəzə-dolana, axırda öz qardaşı oğlunun sevgilisini qəfil-dən ala, özünü də rüsvay-cahan edə?! Bəzən “qocalıqda yorğalıq” olur. Ancaq burada isə belə bir hadisə oxucunun əqlinə batmır, şübhə doğurur, nəticədə oxucu inanmır, başını yelləyir, Yazıb da – yazıb, oxucu gərək desin, olub da – olub! Belə bir halı qələmə al-dıqda yazıçı gərək təbii yolla sübut etsin, oxucunu inandırсын ki, burda bir məcnuni eşq, yaxud başqa xarakterik səbəblər vardır.

* * *

Sonra İsa Hüseynova demək lazımdır ki, 1955-56-cı ilin kolxozu – “Gələcəyin” də belə göstərməyə, onun adamlarını belə əyri-üyrü, uzun-hoqqar göstərməyə də haqlı deyilsən! Çünki bizim kəndlərimizdə cavan, yetkin, sağlam, gözəl-göycək, qüvvətli adamlarımız nə qədər istəsən vardır. Hanı əsərdə onların yaradıcı əmək poeziyası?! Baxırsan, təbiət də belə küskündür, quraqlıqdır, bağ yox, bağça yoxdur, taxıl yanıb, fermaya azar düşüb, “qarantin” qoyulubdur, camaat bazara qaçır, kərpic zavoduna gedir, olan-qalanı da “Saqız Muradın” arvadı kimi quruyub çöpə dönübdür. Uşaq-lıqda dəcəllik edən briqadir Yusif də “ağacdən yıxılıb sol biləyini sındırır, o vaxtdan Yusifin nə biləyi bükülür, nə barmaqları bükülür”. Kolxoz sədri Rəhimli də yeriyəndə yerişinə haram qatmayan, kolxozun təsərrüfatına başçılıq etməyəndir. O biri briqadir də” iri ağızlı, uzun burunlu, dar alınlı”dır, pambıq yığıcı üçün hava gələnlər də yenə qəribə adamlardır. Rayon teatrının direktoru Kələntərli o qədər uzun və ariqdır ki, cırcıramalı yayda kostyumdan çıxmır, qalstukunu açmır ki, onun əyri-üyrü vücudu birdən qəşəng xanımların xoşuna gəlməz?! Raykom təlimatçısı Məsim Çəndirli-nin qaynanası Gülsüm Qaradonlu da, aşağıda görəcəyimiz kimi, pambıq əvəzinə xəşəyə tısağa doldurur. Pambığa gələn artistka-lardan birinin əli şişib kötüyə dönüb, o birisi də meningit olubdur. 1956-cı ilin “Gələcək” kolxozunun mənzərəsi bu şəkildədir! Saqız Muradın arvadı Gülzar ağlayan uşağını kiritmək üçün” dolu

döşlüyünü açıb çətənənin yanına atdı, ağacın altına yüyürdü” – deyə müəllif bizə bir səhnə göstərir. Bəli, Gülzar uşağını kiritməyə yollanan zaman Səməd Əmirinin dostu rəhmdil briqadir Yusif də ona zalım kəsilir. Müəllif mənzərəni belə təsvir edir: “Balaca boy, arıq, qara bir gəlin, qamətini düzəldərək, gün vurmaqdan yanıb qaralmış nazik biləklərini belinə dirədi. Bir zaman qonaqlıda abır-həyadan, gəlinlik ismətindən söhbət düşəndə hamıya timsal olan bu gəlin Gülzar, çoban Muradın ölümündən sonra, südəcər doğulmuş yetimlər içində qalandan bəri gicirtkən kimi hamını dalayırdı. Otuz yaşı olmasına baxmayaraq, Gülzarın uzunsov, quru sifəti qırıqlarla örtülmüşdü. Dərindən baxan qara gözləri bir nöqtədə qərar tutmur, sanki ürəyinin yağısını, dilinin acısını tökməyə adam axtarırdı”.

Sonra müəllif belə deyir:

“Gülzar Səmədlə az qala sinə-sinəyə gəldi. Uzun, quru barmaqlar Səmədin gözlərinin qabağında oynadı.

– Adınızı böyük qoyubsunuz, ancaq böyüklük yox, başımızın üstündə ağalığ eləyirsiniz. Ağaya heç olmasa dil çıxardıb yalvarmaq olar, sizin tayfa adamın sözünü də eşitmək istəmir... Sovet hökumətinin harasında görünüb belə qansızlıq, hə? Bir mənə deyın görüm siz Sovet hökumətinin adamısınız, yoxsa?..

Ara vermədən çığırıldığından Gülzarın nəfəsi qaraldı. Sifəti boğuş qırmızı rəngə düşdü, gözləri elə bil dərin çuxurlardan qabarıb iriləndi, boz-bulanlıq bəbəklərində çal-çarpaz qırmızı sap kimi damarlar göründü. Onun dodaqları əsəbiliklə tərپənsə də, son sözləri eşidilmədi. Dərindən nəfəs alıb özünü toxdatmaq istədikdə, qəfildən taqətdən kəsildi, Səmədin ayaqları yanında arxın qırağında yerə çöküb qışqırdı. Onun çiyinləri aramsız titrəməyə başladı. Gülzar səssizcə aşırılıb quşyemişi və pıtraqla örtülmüş arxın içinə düşəndi. Sanki kömək istəyən əlləri bir an havada asılı qalıb tappılı ilə yanına düşdü. Gözləri həlqələndi, dişləri kilidləndi”.

Məgər xariqələr yaradan, müasir texnika ilə silahlanan bugünkü kolxoz kəndinin mənzərəsi belədir? İndi bizim respublika bir çox qardaş respublikalara tibb mütəxəssisləri verdiyi halda, öz kəndlərini həkimsiz, dərmanlız qoyubdurmu?! Nə üçün və hansı səbəbə görə həyat həqiqətinə göz yumsun, bu qədər də birtərəfli hərəkət edib belə boya işlətsin? Əlbəttə, heç zaman həyat həqiqəti belə demir!

Bu yaxın günlərdə Bakıda Azərbaycan kənd təsərrüfatı qabaqcıllarının respublika müşavirəsi keçirildiyini hər kəs bilir. Burda

paytaxtımız Moskvanın və bir sıra qardaş respublikaların nümayəndələri də iştirak edirdi. Həmin müşavirədə ötən kənd təsərrüfatı ilinin yekunlarından bəhs edilir, bu ilin növbəti vəzifələri, xüsusən pambıq məhsuldarlığını necə artırmaq məsələsi bütün ciddiyyətlə irəliyə sürüldü. Burda respublikanın kənd təsərrüfatı qabaqcılları, mütəxəssisləri iştirak edir, Bəsti Bağirovdan, Şamma Həsənovdan, Qüdrət Səmədovdan belə Sosialist Əməyi Qəhrəmanları çıxış edib nailiyyətləri qeyd etməklə, işdə olan çox ciddi nöqsan və kəsirlərdən də bəhs edirdilər. Biz, əyləşmişdik; bu zaman mötəbər bir yoldaş mənə tərəf dönüb:

– Sən bu bacını tanıyırsanmı? – deyə orta cərgədə əyləşən boz şallı bir qadına işarə etdi. Mən zənnlə baxdım, tanımıram, dedim. Belə güman etdim ki, yəqin bu boz şallı qadın mənim yaxından bələd olduğum Kəlbəcər, ya Laçın sağıcılarındanır. Güman ki, bu qadın maldarlığın məhsuldarlığını artırmaqda gözəl nümunələr göstərmişdir. Hansı rayondansınız? – deyə soruşdum, o Tovuzdan olduğunu dedi. Qeyri-müəyyən vəziyyətdə qaldığımı hiss edən mötəbər yoldaş tənəffüs zamanı mənə yanaşdı. O, boz şallı qadının yüksək və xariquladə qəhrəmanlığından xeyli danışdı. Bildim ki, Şövkət Əsəd qızı Tovuz rayonunun “Frunze” adına kolxozunun təsərrüfat briqadiridir. O, 1955-ci ilin payızında çalışdığı zaman sol əlini maşında ağır zədələdiyindən təcili xəstəxanaya aparılmışdır. Şövkət bacı üç gün sonra gözünü açıdıqda, ağ xalatlı və qayğıkeş cərrahı, çarpayısını əhatə edən şəfqət bacılarını görmüşdü. Cəmisi on iki gün yatan Şövkət bacı xəstəxanadan “fərar” etmiş, qolu boynundan asılı halda öz işinin üstünə gəlmişdir. Sual oluna bilər: hansı bir hiss Şövkət bacını xəstəxanadan “fərar” etməyə məcbur etmişdir? Qorxu hissi, yaxud yüksək vətənpərvərlik hissi? Hələ bir ay rəsmi xəstəxanada yatmağa ixtiyarı olan Şövkət bacının əmək cəbhəsindəki qəhrəmanlığı bizə Aleksandır Matrosovun, Qafur Məmmədovun, Gəray Əsədovun Vətən müharibəsi cəbhəsindəki xariquladə döyüş qəhrəmanlığını andırmırmı? Bəs “Yanar ürək”in Şövkət bacısı hanı? Söhbət zamanı mən Şövkət bacının şalının arasından onun döşündə parlayan qızıl ulduzunu və Ali Sovetin deputatı nişanını gördüm, daha doğrusu, bunlar mənim gözümə dəydi. Şövkət bacı ötən il 42 hektarın hər hektarından 42,5 sentner pambıq, elə də 130 hektar taxıl sahəsindən yüksək məhsul götürmüşdür. Şövkət bacının oğlu

Azərbaycan Tibb institutunun ikinci kursunda oxuyur, çalışqanlığına görə təqaüd alır. Şövkət bacı isə ağ xalatlI həkimin gələcəyi ilə yaşayır. O, bir neçə qəzetin, jurnalının abunəçisidir, kəndin mədəni xadimlərindən biridir, Vətən müharibəsi cəbhələrində həlak olan ərinin xatirəsini əziz saxlayanlardandır. İndi sual oluna bilər: hanı “Yanar ürək” də belə bir qəhrəman, həyatın həqiqi yaradıcısı? Məgər bizim sosialist tarlaları bütün dünyada ən yüksək məhsuldarlıq nümunələrini vermirmi? Məgər Sovet ağır sənayenin gücü ilə sosialist tarlalarını, o cümlədən birinci növbədə pambıq tarlalarını müasir maşınla təchiz etməirmi?

* * *

“Yanar ürək” povestinin diqqətlə oxuyanda, nə qədər desən naturalistik səhnələrə rast gələ bilərsiniz. Budur bax, rayon mərkəzindən – şəhərdən “Gələcək” kolxozuna pambıq yığımına köməyə gələn adamlar; baxırsan, axşamdır, yığılan pambıq tayaları fanar işığında çəkilməyə başlamışdır. Elə bu vaxt Qaradonlu arvadla Yusifin süpürləşməsi görünür. Müəllif yazır: “Qaradonlu xaralın küncündən tutub dartışdırdı. Lakin Yusif buraxmadı, yoğun, güclü arvadın müqavimətinə baxmayaraq, şikəst qolunu da çıxardı, cəld xaralın ağızını açdı, pambığı qapanın üstünə boşaltmağa başladı. O, xaralın küncündən tutub silkələyəndə qapının üstünə tökülən göy qoza ilə birlikdə iri qarpız boyda bir tısağa dıdırılaraq taqqıltı ilə yerə dəydi. Arxası üstə düşən tısağa fısıldayaraq, kərt-dəş, əyri, dırnaqlı eybəcər qılçalarını uzadıb çəkdi”.

Əlbəttə, hər bir kolxoz öz təsərrüfatını elə təşkil etməlidir ki, özü öz təsərrüfatının öhdəsindən gəlsin, pambığını da özü yığsın, heç bir qəpiyini də başqa bir yığıcıya verməsin. Ancaq zərurət olduqda, pambıq məhsulu yağışın-yağmurun altında qalıb təhlükə qarşısında dayandığı zaman şəhərin kəndə olan alicənab köməyini bu cür göstərmək olmaz!

Sonra müəllif deyir: “Tısağa şükürlüsü imiş; xaralın bəzilərindən daha təəccüblü şeylər çıxdı, quş yemişi, kal qarpız, köhnə ayaqqabı tayı, xəzəl, cır-cındır”. Tutaq ki, bir anlığa harada isə guya bu belədir, bəs hanı o birisi? Heç olmasa bu şəhərdən gələnlərdən

başqa birisi! Yoxdur, Qaradonluya qarşı dayanan, öz vicdanlı əmə-yilə onu utandırmağa, xəcalət tərində boğmağa çalışan başqa bir şəhərli yoxdur.

Baxın görün bunlarla yanaşı, “Yanar ürək”də hələ necə də qə-ribə məişət səhnələri vardır. Siz burda raykom katibi əmirlinin Əlləzoğlu “göbələk” Məmişlə, onun arvadı Hənifənin oyununu nəzərdən keçirin. Çöl arısı Hənifəni çalmışdır. “Biçarənin başı şişib kötüyə dönmüş, dodaqlarının hər birisi bir badımcan iriliyində olmuşdu”, – deyə müəllif qələmə alır. Lakin əsil bədbəxtlik bura-sında deyildi. Arvadın gözləri, şişib eybəcər bir şəkildə üfürülmüş ətin içində itib-batmışdı.

Əlləz oğlu səhərdən bəri, kor yedəkliyə kimi onun əlindən tutub evin dalındakı kalafaya aparır, dinc bir yerdə qoyub kənara çəkilir, sonra yenə biləyindən tutub evə gətirirdi. Hənifə arvad ax-şam yağ çalxamış, bir badya ayrıni çölə tökməyə heyifi gəlib hovur-hovur büsbütün içmişdi. Hardan biləydi ki, səhər başına belə bir iş gələcəkdi?

– Ay kişi, ay kişi, iman yiyəsi olasan, bir məni evin dalına sarı hərlə.

– Ə, yoxsa nazik yerinə şey-zad batdı? – Və sairə?!

“Sakit don” müəllifi, böyük sovet yazıçısı Mixail Şoloxov özünün “Oyanmış torpaq” əsərində, kolxozlaşma zamanı öz dana-sını gizlin kəsən, ətini alaçıy yeyən Şukar babanın qarın ağrısına düşdüyünü, günəbaxanlığa qaçdığını göstərir. Burada təbiilik vardır. Çünki şəxsi mülkiyyətdən çətin qopan, öz danasını kolxoza qoymaq istəməyən qocanın qarnı ağrımali idi. Bu bir xarakterik zərurət idi, özündə gülürsən. Ancaq Hənifə arvadı çöl arısı çalmaya da bilərdi. Ərinin əlindən tutub kalafaya yol salmaya da bilərdi? Əgər burada müəllif kənddə mədəni-məişət məsələsinin, təmizlik işləri məsələsini qoysaydı, biz müəllifi belə məsələni qaldırmaqda haqlı görə bilərdik.

Hələ siz göbələk Məmişlə Hənifənin zəffaf gecəsinə baxsanız, bir həftə əlində tüfəng dayanıb içəridən şad xəbər gözləyən Əlləzoğlunun qələbəsini yaylım atəşilə aləmə bildirmək istəyən sağdışın vəziyyətinə də mat qalırınsız. Mən bilirəm ki, ötənlərdə Azərbaycan kəndində toy zamanı zurna çalınar, atlar cıdırı çıxar, mərc qoyular, nişan atılar, güllə səsi, barit qoxusu ətrafı bürüyərdi.

Mən həm də bilirəm ki, keçmişlərdə doğum zamanı qadın çətinliyə düşəndə güllə atırdılar. Sağdışın isə pusquda dayanan yengənin yerində güllə atmaq Məmiş Əlləzoğlunun qələbəsini salamlamaq ənənəsini mən indi eşidirəm. Bəlkə də mən bilmirəm, bir yerdə belə bir adət də varmış... Məsələ, düz bir həftə yuxusuna haram qatan, əli tüfəngli sağdışın gülünc vəziyyətindən də artıq Əlləzoğlunun acınacaqlı vəziyyətində, bu səhnənin necə naturalistcəsinə verilməyindədir. Povestdə “qancığın qarnından çıxan”, yerli-yersiz söyüşlərin dalbadal yağdırıldığı adamın ötinə ürpəşdirir. “Qoduq, küçük” sözləri də hey, yerli-yersiz deyildiyindən adamı hiddətləndirir. İndi siz baxın, təbliğat-təşviqat şöbəsinin təlimatçısı Məsim Çəndirli necə qımış-qımışa qalır:

“Gülbəniz köynəyinin yaxasını üzüb salmağa az qalan döşləri yırğalana-yırğalana, alt dodağını dişlərinin arasına salıb, kisəni daha bərk-bərk aparıb gətirdi. Elə bil o, höcətə düşmüş, yaxud neçə vaxtdan bəri düzlərə düşüb onu yada salmayan ərindən “hayıf alırdı”.

– Adını da kişi qoyubsan. Döz də!..

– Ağız öldüm!

Nəhayət, Gülbəniz kisəni məhəccərin üstünə atır, dolçanı götürüb buğlanan vedrənin içinə basır, isti suyu ərinin başından carlayır.

Ə...həh!.. Oy...ə, yandım! Ə, bu zəhrimarı soyuqla demədimmi? – Məsim dik atılıb arvadının biləyini qamarladı. Gülbəniz ərklə ərinin başından basıb yenə vannaya oturdu.

– Elə şey yoxdur, canına isti su dəyməsə kirin çıxmaz.

– Yaxşı nə divan tutursan tut, Gülbəniz, bir azdan xəbər alaram səndən”.

“Gülbəniz... Ərinin budlarına şapalaq çəkir, deyəsən, qəsdən onunla oynayıb çimdirməkdən çox özü onunla əylənirdi”.

Mən daha bu cür cəhət ölçüsünə müğayir misallardan gətirib oxucularımızın qiymətli vaxtını almaq istəmirəm. Bütün bunlar onu deyir ki, cavan nasir Hüseynov özünün “Yanar ürək” əsərində bədii əsərə xas olan estetik qanuna riayət etmədən lüzumsuz psixologizmə və naturalizmə yol verib, şitini-şorunu çıxartmışdır. Düzü belə bir hal indi mənim ürəyimi yandırmısaydı, mən “Yanar ürək” barəsində bu qədər danışmazdım, sadəcə olaraq İsa yoldaşla söhbət edərdim.

Ancaq onu bilirəm ki, bu hal bir tək İsanı deyil, bizim hamımızı düşündürməlidir! Mən elə bilirəm ki, Hüseynov, düşünər, daşınar,

öz yaradıcılıq səhvlərinin köklərini arayıb dərk edir. Biz heç zaman “Yanar ürək” əsəri üzərində yenidən və əsaslı surətdə işləmək haqqını müəllifdən almaq istəmirik.

Oxucu soruşa bilər, yaxşı, nə təhər olsun? Bu söz-söhbətdən sonra yazıçı nə etsin? Əvvəla onu bilmək lazımdır ki, bizim bu tənqidimizdən başlıca məqsəd gənc müəllifə lazımı kömək etməkdir. Bizcə İsa Hüseynov yoldaş bizim zəngin və qaynar həyatımızı, o cümlədən qələmə almaq istədiyiniz kənd təsərrüfatı rayonunu və onun bir çox kolxozlarını, yazıçıya xas səbirlə dərinləndirənə öyrənməlidir. Mən elə bilirəm ki, bu barədə bizim Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyəti İsa Hüseynov yoldaşa çox həssas yanaşacaq, onu “Yanar ürək” əsərində nəzərdə tutduğu bir kənd təsərrüfatı rayonuna, onun kolxozlarına ezam edəcəkdir. Məncə, belə bir səfər bir həftəlik, ya bir anlıq deyil, bir neçə aylıq, hətta lazım gəlsə illik də ola bilər. Kolxoz kəndi gündən-günə sürətlə inkişaf edir. Yazıçı köhnə müşahidələri ilə yaşayıb qala bilməz. Görək o, burada müşahidə aparıb müəyyən eskizlər işləsin. Qoy belə halda hər hansı bir yazıçı olsa belə yağışa, yağmura, bəzən də alaçarpova da düşsün! Qoy, yazıçı gecələri fanar işığında yerin bağrını sökən, dəmir köhləni – traktoru görsün, yuxusu gözündən tökülən paltosuna bürünüb qarğıstanda yatsın. Çünki yazıçı ağ gül kimi açan, heç şübhəsiz çox zəhmətli olan pambıq yığımını deyil, onun necə becərilməsini də öyrənə bilər! Bizim həyat yenidir, yeni həyətin konfliktli də özünə görə yenidir! Mən burada heç də ədəbi ənənələrdən qopmağı demirəm, mən yeni həyatın öz konfliktini öyrənməyi deyirəm. Mən elə bilirəm ki, ədəbi ənənələr özü də, öz vaxtının həyatından süzülə-süzülə gəlir. Ədəbi ənənələr dedikdə, əsla təkrar etmək deyildir. Bu ənənələri nə qədər doğru düzgün yaşatsanız da belə, yaradıcılıqda orijinal bir simaya malik olmaq tələb olunur. Bu mənada qoy yazıçı özü axtarış aparıb, müstəqil kəşflər etsin, bizə yeniliklər gətirsin, sovet insanının ümumiləşmiş müsbət və mənəvi zəngin surətini işləsin. Qoy yazıçı zəhmət adamlarına qarışıb onların həyatını dərinləndirən olduğu kimi öyrənsin, onlarla birlikdə həm çətin, həm də yüksək poeziyalı zəhmətdə iştirak etsin! Bizim ali məktəblərdən, ədəbiyyat institutlarından ədəbiyyat aləminə gələn gəncliyimiz, bütün dünyanın ən böyük kitabını, bizim sovetlər dünyasının ən zəngin həyat, mübarizə və

səadət kitabını fabriklərə, zavodlara, kolxozlara, sovxozlara, MTC-lərə getsin, burada aylar deyil, illərlə müşahidə aparsın! Belə olduğu zaman yazıçı bizim maddi nemətlərin yaranmaq prosesini öyrənə bilər, buradakı sadə, təvazökar, eyni zamanda xariqələr yaradan, ölkəmizə bol-bol məhsul verən, ölkəmizin müdafiə qüdrətini artıran, bizə çörək, ət, yağ verən, pambıq, çit, şəkər verən, maşın, dəmir, kömür, neft verən sovet adamlarının zəngin, mənəvi həyatını öyrənib bilər! Qoy yazıçı bizim əmək qəhrəmanlarının ailələrində olsun, onlarla ailəvi dostluq edib, istirahət günlərində, ya bayramlarda bir süfrədə oturub yaxından ailəvi olaraq bir-birilə tanış olub duz-çörək kəssin! Belə ki, yazıçı həyatı öyrənsin, bu adamlarla qaynayıb qovuşsun! Belə olarsa, heç şübhəsiz, bizim gənc ədib, şair və dramaturq, hətta tənqidçilərimiz belə, o cümlədən “Yanar ürək” müəllifi İsa Hüseynov yoldaş daha dolğun, daha düzgün, məfkurə və sənətkarlıqca gözəl keyfiyyətli əsərlər yazsa bilər. Mən elə bilirəm ki, biz burada yazıçıya sxema ya düstur verməkdənsə, yazıçı özü öz düsturunu bizim zəngin və coşğun həyatda axtarıb kəşf etsə daha yaxşıdır. Qoy yazıçı özü öz əsərinin taleyini əsl sənətə xas olan ümümləşdirmə yolu ilə, bizim sınaqlardan çıxmış sosializm realizmi metodu əsasında həll etsin. Qoy bizim gənclər bizim edə bilmədiyimizi etsinlər; daha mükəmməl, daha keyfiyyətli əsərlər yaratsınlar! Qoy onlar əmək cəbhəsində xariqələr yaradan Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarını, Şövkət bacıları tanınsınlar!

Biz ümid edirik ki, “Bizim qızlar” və “Dan ulduzu” kimi dəyərli əsərlərin müəllifi, sovet adamlarının zəngin həyatını əks etdirən yüksək keyfiyyətli yeni əsərlər yaradacaq, “Yanar ürək” də olan səhvlərə bir daha yol verməyəcəkdir.

Süleyman Rəhimov,

5 Mart 1957-ci il

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,

17 mart 1957-ci il

YOLDAŞLIQ SÖHBƏTİ

(İsa Hüseynovun hekayələri haqqında)

İsa Hüseynovun əsərlərini həmişə maraqlı oxuyur və izləyirəm. Onun yazı manerasındakı sadəlik, şairanəlik və xalq ruhu mənə bir oxucu, bir yazıçı kimi xoş gəlir. Hiss edirəm ki, İsa yazarkən çətinlik çəkmir, özünü yormur, hadisələrin təbii axını ilə gedərək, həyatdakı mühüm cəhətləri, xüsusiyyətləri nəzərdən qaçırmır. Hiss olunur ki, o, insan əhval-ruhiyyəsinə, münasibətlərinə, təbiət hadisələrinə dərinləndən nüfuz etmək, onları bir yazıçı kimi açıb göstərmək istəyir. O, öz qəhrəmanlarını yaxşı bildiyi, yaxşı tanıyıb duyduğu kənd həyatından alır və təsvir edir.

“Başa düşə bilmirəm” adlı hekayəsindəki Xədicəni misal göstərmək istəyirəm. Kəndli qızı Xədicə orta məktəbi bitirəndən sonra ali məktəbə girmək üçün şəhərə, yeganə qardaşı Mustafanın evinə gəlməsini, birinci görüşdə qardaşı arvadı Minanın və onun “hacılıylək kimi caydaq kürəyi çıxıq” dayısı oğlunun bağışladığı təsiri, gərgin imtahan saatlarını, sonra Minanın ucundan tədriclə qardaşından inciyib kəndə qayıtmasını elə təbii, elə təsirli bir dil ilə nağıl edir ki, keçirdiyi psixoloji anları elə sərrast ifadə edir ki, bilaxtiyar müəllifin istedadına sevinirəm. Xədicənin danışığında, hərəkətlərində qeyri-təbii, süni heç nə görmürəm. Bir anlığa müəllifi unudursan. Sanki qarşısında ancaq, vaxtilə canından artıq sevdiyi qardaşından inciməmiş sadə və təmiz ürəkli Xədicə dayanmışdı. Onun səmimiyyəti, ənənəvi saflığı, sədaqəti – onun nəcib, fədakar qəlbi səni mütəəssir edir.

Xədicə hər dərdə dözən, sevdiyi oğlunun, qardaşının, ərinin yolunda hər bir əziyyətə, məhrumiyyətə hazır olan azərbaycanlı anaların xələfidir. Onun gələcəkdə ləyaqətli bir ana olacağına şübhə yoxdur.

“İnciklik” hekayəsindəki Qəndəf də belədir. Azərbaycanlı analarda əsrlərdən bəri davam edib gələn, təbii bir xüsusiyyəti –

mərdliyi, saflığı, həssaslığı, öz halal zəhməti ilə dolanmağı, gözütoxlğu Qəndəfdə da görürük.

Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanı Əsəd Qəndəfi sevirdi. Əsəd kimi “gözəl, əqilli” bir oğlana getmək üçün tay-tuşları Qəndəfi məzəmmət edirdi. Lakin bir gün qız öz sirrini rəfiqəsi Nazpəriyə açdı:

– Əsəd yaxşı adamdır, ay Nazpəri – dedi, – ancaq mən hələ Əsəd gəlməmişdən ayrısına söz vermişəm... Əjdərin oğlu Qurbana...

– Qurban kobudun biridir, ay qız, onun nəyini sevirsən? – deyər Nazpəri özünə məxsus açıq ürəklə rəfiqəsini fikrindən daşındırmaq istəmişdi.

Lakin Qəndəf söz vermişdir və bundan da peşman deyil. Qəndəf sevdiyi oğlana gedir... Uşaqları olur. Günlərin birində Qurbanın dayısını kolxoz sədri seçirlər. Stolbaz və xəbis bir adam olan bu dayı isə Böyük Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı Əsədin gələcəkdə onun yerini tuta biləcəyindən qorxaraq, onu briqadir-likdən çıxarıb əvəzinə bacısıoğlu Qurbanı təyin edir. Və beləliklə, Qurbanın əsil xarakteri meydana çıxmağa başlayır. Yeni vəzifəyə keçən kimi o, sevinərək evə gəlir. Əsədin haqsız yerə işdən çıxarılıb yerinə ərinin təyin olunmasını öyrənən Qəndəf bunu nifrətə layiq bir hərəkət kimi pisləyir. Bir zamanlar gözəllik, boy-buxunu ilə fəxr etdiyi Qurbana qarşı gənc qadında dərin bir inkisarı xəyal əmələ gəlir. O, ərindən qəlbən, ruhən inciyir və bunlar hamısı hekayədə aydın, təbii boyalarla təsvir olunur.

“Cıgırlar” hekayəsindəki Sevər də məhəbbət bağladığı oğlandan cəsarət və mərdlik uman, maymaqlığa nifrət edən, kəskin və qəti hərəkətləri xoşlayan tipik bir azərbaycanlı qızıdır.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, kolorit verə bilmək bacarığı İsanın qadın surətlərində xüsusilə özünü göstərir. Onun təsvir etdiyi kənd qızları, qadınları bütün ruhu ilə, bütün təbii xüsusiyyətləri ilə azərbaycanlıdırlar.

İsa öz qəhrəmanlarını, onların hərəkət və əhval-ruhiyyəsini yerli şəraitlə, ətraf mühitlə canlı əlaqədə verir, yeni kəndin yadda qalan mənzərələrini təsvir edir. “Yaxınlıqda molotilka işləyirdi. Artıq güneylilər arpa döyümünə başlamışdılar. Geniş xırmanda çoxlu adam qaynaşdı. Havanı gövşən iyi doldurmuşdu. Xırmanın ortasındakı hündür dirəyin başında parlayan elektrik lampası yaba

ilə molotilkanın üstünə dərz qaldıran kolxozçuların tərli çöhrələrini aydınlaşdırmışdı. Lampanın işığı Qiyasla Sevərə qədər gəlib çatırdı. Qiyas qızın iri gözlərində onun heç zaman görmək istəmədiyi bir ifadəni aydınca seçirdi” və sairə.

Göründüyü kimi bu, məhz yeni sosialist kəndinin xırmanıdır. Mənzərə sadə və aydın təsvir olunduğu üçün dərhal gözlərimiz qarşısında canlanır. İsanın əsərlərində xoşa gələn cəhətlərdən biri də gözəl, şairanə təbiət təsvirləridir. İsa Hüseynov təbiəti duyur. Fırtınalı, qaranlıq meşəni ildırım parıltılarında ani görünüşünü, qıjıltı ilə axan dağ çayının hiddətini həssas bir sənətkar ruhu ilə ifadə edə bilir. Budur o, meşədə gecəyə düşmüş Qiyasla Sevərin ətrafında baş verən təbiət hadisələrini təsvir edərək yazır:

“...Lap qərribə idi: şərqdə də, şimalda da – mavi dərinliklərdə saysız-hesabsız ulduzlar sayrışırdı. Hər yan açıq idi. Yalnız ortada kiçik qara bir ləkə var idi.

Lakin qəfildən hər şey dəyişdi. Külək qalxdı. Ağaclar sağa-sola çırpınmağa başladı. Bayaqqı sirli pıçıltılı dəhşətli bir uğultu ilə əvəz olundu. Güney dağının zirvəsindəki bulud qalaqları bir neçə dəqiqənin içində karvan-karvan axışıb gəldi, əvvəlki xırda damcılar get-gedə iriləşdi, sıxlaşdı, sel-su meşəni bürüdü... Elə bir zülmət çökdü ki, gənclər bir-birini görə bilmədilər...”

Müəllif bu mənzərə ilə əlaqədar olaraq qəhrəmanlarının müəyyən hərəkətlərini göstərdikdən sonra fırtınanın təsvirini davam etdirir:

“...Güney dağının zirvəsində ildırım çaxdı. Gurultu aləmi bürüdü. Ani işıqda ağacların qara, qorxunc kölgələri görünüb yenidən qaranlığa qərq oldu. Qiyas meşənin hansı yerində olduqlarını təyin edə bilməmişdi”.

İsa təbiət təsvirlərini həmişə qəhrəmanlarının psixoloji vəziyyəti ilə təbii əlaqədə verir.

Lakin yaradıcılığında belə gözəl, ümid verən cəhətlər olan İsa Hüseynov bəzən tələsir, üzdən gedir, bəzən ciddi bədii qüsurlara yol verir.

İsa povestlərində olduğu kimi, hekayələrində də çox zaman mətləbi uzadır, lüzumsuz təfərrüata uyur və bəzi hallarda isə əsas məsələyə heç dəxli olmayan şeyləri təsvir edir. Bu qüsurların

“Cığrılar”, “İki ovçu”, “Başa düşə bilmirəm”, “İnciklik” kimi hekayələrində də vardır. Son dövrdə nəsrimizdə ən ciddi bir nöqsan kimi meydana çıxan bu uzunçuluq azarı ilə kəskin mübarizə aparmaq lazımdır. Biz aydın, qısa və yığcam yazmaqda, sözə qənaət eləməkdə nə üçün Haqverdiyevin, Mirzə Cəlilin, Süleyman Saninin və eləcə də dünya klassiklərinin ölməz ənənələrini unuduruq?

Dövrümüzün pafosu, sürəti bizdən istər roman olsun, istərsə povest və ya hekayə yazmağı, uzunçuluğa yol verməməyi, mətləbi çeynəyib çürütməməyi, psixoloji təhlillər üçün, təbiət təsvirləri üçün yeni ədəbi vasitələr, yeni maneralar axtarıb tapmağı tarixi bir zəruriyyət kimi tələb edir.

Bunun üçün bizim qarşımızda Turgenev, Qoqol və Çexov kimi, Molla Nəsrəddin kimi gözəl nümunələr vardır. Əlbəttə, yığcam və qısa yazmaq yazıçıdan istedadla bərabər, dərin sənətkarlıq da tələb edir.

İsa Hüseynovun hekayələrindəki qüsurlardan biri də bəzi əsas surətlərin statik verilməsidir. Belələri əsərə necə daxil olmuşlarsa eləcə də çıxırlar. Onlarda hadisələrin gedişlə əlaqədar olaraq heç bir daxili inkişaf hiss edilmir. Onların əhval-ruhiyyəsində, xarakterlərində heç bir təbəddülət baş vermir. “Cığrılar” hekayəsindəki Qiyas buna tipik misal ola bilər. Qiyas Sevər adlı qızı sevir. Lakin əvvəldən axıra qədər bu barədə ona bir kəlmə də söz deyə bilmir. Hətta gecə meşədə yağışdan qorunmaq üçün Qiyas Sevərlə birlikdə ağacın dar koğuşunda daldalanmalı olurlar. Lakin oğlanın lal sevgisi yenə də dilə gəlmir ki, gəlmir. Maraqlı bir surət olan Sevər nə qədər eyham vurur, çalışırsa da, gənc aşiqdən heç bir hərəkət görmür və çox haqlı olaraq ondan üz döndərir. Müəllif deyə bilər ki, mən Qiyası elə qəsdən o cür utancaq və cəsarətsiz vermək istəmişəm. Ola bilər. Lakin, bəs onda bu hekayənin qayəsi nədən ibarətdir? Müəllif aşıqları öz məhəbbətini cəsarətlə açıb söyləməyəmi çağırmaq istəmişdir?

Əgər belə isə, bu bədii əsərin əsas ideyası olacaq dərəcədə ciddi, ictimai bir məsələ, indiki dövr üçün də səciyyəvi deyil. Çünki indinin gənci otuz-qırx il bundan qabağın gənci deyil. İndi oğlanlar, qızlar öz hisslərini bir-birlərinə bəyan etməkdə o qədər də çətinlik çəkmirlər. Digər tərəfdən, əgər Qiyas normal bir adam isə

(o tamamilə normal bir gənkdir), əgər qızı həqiqi, canlı bir ehtirasla sevirdisə, o zaman hər gün görüşdüyü, hər gün bir yerdə yol yoldaşı olduğu Sevərə qarşı bu dərəcədə cəsarətsiz, bu dərəcədə maymaq hərəkət etməzdi.

Bir də axı, qız bu oğlanın nəyinə aşıq olmuşdu? Onda sevil-məyə layiq kiçik bir cəhət də olsa bizə məlum deyil.

Biz Qiyası əvvəlcə Sevərə necə utancaq, necə küt bir hiss və hərəkətlə yanaşan görmüşüksə, o, hekayədən eləcə də çıxır. Onun qəlbində, sevgisində, xarakterində heç nə dəyişmir, biz də heç nədən mütəəssir olmuruq.

Müəllif Qiyasını təqsirləndirir? (Nədə təqsirləndirir?) Sevərimi təqsirləndirir? Bunların hansında nə kimi nöqsan görür? Nə kimi ciddi ictimai məsələyə toxunur? Məlum deyil. Çünki müəllif oxucuya nə deyəcəyini, onu nədən çəkindirib, nəyə təhrik edəcəyini özü üçün aydınlaşdırmamışdır.

Eyni halı İsanın “Əmiqızı” adlı son hekayəsində də görürük. Hekayə gənc Əsmərin yuxusu ilə başlayır. Bu yuxuda görür ki, əmisi oğlu ilə birlikdə çayda çimir. Birdən su onu burulğana salaraq batırmaq istəyir. Əmioğlu Əsməri xilas etməyə çalışır, lakin bacarmır və sairə... Əsmər bu qorxulu yuxudan oyanandan sonra Əmisi oğlu haqqında düşünməyə başlayır. Keçmişlərdə, uşaqlıqda həmişə əmioğlu ona deyirdi ki, “Əmiqızı, kaş sənin başına bir xəta gələydi, mən də səni qurtaraydım... Bəlkə ondan sonra mənim qədir-qiymətimi bilərdin...”

Əsmər bu sözləri xatırlayaraq əmisi oğlunun onu sevməyini yalnız indi dərk etməyə başlayır (halbuki o sözlərin deyilməsindən çox illər keçir və bu uzun müddətdə əmioğlu ilə əmiqızı həmişə bir-birilərini görürlər!)

Lakin Əsmər, onu suda boğulmaqdan xilas etmiş başqa bir oğlana ərə gedibdir (kiçik bir hekayədə neçə dəfə suda boğulmaq məsələsi ola bilər?), özü də ərini sevir. Əmioğlunu isə o, ancaq yaxın, əziz bir qardaş kimi istəyir.

Çarpayıda uzanmış gənc qadın bu əhval-ruhiyyədə ikən birdən əmi oğlunu başı üzərində dayanmış görür. (O, haradan gəlib çıxdı? Yoxsa Əsmər gecə qapını açıq qoyub yatmışdı?)

“Əmioğlunun həzin titrək səsi onu diksindirirdi:

– İcazə ver əlini sıxım, əmiqızı. Rayona gedirəm, təzə işə. Gəldim səninlə görüşüm...

Beləliklə, əmioğlu öz nakam məhəbbəti ilə çıxıb gedir. Hekayə isə bu sözlərlə qurtarır: “Əsmər boş şəkil yerinə baxdı (şəkili əmioğlu xəlvətə götürmüşdü – İ.Ə.) və birdən əllərilə üzünü qapayıb çarpayıya döşəndi, hönküdü. Ən əziz, ən sevimli bir adamı əbədi itirdiyinə görə hönküdü...”

Elə burdaca meydana sadə bir sual çıxır: Əsmər əmisi oğlunu nə üçün əbədi olaraq itirir? Məgər o, əmisi oğlunu yenə də bir qardaş kimi sevə bilməzmi?

“Cığırılar” haqqındakı sualı burada da təkrar etmək olar: Hekayənin qayəsi nədir? O, nə kimi ideya daşıyır? Burada hansı xarakter açılır? İnsan qəlbinin, insan əhval-ruhiyyəsinin bizə məlum olmayan hansı cəhəti meydana çıxır? Əlbəttə, bu suallara cavab vermək çətinidir. Əmioğlu da “cığırılar”dakı Qiyas kimi hekayədə əvvəl necə görünmüşdüsə, eləcə də qeyb olur. Biz onun təbiətində, ruhi aləmində heç bir dəyişiklik, heç bir hərəkət və inkişaf hiss etmirik. Əmi qızının da duyğuları bizim üçün bir müəmma olaraq qalır. Onun sevimli əri bir dəfə də olsun hekayədə görünmür. Halbuki buna zəruriyyət hiss edilir. Əhvalat elə qurulmuşdur ki, yalnız müəllifin “Əsmər öz ərini sevirdi” deməsi oxucunu kifayətləndirmir.

Əsmərin əsl təbiəti, ruhi aləmi örtülü qalmışdır. Buna görə də onun xarakteri haqqında bir söz söyləmək çətinidir. İsanın müsbət qəhrəmanları bəzən həddindən artıq fəğirliq, dilsiz-ağızsızlıq göstərirlər. Bu hal isə oxucunun əsəblərinə toxunur. Məsələn, “İnciklik” hekayəsində kolxoz sədri, Böyük Vətən müharibəsinin Qəhrəmanı Əsədi haqsız olaraq briqadirlikdən çıxarıb onun yerinə öz bacısı oğlunu qoyur. Əsəd bu vicdansız hərəkətə qarşı etiraz edirmi? Belə çıxır ki, Əsəd cahil, karyerist bir adamın haqsız hərəkətinə boyun əyərək çıxıb getmişdir.

Bu cür hallar dövrümüzün mübariz ruhlu gəncləri üçün səciyyəvi deyildir. Yazıçılıqda novatorluq yeni yazı manerası və başqa cəhətlərlə bərabər, yeni zamanda, yeni insan xarakterləri kəşf etmək deməkdir. Bu nöqteyi-nəzərdən İsanın əsərlərində bir yeknəsəqlik nəzərə çarpır. Xüsusilə onun müsbət qəhrəmanları çox zaman təbiət, ruh etibarı ilə bir-birilərinə oxşayır, bir-birlərini xatır-

ladırlar: Qiyas, Əmi oğlu, Xədicə, hətta “Yanar ürək” povestinin qəhrəmanı Səməd...

Arzu edirik ki, İsa öz hekayələri üzərində daha diqqətlə işləsin, tələsməsin, oxucuya nə deyəcəyi barədə dərinlən düşünsün, ideyanın aydın və dürüst çıxmasına çalışsın, surətlər qalereyasını getdikcə genişləndirsin, öz yaradıcılıq imkanlarından səmərəli istifadə etsin, hekayəni ictimai mənası olmayan, xırda, sentimental təfərrüat üzərində qurmaqdan çəkinsin.

İlyas Əfəndiyev,
“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,
3 avqust 1957-ci il

MƏQALƏLƏR

BİZİM BELƏ ATAMIZ VAR

1988-ci ilin sentyabrın əvvəlində mən, ailəmlə birlikdə Göyçə gölünün sahilində dincəlirdim. Heç bir qara xəbər eşitməmişdim. Necə deyərlər, keyfim saz, damağım çağ, “Ocaq” adlı restoranda yeyib-içirdik. Qonşu otağın qapıları taybatay açılında orada bir-birindən gözəl gənc oğlanlar, qızlar gördüm. Sözün düzü, ermənilərlə mənim ünsiyyətim çox səmimi olduğuna görə, birdən coşqunlaşıb ayağa qalxdım, köhnə, ailəvi dostumuz Robertə dedim: “Gedirəm o uşaqların sağlığına tost deyim”. Robert kreslodan dik atıldı, rəngi dəyişdi: “Nə danışırsan, İsa Mustafayevici! Bilsələr ki, Azərbaycandansınız o dəqiqə öldürərlər!..” Demə, “qardaş Hayestan” artıq öz cızığından çıxıbmiş; Mix. Qorbaçovun verdiyi məlum ordu hissələri ilə birlikdə, “Böyük Ermənistan” xülyasına hazırmışlar. Qıyası, bir çox şeyləri öyrəndikdən sonra “Ocaq” restoranını tərk etdik. Və elə qapı ağzında, bir az əvvəl sağlığına içdiyimiz Heydər Əliyevi xatırladım. Bu, mənim Heydər Əliyevə həsr olunmuş bir neçə ədəbi qeyddən sonra yeni, tamam başqa psixologiyada bir xatırlama idi. 1977-ci ildə bir qismini çap etdirdiyim xatırlamaların fərqi bunda idi ki, orada mən Bakıda intuitiv narahatlıq keçirirdim; “rəhbər” orqanlardakı məmur işçilərə müraciətlə yazırdım: “Heydərimiz yenə Vətənə qayıdacaq və hərəyə öz yerini göstərəcək”. Bir yazıda isə qəribə fəallıqla düşmənçiliyə başlayan məmurların mənə münasibətlərinin səbəbini anlamağa çalışırdım. Demə, Mix. Qorbaçov öz imperiya zəhərini artıq Bakıya və bütün ölkəyə də yeridirmiş. O zəhərin adı heç bir kökü, əsası olmayan “etnik ziddiyyətlər” imiş; psixoloji xəstəlik səviyyəsinə qalxan etnik xəstə qardaşların mənim salamımı almırdılar, ailəmin çörək pulunu kəsməkdən belə çəkinmədən: “Hə! Öləcəksən!” – deməkdən belə çəkinmirdilər?! Bəli, dəhşətdən də dəhşət. Tarixən tamamilə

real vahid kökdən olan azərbaycanlılar bir-birinin qanını içməyə hazır imişlər, hətta əməlli-başlı vətəndaş müharibəsinə hazırlaşmışlar. Həmin bu vaxtları mən, çox tez-tez xatırlayırdım: “O gəlməli! Odur bizim rəhbərimiz!” – deyirdim. O isə... Demə, cənab Qorb (mən onun familyasını belə yazırdım) Heydərimizin gücünü almağa da ciddi səylər göstərmiş. Mərhum Mirzə İbrahimov məni ruhlandırان adamlardan bəlkə də birincisi idi: “Ay İsa, yaz! İsa, yaz! – deyirdi. Qızası, xaos epogey nöqtəsinə çatdı; mən “Ermənistan”dan qayıtdıqdan sonra, qışda fəlakət başlandı: Gizlin və açıq qırğınlar! Deportasiya və sairə “etnik ayrılıq” təbliğatı ilə daha da dərinləşdi. Sözün açığı, Heydərimizin xəstəliyi mənim özümü də xəstəlik dərəcəsinə çatdırdı. Bu dövrdə – 1989-93-cü illərdə mən, Qorbun təbliğat məşininin çarxları arasında xıncılmış, əksəriyyəti ağıllarını itirmiş, “Heydər daha yox hesabındadır, ay yazıq!” – deyən məmurlardan bir qismi lap azğınlaşmışdı. Mən üzümü onlara tutdum (çünki həlledici rol oynayırdılar), gah ciddi, gah da bir növ “siyasi-avantürüst məktublarla”. Həcvvari səhifələrlə onların psixologiyasında, sarsılmış imanlarında dönüş yaratmağa çalışdım. Nə yaxşı ki, sadıqlər daha çox oldu və məni gördükcə öz cib dəftərlərini çıxarıb bir əla cümlə göstərirdilər: “Kajdiy doljen delat vsyo dlya vozvraşeniya Qeydara Aliyeviça”. Çox tez zamanda bu cümlə öz təsirini göstərdi; necə deyərlər, “yatanlar ayıldılar”. (Bu yazıda mən bir çox “qeyri-etnik” hadisələrin üstündən keçirəm. Xoşbəxtlik bunda oldu ki, bütün xalq (gəzdiyim, təbliğat apardığım yerlərdə hamı) deyirdi: “Kişini (Heydər Əliyevi) qaytarın! Kişini qaytarın! Erməni çox quduzlaşmış, rus ordusuynan, omonlarnan çiyin-çiyinə gəlir. Bunun öhdəsindən bircə adam gələr – Heydər!” Xüsusən, Ayaz Mütəllibovun vaxtında (mən onun adını “Mut” yazırdım) çox qarışıqlıq olur, nəhayət, dörd nəfər yüksək rütbəli (adlarını bilmirəm) mənim evimə gəldi: “Ordular üz-üzə dayanıb. Qırğın olacaq. Neyniyə? Bizə bir söz de”. Dedim: “O Mutu basın təyyarəyə rədd eləyin burdan, xalqımı qırğma verməsin”. Təxminən bir saatdan sonra mənə zəng vurdular ki, “Yola saldıq, getdi. Hakimiyyəti Elçibəyə veririk. Müvəqqəti”. Bu mənim ilk şad günüm idi. Sonrasını bilirsiniz: Biz 50-60 yaşlı “gənclər” XALQIN HEYDƏRİNİ “Heydər bəy Atatürk” adlandırdıq. Çünki bu vaxt ətrafdakıların hamısı tarixçi olmuşdu; bilirdilər ki, (burada

bəzi savadsızların yenə də “etnik ayrılıq” söhbətlərinin əksinə) bu xalqın vətəni və etnik kökü vahiddir; sadəcə olaraq, bu həqiqəti populyar-anlaşıqlı yazmaq, unudulmuş tarixi qaytarmaq, “ağacı kök üstündə bitirmək” lazımdır. Bir yazıçı yolda mənə salam vermədən keçirdi. Odladım, dedim: “Dayan!” Səni belə yazıçı kimi yetirən, qiymətləndirən, şöhrətləndirən Heydər deyildimi?. İndi nə olub ki, iclaslarda onu “tənqid” eləyirsən?! Dedi: “O, mənim keçmişimi yoxlatdırıb!” Dedim: “Erməni çıxmısan?” Pis-pis güldü: “Əlli faiz. Anam erməni qızıdır”. Dedim: “Yazıların isə Azərbaycan haqqındadır. Bəs bu ikiliyin səbəbi nədi?” “Ostroumnıy” oğlan idi; sonralar deyirdi: “İki başlı olmuşdum”. Diqqət yetir, ay camaat, Heydər Əliyev nəinki o murdarlaşmışların daxillərini saflaşdırdı, hətta ümumbəşəri birlik təbliğ etməyə başladı.

Bizim belə Atamız var. Ona səs vermək istəməyən “müxalifət”, “müsavət” və s. yabançı sözlər altında yaşayan yabançı təbiətli adamlar Atanın saflığını istərlərmi? Necə deyərlər, “Allaha şükr eləsinlər ki, yaşayırlar: Xıltla dolu “ziyalı”nın yaşaması çətindir. Hər halda yaşasınlar və BÖYÜK HEYDƏRİN AZƏRBAYCANINI görsünlər, sonra özləri bilərlər: xıltla qapılısalar ömürləri gödək olar, yaşasalar demokratikliyin nə olduğunu bəlkə də anlayarlar.

İsa Muğanna,

“Yeni Azərbaycan” qəzeti,

16 may 2003-cü il

“VAHİD KÖK”, “MÜSƏLMAN MİLLƏTİ” MƏSƏLƏSİ

Prezidentimiz Heydər bəy Ataturk Birləşmiş Ərəb Respublikasında olanda bir hadisə baş verib. Adi yox, nadir, böyük, unudulmaz, deyərdim ki, hətta inqilabi hadisə. Əvvəlcə yuxarıdakı “bəy” barədə. Təxminən otuz dörd-otuz altıncı illərdə, iyun ayının axırlarında bizim Muğanlı kəndində “Musa ağa”, “Hüseyn koxa”, “Omar koxa” adları ilə tanınan, vaxtı ilə Muğandan sürgün olunan (1797-1802) I Aleksandrın yüksək məmurunun “səxavəti” ilə verilmiş “TurMən” (indi TürMən) binə, öyrüş torpaqlarından indi “Ermənistan” – “Ərmənistan” adlandırılan yaylaqlarımıza köç başlananda, yəni naxırlar, sürülər, ilxılar yollara düzüləndə buğda biçini tamamlandırdısa, yəni taxıl xəlbirdən keçirilib “tağar”lara (on pudluq qalın çuvallara) doldurulmamış qalırdısa, ata babam Omar ağa ilə ana babam Şərif kişinin köç arabaları Türməndə daha bir qədər də ləngiyirdi. Çünki yaylaqda – Göy Qılınc yurdumuzda biz, adətən, sentyabrın ortalarına qədər qalırdıq. Ailələr gur, “yeyən ağız çox”, taxıl da çox lazım olurdu. Odur ki, Türməndən tərənəndə yükümüzün çoxu taxıl, un olurdu. Bu bir də buna görə belə idi ki, Ərməndəki kəndlərdə qohumlarımıza da taxıl aparırdıq. Həmin kəndlərdən biri ümumi adı Dərəçiçək olan üçpara (Dərəçiçək, İlişik, “Axta” – AğOd) kənddən bir qədər o yanda, bir tərəfi gözəl, əzəmətli qayalıq olan yaşıl, çiçəkli yastanada AğBizən (Biz Ağlarıq) kəndi idi. Ulu babam “Musa ağa” – BağSar (Bağların Sarı hökmdarı) İngilis, Fars, Rus hökmdarlarının gizlin, açıq basqınlarından gizlənə-gizlənə Təbriz-Ərbil-ƏrOdbil (“Ərdəbil”), “Şəhri Yar” və s. Elm şəhərlərinin ara-bərələrində əsrlərlə gizlin yaşayan əbədi “Musa Ağa” – BağSar hamanca “Musa peyğəmbərimiz və Süleyman padşahımız” BağSar və ƏsƏlMən rütbələri daşdığına görə iki nəfər insan kimi təsəvvür olunub, əfsanəyə çevrilmiş böyük, qadir insan Muğandakı gizlin şəhəri “Şəhriyar”dan indiki Qazax rayonuna (Padşahlıq kəndinə) sürüləndən sonra həmin ilin (1797) yayında AğBizəndə ilk ev tikdirib, oğullarından Hüseyn ağanı (“koxa”nı) nəvəsi Omarı orada AğBizəndə qoyub

(bir növ gizlədib) Padşahlığa qayıdıb. Yaylaqda “qaçaqlar”ın (SafAğ mücahidlərinin) arasında o tariximizdə də məşhur olan (əmma hələ də gizlədilən) Comərd adı (rütbəsi) İrəvan çökəyində (ƏrEvÜndə), Göycədə SafAğ “AdıPünhan”ların arasında “Süleyman” – ƏsƏlMən adı – rütbəsilə, Qazaxdakı “Padşahlıq” kəndində isə sadə torpaq, davar sahibi “Musa ağa” adı ilə tanınarmış... Mətləb “bəy” kəlməsinin üstündədir. Bu, təhrif sözdür. Əsli – qədimi – OdƏrcəsi Bağdır. Dünyamızın xarabalığı üzündən nəinki “Bağ”, son əsrdə hətta “bəy” də dilimizdən çıxır. Cənab “deportasiya” aldadılmışları. Elçi “bəy”in “gədə-güdə bəyləri” nəinki “bəy”i bərpa edə bilmədilər, hətta öz kitablarında müqəddəs Bağ, UluBağ kəlmələri işlədən bu bədbəxt qələmi də dönə-dönə sındırdılar. Mən qətiyyənlə şübhə etmirəm ki, Azərbaycanda (Allah eləsin o tayla, Qarabağla, Borçalı ilə birlikdə) demokratiya da olacaq, “plüralizm” deyilən şey də (siyasi düşüncə qapansa, hər şey qapanar). Buna görə də bu yeniləşən Vətənin “Yeni Azərbaycan” qəzetində “Heydər Əliyev” əvəzində Heydər bəy yazıram. Çünki o, həmişə çox adlı, çox rütbəli “Comərd”, “Süleyman”, “Musa ağa”nın nəslindən, AdıPünhan ƏsAğ Əlin (“Şeyx Əli”nin – “Aşığı Alı”nın) nəvəsi – Bağ Oğlu Bağdır ki, indi mən ələcsizlikdən deyirəm: “Heç olmasa “bəy” yazım, dünyamız qədər real, əfsanələşdirilmiş UluBağ ƏsƏlMənin nəticəsi irsən Bağdır! Başqa sözlə, “ƏrMənistan”dan köçürülmüş AğBizənlərdəndir. Qədim və orta əsrlər arxivləri, hətta on doqquzuncu, iyirminci əsrlərdə xarici ölkələrə daşınmış yazılarda da oxuya bilərsiniz: “Ağlar Türklərin böyükləridir” Ağlar, yəni ümumbəşəri SafAğ Elminin alimləri SafAğ İnsanlar! Mənə şübhə edənlər zəhmət çəkib bu il “həcc” əvəzində bir az o yana – qədim yurdlarımızdan biri Əlvənd (ƏlEvOd – yəni həqiqət Evinin Əli – Oğlu ƏsƏlMən) dağına ziyarətə getsinlər, ordan qayıdıb “Əlvənd” dağından Kürdəmirlə Ucarın aralarına sürgün edilmiş adamların indi də dəyişməyən dümağ sifətlərinə tamaşa etsinlər. Mən şahidəm ki, 1941-45-ci illərdə Ucara aclıq düşəndə Əlvənd kəndinin camaatı məhz bizim Muğannaya üz tutmuşdular: xalq yaddaşını itirməyib. Çox təəssüf ki, Azərbaycanın şimalı öz tarixi yaddaşını heyvətli dərəcədə tamam-kamal itirib; Mən, Ulu Bağın – ulu Babamın ƏrEydə (“Rey”də) gizlənəndə sevdiyi gizlin ad – rütbəsi “Muğanna” (Bizim “Muğ”lar – Bağlar) kəlməsinə özümə “təxəllüs”, hətta soy adı götürmüşəm, xalqım

pozur!.. Bu nə deməkdir?.. Hanı “demokratiya” dediyiniz?! Hanı “plüralizm” dediyiniz?! Hələ yoxdur! Başlanğıcdasınız! Mən arzu edirəm ki, bu başlanğıcdaca ayılasınız. Oxuyun, görün nə yazıram: babam “Omar ağa” – “Omar koxa” (EvƏrAğEy) bəzən il yağarlıq olanda köçü hətta yaya qədər ləngidirdi ki, AğBizəndəkilər taxılsız qalması. Yadımdadır ki, bir ili (gərək ki, 1934) yenə yağarlıq oldu. O vaxtın uşaqlarının, o cümlədən mənim Dərəli Rza adlandırdığımız qocalarımızla görüşəndə həmişə köynəyinin qolu ilə gözlərini silən uzun, ala-bula corablı, batinkalı kişi həmin ili Göy Qılinc yurduna bizdən əvvəl gəlmişdi. Arabasının iki qabaq təkərinin qolunun üstündə oturub, doluxsunub qalmışdı. Babalarımın görüşəndən sonra bizim kəllərin bellərindən iki “tağar” taxıl düşürüb, “qol”un üstünə sarıdılar. Rza kişi arabanın gerisini gətirməmişdi, çünki dağ yolunda dörd təkərli araba dərhal çevrilir. Heç bilmirəm mənim Omar babamın könlündə necə simlər çalındısa, birdən atam Mustafaya dedi: “Şolloy balamı da apar, Ağbizəni görsün”. Demə, artıq səmum başlanıbmiş: ermənilərin planı barədə Təbrizdən xəbər gətiribmişlər. Nə işə... qıyası, babam məni çuvalların üstünə mindirdi. Yadımdadır ki, “Axta”dan – AğOddan yuxarıya qalxıb dağ döşü ilə gedən qaratorpaq yolun sol cığırı aşağıda çökəlmiş, sağ cığırı – təkər basan yer da yuxarıda çökəlmişdi; “qol” tez-tez aşağıya – dərəyə doğru əyilirdi, az qalırdı aşıb dığırlansın. Bu vaxt Dərəli Rza ilə atam, ikisi də atılıb sağ təkərin oxunun ucuna minib, öz ağırlıqları ilə təhlükəni sovuşdururdular. Düzənliyə çıxanda qulağıma bir dünya dolusu dolaşa quşu səsi gəlmişdi; baxdım ki, qayalıqların üzərində qara bulud kimi dolaşalar qaynaşırdılar. Yaman, lap dəlicəsinə quşbaz idim o vaxt. Sevindim ki, aha, dolaşalar qayalıqda yuvalarının üstündə qaynaşırlarsa, deməli, hələ balaları var. “Ay can! Dolaşa aparacam!” – dedim. Əmma sonra qanım qaraldı. Araba qolunu kəndin girəcəyində qarşıladılar. Cəmaat? Xeyr. Uşaqlar! Qara çay daşı kimi şeydən, alçacıq bir evin böyründə çuvallarını yuvarlayıb saldılar. Bu da yadımdadır ki, atam dedi: “Xalbirəlanıb”.

Məni işə bircə şey maraqlandırır: quş!

Rza kişinin oğlanlarından bir ağbəniz, məndən bir az doluraq, iri oğlana dedim: “Gedək mənə dolaşa balası gətirək”.

Güldü oğlan. Dedi: “Uçurublar balalarını. Gələm il verərəm, Allah qoysa”.

Evin böyründə çoxlu gərmə kəsilib yığılmışdı. Yer lapatka ilə hamarlanmışdı. O hamar yerdə balaca bir stol qoydular. Atamla ikimiz bir qabdan dovğa yedik. Və göyün açıqlığını, yəni hələ yağış, dolu gəlmədiyini görüb tezcə yola düşdük ki, gün batmamış Göy Qılınca çataq.

Yolda atam hərdən bayatı çəkirdi.

– Odu bax, odu bax bizim odumuz-ocağımız, ay oğul. Ayrı düşmüşük. Bir azdan Rzagil də köçəcəklər. Lap ayrı-ayrı düşəcəyik. Kim çörək verəcək o körpələrə?! Necə böyüyəcəklər?! – Belə-belə sözlər deyirdi. Sonra yol qırağında gərmədən, qara daşdan daxmalar gördükcə dayanıb kimlərisə çağırıb söhbət eləyirdi. Fikrim arxada doluşanların yanında qalsa da sözlərini eşidirdim.

Dedim: – Ay dədə, bu kürdlərin dilini nə vaxt öyrənibsən, heç bilməmişik?

Dedi: – Kürd dili deyil, Şolloy balam, Ayrım dilidi.

Dedim: – Bə niyə kürdcə danışrlar.

Dedi: – Sənə elə gəlir. Hələ balacasan. Vaxtı gələndə biləcəksən.

Vaxtı gəldi. O ili – 1934-cü ildə Omar babam dünyasını dəyişəndən sonra, onu orada – Göy Qılınca qəbirstanında dəfn edib, Muğanlıya qayıdanda Dərəli Rza da bizlə gəldi. Yanınca o ayrımlardan, kürdlərdən də gəldilər; TürMəndə özləri üçün taxıl əkdilər, becərdilər, biçdilər, döydülər, xəbirlədilər, çuvallara dolub bizlə yaylağa getdilər. Və mən həmin otuz beşinci ildə gecələr bizim evdə qalan kürdlərdən, “müşə” ermənilərdən öyrəndim ki, rəhmətlik Comərđi görüblər onlar. “Əmma öldüsünü-qaldısını bilmirik”. Onların söhbətlərindən bildim ki, “müsəlman milləti Bağ ƏsƏLMənin millətidi”. Müsəlman elə Bağ ƏsƏLMəndi. Müslüm özü də ƏsƏLMəndi!

Zaman dəyişib. İndi bütün dünyaya az-çox bəllidi ki, bu “Türk” deyilənin, bu “Azərbaycanlı” deyilənin dili də, “Müsəlman” deyən Ərəbin də, Farsın da dili bir imiş: “Dəri” yox! OdƏr dili!” Demə, planetimizdəki “Dil qrupları” məsələsi də sonradan qondarma şeymiş! Demə, bütün bəşəriyyət vahid kökdəndir. Məhz buna görə də Heydər bəy Birləşmiş Ərəb Respublikasında olanda ordakı “Əl” elm cəmiyyətində deyib: “ƏlEy ƏsƏlim!” Cəmiyyət üzvləri hey-rətlənilər ki, bu “ƏlEy” kəlməsinin mənasını heç burda da bilən yoxdur. Siz necə tapdıınız?!” Heydər bəy deyib: “ƏlEy uca Əl bizim

dilimizdə də olub. Yəni ərəblərlə bizim dilimizin kökü birdir”. Bu “möcüzə”yə görə cəmiyyət Heydər bəyi “Əl” mükafatı ilə mükafatlandırılar. Bu, ərəbcə “Peyğün bər”in (Peyğün – əvvəlcədən Ün, xəbər, bər – saçan, yəni çətdiran), OdƏrcə (“Türk”cə) BağÜn EvƏrEy (ƏrEy “rey”, “pay” Evinin Bağ Ünü) Görürsünüzü, nə qədər təhrif olunubsa da, biri-birindən xeyli uzaqlaşbsa da kök qalıb? Bax, bu kök üstündə birlik arzulayır bizim rəhbərimiz. Məni – yazıçını isə belə şeylər yazdığımıza görə işgəncələrə (bəli!) salırlar. Açıq deyimmi o şantajları, sui-qəsdləri?! Nəhayət, göyümü (kürəkənimi də) böhtana salıb on bir il həbs cəzası veriblər. Kim? Necə kim?! Özümüzün məni anlamayanlar, düşmən sayanlarımız.

İndi gözlənilməz sözlər deməliyəm: kökü kökumdən, özü özumdən olan Akademik qardaşlarım Mənim vahid kökə, birliyə, “demokratiya”ya “plüralizm”ə-filana çağırın, qorxu üzündən variantlarla yazdığım kitablarımı niyə “naqis” adlandırırlar? Hərə bir cür qulluq eləyir bu “müsəlman” – ƏsƏlMən xalqına, mən də tarix yazıram. Cinayətmə eləyirəm?! Məni niyə boykot eləyirlər qəzetlərdə, AzTV-də, konfranslarda?! Bu necə “vahid müsəlman” millətidir ki, hətta Avropa Şurasına “girəndən” sonra, bu labüd qloballaşma zamanında da SafAğ həqiqətini “saflıq” yazıb, heçə endirib, özünü də köhnə “şiə”, “sünnü” qaydası ilə qəşəngcə parçalayır?! “Müxalifət” nədi, a yazıqlar?! “Plu...” nədi, ay akademik cənablar?! “Qat” nədir, “Tü” nədir, ey “Tat”ƏrOdƏr?! “Kird” nədi, “Kürd” nədi, ay GurOdƏr?! Başa düşürəm, belə – gah gizlin, gah açıq – əli Kalaşnikovlu parçalanmağa nə vaxt son qoyacaqsınız?! “Çıxsın!” – deməyin Bağımıza, çıxan deyil! “Ya da ölsün!” – deməyin. Ölən də deyil! ƏsƏlMən – “Solomon” – “Süleyman” baxır öz məkanından! Utanın məlumatsız xəstə “etnik”liyinizdən, əl-ələ verin, Qarabağda nağıl sanatoriyalar tikin, yaşayın, görün hələ nə möcüzələr olacaq!.. Daha nə deyim?!

Muğanna,

“Yeni Azərbaycan” qəzeti,

10 mart 2001-ci il

EŞİT, “EY MÜSALMAN”!

Necə yəni “Qurban bayramı?!” İbrahim peyğəmbər oğlu İsmayılı Allaha qurban vermək istəyirmiş?! Yəni oğlunu yerə yıxıb, necə deyərlər, üzünü qibləyə çevirib, xançalı qınından çıxarıb əzizinin boğazına çəkmək, beləliklə “böyük və adil yaradanı” razı salmaq istəyirmiş?!

Başınız varmı, cənab dindarlar? Varsa, o başın içində beyin varmı?!

Göydən kəllələşə-kəllələşə iki qoç endi?! Və cənab Allah bu-yurdu ki, İsmayılın əvəzində bu qoçları kəs?! O qoçlar “dərgah” deyilən o ərş-ələdan bu planetə düşəndə səlamət qalmışdılar?! İnanmaq? İnanmaq. Əmma bir sualımız var: o qoçlar niyə kəllələşə-kəllələşə eniblər? Yəni sən kəsilmə, mən kəsilim? İstər-istəməz fikirləşirsən ki, heyvanatda şüura bax ey: “Sən ölmə! Mən öləcəm İsmayılın uğrunda!” Mən sizə deyirəm, insan öləndə beynindən “Ruh” – ƏrAğ (SafAğ İşıq) çıxır. Bu işıq o ölən insanın proqramıdır. Kainata uçanda daxilində elementlər dolub həmin insanı yenidən yaradır; bu ikinci doğuluşdur. Niyə inanmırsınız elmə? İnanmaq üçün baş lazımdır? Başın içində beyin lazımdır? Sizinki yoxdur? Bəs bu yox baş, yox beyni o yox “qurban”a necə inanır, cənab dindarlar?! Bir təklifim var. Cəlil Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalından bütün karikaturaların surətini çıxarda, “Yeni Azərbaycan” qəzetinin hər nömrəsində bir karikatura verək, altından da yazaq: “Ay Azərbaycan xalqı, sən deyildinmi bu peysər, qarın mollalara qaqqaaq gülə-gülə: “Yaşasın Şura hökuməti, yaxşı qurtardı canımızı bu cibgirlərin əlindən!” – deyən? İndi nə olub, niyə əsir-yesir olmusan Molla əlində?! A kişilər, İran da bezdi axı, o peysər Xomeyninin, peysər Xomeyninin əlindən! Bəs deyildimi “Xom... Xom... Xom...” – deyə-deyə xəlvətdə gülüb, aşkarda xalqı soyduğunuz?! Necə yəni “Xeyriyyə”?! Kimə? Zəlilə, əlilə, kasıb-kusuba? Dinin pulunu elə o zəlilə, əlilə, kasıb-kusuba verib, onların əlləri ilə özünüzə “Xeyriyyə” versəniz necə olar, ay xeyriniz şərəf dönsün!.. Karikaturaların altından çox şey yazardım,

hələlik bircə cümlə də axtarıb bununla kifayətlənirəm; o cümlə ibarətdir üçcə kəlmədən: “Allah özü qənim olsun sizə! Biz bacarmırıq”. Cümləm uzun çıxdı, fikrimdə tutduğum o üçcə kəlməni deyirəm: “Xam!.. Xam!.. Xam!.. Eyni!..” Yenə artıq çıxdı. “Eyni”ni pozuram. İstər-istəməz soruşmaq istəyirəm: siz niyə onun eynisiniz?! Müsəlmansınız, olun müsəlman! Daha “şiə” nədi, ay eyni ayrılar?! Açığı, mən istəmirəm sizin kəsdiyiniz qurbanı! Yemirəm! Kim yeyir haramı olsun! “Qurban”dan da bayramını olar, ay “Xam Xam Xam”lar?! “Yeni Azərbaycan” qəzeti, o köhnə “Xam”lardan yaxamızı qurtarmasan, daha nəyin yeni olar?! Başla karikaturaları verməyə! Allah qənim olmasa, Molla Nəsrəddin qənim olsun Molla “Xam Xam Xam”lara! O tayın da canı qurtarsın, bu tayın da, bütün dünyanın da! Nə qədər Xamlaşmaq olar, ay Azərbaycan?! Heyif səndən, ey Vətən!

Muğanna (İsa Hüseynov),

“Yeni Azərbaycan” qəzeti,

21 mart 2000-ci il

PREZİDENTİN KÜRƏYİNDƏ DUZ YÜKÜ

Bu elə bir yükdür ki, bu yükü bir az da daşısa, Heydər bəy AtaTürkün ömrü kəsilə bilər... Diqqət yetirin! Mən özümü oda vururam; nəinki qanadlarım yanar, hətta özüm də məhv olaram. Buna baxmayaraq, sözümlü deməliyəm ki, fəlakətin qarşısı alınsın.

Haqqında danışdığımız duz yükünün adı “Müsavat”dır.

Heç kəsdən gizlin deyil ki, bu partiya Məmməd Əmin Rəsulzadənin adına yazılsa da, əslində, Nəriman Nərimanovla birlikdə sırf milli, sosial proqramlı “Hümmət” firqəsini elan edən Fətəli xan Xoyskinin şəxsi təşəbbüsü və bütün Azərbaycan kommunistlərinin səyi ilə yaranıb. Sonra Fətəli xan öldürülüb, hakimiyyət Nəsim bəy Usubbəyova verilib.

1920-ci ildə hümmətçilərdən biri – Həmid Sultanov həyat yoldaşı Ayna xanıma yazdığı məktubların birində yalvarışlı ifadələrlə xahiş edir: “Moskvaya Nərimanovla təcili çatdırın ki, Nəsim bəy Usubbəyovun qarətçi dəstəsi Azərbaycanın var-yoxunu vaqonlara doldurub xaricə daşıyır, buna görə də lazımdır ki, Nərimanov yoldaş özünün təşkil etdiyi ordu ilə gəlsin, “Müsavat”ın Dərbənddə yerləşdirilmiş polkunu tərkislah eləsin. Bu iş nə qədər tez olsa, o qədər yaxşıdır. Heç olmasa “Hümmət”in arxivini xilas edə bilərik...” Arxiv xilas olunub. Sonralar məcburiyyət qarşısında “bolşeviklər” partiyası ilə birləşmiş “Hümmət” firqəsi 1920-ci il aprelin 28-də hakimiyyəti alıb. Nəriman Nərimanov “cinayət-talançı” (H.S.) partiyanın lideri sayılan, Stalinin şəxsi casusu M.Ə.Rəsulzadənin dəstəsini həbsxanadan öz əli ilə azad edib: “Siz bizim xalqın savadlılarındanınız (“iz qramatnıx”), gedin xaricə sosial ədalət haqqında yenə oxuyun, gəlin. Çünki dövlətimizə kədr lazımdır...” – deyib. Bu sözlər kiminsə kiməsə məktubundan deyil, stenoqram yazısıdır, “Partiya arxivi” adlanan yerdə indi də saxlanılır. Çünki Nərimanovun bu sözləri “Müsavat”a amnistiya verir. Əslində isə Həmid Sultanovun yazdığı kimi “qarətçi” partiyadır. Və bu qarətçilik o dəstənin xaricə yetirdiyi kadrların

canına-qanına elə hopub ki, hətta xalq dili ilə desək, “Heydər təkİ Əjdaha”nın hakimiyyəti altında da yalnız və yalnız qarətlə məşğuldurlar. Açıq yazıram: M.Ə.Rəsulzadənin hələ Türkiyədən Stalinlə məktublaşdığı, Azərbaycanın şimalında hakimiyyəti almaq, cənubu Farsın əlində saxlamaq və beləliklə, hər iki tərəfdə nefti Rusiyanın ixtiyarına vermək haqqında plan cızdığı vaxtlar (1930-1951) talançılıq yeganə məqsəd idi. 1990-cı ildə “SeriY volk” – “Boz qurd” Türkiyədən yox, hamanca Stalinin şəxsi casusu Turqut Özalın gizli hərbi lagerindən Bakıya doluşdu. Zəngilanda məhz “SeriY volk”un əli ilə yetişdirilmiş talançı batalyonlar “Omon” dəstələrinə çevrilib bu bədbəxt millətin var-yoxunu taladı; elektrik xətlərinə qədər, hər şeyi öz inhisarlarına vermək üçün zavodları, fabrikləri dağıtdı. Bunları Həmid Sultanovun yalvarışları nəticəsində gələn On birinci ordunun gəlişi ilə müqayisə edin, görün kimdir, nədir bu “Müsavat?!” Bu “Müsavat” başqan İsa bəyin deyil (o aciz bir ziyalıdır), Rusiyanındır! O Rusiyanın ki, təxtində talançı, qanıçən Roman(ov)lar otururdular; Qresiyadan Fransaya, Parijdən Peterburqa göndərilib hakimiyyəti (“pod yubkoy”) alan qrek-latin casus dəstəsi Rusiyadan rədd olub gedəndə ikinci Nikolay Roman(ov) deyib: “V Azerbaydjane vlast peredayte Musavatistam, pusk poka derjut do naşeqo vozvraşeniya”. Bu vətənsayağı cümləni bilməyən tarixçi alim yoxdur. Əmma hamı susur. Hamı! Niyə? Çünki hamı Müsavatçıdır? Xeyr. Sadəcə, qorxaqdır hamı. Lap sadə, aydın həqiqətdir ki, hətta falsifaktor İqrar da məhz qorxudan susur. “Müsavat” cəhənnəmə getsə, birinci elə o İqrar iqrar edər ki, İkinci Nikolay belə deyib. Cəhənnəmə yox, “Müsavat” heç o casus Turğut Özalın o gizlin hərbi düşərgəsinə də getmir. “SeriY volk”u yanında, “ağlı” başında, kim bir az baş qaldırırsa, o dəqiqə əmr eləyir “volk”una – polisinə, min cür ağlasığışmaz tərxiat üsulları ilə məhv edir o qalxan başı. Hamı, hamı, hamı baş sındırır: “A kişilər, bu Ziyanı kim öldürüb axı?! Niyə tapılmır?!” Hünərin var de “SeriY volk” öldürüb, o saat yox, o dəqiqə böyründən bir bıçaq soxular, ya da maşının altına itələnersən! Qızası, o Nikolay adlanan istilaçı istila edib səni, ey Azərbaycan xalqı. Demə, “bəs Heydər kimdir?” Heydər bəy AtaTürk o adamdır ki, Nərimanovun “başında quşlar yuva salmış” heykəlini gətirib Bakının üzərində ucaldıb, istilaçı Kirovu yıxdı!

Heydər bəy AtaTürk o adamdır ki, necə deyərlər, yeri-göyü üzümə – “şərab”a döndərib istilaçı İvanın boğazına “Ağdamskoe vino” töküüb, çoxmilyonlu “russkaya armiya”nın bütün komsastavını alkoqolik elədi! Politburo adlanan dəhşətli kapitalistlər dəstəsinin əvəzində müdrik, əzabkeş vətənpərvər Yeltsini hakimiyyətə gətirdi! Budur Heydər, ey Xalq! Tanıdınmı?! Daxilimizdəki bütün sosial xəstəliklərin hamısı (rüşvət, korrupsiya-filan), hamısı “Müsavat” (“Bərabərlik”) adlanan bərabərsizlik partiyasının talançı kadrlarının əli ilə təşkil olunur, ey Xalq! Qardaşın Türkiyə bir yandan deyir: “Yaşasın Boz qurd” (“Seriy volk!”), qardaşın İran o biri yandan deyir: “Zinde bad “Boz qurd!” (Seriy volk!). Sən özün də bir yandan deyirsən: “Rusiyanı istəyirəm! Soveti istəyirəm!” Yəni kimi? İvanı?! İvan sənənin içərinədir! “Müsavatdır” İvan! Milli partiya deyil “Müsavat”, ey Millət! Duz yüküdür sənənin yeganə ümidin Heydər bəy AtaTürkün kürəyində!.. Mən yazıram, özümü oda atıram (İvan dəhşətli qanıçəndir!), bəs sən neyləyirsən, ey Millət?! Qarətçilər dəstəsinə rüşvət verə-verə iş alırsan ki, ordan qazandığını da verib “məhkəmə”dən qurtulasan! Aciz! Rəzil! Çəkinmədən deyirəm: Özünü tanımayan şüursuz! Oxu bu pamfleti, düşün, gör nə haldasan, ey bədbəxt!

P.S. XVI əsrdə Almaniyada kəndli üsyanından sonra planetimizin gur yaşayış yerlərinin hamısında üsyanlar, inqilablar əsasən nədən törəyirdi? Sadəcə, sosial ədalətsizlikdən. Amma diqqət yetirəndə aydın görünür ki, ədalətsizliyin səbəblərini açıb kütləvi şəkildə yayan bir və ya bir qrup ziyalının şərh olmayanda, sadə desək, qazan örtülü qaynayanda anlaşılmaz düşmənçiliklər, qırğınlar, xəstəliklər, son dərəcə məxfi terrorlar olur, sırf iqtisadi məqsədlər, kobud desək, qarın doydurmaq, ev, məişət avadanlığı, paltar-palaz, bəzək-düzək əldə etmək və sair bu qəbildən əməllər “insan” adlanan məxluqu məhdudlaşdırır, cahilləşdirir, vəhşi ehtiras quluna, həqiqi mənada vəhşiyyə – yırtıcı heyvana çevirir. İnsan bu həddə çatanda, hətta ədalətsizliyin səbəbini şərh edən bir və ya bir qrup ziyalının işi də fayda vermir və bəşəriyyətin ölümü başlanır. Mən bu fəlakəti “İdeal” romanının 1998-ci il nəşrinə “Diqqət” adlı müqəddimədə xəbər vermişəm. “Prezidentin kürəyində duz yükü” məqaləsində şərh olunan səbəb yalnız bizim ölkəyə yox, bütün bəşəriyyətimizə aiddir. 2000-ci il fəlakətin şiddətlənmə

dövrüdür. İlin birinci yarısında Yer üzünün bütün mətbuat orqanları Kainat haqqında həqiqəti yaysalar, başqa planetlərdə yaşayan OdƏr bəşəriyyəti köməyimizə çatar.

P.P.S. Mən bayram eləmirəm. “Novruz” nədir, ey OdƏr ikən “Azərbaycan Ər”ə döndərilən şüursuz! Hamı sənin Od – həqiqət yurdun Bağday?! Hamı sənin BağHəmOdun?! Niyə “MəhƏmməd”ə döndərilib?! Mən onun OdƏr dilində möhürünü verdim sənə, sən yenə ərəbcə qırıldadırsan: “Bismillax irrəxman irrəxim!” Budurmu sənin dilin, ey dili azan, şüuru azan! Çıx meydana, Dilini, Kökünü, Dövlətini tələb et! Cənubunla, Borçalınla, Dərbəndinlə birləş, ey məhv edilən Xalq!

Muğanna (İsa Hüseynov),
“Yeni Azərbaycan” qəzeti,
21 mart 2000-ci il

MÜASİRLƏRİMƏ

Yaddaşında kök salan son dövrlərdəki hadisələr dünyanın, planetimizin taleyi ilə əlaqədardır.

Bu o deməkdir ki, bizim ziyalı adlanan, az-çox dünyanın gedişatı ilə maraqlanan adamlarımızın xeyli hissəsi öz dar mühitindən kənara çıxıb və ümumbəşəri məsələlərlə məşğul olmağa başlayıblar. Bu, hətta milli çərçivədən kənara çıxır, çünki bir xalqın taleyi indiki dövrdə dünyanın taleyi ilə sıx bağlıdır. Bunları ayırmaq yanlışdır. Belə ki, Quranda da, Bibliyada da məlumat verilir ki, vaxtilə dünyanın üzünü su alıb, sivilizasiya məhv olub, həyat yenidən yaranmağa başlayıb. Dünyanın üzünü su alanda Quranda Nuh, Bibliyada Hoy adlanan peyğəmbərlərin gördüyü işlərdən danışılır. Araşdırmalardan sonra məlum oldu ki, bu adam Hoy adı ilə tanınıb. Bu haqda “İdeal” və “Əbədiyyət romanlarında yazmışam. Yeni il ərəfəsində bunu təkrar eləməyi özümə borc bildim ki, dünyanı yaradan və idarə edən adamlardan birinin adı Hoydur.

Birinci sivilizasiyanın inkişafı yerdə yüz iki min il bundan əvvəl başlayıb. Gəlib 50 mininci ildə sivilizasiya indiki kimi murdarlaşıb. Atom, hidrogen silahları hazırlayıblar, yeri, atmosferi zəhərləyiblər, eynən indiki kimi. Onda su basımı başlayıb. O vaxt bütünlükdə yer kürəsi suyun altında qalmayıb. Ayrı-ayrı zəhərli ölkələr, böyük-böyük şəhərlər su basımına məruz qalıb. 1989-cu ildə sonuncu gur hadisələr Braziliyada oldu, oranı su basdı. Şimal ştatları demək olar ki, tamam məhv oldu. İspaniyanı su basdı. Sibir ərəzisini su basdı. Diqqət yetirən olmadı. Adi təbii hadisə, fəlakət kimi qəbul olundu.

İndi inqilablar olur. Məsələn, Rumıniyadakı çevriliş. İstəyirlər ki, SSRİ-nin daxilində də təzələnmə getsin, həqiqət meydana çıxsın. Mən deyən həqiqət meydana çıxmısa, o biri həqiqətlər alayarımcıq olacaq.

Marks müdrik adam idi. O da göylərlə, planetlərlə bağlı idi. Onun beyinə işıq gəlirdi. Düzdür, özünün xəbəri yox idi bundan. O, deyirdi ki, məhdud ərəzidə ədalət səltənətini qorumaq olmaz. Bunu Nizami də, Nəsimi də Nəimi də yazıb.

Yəni planetin, kainatın taleyi Vahid taleyə bağlıdır. Məhdud ərazidə bu işi görmək olmaz.

Lenin məcbur oldu inqilab eləməyə, çünki Rusiya adlı ölkə xəstələnmişdi. Özü dediyi kimi, xəstədən qan almaq lazım idi.

Nəimi deyir ki, kiçik həqiqətlər hamısı böyük həqiqətlərin daxilindədir. Böyük həqiqət dəyişəndə kiçiklər də dəyişir. Bizim respublikanın daxilində gedən hadisələrin hamısı ona görədir ki, camaat ayılsın və bu böyük həqiqətlərə göz yummasın...

1990-cı ildə bir çox həqiqətlərin qlobal şəkildə aşkarını gözləyirəm. Gələcək il mənim üçün son dərəcə mənalı il olacaq, çünki bəzi həqiqətlər kəşf olunacaq.

İsa Hüseynov (Muğanna),

Xalq yazıçısı.

“Yeni fikir” qəzeti,

29 dekabr 1989-cu il

TARIXİ QƏLƏBƏ

Bu qeydlərimin mövzusu ilə əlaqədar olaraq, bəri başdan deməliyəm ki, hər bir kənddə, qəsəbədə, kolxozda, sovxozda baş verən hər bir ictimai-sosial mənalı hadisə heç vaxt dar-məhdud ərazidə, “mikromühit” çərçivəsində baş verən bir hadisə olmayıb, həmin kəndin, qəsəbənin, kolxozun, sovxozun yerləşdiyi ölkənin, respublikanın, dövlətin, bütün başqa sferaları ilə, hətta geniş dünya və ələmlə sıx əlaqəli, bağlı şəkildə meydana çıxır. Hər bir sənətkarın – yazıçının, rəssamın, bəstəkarın mənəvi-psixoloji aləminin məhsulu, yaradıcılığındakı ictimai-sosial mənalı hər bir hadisə də hökmən “makromühit”lə, həmin sənətkarın yaşadığı cəmiyyətlə, ölkə, dövlət və hətta dünya miqyasında hadisələrlə bu və ya başqa cür əlaqəli-bağlı şəkildə meydana çıxır. “Mikromühit” və “makromühit” şərti terminlərdir. Aydın məsələdir ki, yazıçının qələmi altında təsvir obyektı, konkret lövhələrlə, konkret insan obrazları ilə lokallaşdırılan həyat parçası özünəməxsus koloriti və təkrar olunmaz fərdi keyfiyyətləri ilə yalnız ilk nəzərdə öz daxili qanunları ilə yaşayan kiçik bir aləm təsiri bağışlayıb “mikromühit” şəklində görünür. Mənə həmişə, indinin özündə də son dərəcə ağır gəlir ki, altmışıncı illərin axırında bir müəllif kimi gərgin düşüncələrimin nəticəsində yazdığım “Şəppəli” hekayəsi insanın insana inamını, saf, uca mənəviyyəti, ictimai amalı, etiqadı hər şeydən yüksək tutan, amala, etiqada xətəri ölümdən də betər şəxsi faciə kimi yaşayan sadə, sırayı bir kommunistin daxili aləminin inikası məhz “mikromühit” inikası təsiri bağışlayıb, elə belə də qiymətləndirildi. Halbuki uzaq, dağətəyi bir sovxozda, məhdud bir ərazidə öz təsərrüfatının və məişətinin gündəlik qayğıları çərçivəsində yaşasa da, Bakıda – “kəndçi balnisəsi”ndə cəmiyyətin ən ülvi qanunlarından birinin – pulsuz müalicə haqqında qanunun pozulduğuna və məşhur bolşevik dostunun oğlu, doktor Məmmədin mənəvi düşkünlüyünə dözməyən Şəppəlinin – Mədəd kişinin qəlbinin qışqırtısı heç də “mikromühit”dən ucalan qışqırtı deyildi. Sübuta ehtiyacı olmayan bir həqiqətdir ki, insan, onun mənəviyyəti bütün

dünyada problemdir, həm də bu problem yer üzünün ümumi ab-havası ilə, qlobal müharibə, qlobal iqtisadi-ictimai-siyasi problemlərlə əriş-argac bağlıdır. Kapitalın hökmü, tələbləri nəticəsində perspektivdən məhrum olan insanın içərisində elə ehtiraslar zülməti yaranıb ki, hər cəhətdən sağlam, harmonik insan obrazı indi bütün Avropa ədəbiyyatında anoxronizm sayılır, ən yaxşı halda, nadir bir istedadın yaratdığı möcüzə kimi görünür. Dünya ədəbiyyatının cəmi inikas metodları, “izm”ləri ilə birlikdə, insan mənəviyyatının həqiqətən güzgüsü olduğunu təsdiq edib, bu güzgüyə diqqətlə baxsaq, dəhşətə gələrək. Belə bir mənzərə müqabilində, yer üzündə insanın gələcəyinə, taleyinə ümidlə baxmaq üçün, işimizin faydalılığına inamla işləmək üçün sovet yazıçılarının yeganə qüvvət mənbəyi də ilham nuru var ki, o da bizim müqəddəs ideyalarımız, həyatı həqiqətlərimiz, bu həqiqətləri əbədləşdirən qanunlarımız və bəşəri məzmunlu əməyimizdir. Odur ki, bir zaman mübarizələrimizin ən gərgin çağlarında N.Nərimanov: “Amandır, yoldaşlar, kommünanı qoruyun!” – dediyi kimi, yeri gələndə, ideyalarımıza, həqiqətlərimizə yad-yabançı meyllər görüb-duyanda biz də bütün qəlbimizlə Nərimanovun hələ də qulağımızda ötən səsinə səs veririk, xalqın, cəmiyyətin qabaqcıl dəstələrinin səfərbərliyi üçün əlimizdən gələni əsirgəmirik. Bir müəllif və vətəndaş kimi, mənə ağır gələn budur ki, qəlbimizin səsinə, ümumi ruhumuzu yaxşı duyan, əsərlərimizdə ictimai məzmunun, müasir ruhun, partiyalılığın təhlililə ciddi söyləməşğul olan bir neçə tənqidçidən başqa, ədəbi ictimaiyyət səsimizə çox vaxt laqeyd qalır və ya səsimizdəki ehtirası düzgün qiymətləndirə bilmir. Azərbaycan sovet ədəbiyyatının bütün nəsillərinə mənsub sənətkarlar içərisində elə bir qüvvə mövcuddur ki, bu qüvvə, həqiqətlərimizə yad-yabançı meyllərə son dərəcə sərt münasibət bəslədiyi kimi, sovet ədəbiyyatını yalnız “təbliği ədəbiyyat” sayan, bayağı deklorasiyanı, şüarçılığı daha üstün tutan hədsiz ehtiyatkar ədəbiyyatçılara da güzəştə getmir. Bu qüvvəni təmsil edən yazıçıları mən xoşbəxt sayıram. Çünki onların səmərəli işləməyi üçün həyatın özündə zəmin və şərait yaranıb.

N.Nərimanovun səsinə təsadüfi xatırlatmadım. Mən bir yazıçı kimi, öz müşahidələrimin əsasında, bütün məsuliyyətimlə deyə bilərəm ki, böyük Leninin məsləkdaşının geniş əməkçi kütlələrlə

ünsiyyət, demokratizm, işgüzarlıq, mənəvi-əxlaqi saflıq, dövlətlə xalq mənafeyinin birliyi, firavanlıq haqqında arzuları və bu arzular uğrunda prinsipial mübarizə əzmi məhz bizim günlərdə bütün qabarıqlığı ilə görünməkdədir. Əllinci-altmışıncı illərdə rayon partiya təşkilatlarının fəaliyyətini, kəndlərin, qəsəbələrin ümumi və konkret mənzərələrini, camaatın ictimai təsərrüfata münasibətini və psixoloji təbəddülatlarını, müşahidələrimin nəticəsi olan roman və povestlərimi vərəqləyib düşündükcə, o vaxtkı qaratikan çəpərləri arasında, yastı-yarpa qara damlar qabağında, maşından, texnikadan kasad sahələrdə, zalım, qəddar Sultan Əmirlinin hədə-hərbələri qarşısında inamını, etiqadını itirən briqadir Yusifimi, qorxudan dili tutulan, kütbeyin kolxoz sədri Rəhimlini xatırlayıram. Rəhbərlikdə, təşkilatçılıqda əyintilərin, dünyagörüşündə, psixologiyada, əxlaqda paradoksal dəyişmələrin nəticəsi olan üzdənirəq despot Sultan Əmirli də, onun törətdiyi münasibətlər də əllinci-altmışıncı illərin kəndi ilə birlikdə keçmişdə qalıb. Nadan despot əvəzində indi mən partiyanın və xalqın səsinə eyni diqqətlə dinləyib, öz rayonunun, respublikanın, ölkənin bu günü və gələcəyi naminə düzgün nəticələr çıxarmağı bacaran, yüksək mədəni səviyyəli, dərin idraklı raykom katibi Sadıq Murtuzayevi görürəm, kütbeyin, qorxaq və qorxaq olduğu qədər də despot kolxoz sədri Rəhimlinin əvəzində, Ağdam rayonunda Hüsü Hacıyev adına sovxozun direktoru, gözəl təşkilatçı, müdrik və mərd Yaqub Əhmədovu görürəm; bu direktor Azərbaycan kommunistlərinin rəhbəri Heydər Əliyevin qarşısında sakit, dərin qürur hissi ilə: “Sovxozumuzda iyirmi səkkiz-otuz min manat mükafat alan ailə var!” – deyəndə, sonra “əsas məsələ camaatın əməyə inamı və əhvalruhiyyəsidir ki, o da var”, – deyəndə, bu sözlərdəki böyük həyat həqiqətini və ideyalarımızın təntənəsini görəndə yazıçı, əlbəttə, xoşbəxt idi. Eyni xoşbəxtliyi mən iyulun 10-da, Ağdam rayonunda partiya və təsərrüfat fəallarının zona müşavirəsi günü gəzdiyimiz sahələrin hamısında, Dzerjinski adına üzümçülük sovxozunun direktoru Fərhad İlyasovu və Qərvənd kəndində Lenin kolxozunun sədri Xuraman Abbasovunu dinləyəndə də duydum. O günü və səhərisi Ağdamda və Ağsuda, qələm yoldaşlarımla, bəstəkar və rəssam dostlarımla birgə, zona müşavirələrində iştirak edib, hər dəfə tənəffüsə çıxdıqca biz təəssüratımızı bölüşürdük. Hər il

respublikamızın kənd rayonlarında vaxtaşırı keçirilən bu zona müşavirələrinin ümumxalq, ümumdövlət əhəmiyyəti, ictimai-sosial mənası hamıya aydındır. Heydər Əliyev yoldaşın nitqlərində bu məna hərtərəfliliyi, genişliyi, dərinliyi ilə şərh olunub. Müşavirə iştirakçılarının, partiya təşkilatları və təsərrüfat rəhbərlərinin çıxışları, planlar, öhdəliklər, üzümçülük, pambıqçılıq, taxılçılıq, maldarlıq, meyvə-tərəvəz üzrə respublikada görülən işlərin mənzərəsini, bu günümüzü və gələcəyimizi göstərir. Müşavirələr həm müəyyən mövsümdə görülən işləri yekunlaşdırır, həm də perspektivləri aydınlaşdırır, dəqiqləşdirir, ayrı-ayrı təşkilatların, birliklərin, kolxozların, sovxozların, briqadaların və hətta tək-tək adamların əməyini qiymətləndirir, məsuliyyət hissini, səfərbərliyi gücləndirir, bütün respublikanın ab-havasına təsir göstərir. Ardıcıl təşkilatçılığın, mütəşəkkil əməyin bəhrəsi həm Ümumittifaq miqyasında Azərbaycan adının ilbəil şöhrətlənməsində, həm də kəndlərimizin, sovxozlarımızın ildən-ilə abadlaşmasında bütün aydınlığı ilə görünür. Məni və yaradıcılıq ittifaqlarından müşavirələrə gedən yoldaşların hamısını riqqətə gətirən, xoşbəxt edən, yazmağa, yaratmağa həvəsləndirən ən böyük nailiyyət isə, yuxarıda haqqında danışdığım dünyəvi problemin – insan və mənəviyyət probleminin kommunistcəsinə müdrək həllidir. Xoşbəxtliyini ictimai məzmunlu əməkdə görəndən, sözün həqiqi mənasında kommunist əxlaqı ilə yüksələn, nəzərini gələcəyə dikmiş, inamlı, etiqadlı fəhlənin, kolxozçunun, mexanizatorun, partiya xadiminin, ziyalının yaratdığı cəmiyyət ziddiyyətlər, sarsıntılar içində üzən planet miqyasında tarixi, ictimai-siyasi qələbədir.

İsa Hüseynov,

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,
31 iyul 1981-ci il

TƏBRİZDƏ NƏ DEYƏRDİM?

Azərbaycanın xalq yazıçısı, akademik, ictimai xadim... Yox, belə yox!.. 1953-cü ildə sizin ssenariniz əsasında rejissor Muxtar Dadaşovun çəkdiyi “Araz sahillərində” sənədli filmini xatırlayıram, şahənşah istibdadı əlindən baş götürüb Sovet Azərbaycanına pənah gətirən qardaşlarımızın bəhrəli əmək, savad, elm, tərəqqi yolunda ilk addımlarını və Arazın o tayına dikilmiş həsrətli baxışlarını xatırlayıram. Təbrizdə yubiley, əlbəttə, o vaxt mümkün olardı ki, dəmir tikanlı çəpəri bütün sərhəd boyundan yığıb, tarixin ən böyük ədalətsizliklərindən birinin nişanəsi kimi, Culfa körpüsü səmtində, yol qırağında topalayıb, gələcək nəsillərə ibrət üçün saxlayıb, bir zaman sizin sovet zabiti kimi, qabağı kiçik qırmızı bayraqlı maşında getdiyiniz yolu bir də gedəydik, o zaman – qırx il bundan əvvəl sizi vəcdli şüarlarla qarşılayan, “tovariş kamisar çay xoçit” deyib izdihamı yaran o ucaboy qardaşın özünü görmək bəlkə mümkün olmasa da, onun nisgilli məhəbbətinin varisləri – oğul-uşaqları, nəvə-nəticələri ilə görüşəydik, izdiham önündə nitq kürsüsünə qalxaydıq, o vaxt “Araz sahillərində” filmində ilk dəfə görüb sonralar şəxsən tanış olduğum qardaşların – bu səfərimizdə bizimlə gedənlərin sırasında sizi göstərib soruşardım: “Baxın görün tanıyırsınızmı? Öz ata-baba yurdunda yetmiş illik yubileyində iştirak etmək üçün gələn xalq yazıçısı, akademik və ictimai xadim Mirzə İbrahimov!” Bundan sonra sözümü sizin öz sözlərinizlə başlayıb, böyük, zəngin və mənalı ömrünüzün səhifələrini əks etdirən xatirə-çerkdən – “Yol üstündə düşüncələr” dən bir parça oxuyardım:

“Mən ömrümdə çox yollarda olmuşam. Yarım əsrdir yollar-dayam. Piyada yerimişəm. Ayaqyalın getmişəm. Qıçlarım quruyub cəng olana qədər irəliləməyə cəhd etmişəm. Çünki yolda dayanmaq, ləngimək ölümə bərabər olur. Kim özünü zil qaranlıq gecədə min cür sirrə dolu, soyuq və dilsiz səhraların ixtiyarına verər?! Mənim ilk yollarımı dəvə karvanları, öküz arabaları tapdalayıb bərkitmiş, zolaq-zolaq etmişdi. Bu yollarda tez-tez şəhərlərdən kəndlərə iynə-sap, pal-paltar, çit və pamazı, şirniyyat və ədviyyat

aparan çarvadarlara rast gəlmək olardı. Çarvadar dolu xurcunu uzunqulağın belinə aşırar, özü də üstünə oturub yavaş-yavaş, tələsmədən, bu kənddən o kəndə sürərdi. At və fayton o yolların ən yaraşlıq, ən sürətli nəqliyyatı idi. Bu, kənd yolları idi. Köhnə, yarımfeodal Azərbaycan kəndinin yolları... O yollarda da mən xəyala dalmağı sevərdim. Kim bilir, bəlkə elə o xəyallar yolun ağırlığını, qançır olan ayaqların sızılısını, aclığı, ehtiyacı unutmağa kömək etmişdir.

Sonra yollar haçalandı, böyüdü və genişləndi.

...Qırxıncı illərin yolları ağır yollardı. Zaman sanki, məhvərindən çıxmışdı, gəlib nəhayətsiz bir uçurumun ağzında dayanmışdı. Nə irəli yol vardı, nə də geri. Lakin... Müharibənin qanlı və fəlakətli yollarında da biz düşüncələrə daldıq, romantik xəyallarla yaşadığımız və inandığımız ki, bu son müharibədir, “Sarı taun” bir daha baş qaldıra bilməyəcək, əmək, azadlıq və qardaşlıq xalqların andı olacaq”.

Bu parçanı oxuduqdan sonra, həqiqətdən və romantik vüsətdən yaranmış publisistika kitabınızdan aldığım zəngin və silinməz təəssüratla izdihama üz tutub, əvvəlcə sizi bütün yollarda həmişə qələbəyə qovuşduran səbəblərdən, hələ də qara çadra altında qalan, işıqdan məhrum Şərqi qapısında doğan günəşdən – Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasından, millətlərin bərabərlik hüququndan, pulsuz təhsil hüququndan, pulsuz müalicə hüququndan danışardım, sizin bu hüquqlar günəşinin işığına sonsuz inam və etiqadınızdan söz açıb deyərdim ki, Cənub torpağında doğulub Şimal torpağında pərvəriş tapan, ömrünün xoşbəxt çağında yenidən Cənub torpağına ayaq basmaq səadətinə çatan, sizin və bizim Mirzəməzin ən böyük xoşbəxtliyi məhz inamında, etiqadındadır, müqəddəs ideallara ardıcıl, təbəddülsiz sədaqətindədir. Məhz etiqadına və sədaqətinə görə idi ki, “zaman məhvərindən çıxıb uçurum ağzında dayananda” belə, o, öz romantikasından ayrılmaq, Azərbaycanın qəddar düşməni, qaniçən müstəbidin Tehranda imperializm nöqərlərilə baş-baş verib yeni qırğınlar hazırladığını alim və yazıçı həssaslığı ilə duyub yəqin bilsə də, özünü təhlükənin qucağına atdı, istiqlaliyyətə, cümhuriyyətə, demokratiyaya xidmət eşqilə Şimaldan gələn qardaşlarınızın birinciləri sırasında, “qabağı qırmızı bayraqlı maşında” Arazdan adlayıb, sizə qovuşmağa tələsdə. O vaxt – qırxıncı illərdə o sizə doğma dilimizdə qəzet

gətirmişdi, məktəb, maarif işığı gətirmişdi ki, əsrlərin əsarətindən qurtulub, yer üzündə ən qədim mədəniyyətlərin yadigarı olan dilimizə “zəban” deməyəsiniz, torpağımıza “xak”, anamıza “madər”, çörəyimizə “nan” deməyəsiniz. Qırxıncı illərdə o, sizə Şərqi qapısında parlayan günəşin həqiqətini gətirmişdi ki, min ildən artıq müddətdə başınız üzərində Allah xofu saçan əzan təhriki ilə gündə üç-beş dəfə diz çökməyəsiniz, gözə görünməyən, ətəyi ələ gəlməyən naməlum hakim-mütləqin insana, həyata, şadlığa zidd hökmlərinə qul itaətindən, gerilik, ətalət buxovlarından azad olub, tikmək, qurmaq eşqilə bəhrəsiz canamazdan əl çəkib, ləyaqət və əzəmətlə dikələsiniz!.. Onun romantikası gecəli-gündüzlü aramsız – gərgin zəhmət üzərində qanadlanan romantika idi, odur ki, romantikasının Cənubda qələbəsinə də bütün varlığı ilə inanırdı.

Tarixin ən müdhiş səhvlərindən birini də gördük: xalq demokratiyası qan içində boğuldu. Lakin romantika ölmədi. İstibdadın, yasaqların, dar ağaclarının Cənuba yenidən hakim kəsildiyi, irtica qaranlığının işığı udduğu, Şərin Xeyri hicrətə vadar etdiyi illərin başlanğıcında – 1948-ci ildə romantika gur səslə hayqırdı: “O gün gələcək!” – dedi. Bu hayqırtı – “Gələcək gün” romanı – haqqın, ədalətin mübariz səsi sərhədləri aşdı, Cənubun mübariz oğullarını – Firidunları, Kürd Əhmədləri, Kərimxan Azadiləri, Rza Qəhrəmaniləri yenidən ayağa qaldırdı, okeanın o tayından qüvvət aldıqda quduzlaşıb xalqı gülləbarana tutmaqdan belə çəkinməyən Pəhləvi əjdahası məhv oldu!.. Firudunla silahdaşlarının qələbəsi sizin qələbənidir, əziz qardaşımız, sükançımız, yubilyarımız! Bu qələbə sizin bioqrafiyanızın parlaq səhifələrindən biridir. Ən parlaq səhifə isə hələ yazılmaqdadır. Yol yoldaşlarınızın heç bir şübhəsi yoxdur ki, zamanın hərəkəti dayanmayacaq, Təbriz alını canamazdan birdəfəlik və həmişəlik ayıracaq, sizin arzu etdiyiniz kimi, ləyaqət və əzəmətlə dikəlib, qızıl bayraq qaldıracaq, o vaxt daha xəyalımızda yox, həqiqətdə izdihama üz tutub, əlli ildən artıq ədəbi-elmi-ictimai-siyasi fəaliyyətiniz haqqında söz deyəcəyik. Mən olmasam da, yol yoldaşlarımız, saysız-hesabsız oxucularımız, yaradıcılığımızın mənə və siqlətini duyub dərk edənlər o labüd xalq cümhuriyyətinin vətəndaşlarına hökmən deyəcəklər ki, sizin və bizim Mirzəmiz Cənuba bu dəfə zəngin xəzinə ilə gəlib. Elə bir xəzinə ki, Şimalın altmış ildə keçdiyi tərəqqi yollarında, real, canlı

həyatın özündən toplanıb, Cənubun istiqbalında görünən tərəqqi yollarına da nur çiləməyə qadir olan parlaq incilərdən ibarətdir. O incilərdən biri “Həyat” tamaşasıdır ki, Təbrizdə tamaşaya qoyulanda sizin həyat proqramınıza – məramnamənizə çevriləcək, qara çadranın əsarətindən xilas olub, yüksək ədalətli, sinifsiz cəmiyyət yolunda mübarizənin önündə gedən, mətin şımallı bacınız Həyat cənubun bəlkə də bütün qadınları üçün nümunə kimi, səhnədən həyata enəcək, namusunun ləkələnməsindən, ölümündən belə qorxub-çəkinmədən, döyüşə atılıb, min-bir məkrle masqalanmış, cəllad xislətli sinfi düşmənlərin maskasını yırtmaqda, gizlin bətnləri aşkara çıxarmaqda sizə kömək edəcək. “Həyat” sizin və bizim Mirzəmizin qələmi ilə həyatın özünün yaratdığı bir qüvvədir ki, Şimalda dövrən dəyişdikdən sonra, indi dövrənin əli ilə Cənuba töhfə verilir.

Asiyanın, Afrikanın müxtəlif guşələrində, müxtəlif vaxtlarda istiqlalçılıq qazanıb, sosializm və tərəqqi yoluna qədəm qoyan ölkələrdə ictimai-sosial problemləri yada salın, düşünün, görün Sovet Azərbaycanın iyirminci, otuzuncu illər tarixində qalan ictimai-sosial problemlər o ölkələrdə necə heyvətli eyniyyətə təkrar olunur. O problemlər bizim Cənubumuzda da həyatı, tarixi mərhələnin labüd qanuni problemləri kimi, hökmən təkrar olunmalıdır və sənət incisi “Həyat” bu problemlərin həllində öz işini görməlidir. Gələcəyin romantikası ilə qanadlanan, böyük tarixi-ictimai-siyasi hadisələr məcrasında yüksək amalla yazıb-yaradan sənətkarın öz xalqına töhfəsi belə olur. Konkret tarixi şəraitdə, konkret milli zəmində yaranan, ilk nəzərdə məhdud çərçivədə görünən sənət, vaxtı yetişəndə çərçivəni beləcə dağıdıb, Şımallı, Cənublu Vətəni ilə birgə, bəşəriyyətə də gərək olur.

“Həyat”ın tərəqqi yoluna çilədiyi nur uzun müddət sönməyəcək, nə qədər ki, Süleymanlar (“Həyat” pyesindəki obrazlardan – *red.*) – bətni murdar maskalılar mövcuddur, “Həyat” da mövcud olub, mübarizəsini davam etdirəcək. Bu, ibrətli mövcudluqdur. Həm sənətdən bəhrələnenlər üçün, həm də sənətkarlar üçün ibrətli hikmətdir. Buna görə də biz əminik ki, bu inci, Cənubda təzə-təzə ayan açıb tərəqqi yolunda ilk addımlarını atan “Dədə Qorqud”un, “Varlıq”ın ətrafında toplaşmış qələm qardaşlarımızın istiqbalına da nur çiləyəcək, nədən yazmaq, necə yazmaq haqqında düşüncələrə aydınlıq gətirib, istiqamət verəcək.

Bir üzü ağlar Vətənin ağlar üzü “Dədə-Qorqud”, “Varlıq” səhifələrində hələlik ancaq miniatürlərin yanıqlı sətirlərilə əks olunur, mənəvi-iqtisadi-ictimai məhrumiyyətlərdən sızıltı, ah-nalə törəyir, Cənubun qələmi yalnız nadir hallarda təziyanəyə, neştərə çevrilir. Lakin biz əminik ki, bir zaman yolun başlanğıcında “qancır ayaqların sızıltısını” romantik düşüncələrlə unudan Mirzəmizin polad iradəsi, mətinliyi, dəyanəti indi təzə ayaq açan Mirzələrə də xas sənətkar xüsusiyyəti olacaq. Qələm qardaşlarımız yəqin xəbərdardılar ki, bu il Şimal yazıçılarının qurultayında biz istiqbala ümidimizin, inam və etiqadımızın səsinə bütün aydınlığı ilə eşitdik. Odur ki, üzümüzü qardaşlara tutub, həmin səsdən əxz etdiyimiz eyni inam və etiqadla deyə bilərik ki, tezliklə siz də geniş yollara çıxacaqsınız, ürək dağlayan, ruhu sıxan, bəlkə hətta ümitsizlik doğuran sızıltılar, ah-nalələr əvəzində, canamaz geriliyinə, dua-cadu, cəhənnəm xofuna, cənnət əfsanələrinə qarşı üsyanla hayqırıb, böyük sələfinizin “Ölülər”i, “Dəli yığıncağı” uğyarında sənət inciləri ilə parlayacaqsınız və o vaxt, sizin və bizim Mirzəmizin sənət xəzinəsindən daha bir inci – “Ölülər” müəllifi Mirzə Cəlilin haqqında “Böyük demokrat” kitabı köməyinizə çatacaq.

...Vahid Azərbaycanın vahid Mirzəsi! Sənin xəzinəndə “Böyük dayaq” var, “Pərvanə” var, böyük dayaqdan – xalqdan mənən, ruhən ayrılanların ibrətli faciəsi, xalqın, Vətənin gələcəyi naminə özünü oda yaxan pərvanələr var, odur ki, xəzinən əbədi parlayacaq, tərəqqimizin renessansımızın yollarında nəsillərə mayak olub, inamı, etiqadı dəyanəti, hünəri ilə nümunə göstərən yeni-yeni Mirzələr yaradacaq, ömrünə ömürlər calayacaqdır!

İsa Hüseynov,
“Azərbaycan” jurnalı,
1981-ci il, №10

PARLAMENT ÜZVLƏRİNƏ “PARLAMENT”SİZ XALQIN NÜMAYƏNDƏSİNDƏN

AÇIQ MƏKTUB

Mən bu məktubu martın on birində yazıram. Camaat arasında söz gəzir ki, ayın 13-də Ali Sovet ləğv olunacaq. Belə çıxır ki, məktubumu o binada yox, evinizdə oxuyacaqsınız. Buna görə də özümü “Parlamentsiz xalqın nümayəndəsi” adlandırıram. Bəs sizi nə adlandırım? “Parlamentsiz xalqın ləğv olunan nümayəndələri” desəm, məncə, münasib olar.

Bu heç.

Məni çoxdan düşündürən bir suala cavab axtarıram, vəzifəli, varlı-hallı, evli-əşikli, məşinli-bağlı adamlarsınız. Özünüz də çox gözəl bilirsiniz ki, Safağ elmini öyrənməyə, saflaşmağa, əbədi yaşamağa qadir olmayan ölümlü insanlarsız.

Bunu, təkrar edirəm, çox gözəl bilə-bilə, müvəqqəti ömrünüzü o var-hal içində sakit, rahat yaşamaq əvəzinə, niyə parlamentdə oturursunuz? “Deputat neprikosnovenni” – buna görə? İnanı bilmirəm. İmperiyanın, KPSS-in öldüyü bir dövrdə, kontrolsuz-filan-sız bir respublikada kim toxuna bilər sizin kimi milyonçu-milyardçı adamlara? Heç kəs. Belə isə, bəs ömrünüzü niyə çürüdürsünüz? Yeni, yüksək vəzifələr, daha çox qazanc istəyirsiniz? Buna da inana bilmirəm. Vəzifələri parlamentsiz də, lap asanca tutursunuz, qazanc üstünə qazancı da parlamentsiz, lap asanca gətirirsiniz. Bəlkə şöhrət istəyirsiniz? Bu da deyil. Çünki pul əvəzinə şöhrət axtaranları əbləh sayırsınız. Yəni hamınız ayıq adamlarsınız. Açıq, ciddi deyirəm, lap məəttəl qalmışam ki, nəyə görə məhv olursunuz o divarların arasında. Bəlkə doğrudan da xalq nümayəndələrisiniz və xalqa qurban verirsiniz özünüzü? Hə? Doğrudanmı belədir? Elə isə, bəs niyə hamınızın cibində “KPSS” var? Bu millətin ən qəddar düşməninin KPSS olduğunu da çox gözəl bilə-bilə, o partiyayı niyə saxlayırsınız cibinizdə, ay Xalq nümayəndələri? Buna da cavab tapa bilmirəm. Fikirləşirəm ki, bəlkə xalq nümayəndələri yox, elə o xalq düşməni

KPSS-in nümayəndələrisiniz, oturmusunuz orda ki, bu millətin axırına çıxasınız? Bu da deyil. Hamınız ali savadlı, alim, akademik adamlarsınız və şübhəsiz, bunu da çox gözəl bilirsiniz ki, iki yarımkürədən ibarət planetimizin bir yarımkürəsinin yarından çoxunda doğub-törəyən Türkün axırına çıxmaq mümkün deyil. Bəlkə... bəlkə KPSS-də başqa, heç kəsə məlum olmayan gizlin düşmən bir partiyanın nümayəndələrisiniz? Yox, bu da deyil. Elə isə, xahiş eləyirəm, inciməyin məndən, sadəcə, ağılınız yoxdur və məhz ağılsızlığımıza görə o divarların arasında çürüdürsünüz müvəqqəti ömrünüzü.

Ay İsmayıl! Ay Bəxtiyar! Ay Yusif! Ay Sabir! Ay ağıllılarım, qurbanınız olum inciməyin məndən, özünüz bilirsiniz ki, siznən işim yoxdur mənim. Əmma lap məəttəl qalmışam ki, bu millətin yeganə xilaskarı SafAğ elmidir, o da “Parla manat”da deyil?!

Bu sözləri yazdım və fikirləşdim ki, əgər parlaqsızlar məclisi doğrudan da ləğv olunacaqsa, əvəzində “genişlənmiş Milli Şura” qalacaqsa, Milli Şurada Milli Elmimizi beş-on həqiqi millət vəkilindən başqa mənimsəyənlər olacaqmı?

Buna da hələlik cavab tapa bilmirəm.

Muğanna (İsa Hüseynov),

“Axtarış” qəzeti,
20 mart 1992-ci il

XALQIN SÖZÜ – XALQIN ÖZÜ

Keçən əsrin axırlarında, çarizmin müstəmləkə siyasətinin törətdiyi zülm-istismar şəraitində “qaçaq” sözü dərin məzmunlu sözə çevrildi, Mollu Nəbiyə “Qaçaq Nəbi” adı verildi. Xalqın dilindən söz təsadüfi çıxmaz, təsadüfi formalaşmaz, təsadüfi yayılmaz. Çünki xalq özü ümumbəşəri qanunlar arasında mövcud olduğu kimi, xalqın sözü də məhz ümumbəşəri qanunlar əsasında və konkret tarixi şəraitdə formalaşmış yayılır.

“Qazamat dalını deşib” qaçaq düşən də, müdrik ikən “nadan”a dönüb “aynalı tüfəng oynadan” da, “papağı güllədən deşmə-deşmə” olan da bu xalq özü idi, özünü Mollu Nəbinin simasında dastana çevirib yaydı ki, Nəbidən sonra doğulanlar səlimbəylərə əyilməsinlər, sınımasınlar, “bıqları eşmə-eşmə” oğulların nəresi, boztların kişnərtisi kəsilməsin.

Mətləbimiz qısa və aydındır: Qaçaq Nəbi adlanan şan-şöhrətli qəhrəman adı bəlli, özü Mollu tarixi şəxsiyyət olsa da, həm də Azərbaycan xalqının yaratdığı dastanın qəhrəmanıdır. Qaçaq Nəbini Azərbaycanda feodal zülmünə qarşı kəndli hərəkatından, inqilabi şüurun oyanma tarixindən kənar təsəvvür etmək mümkün deyildir. Xalqımız hər kor oğluna Koroğlu demədiyi kimi, hər qaçağa da Qaçaq adı verməyib, haramı, quldur, yolkəsən, çapqınçı, soyğunçu deyib.

Dastanın ayrı-ayrı parçaları, tək-tək qoşmaları, vəsfi-halları Nəbinin öz sağlığında yaranırdı, döyüş meydanlarında, məclis və mərəkələrdə söylənirdi, oxunurdu: “...Qoy sənə desinlər ay Qaçaq Nəbi, Həcəri özündən ay qaçaq Nəbi”. Xalqın ürəyinin işığı, məhəbbəti göz qabağındadır: adına Qaçaq desək də, özün həmişə yanımızdasan, zalımın qənimisən, məzlumun pənahısən, yaxınımız, doğmamızsan.

Dünyadan çox Koroğlular gəlib-keçib, Azərbaycan xalqı isə bütün Koroğluları ilxıçı Alının oğlu Rövşəndə birləşdirib dastana çevirib, əbədiləşdirib ki, özü yaşadığıca Koroğlusu da yaşasın, igidliyi, mərdliyi, haqqı, ədaləti, doğru sözü, düz ilqarı yaşatsın. Başqa

sözlə, Koroğlu bu xalqın özüdür, o igidlik və mərdlik də, o haqq və ədalət də, doğru söz, düz ilqar da bu xalqın özünün mənəviyyatıdır.

Rövşən aydın deməkdir, Nigar səcdə olunmalı surət deməkdir, Qırat qırıb çatan at deməkdir; Nəbi haqdan, ədalətdən xəbər (aydınlıq) gətirən deməkdir, Həcər səcdə daşı deməkdir, Bozat – sərt at deməkdir və bunların heç biri təsadüfi deyildir. Koroğlunun özü, Nigarı, Qıratı, misri qılıncı, dəliləri hansı təxəyyül və təsəvvürdən yaranıbsa, Nəbinin özü, Həcəri, Bozadı, aynalı tüfəngi, yarıldaşı da həmin təxəyyül və təsəvvürdən yaranıb, ilk baxışda sadə, əslində dərin təfsilatla zənginləşib, sənət abidəsinə çevrilib. O da təsadüfi deyil ki, bu sənət abidələri daimi ideya, mübarizə qaynaqları kimi, nəsillərin mənəvi qidası olmaqla yanaşı, professional sənətimizin də daimi mövzu, ideya, həyat və mübarizə materialıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin bütün mərhələlərində vətənpərvərlik, əxlaqi kamillik, ictimai-kütləvi vəhdət və sair bu kimi ideyaların təbliğində xalq yaradıcılığının misilsiz rol oynadığına görə ki, “Koroğlu” dastanından opera yarandı, “Dədə Qorqud” dastanından roman və film yarandı, “Qaçaq Nəbi” dastanından pyes, bir-birinə bənzəməyən romanlar və nəhayət, film yarandı. Tamamilə aydın məsələdir ki, Azərbaycanda bu iş tarixi kökləri olan ənənəvi işdir: Nizamidən, Füzulidən gəlir, davam edir, bundan sonra da davam edəcək və elmi-texniki tərəqqinin ən yüksək fazalarında da xalqın qədim-qayım sözü ən kütləvi sənət növlərinin verdiyi imkanlarla dönə-dönə yenidən işlənib xalqa qaytarılacaqdır. Ümumittifaq miqyasında müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilən “Qaçaq Nəbi” filmi biz belə mövqedən qiymətləndiririk.

Yarım əsr müddətində ədəbiyyatımızın və incəsənətimizin ən qabaqcıl mövqeyində dayanan xalq şairi Süleyman Rüstəmin yazıçı Əhmədağa Muğanlı ilə birlikdə yazdığı ədəbi ssenari və xalq artisti Həsən Turabovun rejissor Əbdül Mahmudovla birlikdə çəkdiyi film ilk növbədə xalq sözünə sədaqət baxımından qiymətlidir. Operator K. Məmmədovla rəssam K. Nəcəfzadə də, bəstəkar E. Sabitoğlu da əsas bir meyar – xəlqilik ruhu sayəsində müvəffəqiyyət qazanıblar. Film oynaqdır, səmimidir, şuxdur, lirikdir, eyni zamanda epikdir, ən emosional səhnəsində – finalda isə faciə ilə qəhrəmanlıq motivi birləşərək polifonik səslənir. Ssenari müəlliflərinin, quruluşçu rejissorların və Nəbi rolunda H.Turabovun ən böyük xidməti də

budur ki, qəhrəmanlıq dastanının ən qabarıq ənənəvi xüsusiyyətini – şuxluqla lirizmin, sadəliklə ciddiliyin, faciəviliklə nikbinliyin sintezini daimi diqqət mərkəzində saxlayıblar; H.Turabovun oyunu da məhz həmin sintezlə maraqlıdır, süjet də, ayrı-ayrı səhnələrin quruluşu da, final da.

Təqdirəlayıqdır ki, dastanlarımızda eyni təxəyyüldən yaranmış qohumluğu müəlliflər filmin lap ilk kadrlarından axıra qədər daim xatırladırlar. İgidin ilk yoldaşı atdır – Koroğlunun sərgüzəşti Qıratla Düratdan başlandığı kimi, Nəbinin sərgüzəşti də Bozatdan başlanır; sultanlardan, paşalardan, xotkarlardan bac alan Koroğlu el içindən çıxan, keçəllikdən bəyliyə çatan Keçəl Həmzənin hiyləsi və satqınlığı önündə aciz qaldığı kimi, divan-dərəni lərzəyə salan, nizami ordu hissələrinə qalib gələn Nəbi də lüt-üryanlıqdan koxalığa çatan satqının alçaq təbiəti önündə sarsılır; Koroğlu el-obaya çörək verən müqəddəs guşədə – dəyirmanda dara düşdüyü kimi, Nəbi də dəyirmanda mühasirəyə düşür və s. “Koroğlu” dastanı ilə “Qaçaq Nəbi” filmindəki hadisələrin arasında, əlbəttə, heç bir oxşarlıq yoxdur. “Nəbi”nin “Koroğlu”dan doğulduğunu xatırlatmaqla müəlliflər məhz xalq yaradıcılığına əsaslandıqlarını əyani göstərirlər.

“Koroğlunun qocalığı”ndakı faciə notunu yada salın: “Tüfəng çıxdı, mərdlik getdi, ay haray!” Bu “ay haray”dan aydın oxunur ki, misri qılınc Koroğlusunu müxənnətin birisinin xəlvətdən atdığı birçə gülləyə də qurban ola bilər. Amma dastanın müəllifi Koroğlunu yenə Çənlibelə qaldırır, dəliləri də onun başına toplayır.

Filmin finalındakı faciə notunu yada salın: səfərdən – döyüşdən qayıdan Nəbi ilə yoldaşları sarı sünbüllü yetkin zəmini görüb torpağa, əməyə, bar-bəhrəyə həsrətdən alışırlar, təhlükəni, pusquya yatmış düşməni unudub, atlardan tökülüb zəmini biçə-biçə od-alov içində müxənnət gülləbaranından qırılırlar. Dastanımızın birindəki o “mərdlik getdi, ay haray”ın təsiri necədirsə, beş addımlıqdan – kol-kos arasından güllə atan müxənnəti görə bilməyib, gözlərini bizə dikən Nəbinin səssiz-ünsüz “haray”ının təsiri də eləcə güclüdür. “Haray”ı səhnənin ümumi quruluşundan, Nəbinin – H. Turabovun gözlərindən, E. Sabitoğlunun musiqisindən oxuyuruq. Bozatl aynalı tüfəng də, qanları zəmiyə axan kəndlilər – qaçaqlar da kadr arxasına keçirlər, ekranda təkə Nəbi qalır, sarsıntı və ümid dolu gözlərlə baxır...

Heyf ki, bu kadrda müəyyən dərəcədə plakatçılıq var; Nəbini “Çənlibelə qaldırmaq” niyyəti nə qədər gözəl olsa da, qar kimi bəyaz köynəkdə al qan kadri ümumi üslubdan kənara çıxarır.

Sırf professional baxımdan nöqsanlı görünən bu son kadr qəbilli çatışmazlıqlar haqqında əlavə söz deməyə ehtiyac yoxdur. Çünki “Qaçaq Nəbi” filminin yaradıcı qrupu məqsədinə nail olub: xalqın oğluna xalqın öz gözü ilə baxıb və xalqın öz sözü ilə abidə yaradıb.

İsa Hüseynov,
5 noyabr 1984-cü il

“TƏFSİLATINI YAZMIRAM...”

Tundra Türkləri günəşi ikinci vətən kimi tanıyırlar. Deyirlər: “Öləndən sonra biz ora gedirik”; “Sivilizovannıy mir” təhrif təbiətdə yaşadıklarına görə maralları kimi özlərinin də sifətləri çirkinləşmiş əhalinin etiqadına gülür: “Kakoy otstaliy narod?!” Məişətcə o bədbəxtlərimiz doğrudan da çox geridirlər. Əxlaqa gəlincə, şahidlərin yazdıqlarına, danışdıqlarına əsaslanıb qətiyyətlə demək olar ki, “Nen”-ün Türkü bircə kəlmə “hey” – qışqıranda bütün oba haya-köməyə tökülür. Bir nəfərin ehtiyacı hamının ehtiyacıdır. Şadlıqları gurdur. Kədərləri dərinidir. Yəni, sadəcə, korlanmayıblar. Niyə? Sual açıq qalsın.

Otuzuncu illərdə Azərbaycanı “malyariya” – qızdırma, qaraqızdırma götürmüşdü. Beş-altı yaşlarımda nənəmdən-babamdan, ata-anamdan eşitdiklərimi və gözümlə gördüklərimi ümumiləşdirsəm, bir ailədə bir-iki adam qızdırmasız idi. Bizim Muğanlıda həkim olmadığına görə, o vaxtkı Qarayazı rayonumuzun, indiki “Qardabani” rayonunun Alman kəndi Voyovkadan Revaz adlı bir yəhudi həkim gəlib, evləri bircə-bircə gözə-gözə xəstələrə “xinin” iynəsi vururdu. Amma qaraqızdırma qurtarmırdı ki, qurtarmırdı. Məni isə nənəm “xinin”siz-filansız, adi ocaq kəməri və mahnı ilə xilas etdi. Necə? Buxarıdan soyuq kömür qırığı gətirdi, məni belinə alıb çıxırdı mal töyləsinin damına, o yan-bu yana gəzinə-gəzinə, gözəl-qomroy səsi ilə bir-birindən gözəl oxşamalı, əzizləməli mahnılar oxuya-oxuya, sağ əlini sol çiyinin üstünə – başımı söykədiyim yerə uzadıb, kömürlə “qaşqa”-mı, alnımı çalın-çarpaz cızırdı. Uzaqbaşı on-on beş dəqiqədən sonra qızdırma enirdi. İki gün-üç gün keçdi, bir səhər hamıdan tez oyanıb paltarımı geyindim, qara inəyimin südündən bir dolça içib qaçdım bağa – kəpənəklərlə oynamağa.

Yuxarıda dedim “Nen”lər – Ünlər “Hoy” deyəndə hoya yetirlər. Bir nəfərin ehtiyacı hamının ehtiyacıdır. Şadlıqları gurdur, kədərləri dərinidir. Yəni, sadəcə, korlanmayıblar “niyə”-sini indi deyim.

Şamanlar hal aparən qadınların, ağır xəstələrin dövrələrində öz qəribə libaslarını yellədə-yellədə, qışqırtılı mahnılar oxuya-oxuya,

ağacı dəmirə döyə-döyə fırlanıb, atılıb-düşürlər, köməkçilər isə mənim nənəmin elədiyi kimi, soyuq ocaq kömürü ilə xəstələrin alımlarını, üzlerini cızırlar. Bayaq açmadım kömürün sirrini. Nədir kömür? nənəmin töylə damındakı o yan-bu yana gəzintisi saf havadır. Mahnıları, oxşamaları, əzizləmələri mənim diqqətimi ağrı-acıdan yayındırmaq, beynimi cəlb etməkdir. Kömür isə, müasir “termin”lə desək, “antena”dır və ya “kitay”ların – Çinlərin dəridəki enerjiyə çəkən məsamələrə – “müalicə nöqtələri”nə sancdıqları iynəciklərdir: havadakı gözəgörünməz müalicə şüalarını – SafAğ işığı xəstə hüceyrələrə doldurub sağaldır. Şamanın fırlana-fırlana atılıb-düşməyi havanı yelləndirib təmizləmək üçündür – “töylə damı”dır, libas və mahnılar isə diqqəti-beyini cəlb eləmək üçündür, kömürü də ki dedim.

İndi sualım var: “Xinin” yaxşıdır, ya “kömür?” “Doxdur” Revaz yaxşıdır, ya nənəmlə şaman?

Geriyə çağırıram? Xeyr, “Nen”ə, “Nən”ə çağırıram ki, bu iki təhrif sözün əslinə – Ünə gələsiniz. “GurÜN” yazanızı tanıyasınız, ey “informasiya” qəzetləri!

Həkimlərimiz təzə-təzə qanırlar ki, çənə “öz-özünə” işləyir, dil öz-özünə burub-büküb boğaza oturur, boğaz da “öz-özünə” udur qızıl özən də “öz-özünə” aparır, “mədə də “öz-özünə” şirə tökür. Qalanını demirəm. Təzə qanıblar ki, insan adlanan bu dəhşətli dərəcədə mürəkkəb maşının matoru beyin imiş, beyin də elə “öz-özünə” işləyən “beyin”in işinə qarışmaq yalnız BağÜN “Muğ”an”na” işidir. Axır ki, qanıblar! “Nen”imlə “Nənə”mi başa düşüb, “sivilizovannıy mir”in bəşəriyyəti məhvə apardığını dərk edib Ünümə gəliblər.

– Salam, mamaoğlu.

– Salam, doktor.

– Mən demək olar ki, bütün həkimlərimizin adından gəlmişəm. Amma qorxuram söhbətimiz baş tutmaya.

– Niyə, doktor? Sən ki, mənim əziz qohumumsan. Üstəlik, ƏrAğ yoldaşmsan.

– Əşi, söhbət elə bu ƏrAğın üstündədi də. Mən deyirəm, bu qan-qırğın zamanı beş-üç gündənbir içmək olar. Həkimlərimiz də təsdiq eləyirlər. Yaralılara da veririk. Hərdən. Amma hardansa bir saqqallı həkim göndəriblər aramıza. Elə ki, gəlir palataya, görür

yaralıların kefləri sazdı, başlayır davleniyalarını ölçməyə. İçən adamda da, bilirsən, bir az yuxarı olur. O dəqiqə vaveyla qışqırır. Nazirliyəcən gedir nadürüst oğlu: “həkimlər oturub yaralıları araşdırurlar”. Gəldim ki, bir məsləhət verəsən.

– Məsləhətim: “Quran”. Açın kitabı, göstərin ki, budur, “Quran” icazə verir içkiyə.

– Hə?!.. “Quran”?! İcazə verir?!

– Bəli, doktor.

– Məmaoğlu. Muğannasan sən! Belə zarafat eləmə! Cəmi müsəlman dünyası, neçə yüz milyon adam deyir içkini haram buyurub Peyğəmbər.

– Neçə yüz milyon yox, doktor, milyard yarım qədər müsəlman “haram” deyir.

– Tək sən deyirsən haram buyurmayıb Peyğəmbər?!

– Tək mən.

– Niyə axı ay məmaoğludu?!

– Necə niyə, doktor. Dedim “Quran” icazə verir! Al, bu “Quran”. Gör nə yazılıb: “İçki haram deyil”. İnanırsan?

– Paatonnan! Ay məmaoğlu, bəs bu milyard yarım adam niyə deyir “haram”dı?!

– O hədislərdədi, doktor. Peyğəmbərin adından lap adi, sadə, yalan danışblar qədimdə. İndi də danışrlar. Çünki müsəlman içməyin qaydasını bilmir. İvan kimi içir, ağılnı itirir...

– Dayan, dayan, məmaoğlu! Belə çıxır ki, milyard yarım adam bu müqəddəs kitabın əksinə danışır?!

– Elə çıxır.

– Heç nə başa düşmürəm! Bu nə dilemmadı belə?!

– Dilemmayı açmaq üçün gərək biləsən ki, bizim əziz, doğma, uca Peyğəmbərimizin kitabı deyil bu kitab.

– Bunu bilirəm. Yazmışam, oxumuşam ki, Peyğəmbərin ölümündən sonra Müaviyə Odər – Türk dilindən tərcümə elədirib BağHəmOdu “GurYn”ünü, ərəbcə “Quran” eləyib. Onu da oxumuşam ki, bəzi doğru, təhrif olunmamış yerlər də var burda.

– Bax bu, “içki haram deyil”, haman doğrulardandı, doktor. Bil-dinmi necə yaxa qurtaracaqsınız o saqqallı həkimdən? Göstər “Quran”ın bu yerini, qov getsin.

– Qurban olum sənə, məmaoğlu. Getdim vurmağa!

– Amma Peyğəmbərin o sözlərinin ardınca iki kəlmə gəlir: “Qaydasında için”. Yəni necə?

– Öyrətmisən. Bilirəm, mamaoğlu. ƏrAğın üstündən üç-dörd qurtum su, ƏrAğ-SafAğ İşıq genişləndirir qan damarlarını, su tən-zimləşdirir. Bu bir. İkincisi, lap xırda, iyirmi qramlıq qədəhlərdə. Bir məclisdə ən çoxu iki yüz qram. Üçüncüsü, dörd başdan aşıanda. Ya da xoş xəbərlər eşidəndə. Məsələn, indiki kimi.

– İndi bəd xəbər də eşitdin, doktor.

– İndi?!.. Nə?!

– Dedim: “Müsəlman içməyin qaydasını bilmir. İvan kimi içir, ağlını itirir”. Get kafelərə, restoranlara bax. “Müsəlman” nədir?! qaçqınları çıxsaq, əhalinin yetmiş, səksən faizi “sivilizovannıy mir” adamıdı. Qabaqlarında seks filmləri, əllərində bujer, vur ki, vurasan! Gecə saat ikiyə, üçə qədər. Özü də hər gün ey, hər gün! Belə getsə, bilirsən nə olacaq? Bu şəhərdə bir nəfər də kitab oxuyan qalmaqacaq, doktor!

– Pul gəldi, mamaoğlu. Yaman dollar doldu Bakıya! Düz deyirsən beyin gedir. Əxlaq gedir! Ailə gedir!

Doktor getdi. Söhbətimiz kağıza köçdü və axırına əlavə olundu: axır ki, qanıblar! “Nen”imlə, “Nənəm”mi başa düşüb, “sivilizovannıy mir”in bəşəriyyəti məhvə apardığını dərk edib. Ünümə gəlirlər. Siz də gəlin, ey “informasiya” qəzetləri və bilin ki, “öləndən sonra Günəşin içinə gedən” Nenlərin informasiyası əzəli və ədəbi Elminiz SafAğ Elmindəndir: “Yadro”, “oqnennıy disk” deyil, Yerdən iyirmi dörd dəfə böyük EyOdƏr planetidir. Təfsilatını yazmıram. Çünki o tay-bu tay Azərbaycanda geniş yayılmış SafAğ kitablarından – “İdeal”, “Əbədiyyət” romanları ilə “GurÜn”, “Cəhənnəm” Əsərlərindən xəbərsizsiniz, ey təhrif dünyaya informasiya”sı əsasında “ensaiya”larla qazanc güdənlər.

Muğanna

ŞAIRİN MÜRƏKKƏB XARAKTERİ

İmadəddin Nəsimi haqqında əsər yazmaq mənim çoxdankı arzum idi. Lakin açığını deyim ki, bu çətin və şərəfli mövzuya müraciət etməyə çətinlik çəkirdim. Qeyd etməliyəm ki, Nəsimi yaradıcılığı tədqiqatçılarımız tərəfindən çox az öyrənilib, onun yaradıcılığının və həyatının müxtəlif mərhələləri haqqında mübahisələr hələ də davam edir. Ona görə də, bu mövzuya müraciət edən yazıçıların özləri də həssas tədqiqatçı olmalıdırlar. Mən bu mövzuda roman yazmağa başlamışdım. Bu məqsədlə təkcə Azərbaycanın deyil, Moskvanın və qardaş respublikaların arxivlərində də çalışıb, çoxlu material topladım. Onu da qeyd edirəm ki, Nəsimi haqqında doktorluq dissertasiyası müdafiə edən istedadlı alimimiz Zümrüd Quluzadənin fikirləri ilı mənim fikirlərim uyğun gəldi. Onun əsərindən yeri gəldikcə istifadə etdim. Sizin qəzetinizin vasitəsi ilə Zümrüd xanıma öz təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Nəsimini çox sevən, onun qəzəllərini əzbər bilən yazıçı dostum Həsən Seyidbəyli Nəsimi haqqında film çəkmək arzusunda olduğunu bildirdi. Ona görə də mən romandan əvvəl ssenari yazmağı qərara aldım. Hazırda ssenarinin bir çox hissələri çəkilib qurtarıb. Filmin yaradıcıları – quruluşçu rejissor Həsən Seyidbəyli, operator Rasim İsmayılov indi Hələb şəhərindədirlər. Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar tarixi yerləri çəkirlər.

“İmadəddin Nəsimi” filmi bu yaxınlarda nümayiş etdiriləcəkdir.

Filmin məsləhətçiləri – fəlsəfə elmlər doktoru Zümrüd Quluzadə, filoloji elmlər doktoru Mirzağa Quluzadə, tarix elmləri namizədi Tağı Musəvi Nəsiminin yaradıcılığını, dövrünü öyrənmək üçün yeni-yeni tarixi məxəzlər tapmaqda, az məlum olan fars, ərəb və türk mənbələrindən istifadə etməkdə mənə böyük həvəslə kömək ediblər.

Mən filmin ssenarisi ilə yanaşı, Nəsimi haqqında romanı da başa çatdırmışam. Yaxın vaxtlarda çapa vermək fikrindəyəm. Əgər bu əsər tələbkar oxucularımızın xoşuna gəlsə, ölməz sənətkarımızın obrazını yaratdığım üçün özümü xoşbəxt hesab edərdəm.

İsa Hüseynov,

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti,

30 avqust 1973

ZƏLİMXAN YAQUB VƏ YA“BİSÜTUN”DA KÜLÜNG SƏSİ

Səlam, Zəlimxan. Öz ifadənlə desək, “Ozanlardan başlanan”, “Füzulidən süzülən” könüllərə işıq saçan incilərindən bir beyti xatırladıram:

Zor danışar şah dilində,
Dərd danışar ah dilində,
Danışq Allah dilində,
Yaradanın həq dili var.

İncilərin barədə sözümlü bu beytlə və “Yaradanın barədə sözümlü bu beytlə və “Yaradanın həq dili”ndə “səlam”la başlamağım səbəbsiz deyil. Bütün planetdə Ərəb sözü sayılan “səlam”ın qədim türkcədən, Nizaminin “heç zaman dəyərdən düşməyən dəri” rəmz ilə qoruduğu OdƏr dilində Əsəlim (Yaradan Əlim) sözümdən alındığını, forma və məzmunca dəyişdirilib hamanca ƏsƏlimdən azmış “İslam”ın qılıncının ucunda qaytarıldığını, bir zamanlar xalqımızın dilində əzbər olan müqəddəs ƏLAĞ (SafAğ İnsan Əli) əvəzində təhrif fəhə kəlməsi “Əllah” – “Allah” hökmranlığı ilə insanı insana bağlayan Bağ əvəzində “Boq” hökmranlığının varlığını təhrif etdiyini car çəkə-çəkə səsimə səs verənlər həsrəti ilə qocaldım, “ah dilində” öz bətnimlə-içərimlə danışa-danışa tək qaldım. Həmin bu vaxt tənhalıq qapısına “söz” adlanan bir möcüzə gəlib, “saz” adlanan möcüzəsi ilə qoşalaşdı dedi “Mən Zəlimxan Yaqubam”:

Ürək kökü, səs qanadı, el gücü
Zərif sözdü, kövrək sözdü, incə söz.
Bol dillərdə qaymaqlanar, yağlanar,
Lal dillərdə qısılandı küncə söz.

Ovu quşun caynağından saldırar,
Hökmü ilə sel dayanar, sal durar,
Söz yıxanı fələk çətin qaldırar,
Şillə sözdü, yumruq sözdü, pəncə söz...

“Allah özü, məncə, sözdü, məncə, söz” – dedin, “ah dilində” danışan dərdimi təzələyib məni yenə də “Allah dilində” danışdırdın; “Dil” kəlməsinin mənşəyi, “ürəyimin kökü”, “elimin gücü” olan OdƏli sözü də vardı. Kainatın enerjisi həqiqət mənasında Odum, Həqiqət Əli mənasında OdƏlim niyə unudulub?

“Allah” – ƏLAğ Bağlarımız niyə “tək” və “doğub-törəməz” adlandırılıb?! Bağ Oğlu Bağ ƏsƏLMən niyə “Solomon”a döndərilib?! ƏsƏLMəndən kiçik qardaş EySar (uca hökmdar) ÜnEv (Evin – Kainatın Ünü) niyə “Nuh”a “Noy”a döndərilib?! EySar ÜnEvdən kiçik qardaş EvƏrim (Evin – Kainatın İşığı) niyə “Avram”a, “İbrahim”ə döndərilib?! EvƏrimdən kiçik qardaş EySar niyə “İsa”ya, “İis+us”a döndərilib?! ƏLAğ Bağlarımızın ƏmÜnü (Yaradan Ün) niyə “sion”a döndərilib?! ƏsÜz (Yaradan məna) nə vaxt “söz”ə çevrilib?! “Allah dilində” bu sualları car çək, cavab istə, öz səsini eşidəcəksən: “Söz yıxanı fələk çətin qaldırar”. Ayağa qaldırıb dirək dursa, yenə də Yaradan məna ƏsÜz – söz qaldırar. Bu həqiqəti QalAğımızın (“Qalaktika”ımızın) ƏLAğ EySarı (“İsa”nın Ünündən eşidən, Ün hikmətlərini gah Ərəb, Fars ifadələri altında, gah da xüsusi rəmzlər içində gizlədən silsilə alimlərimiz Firdovsidən, Nizamidən, Nəimidən, Nəsimidən, Füzulidən və adları siyahıya sığışmayan saysız-hesabsız “Fars dilli”lərimizdən, “Ərəb dilli”lərimizdən sonra “Aşiq” adlandırılan ƏsAğlarımız (Yaradan SafAğ İnsanlarımız) da rənzə keçməyə məcbur olublar. Qrek-Latın (Vizantiya) fətlələrinin həqiqəti təhrif edən dillərində “sion”a döndərilən ƏsÜn anlaşılmaq “Ozan” şəklində işləyib Kainat həqiqətindən tamam uzaqlaşdırılsa da, ƏLAğ EySarıımızın Ününü eşidən ƏsAğ – “Aşiq”larımız “Ozan” – ƏsÜn varisi olduqlarını unutmayıb “əsrələrlə nəsilədən-nəsilə ötürüblər. Odur ki, Zəlimxan Yaqub ikicə kəlmə: – “Ozandan başlanıb” deyəndə, Bağ ikən “Muğ” sözü altında gizlənen söz əhlinin qulaqlarında ƏsÜn cingildəyir:

Varlığım titrəyər, ürəyim əsər,
Qəm mənim qəlbimi doğrayar, kəsər,
Qəriblər dilində yazdığım əsər
Durnanın saldığı lələkdən gəlib.

“Durna” sözü altında “OdƏrÜn” gizlədildiyini bilən “Aşiq Qərib”ə çoxdan məlumdur ki, vətəni Bağdaydan tərək düşüb “Türk” adlanan OdƏr, hətta vətənə qayıtdıqdan sonra da öz kökündən, Bağlarından ayrılıq dərdi üzündən hələ də “Qərib”dir, Yer üzünün bütün elm sahələrində quldar Vizantiyanın gizlin hakim Qrek-Latın dilində “ki” kəlməsi OdƏrimin “Od” kəlməsinin həqiqət mənasını unutturduğuna görə OdƏr ikən “KiƏr”ə – “kor”a – “Kor oğlu”na dönmüşük, ƏsƏlimizi – “Əsli”mizi Qara keşişə verib “Kərəm”ə dönmüşük, Bağdayın ƏrAğdan (“İraq”dan) Subirə “Sibir”ə) qədər əraziləri əvəzində məhz quldar Vizantiyanın – Vatikan dövlətinin biçdiyi “köynək” içində bənd-bənd bağlanıb yanırıq. Möcüzədir ki, “Ozan” – ƏsÜn hələ də ümiddən düşmür:

Ancaq özümündür itən sözlərim,
Haqqındır göyərək bitən sözlərim,
Yerin qulağına çatan sözlərim
Göyün üzündəki mələkdən gəlib.

Sazla havalıyam, sözlə diriyəm,
Sevəndə bildim ki, eşqin piriyəm,
Xəstə Qasımların mən də biriyəm,
Mənə bu xəstəlik fələkdən gəlib!

Sənin nəinki sözün – ƏsÜzün – Yaradan mənan, Sim (Uca) adlanan möcüzəndəki səs (Əs) – Yaradan da SimÜndən (Uca ündən) gəlir; məhz buna görə də əzəli-əbədi sevgimiz Sazdan səni heç bir qüvvə ayıra bilmir:

Təpə-dırnaq dərd oluram, vərəm oluram,
“Dilqəmi”yə qanad verən bir qəm oluram,
Qərib olur, Məcnun olur, Kərəm oluram,
Heç nə məni bu saz kimi oxuda bilmir.

“Ozan”ın – ƏsÜnün – “Sion”un dil qəminə laqeyd planetdə yaşayırıq. Müstəqillik qazanmışıq, ölüm silahı işlətməyən “Allah” – ƏLAğ Ey Sarımızın “Həq” Ağ (SafAğ İnsan) hikməti ilə bütün Yer üzündə Azərbaycan həqiqətlərini dərk etməyə çağırırıq, lakin hələ də Dil OdƏlimizi (həqiqət Əlimizi) anlamırlar. Cahil “vətəndaş”ım

sinəsində sazı, dilində “Ozan” – ƏsÜn Zəlimxanın sözü, gözlərini bərəldib bar-bar bağıır: “Bu xalqın öz adı var! OdƏr nədi?! “Azər”ik biz!” Hey deyirəm: “Tək bir imam Əlini yox, bütün Kainatda – planetlərdə ƏlƏsləri – Yaradan Əlləri, on səkkiz min “Aləm”ə də “Əlim” deyən Bağ Atamızı tanımalısən sən! Adı pünhan “Aşıq Alı” – ƏsAğ Əlini, Adı pünhan “Ələsgər”i – ƏlƏs OdƏri tanımalısən, rəmlə “Ələstü” yox, “ƏlƏs Odu” deməlisən, elmi şeirləri gizlədilmiş SafAğ alimlərinin ƏsƏrlərini (Yaradan İşıqlarını) tədris etməlisən ki, “uçan boşqab” adlandırdığın İşıq gəmilərindən sən pozğuna göz yaşı ilə baxanlarımızı tanıyıb əbədi həyata qovuşasan!” – Dərk etmir idraksız. Göz yaşlarım tənhalığıma tökülür, yenə də Zəlimxanı oxuyuram:

Ciyərimiz dərd adlanan bir şişdən keçib,
Tilsimdəyik, tilsimimiz keşişdən keçib,
Saz neyləsin, baxıram ki, iş-işdən keçib.

Lakin ümitsizliyi həmişə eyni sanbalda külünglə parçalayıb dağıdan Zəlimxan daha qüdrətlidir:

Aşır sərhədləri Türkün sevgisi
Oğuzun özütek uluyam indi.
Özünə qayıdır yollar, özünə,
Tarixin Tanrıya yoluyam indi!

Bəli, canım-ciyərim!.. On il bundan əvvəl Xəlil Rza Ulu Türk şerimizin tarixində ilk dəfə “Bağ Ata”, “OdƏr yurdu” deyəndə “Türk”ün – “OdƏr”in özünə qayıdan yolunda”kı səddə parçalanma başladığını hiss etdim. Səni oxuyanda isə düşündüm ki, səddin parçalanması nə mənim OdƏr mədəniyyətinə, Bağday tarixinə aid yazdıqlarımdan başlanıb, nə də Xəlilin “Bağ Ata”, “OdƏr yurdu” inqilabından.

Bağdayın “Bisütun”a döndərilən Bağistan ərazisində əbədi külüngdən başlanmayıbmı səddin parçalanması?! EvƏr Oduna təhrif dildə “Fərhad” deyən, “külüngün səsi gəlmir” deyən ulu xalq özü deyilmi səddi dağıdan?!

Ulu xalqın özü qədər ulu şairi deyilmi səddi dağıdan?!

Aşılmaz sədləri bir-bir aşasan,
Hər gün qaynayasan, hər gün daşasan,
Getdikcə özünə yaxınlaşasan,
Yatasan köklərə, tağlara doğru.

Kökümüzə sən öz idrakınla, “Aşiq” ƏsAğ Bağlamaları ilə,
Ustadnamələrlə, xalq içində geniş yayılmış rəmzlərlə bağlanmışan:

“Bəli dedim”, – deyirsən, “BağƏli – Oğlu Eysar” anlayırsan;
“iki saydım” deyirsən, “ki-Od” anlayırsan; “qayım Ağ” deyirsən,
“sarsılmaz SafAğ Elmi” anlayırsan; “Heydər” deyirsən, “Kainatın
sahibi EyOdƏr (Uca OdƏr) anlayırsan”; Sən əsla şübhə eləmirsən
ki, saatlarla şeir söyləməyə qadir yaddaşın “Həq”dən – Ağdan
(SafAğ İnsandan – Bağdan) gəlir:

Mən yerin altdan çıxdım,
Mən yerin üstədən gəldim,
Bir ucu göyə bağlı
İlahi səsdən gəldim!..

Mənəm haqqın aşığı,
Söz Tanrı yaraşığı,
Eşqin dünya işığı
Həq adlı dostdan gəldim.

“Həq”dən – Ağdan xəbər verən Ün eşidənlər əsla şübhə elə-
mirlər ki, Zəlimxan Yaqubun səsi də “Həq”dən – Ağdandır.

Suya döndüm içildim,
Yola döndüm keçildim,
Gülə döndüm açıldım,
Oldum Gülüstan gəldim.

“Gözü nəmin yuvası”, “könlü qəmin yuvası” xalqın sənin göz
yaşlarından uca vəcd duyub vəcdə gəlir, sənin qəmində ülvi şadlıq
duyub şad olur, “haray sazı, Ün sazı”, “ömür sazı, gün sazı”
Zəlimxanımız! “Zərif sözü, incə sözü” siqlətli külüng
Zəlimxanımız! Külüngün “Bisütun”u Bağüstana döndərsin, bütöv
Azərbaycanda, vahid Bağdayda əbədi vəkil əbədi şeirin gurlasın!

Muğanna (İsa Hüseynov),
“Yeni Azərbaycan” qəzeti

MÜSAHİBƏLƏR

RESPUBLİKAMIZIN BİR Qrup ALİM VƏ YAZIÇISI İLƏ QURULTAYQABAĞI MÜSAHİBƏMİZ

SUALLAR:

1. Əsrimiz elm əsridir, elmi-texniki tərəqqi əsridir. Bəzi qərb alimlərinin fikrincə, bu tərəqqi insanlar arasında qərarlaşmış əxlaqi və etik normalara, davranış qaydalarına mənfi təsir göstərir. Belə bir fikir də var ki, guya riyazi təfəkkürün inkişafı beyni, zəkani qurudur, texnika insanı kobudlaşdırır, onun təbiəti incə duymaq bacarığını azaldır.

Sizcə, belədirmi?

2. Dahi Eynşteyn, öz kəşflərinə görə, Dostoyevskiyə minnətdar olduğunu söyləmişdir. Muasiri olduğumuz epoxada – XX əsrin sonlarında elmlə incəsənətin qarşılıqlı əlaqəsi hansı formada və necə təzahür edir?

3. Elmi kəşfləriniz zamanı Sizdə hansı estetik duyğular, intibahlar yaranır. Belə çətin idrak prosesində incəsənət Sizin “köməyinizə” gəlirmi? Daha çox hansı ədəbiyyata müraciət edirsiniz?

4. Son zamanlar təbiət və onun qorunması barədə qızgın söhbətlər gedir. Bu söhbətlərin mövzusu indi daha global xarakter daşıyır. Bu məsələ Sov.İKP MK-nın yeni qərarında da öz əksini tapmışdır. İndi, gizli deyil ki, dünya ictimaiyyətini, alimləri, sosioloqları, domoqrafları gələcəkdə içməli suyun, quru torpaqların, təmiz havanın çatışmayacağı ehtimalı narahat edir. Vaxtilə insanların təbiətə, ətlaf mühitə vurduqları ziyanı, zərəri bərpa etmək qaygısı dövrün bir nömrəli vəzifəsinə çevrilir.

Bu global məsələyə münasibətiniz?

5.Müasir kənd indi bütün problemləri ilə, bədii ədəbiyyata daxil olur, hətta ümumittifaq tənqidində “kənd nəsri” termini də işlədilir. “Kənd nəsri”nin bir sıra iri, əhatəli problemləri meydana çıxıb (Kənd-şəhər münasibətləri, kənd ziyahı və s.). Bu problemlərin bədii ədəbiyyatda əksi məsələsinə Siz necə münasibət bəsləyirsiniz?

6.Bu günün Azərbaycan ziyahısını necə təsəvvür edirsiniz?

7.Azərbaycan ədəbiyyatında hansı tendensiyanı aparıcı hesab edirsiniz? Sizcə, müasir ədəbiyyatımız hansı ənənələrə daha çox arxalanmalıdır?

8.60-70-ci illər ədəbiyyatı sovet ədəbiyyatşünaslığında ayrıca dövr vahidi və mərhələ kimi tədqiq edilir, bu dövrdə bütün janrlarda keyfiyyət yenilikləri baş verdiyi haqda mülahizələr irəli sürülür. Sizin fikrinizcə, bu keyfiyyət yenilikləri nədən ibarətdir?

9.Yazıçı mövqeyi və ədəbi qəhrəman. Ədəbiyyatımızın müasir mərhələsində, şəxsiyyətin fəal həyat mövqeyi məsələsinin ümumittifaq ictimai fikri səviyyəsində həll olunduğu bir vaxtda bu problem müxtəlif rəylər doğurur. Bu barədə mülahizəniz?

10.Son illər Azərbaycan ədəbiyyatında yeni ədəbi nəsil formalaşmaqdadır. Bu nəslin yaradıcılığı haqqında sözlünüz?

11.Azərbaycan sovet romanının indiki vəziyyəti Sizi təmin edirmi?

12.Müasir oxucunu Siz necə təsəvvür edirsiniz?

13.Son illər respublikamızda bədii tərcüməyə xüsusi diqqət göstərilir. Bu sahədə bizim jurnalda da bir sıra işlər görül-müşdür. Daha hansı əsərlərin tərcümə edilməsini arzuladınız?

14.Tənqid və ədəbi proses... Bunların qarşılıqlı əlaqəsini necə təsəvvür edir və necə görmək istəyirsiniz?

15.“Azərbaycan”jurnalı, bir ədəbi-bədii jurnal kimi, Sizi təmin edirmi? Jurnalın fəaliyyətini necə qiymətləndirir, ona hansı mövzuda və istiqamətdə daha çox yazılar çap etməyi məsləhət görürsünüz?

AZƏRBAYCAN SSR ƏMƏKDAR İNCƏSƏNƏT
XADİMİ, YAZIÇI İSƏ HÜSEYNOV

1.Şən bir məclisdə bizim ultramüasir gənclərimizdən biri, həmsöhbətləri olan “köhnə müsəlmanlara” sataşdı: “Qorxmayın, siz robota çevrilməyəcəksiniz”, – dedi. Mən ona cavab verdim: “Sən də... Sənin nəvə-nəticən də robota çevrilməyəcək”, – dedim. Məclis güldü: belə güman elədilər ki, “ultramüasir” dostumuzu da “köhnə müsəlman” təriqindən sayıram. Əslində əqidəmi demişdim. İndi də bu fikirdəyəm ki, elmi-texniki tərəqqi, riyazi təfəkkürün inkişafı insanı xarab eləmir, əksinə şüur və idrak məfhumlaşdırır. Dünyadakı hay-küylərə, sensasiyalı fikirlərə qapılmadan, ayıq düşündə əsrimiz bizdə qürur oyadır. Əgər bu əsr insanın əqlini və ruhunu əşş-ələyə qaldırırsa, məhdudluğu qloballıq, adiliyi qeyri-adilik, bəsitliyi zənginlik, süstlüyü heyvət, ilham, vəcd əvəz edirsə, Adəm övladı “yerdə oturub göydə Allahla əlləşirsə”, hissiyatı, fantaziyası, kəşf və ehtimalları ilə kainatı qucmaq əzmindədirsə, əsrlər boyunca “idrakdankənar” sayılmış aləmdən – “dördüncü”, “yeddiinci”, “doqquzuncu göydən” xəbər tutmaq ehtirası ilə yanarsa, burada beynin, zəkənin qurulaşmağından, insanın guya həssaslığını itirməyindən danışmaq gülcünc deyilmi? Mən bu barədə qərb alimlərinin əsərlərini bilavasitə oxumamışam, filosofların, psixoloqların, sosioloqların insana dair pessimizmi ilə bizim mətbuatdan tanış oluram və düşünürəm ki, bizim mövqeyimiz doğrudur: Qərb alimlərinin orada – Qərbdə hökm sürən pessimizmi bəşəri hal kimi ümumiləşdirmək cəhdləri əbəddir. Çünki, əvvəla, insana etiqad və ya inamsızlıq hər yerdə eyni cür ola bilməz, humanist ruhda tərbiyələnməmiş mühəndisin, alimin, məmurun riyazi təfəkkürü ilə eqoistin riyazi təfəkkürü biri-birinə zidd nəticələr verir, birinci halda insanı pərvazlandırır, ikincidə – əksinə. Amma bu heç də o demək deyil ki, humanist cəmiyyətdə robot yoxdur və ola bilməz. Qəlbini, duyğusunu, emosiyasını itirən, quru, rəhmsiz adamların mövcudluğu, mən-cə, inkişafın sürətindən əmələ gələn bir xəstəlikdir və bütün xəstəliklər kimi, dövranını sürüb yox olmalıdır, çünki robotluq həyatın əzəli-əbədi qanunundan – təkamüldən kənardır. Biz heç vaxt unutmamalıyıq ki, elmi-texniki tərəqqi təbiətin özündən törəyən bir prosesdir; insan özünü bu prosesin içərisində görürsə, prosesdə öz əməli ilə iştirak edirsə və zəmanəsinə bağlılığını duyursa, belə insan

qurumaz, əksinə, məhz elmi-texniki tərəqqi əsrində yaşadığına görə gur hissiyyət xoşbəxtliyi duyar, ətrafına, o cümlədən təbiətə açıqşüurlu nəzərlə baxar, mühitini tapdalamaz, şüurlu münasibət nəticəsində gözəlliyi dərk etdikcə özü də gözəlləşər, zərif, incə və həssas olar. Zəmanəmizin İkar qanadları ilə qanadlanmış insanını mən belə görürəm... Əxlaqi və etik normalara, davranış qaydalarına gəlincə, bunlar başqa kateqoriyalardır, zəmanədən, əsrdən əlavə, xalq, millət və s. bu kimi məfhumlarla, kontinentlərdə günəş, ab-hava, ərzaq, temperament müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Bu sahədəki dəyişikliklər də təbiətin özündən – təkamül qanunlarından törəyir. Təkamülün bütün mərhələlərində, o cümlədən bizim əsrimizdə ingilis elə ingilis kimi davranır, alman alman kimi, türk türk kimi. Xalqlar arasında əlaqələr psixologiyaya, əxlaqa, etikaya da təsir göstərir, qarşılıqlı öyrənmələr, pozulma və düzəlmələr, əxlaqi, etik ənənələrdən uzaqlaşmalar və ənənələrə qayıtmalar baş verir. Belə olub, belə də olacaq. Maşının, texnikanın bu proseslərə heç bir dəxli yoxdur. Maşını, texnikanı bəşəriyyətdən al, əvəzində at, araba, fayton, qazalaq ver, gör nə dəyişir.

2.Eynşteynlə Dostoyevski təbiətçə bir-birinə çox yaxın, bəlkə də identik olublar; sözün həqiqi mənasında özünü unutmağa qədər gedib çıxan vəcd hüdudsuz fantaziya ilə maksimal dəqiqlik vəhdəti dahi ixtiraçıları eyniləşdirir.

Sxolastik elmlə şablon incəsənət bir-birindən nə qədər aralıdırsa, həqiqi elmlə həqiqi incəsənət bir o qədər yaxındır, buna görə də ilk nəzərdə zidd qütblərdə dayanan alimlərlə rəssamlar, bəstəkarlar, yazıçılar biri-birindən bəhrələnilər. Bu, gözlə görülən, əllə tutulan şey deyil. Bir hadisəni mən heç vaxt unutmaram. Nəsiminin yubileyi ərəfəsində şairin portretini yaratmaq üçün konkurs elan olunmuşdu. Rəssamlarımızdan bir qrupu ardıcıl gərginliklə Nəsimi dünyasını öyrənirdi. Mərhum rejissorumuz Həsən Seyidbəyli ilə mən isə şairin roluna aktyor axtarırdıq. O vaxt heç kəsin tanımadığı aktyor Rasim Balayevi tapdığımız günü xalq rəssamı Mikayıl Abdullayevin və əməkdar incəsənət xadimi Elçinin öz emalatxanalarında, R.Balayevin adını belə eşitmədən yaratdıqları portretləri gördük və aktyorla portretlərin cizgiləri arasında yaxınlığa heyrət etdik... Öz təcrübəmdən başqa bir misal. Soltan Hacıbəyovun “Karvan”ını hamınız dəfələrlə dinləmişiniz. Mən də çox dinləmişdim, sonra unutmşudum. “Məhşər” romanında Nəiminin öz mürid-

ləri qarşısında moizəsini yazanda “Karvan” bir neçə gün beynimdən çıxmadı, musiqinin ritmi, məzmunu bütünlüklə moizəyə hopdu.

4. Təbiətin – suyun, torpağın, havanın korlanması barədə narahatlıqlar, əlbəttə, hamımızı narahat edir. Altmışıncı illərin əvvəlində mən çox sarsıntılar keçirirdim, “Teleqram” povestində o vaxtkı ruhi vəziyyətimi, fikirlərimi ifadə etdim. Açığı, indi başqa fikirdəyəm. Optimist olmuşam. Bütün varlığımla inanıram ki, bu qoca dünya öz işini çox yaxşı bilir. İnsan təbiəti nə qədər korlayırsa, bir o qədər də rəvnəqləndirir. Gözümüzün qabağında Bakıya diqqət yetirək. Vaxtilə S. Vurğun yazırdı: “Ürək bulandıran, könül küsdürən, tozlu bir diyarla qucaqlaşmışam”. On-on beş il də keçsin, “tozlu diyar”ın tozundan əsər-ələmət də qalmayacaq. Xəzərə, Kürə, Araza da, Muğanın, Milli şoranlıqlarına da optimist gözlə baxıram. Dövlətin tədbirləri ilə yanaşı xalqın özünün mədəniyyəti, vətənin torpağına, suyuna, havasına vurğun vətənpərvərlərimizin fəaliyyəti bizi əmin edir ki, ana təbiətə soyuq, laqeyd münasibət, nadanlıq, yırtıcılıq məhv olacaq, meşələr qalınlaşacaq, sular durulacaq, Bakının, Sumqayıtın, Gəncənin ab-havası köüllərimizi oxşayacaq.

5. Əllinci, altmışıncı illərin Azərbaycan kəndi həyatda olduğu kimi ədəbiyyatda da tarixi bir mərhələ kimi arxada qalıb. İndiki kənd tamam başqa kənddir, şəhərə yaxınlaşıb, bəzi hallarda hətta qaynayıb-qarışıb, yeni ictimai-mənəvi, əxlaqi problemlər yaranıb, çox sürətli, gur inkişaf, güzəran, məişət yenilikləri ilə insan keyfiyyətləri arasında kontrastlar bütün çılpalığı ilə meydana çıxıb, insan və mədəniyyət uğrunda mübarizə “kənd nəsr”inin başlıca mövzusuna çevrilib. Çox fərəhli hadisədir ki, bu sahədə fəal işləyən yazıçılar mövzunu vaxtında tutublar. Əkrəm Əylisli, Mövlud Süleymanlı, Sabir Əhmədov, şəhərə yaxın qəsəbə-kəndi yaxşı duyan Elçin təsvir, təhlil obyektlərini lokallaşdırıb, projektorlarını əsasən insanın daxilinə yönəldiblər. Ə. Əylisli təhlil edir, axtarır onun saflıq, bəkirəlik həsrəti çəkən ziyalı oxucunu ciddi düşünməyə vadar edir. S. Əhmədovun qəhrəmanları problemlərin məğzini tapmağa, fəlsəfi aspektdə ümumiləşdirməyə çalışırlar. M. Süleymanlı Şedrin sayacağı qamçılıyır, gördüyü, duyduğu anormal münasibətləri, əlləri pulla oynayan “qızıl oğlanları” ifşa edir. Elçinin satirası insanda xırdalığa, cılızlığa laqeyd qala bilməyən müəllifin satirasıdır.

Bu nəsrin tutduğu yol doğru yoldur. Ədəbiyyat yalan danışmamalıdır.

6.Müasir Azərbaycan ziyalısını təsəvvür etmək üçün uzağa getmək lazım deyil, elə bu söhbətin iştirakçılarını göstərmək kifayətdir ki, təsəvvür alınsın. Ziyalılarımızın dar çərçivədə ixtisaslaşması vaxtilə bizə xeyli zərər vurmuşdu, tərəqqi, zəmanə özü elə gətirdi ki, ziyalılar çərçivəni dağıtdılar, indi gördüyünüz kimi, müxtəlif ixtisas sahibləri bir stol arxasında oturub, elmin rəngarəng sahələri haqqında eyni səlahiyyətlə söhbət aparırlar. Ulu babamız Nizami zəmanəsinin əksər elmlərində arif idi. Şəbüstəri, Nəimi, Nəsimi biliklərinin xəzinəsi hüdudsuz idi. Nəbatat, kimya, riyaziyyat, təbabət kosmologiya, məntiq, fəlsəfə... Müasir ziyalımız bu ənənə üzərində əsrimizin, renessansımızın tələbi ilə, elmin və incəsənətin bütün sferalarına nüfuz edir.

7.Yazıçılıq son dərəcə fərdi iş olduğuna görə, hətta müəyyən yaradıcılıq metoduna, ədəbi cərəyana və ya məktəbə mənsub müəlliflər kollektivi içində hər bir müəllif subyektiv tendensiya ilə işlədiyinə görə “ədəbiyyatda aparıcı tendensiya”dan çox danışmaq, hər hansı bir tendensiyanı təqdir və təsdiq olunmuş tendensiyalara kollektivdə hamının və ya əsas yaradıcı qüvvələrin bəyəndiyi ənənələrə uzun müddət bağlanıb qalarsa, bunun özündən bələlar törəyər, ən faydalı ənənəni özü də fikir inersiyasına, buxova çevrilər, qəlibə şablona trafaretə aparıb çıxardar.

Mirzə Cəlil ənənələrinə münasibətimi bildirmək istəyirəm.

Mirzə Cəlil böyük sənətkardır; bu, şəksiz həqiqətdir. Mirzə Cəlil ənənələri bizim bir qisim yazıçının pərvəriş tapmasında həlledici amil oldu. Xüsusilə Anar, Əkrəm Əylisli, son illərdə Mövlud Süleymanlı məhz Mirzə Cəlil ənənələri sayəsində qələm yatımı tapıb fərdiləşdilər. Yaradıcılıqlarının indiki mərhələsində nasirlər yenə də Mirzə Cəlili “Allah” bilirlər, amma eyni zamanda aydın görünür ki, inkişaf yolunda, daimi püxtələşmə, yüksəlmə prosesində meyar dəyişir. Mirzə Cəlilin realizmi, insana diqqəti, ümumiləşdirmə qüdrəti, əlbəttə yaşayır və yaşayacaq. Əkrəm, Anar, Mövlud da, onlardan sonra ədəbiyyata gələn gənclər də Mirzə Cəlil ənənələrini vaxtaşırı dönə-dönə xatırlayacaqlar. Amma sənətkar üçün Mirzə Cəlil realizmini, dil, ifadə, təhkiyə və üslubunu yaradan zəmanə ilə onun xələflərinin zəmanəsi identik olmadığı kimi, sələf xələflərin təfəkkürləri və maneraları da identik ola bilməz. Mirzə Cəlil Azərbaycanla və Şərqlə bağlı idi, kütləvi savadsızlıq əsrində yaşayırdı, onun sələfləri isə Sovetlər İttifaqı ilə və bütün planetlə

bağlıdırlar, bəşəri ixtiralar, qlobal təbəddülatlar əsrində yaşayırlar. Yaradıcılığın ilk mərhələlərində ənənəyə arxalananlar da, dövrün ab-havası Ə.Əylisli ilə Anarı “Büt”dən uzaqlaşdırır. “Söyüdlərin sarı işığı” povesti və “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanı ənənələrdən kənar əsərlərdir.

Mövlüd Süleymanlı haqqında deməliyəm ki, bu istedadlı nasirin qarşısında ciddi maneə görürəm. Mövludun ardınca ədəbiyyata gələn gəncliyin böyük bir qismi də eyni maneə ilə üz-üzə dayanıblar. Narahatlığımı gizlətmədən, bu gənc nasirlərə açıq deməliyəm ki, Mirzə Cəlildən düzgün bəhrələnmirsiniz; Mirzə Cəlil ədəbi dili danışmaq dili səviyyəsinə endirəndə, hər şeydən əvvəl, mövcud ədəbi kanonları, sxolastikanı sındırmaq, həyatı həqiqətləri həyatı dildə ifadə etmək və ədəbiyyatı xalqa yaxınlaşdırmaq məqsədi güdüdü; sizin oxucularınız “bitli-sirkəlilər”, fatmanisələr deyillər, planet miqyaslı informasiya dəryasında yaşayan oxucu ilə “Fatmanisənin” dilində danışmaq olmaz. Mirzə Cəlil zülm, nadanlıq, rəzalət pəncəsində inləyən Zeynəblərin mühitini açır, sizin perspektiviniz, ədəbi taleyiniz isə qlobal mövzulardadır. Bu heç də o demək deyil ki, hamıdan şekspirlik tələb edilir; təsvir tədqiq obyektini lokallaşdırılıbsa, proyektor insanın daxilinə yönəldilibsə, bu özü qloballıqdır – insan bətnindən dərin okean yoxdur. Sizdən, məhz sizdən bu okeanın geniş, hərtərəfli, mürəkkəb inikası gözlənilir. Mürəkkəb inikas isə, mürəkkəb, zəngin, intellektual təsvir vasitələri tələb edir; Fatmanisənin ləhcəsində, loru, pinti, bayağı dialektlə Qobsekin bətnini kəşf etmək, Qorio atanın faciəsini, knyaz Mışkinin sarsıntılarını açmaq mümkün deyil. “İt harf elədi, gədənin ürəyi düşdü ayağının altına”. Bu cür dil və üslubla “Şaqren dərisi” yazılmaz. İnsan mənəviyyatı uğrunda mübarizə niyyəti ilə meydana gələn ədəbiyyatın bütün komponentləri, o cümlədən dili də əsrin, zamanın nəfəsindən yaranmalıdır. Yuxarıda dediyim fikri təkrar edirəm: əgər ədəbiyyat ənənələrə uzun müddət bağlı qalarsa, bunun özündən bəlalər törəyər, ən faydalı ənənənin özü də fikir inersiyasına, buxova çevrilər.

“Azərbaycan” jurnalı,
1980-ci il, №10

“SİRLƏR” AÇILMAMIŞ QALDI

Onunla görüşümdən iki-üç gün əvvəl “Gənclik nəşriyyatında çapdan çıxmış bir kitabçası əlimə keçdi: “Ömrümdə izlər”. Bu sərlövhə mənə çox şey dediyindənmi, yoxsa, burada mütləq tərcümeyi-halda, həyatın ömrə-günə iz sala biləcək unudulmaz anları ilə bağlı bir şey olacağını güman elədiyimdənmi, bilmirəm, nəyə görəsə sevindim. Son səhifəni açdım; kitabça bu sözlərlə qurtarırdı: “Düşüncələrdən kitablar əmələ gəlir; bu günə qədər nə yazmışamsa, hətta tarixi mövzuda təcrübə etdiyim yazılar da öz tərcümeyi-halımdan doğmuşdur. Yazıçı öz ürəyini, öz beynini yazmırsa, səmimi deyil. Səmimi deyilsə, yazıçı deyil”.

Ona verəcəyim suallarda bu məsələyə də toxunulmuşdu. İki-üç gün sonra evlərində söhbət eləməyə razılaşdıq... Zəng vurdum, dedilər: “İsa yatıb. Saat dördə gəlin...” Axşam onların qapısının zəngini basdım. İçəri keçəndə İsa müəllim gözümə dəymədi. Bir azdan onu yuxudan oyatdılar.

O, lap cavanlığından başlamış bu günə kimi ancaq gecələr işləyib, gündüz yatmağa adət eləyib. Ürəyimdən keçən “bu qədər yatmaq olarmı?” sualına eşidirmiş kimi, yazıçı: “Hara tələsirəm? Qarşıda bir il uzunluğunda gecəm var”, – dedi. Sonra əlavə elədi: “Gündüz ancaq ərizə yaza bilərəm”.

– Bu söhbətimizdə yəqin ki, yazıçılıq sirlərinizin bəzilərini açmalı olacaqsınız. Buna hazırsınızmi? Ona görə “bəzilərini” deyirəm ki, yazıçı öz yaradıcılığı ilə bağlı hər şeyi bölüşməyə də bilər. Əgər öz təcrübənizdən olsa, yaradıcılıq sirri haqqında fikrinizi deyin.

– Yaradıcılıq sirri elə olmalıdır ki, onun olub-olmamasını gərək yazıçı özü də hiss eləməsin, yazı prosesi gərək, necə deyərlər, intuitiv, sövq-təbii getsin. Lap yağışın, qarın yağması kimi təbii, sadə, qanunauyğun. İnanın ki, təbiətlə “yaradıcılıq”, “yaratmaq” sözləri sinonimdir. Təsadüfi deyil ki, bütün xalqların sadə adamları öz böyük sənətkarlarını, məsələn, Tolstoyu, Dostoyevskini, Taqoru, Bayronu, Puşkini az qala müqəddəsləşdirib adilikdən çıxarıblar, onlara əfsanəvi don geydiriblər, təbiətin bəxş elədiyi vergi kimi baxıblar.

– Bəs Siz necə, özünüzdə bir yaradıcılıq sirri kəşf eləmişiniz, ya yox?

– Mən qətiyyənlə bu haqda fikirləşməmişəm, daha doğrusu, belə bir sirri açmağa bu barədə düşünməyə vaxtım olmayıb. Əgər mütləq cavab vermək lazımdırsa, onda bunları kitablarımda axtarmaq olar.

– **Sizcə, yazıçılıq nədən, hardan başlayır? Sual yerinə düşməsə, bağışlayın. Özünüzü nə vaxt yazmağa hazır hesab edirsiniz? Yəqin ki, psixoloji əsərlər müəllif kimi. Sizin üçün belə bir vaxt, psixoloji hazırlıq günləri, saatları var, eləmi? Bir sözlə, bu hissi necə yaşayırsınız?**

– Bu sualın cavabı birincinin davamı kimidir. Bir az açaq. Yazıçılıq yazıcının təbiətindən başlayır, onun təbiətindəki psixoloji amillərdən başlayır. Bəzən deyirlər: filan yazıçı elə sadə, elə səmimi, elə gözəl insandır ki... Yazıcının “səmimi”, “gözəl insan” olmasına sözümlə yoxdur, amma onun xarakterinin “sadəliyinə” inanmayın. O da zahirən bütün insanlara bənzəyir. Ola bilsin ki, çox sadə, təvazökar və ya əsəbi görünsün, bir sözlə, bütün insani keyfiyyətlər onda olsun. Yaradıcı adamların şəxsiyyətini onların yaradıcılığından heç vaxt ayrı təsəvvür eləmək olmaz. O, özünü ifadə eləyir – necə varsa, elə. Təfəkküründə, şəxsiyyətində, bəzən özünün də dərk eləmədiyi “gizli”, “sirli” nə varsa, hamısı əsərlərinə köçür. Bu elə bilirəm ki, sualınızın birinci hissəsinin cavabı kimi qəbul edilə bilər. Nə vaxt özümü yazmağa hazır hesab eləyirəm? Bu, çox dərin psixoloji hissdır. Yazıçılıqda intizam, özünü şüurlu şəkildə həyatın bəzi nemətlərindən məhrum eləyib, stola bağlanmaq vacibdir, lakin həlledici deyil. Yazmağa hazır olanda dizinin üstündə də yazarsan; mən bununla şəraitin rolunu kiçiltmək istəmirəm, o da vacibdir, məişət qayğısı olmasa daha yaxşıdır. Amma həlledici amil onun qəlbində, beynində gedən prosesdir. Bu proses çox zaman gizli gedir. Məsələn, əvvəlcə müasir cəmiyyətimizlə, bu günümüzə bağlı müəyyən məsələlər məni düşündürür, müəyyən ideyalar doğurur. Həmin ideyalar yazıcını uzun müddət – bəzən bir neçə ay, bəzən illərlə emosional vəziyyətdə saxlaya bilər. Müşahidə elədiyim adamlar, psixoloji ştrixlər sənə “xidmət eləməyə” hazır vəziyyətdə olur. Yazıçı çox zaman onların hamısını unudur. Əgər bədii əsər küll halında, bütün obraz və ştrixlərinə qədər, fəsil və bölmələrinə qədər, yazıcının beynində hazırdırsa, əmin ola bilərsiniz ki, o əsərdən heç nə çıxmıyacaq.

– Niyə?

– Çünki o əsər artıq doğulub, hazırdır. Fərqi bircə bundadır ki, fikrində, beynindədir. Onu asanlıqla başqasına danışıb ürəyini boşalda bilərsən. Həqiqi əsər insanın dünyaya gəlməsi qədər intizarlı, əzab-əziyyətli olmalıdır. Belə əsər yazıçının varlığını ifadə edir. Bütün bunlara görə də, mənə, “filan əsəri yazmazdan əvvəl filan vaxt hazırlıq gördüm”, “filan vaxt özümü hazır hesab etdim kimi hökmlər düz deyil. Hazırlıq hissi bir saniyənin içində yazıçının beynində qılgıncım kimi közərməli, ildırım kimi çaxmalıdır. Müəllif bunu bütün varlığı ilə hiss etməlidir və həmin anda qələmə əl atmasa, nə işə itirmiş olur. Çünki həmin hiss, emosiya saniyəsi, necə deyirlər, ən yüksək nöqtədə, zenitdə dayanır. Məhz o anlarda əsərin, heç olmazsa, bir neçə cümləsi yazılmalıdır. Bu, sonrakı iş prosesi üçün ən yaxşı təkandır.

– Elə yazıçı, şair var ki, istədiyi vaxt əyləşib yaza bilir. Buna necə baxırsınız? Sizin konkret iş saatınız varmı? Yaradıcı işi rejimə salmaq əslində mürəkkəb məsələdir. Həm də gündəlik vərdişli həyat, ailə-məişət qayğıları...

– Rejim illərlə yaranır. Mən on altı-on yeddi yaşında olarkən, gündüz işləməyə şəraitim olmayıb. Odur ki, gecələr mətbəxdə bir küncə çəkilmişəm. Bunun üstündə çox danlanmışam. Həmin vərdiş məndə öz-özünə əmələ gəlib.

* * *

Sonralar, hətta elə vaxtlar olub ki, İsa Hüseynov gözəl yaradıcılıq evlərində lampa işığı görməyincə, yazı haqqında fikirləşə bilməyib. Həkimlər ona gecələr işləməyi qadağan etmişlər. Odur ki, gündüz pəncərənin qalın pərdəsini çəkib özü üçün gecə illüziyası yaradıb. “Teleqram” povesti Qaqrada belə yazılıb...

– Siz yazıçı üslubunu nədə görürsünüz? Bəzən müəyyən bir üslub “ön plana” çəkilir. Nəsrin, ümumiyyətlə, ədəbiyyatın, sənətin elə prinsipləri var ki, onlar ömürlükdür, amma bundan sui-istifadə eləyənlər də var... Bəzilərinin yazı tərzini qərinələrlə dəyişməz qalır. Sizdə nə vaxtdan yazmaq vərdışı formalaşmış? Bəlkə də sualı bu cür qoymaq düzgün deyil. Çünki yazı manerəsi illərlə, yavaş-yavaş, hiss olunmadan formalaşır.

– Üslub və bununla əlaqədar olan dil, manera və sair məsələlər barədə bunu deyə bilərəm: mənim aləmində dünyada nə qədər yazıçı varsa, nə qədər sənətkar varsa, o qədər də üslub var və olmalıdır. Yazıçı əlinə qələm alanda üslub yaratmağa çalışmalıdır. Üslub onun təfəkküründə gizlənir və uzun illərdən sonra, bəzən isə istedad güclü olanda lap elə ilk əsərlərində özünü göstərir. Bu da, bayaq dediyim kimi, təbiət və yaradıcılıq məfhumlarının yaxınlığından irəli gəlir. Təsəvvür eləyin ki, bir adam bir hadisədən mütəəssir olub, gəlib onu evdə danışır. Həmin hadisənin şahidi olan başqa bir adam isə mütləq onu ayrı cür danışacaq. Əlinə təzə qələm alan gənc yazıçılar əmin olmalıdırlar ki, onlar öz təbiətlərinə sadıq qala bilsələr, heç kəsə bənzəməyəcəklər və orijinal üslubları yaranacaq. Şübhəsiz, söhbət istedadlı adamlardan gedir. Bəli, sənətin elə prinsipləri var ki, onlar ömürlükdür. Yazıçı sənətin müqəddəsliyinə, təmizliyinə, ülviliyinə sadıq qalmalıdır. Çox qəribədir ki, mən, yazmaq vərdisinin formalaşdığını hiss etmirəm və mənə elə gəlir ki, hər bir əsər – əgər canlıdırsa, təzədirsə – özü ilə təzə forma, yazı çarlarını gətirir. Əgər birinin üslubu, manerası canlı deyilsə, təkrardırsa, onu yazıçı hesab eləməyə dəyərmə?

* * *

Sonra mətbuat üzü görün, görməyən ilk yazılarından söz düşdü. Dedi ki, “Bizim qızlar” və “Dan ulduzu” povestlərindən imtina eləmişəm, çünki onların sənətkarlıq cəhətdən zəifliyi indi mənə daha aydın görünür. Halbuki, unudulmaz yazıçımız Mehdi Hüseyn “Bizim qızlar” povestini ona altı dəfə işlətdirib. On beş-on altı yaşında İsa Hüseynovun külli miqdarda yazı-pozusu, “sandıq ədəbiyyatı” olub. Yazmağa çox tez başladığına görə təəssüflənir. Bir də ona təəssüflənir ki, müqəddəs hisslərin bir çoxunu o bəsit əsərlərdə korlayıb.

İndi də onun işığı iş otağında yox, mətbəxdə, gecə yarisindən ötənə kimi, bəzən də səhərə kimi yanır. Yayda bir aylıq istirahətə gedəndə də “Mətbəxindən, gecə işığından” əl çəkmir.

Yazıçı ömrünün öz ağrısı-acısı, öz sevinci olur. Bəzən bu ağrı-acı, bu sevinc başqalarına qərribə görünür və heyrət doğurur. Bu barədə

danışarkən dedi: hər bir əsil yaradıcı iş prosesi, əsil yaradıcılıq əzabı böyük, aşıb-daşan sevinclə başa çatır. Zəhmət nə qədər ağırdırsa, sevinc də o qədər böyük olur. O boyda sevinci necə gizlədəsən; odur ki, bu fərəh bəzən başqalarının da nəzərinə çarpır. Yazıcı hərdən, hətta uşaq kimi atılıb düşə də bilər. Lakin bununla belə mənə elə gəlir ki, əsil yaradıcılıq sevinci ürəyin lap dərinliklərində gizləyir.

– **Əsərlərinizdən hiss olunur ki, Sizi psixoloji vəziyyətlər, dramatik anlar daha çox maraqlandırır. Həmin vəziyyətləri yazanda əvvəlcədən hər şeyi hiss eləyirsinizmi? Yəni, ümumi fabulada nəzərdə tutulduğundan kənara çıxmalı olursunuz, yoxsa, yox? Bəziləri ümumi fabulaya əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş sxem, az qala rəsmi plan kimi baxırlar. Bu haqda nə deyə bilərsiniz?**

– Məncə, bu suala cavab vermişəm. Ona əlavədə edə bilərəm ki, yazıçı yaradıcı prosesi stol arxasında keçirir. Fellini ona görə böyük sənətkardır ki, o, hazır fabulaya sığışmır; bəzi filmlərinin ssenarisini, qəribə də olsa, çəkiliş meydançalarında yaradır. Halbuki, əksinə olmalıdır... Rəsmi, dəyişməz planla işləyən yazıçı təsəvvür edə bilmirəm.

–**Əgər lazım bilirsinizsə, əsərlərinizin prototipləri haqqında danışın. Eşitdiyimə görə, Siz əlyazmalarınızın ilk variantında onları öz adı, “təxəllüsü”, yeri-yurdu ilə yazırsınız.**

– Əsərlərimdəki mənfi tiplərin, mənfi xarakterlərin hamısı həyatda olmuş canlı adamlardır. Çox təəssüf ki, onların bəziləri bu gün də yaşayır, bu gün də işimizə mane olurlar. Şerti bölgü ilə gedib, ikinci qism obrazlara – müsbətlərə gəldikdə deməliyəm ki, onlar lap uşaqlıqdan ata-anamın, nənəmin, babamın aşılacağı fikirlərlə bizə doğmalaşan ideal insanlardır. Onları hər gün görürəm; o adamlar mənim, belə demək mümkünsə, məişətimə daxil olublar. Özləri də çoxdur, ona görə də prototiplərini göstərməkdə çətinlik çəkirəm. Qara Canbalayev, Sultan Əmirli, Qılınc Qurban, Cəbrayıl – Əzrayıl və başqa mənfi tiplər isə, doğrudan da, şəxsən tanıdığım, yaxşı bələd olduğum adamlardır.

* * *

“Ömrümdə izlər” kitabçasında oxuyuram: “Çap olunmağa başladığım gündən bir fakt. Mehdi Hüseyn: “Səni tənbeh eləyəcəm. Oçerkdə niyə öz atandan yazmısan?” Mən: “Çünki atamı yaxşı tanıyıram”. Bu mükəlimə mənim bütün yaradıcılığım üçün epiqraf ola bilər”.

– **Yazıçı ideali və həyat həqiqəti, yazıçı ideali və onun əsərlərindəki obrazların ideali. Bu barədə çox söhbət gedir. Yazıçı idealını obrazların həyata, insanlara, bir sözlə, hər şeyə münasibətilə qarışdırmaq, eyniləşdirmək olarmı? Yazıçı idealını onun sənət prinsiplərində, həyat hadisələrinə fəal vətəndaş münasibətində axtarmaq daha düzgün deyilmi?**

– Doğrudur. Bu sualı mən iyirminci əsrin yazıçısı məfhumu ilə, yazıçı mədəniyyəti, yazıçı şəxsiyyəti, məfhumları ilə əlaqələndirmək istədim. Əgər yazıçı yaratdığı xarakterləri və ümumiyyətlə, əsərinin fəvqində dura bilirsə, həyata, insanlara, hətta öz yazı-pozusuna daha yüksək mövqedə nəzər sala bilirsə, demək, əsl sənətkar mövqeyində dayanır. Sovet ədəbiyyatı, hər şeydən əvvəl, humanist ədəbiyyatdır. Yazıçının partiyalılığı və böyük humanizmə sadıqlığı onu insana həssas olmağa çağırır. Odur ki, mənfi obrazlara belə sarsıntı keçirdiyi anlarında diqqətsiz ola bilmərik.

* * *

İsa müəllim bu sualın cavabı ilə əlaqədar əsərdə yazıçının mövqeyindən danışdı və dedi ki, yazıçı mövqeyi qəti və aydın olmalıdır. Onun nəyi təqdir və ya nəyi inkar etdiyi əsərdən aşkar duyulmalıdır. Mənim fikrimcə, yazıçının partiyalılığı, onun estetik ideali, vətəndaşlıq duyğuları, yaşadığı cəmiyyətə obyektiv münasibətilə əlaqələndirilməlidir.

– Hə, yəqin ki, bir şeyi də soruşacaqsınız – yaradıcılıq planlarımı. Yazıçı üçün ən çətin məsələ yaradıcılıq planından danışmaqdır. Bildiyiniz kimi, mən, əsasən müasir mövzularla işləyirəm. Son işim – “Abı” povesti artıq hazırdır. Ancaq mənə elə gəlir ki, bu

povest həddən artıq hisslə yazılıb. Mən ondan müəyyən mənada uzaqlaşmalı, bir neçə aydan sonra daha obyektiv müəllif gözü ilə əsəri yenidən “təftiş” eləməliyəm.

– Siz hazır əsərlərinizə tez-tezmi qayıdırsınız, onları həmişəmi “təftiş” eləyirsiniz?

– Bu və ya başqa dərəcədə ciddi hesab elədiyim əsərlərə iki-üç, beş ildən bir hökmən nəzər salıram. Hətta kitab çıxandan sonra da, əsər tərcümə olunandan sonra da... Lovğalıq olmasın, hər əsərimin beş-altı, bəzən isə yeddi-səkkiz variantı olur. Mən bunu da canlı yaradıcılıq prosesi hesab edirəm. Və mənə, müəllif nə qədər ki, sağdır, bu yolla getməlidir.

* * *

İsa Hüseynov böyük sənətkarımız İmadəddin Nəsimi haqqında tammetrajlı bədii film üçün ssenari yazır. Filmi Həsən Seyidbəyli çəkəcək. XIV əsr Azərbaycan tarixini, hürufiliyin təşəkkülünü və yayılmasını öyrənərkən, müəllif tədqiq olunmamış yeni materiallara rast gəlib. Bu materiallar xalqımızın keçmişini, onun Nəsimi kimi “fikir cəngavərinin” həyat yolunu və mübarizəsini işıqlandırmaqla bərabər, həm də müasir dünyamızda, beynəlxalq miqyasda gedən ideoloji mübarizələrlə səsləşdiyinə görə yazıçını çox həyəcanlandırıb. Odur ki, görülcək iş ssenari çərçivəsindən kənara çıxıb. Bu barədə danışarkən fikrini belə yekunlaşdırdı: “Əgər bu mövzuda səmərəli bir şey yarada bilsəm, yaradıcılıq planlarımla böyük bir qismini həyata keçirmiş olaram”.

Onu gənc yazıçılarımızın yaradıcılığı çox maraqlandırır. İ.Hüseynovun fikrincə, onlar daxili tələbat hiss eləyəndə, mənəvi ehtiyac duyanda yazırlar. Buna görə də gənclərimizin əsərləri böyük maraqla qarşılanır.

* * *

Soruşanda ki, “İndiyə kimi neçə kitabınız çıxıb?” – dedi, saymamışam. Bu cavab mənim üçün gözlənilməz oldu. Son illərdə yazdığı silsilə povestlər – “Saz”, “Tütək səsi”, “Kollu Koxa”, “Quru budaq”, “Saz” adı altında “Gənclik nəşriyyatında çıxıb, “Seçilmiş əsərləri”ni çapa hazırlayıb.

Bircə gileyim qaldı: istəyirdim ki, özümü onun yaradıcılıq laboratoriyasında hiss eləyim, yazıçı “mətbəxinin” ətrini, qoxusunu duyum, bütün sirlərini öyrənib oxuculara çatdırım. Heyf, mümkün olmadı. İndi fikirləşirəm ki, bəlkə də belə yaxşıdır; mən də onun oxucularından biriyəm, hər şeyi açıb desəydi, onda... Hər halda, yaradıcılıq sirri müqəddəs sirdir...

Söhbəti yazdı:
İsa İsmayılzadə.
“Ulduz” jurnalı,
1972-ci il, №4

DİLMANCSIZ DİALOQ

*Söhbət Xalq yazıçısı
İsa Muğannanın 80 illik
yubileyinə ithaf olunur.*

İsa Hüseynov – Muğanna:

1928-ci ildə Qazax qəzasının Muğanlı kəndində doğulub. Moskvada Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirib. Ədəbiyyata 50-ci illərin əvvəlində gəlib. Müharibə mövzusunda yazdığı povestləri yeni Azərbaycan nəsrinin 60-cı illər ədəbiyyatının başlanğıcı hesab olunur.

Yaradıcılığı üç dövrə bölünür:

Birinci dövrə aid olan “Bizim qızlar”, “Dan ulduzu” kimi əsərlərindən mətbuatda rəsmən imtina edib.

İkinci dövrə yaradıcılığı yazıçıya böyük şöhrət gətirib və həmin dövrdə yazdığı irihəcmli əsərləri bunlardır: “Saz”, “Tütək səsi”, “Quru budaq”, “Kollu Koxa”, “Teleqram”, “Yanar ürək”, “Doğma və yad adamlar”.

İsa Hüseynova adlı yazıçının tamamilə dəyişən Muğannaya çevrildiyi üçüncü dövrü bir qism təhlilçilər 80-ci illərdə qələmə alınan “İdeal”la müəyyənləşdirirlər. Əslində isə Muğanna “İdeal”dan yox, “Məhşər”dən başlanır. Çünki yazıçının təfəkkürünün dəyişməsi və daxilən çevrilmə prosesi məhz Nəsimi haqqında yazdığı bu romanında müşahidə olunur. “İdeal”da isə artıq bişkin və bilgə Muğanna zühur edir. Sonrakı illərdə yazılan “İsahəq, Musahəq”, “Cəhənnəm”, “Qəbiristan”, “Gur Ün” romanları da gizli elmlərin köməyi və səmavi təsirlə dəyişən və çağdaş dünyanın bilmədiyi başqa bir linqvistika ilə, yəni, OdƏr dilində yazan Muğannanın davamıdır.

Yazıçının ikinci dövrə povestlərinin 60-cı illər ədəbiyyatına böyük impuls verdiyini qeyd etdik. Eyni fikirləri onun kino yaradıcılığı barəsində də söyləmək olar. 1960-cı illərdən başlayaraq bu sahədə intensiv çalışan İsa Hüseynovun ssenariləri əsasında bir-birinin ardınca beş film çəkilib. “26-lar”, “Doktor Nərimanov”, “Nəsimi”, “Tütək səsi” və “Nizami” adlı məşhur filmlərin hər biri Milli Kinonun qızıl dövrünün formalaşmasında böyük sanbalı olan qiymətli ekran əsərləridir.

7-8 ilin söhbətidir. Dövlət Teleradio Şirkətinin qəşşərində mərhum qələm dostum Akif Səmədi dilə tuturdum ki, İsa Muğannayla görüşüb müsahibə almağuma araçılıq etsin. İsrara yol qoymayan bir qətiyyətlə boyun qaçırdı: “Bəsti, özgə nə xahiş eləsən, gözüm üstə, amma Muğanna mənnik döy. Onun dilini Yer bilmer, mən fağır hardan bilem...” Beləcə, istəyimə yetişmədim. Akif kimi əfəndi dərvişin dilini bilmədiyi Muğanna uzaqdan-uzağa mənə nağıllardakı qırxıncı qapı təsiri bağışladı. Elə hey bu sehrlı qapıya düşəsi açar axtardım...

Nəhayət, yazla yayın bu qol-boyun günlərində Muğannanın hücrəsinə vara bildim. Açarsız-filansız. Ona görə yox ki, əvvəlki sirri-sehri azalıb. Ona görə ki, bilgə Muğanna ixtiyarlaşıb. Sümüyü də, ürəyi də kövrəlib. Daha qapısına gələn öyrəncini geri qaytarmağa qıymır. Bəlkə bir səbəbi də bu ki, “Muğanna” şifrəsini özünün açmayacağı təqdirdə, kimsənin açma bilməyəcəyini bilir.

Beləcə, ömrünün 60 ilini milli mədəniyyətimizin gəlişməsinə sərf etmiş İsa Muğannanın 80 yaşı ərəfəsində onunla dilmancsız və uzun bir dialoqa başladıq.

KOSMOSDAN GƏLƏN ÜN VƏ SINAN QƏLƏM

– İsa müəllim, siz 80-cı illərdə “İdeal”ın ikinci variantını yazandan sonra güşənişinliyə çəkildiniz və bir yazıçı kimi qapınızı cəmiyyətə bağladınız. O zamandan təxminən bir qərinə ötür. Belə uzun müddət ərzində mətbuata çıxmamanız, cəmiyyətdən təcrid olunmanız sizə nə verdi?

– Bəsti xanım, mənim variant yazmaq həvəsim olmayıb. “İdeal”ı yenidən işləməyim ehtiyacdən doğub. Bu əsər mənim qələmimin mahiyyətcə dəyişməyindən, cəmiyyətə, tarixə, dünyaya, kainata nə dərəcədə sirayət etməyimdən doğulub. Özü də “İdeal” yeni variantda işlədiyim birinci əsər deyil. Mən ilk dəfə əsərlərimin yeni variantını yazmağı “Saz” povestindən başladım. Baxmayaraq ki, bu povest oxucular tərəfindən çox yaxşı qəbul olunmuş, bərsində tənqidçilər, yazıçılar yüksək fikirlər söyləmişdi. Anar isə povestin finalından misallar gətirib demişdi ki, bu hətta Mirzə Cəlil səviyyəsindən də yuxarıdır. Bu rəylərə baxmayaraq, mən “Saz”ın yeni variantını yazdım.

Məzmunca xronoloji ardıcılıqla götürsək, “Saz”dan sonra “Tütək səsi” gəlir. Onu da təzədən işlədim. Mühəribəyə həsr olunmuş bu əsərlərdən sonra “Quru budaq” povestini yazdım. Burda artıq Stalinin ölümündən sonrakı dövr əks olunub və Stalinin heykəllərinin yıqışdırılması, cavanların psixologiyasındakı dəyişikliklər bu povestin əsas məzmununu təşkil edir. Onu da yenidən işlədim. Çünki artıq qələmim dəyişmişdi. Belə demək mümkünsə, yaradıcılığımın birinci dövründə olan qələm sınımışdı. Həmin dövrdə yazdığım bütün yazılarımdan – oçerklərdən, hekayə və povestlərdən mətbuatda rəsmən imtina etmişdim. Ona görə də bu inkişaf sıçrayış inkişafıydı. Sonra gəlir “Teleqram” povesti. Tarixi xronologiya ilə götürəndə mən “Teleqram”ı 1959-cu ildə “Yanar ürək”dən sonra yazmışdım. Amma məzmun xronologiyasına görə “Teleqram”ı əvvəlki povestlərimdən sonrakı əsər kimi götürürəm və bunu da təzədən yazdım. Bu da ehtiyacdən törədi ki, əsərdə ümumiləşdirməni genişləndirməliyəm, məzmunu qloballaşdırma-lyam. İnsan təbiətdən törəyir, onun içində yaşayıb zövq alır, amma təbiəti yeyə-yeyə öz daxilini də yeyir. Bax, bu ümumiləşməni mən “Teleqram”ın yeni variantında verdim və əsərin adını dəyişərək “Faciə” qoydum. Sonra “Kollu Koxa” gəlir. Birinci variantda bu əsərin axırı Leninlə bitir. Sonradan baxıb gördüm ki, mən Lenini buraya qoşmaqda böyük, kobud səhv etmişəm. Yeni variantda Leninin adını çıxardım, final da dəyişdi. “Kollu Koxa”dan sonra “Başa düşə bilmirəm”, “Şəppəli” kimi iri hekayələr gəlir ki, tutumuna görə onları da povest adlandırmaq olar, həmin hekayələri də yenidən işlədim. Amma “Saz” da daxil olmaqla, İsa Muğanna fəlsəfəsinə daxil olmayan bu belletristik povestlərin heç birinin yeni variantları çap olunmayıb. Hamısı qovluğa yığılıb nəşrini gözləyir.

– Belə anladım ki, sovet ideologiyasının hökmranlığı dövrünə təsadüf edən ikinci dövr yaradıcılığınıza aid əsərləri təkrar işləməyinizdə əsas məqsədlərdən biri onları ideoloji qatıdan təmizləmək olub.

– İdeoloji cəhətdən təmizləmək yox, ideoloji cəhətdən dərinləşdirmək ümumiləşməni genişləndirmək...

– Mən sovet ideologiyasından təmizləməyi nəzərdə tuturam.

– Sovet ideologiyasından mən birinci povestlərimdən sonra tam imtina etmişdim. Onunla da sovet ideologiyası getdi öz işinin dalınca və “Saz” povestində tamam başqa bir yazıçı göründü.

– Bəs nə üçün əsərlərinizin yeni variantlarını çap etdirmirsiniz?

– Həmin yazılardan yalnız on hekayəmi ötən il “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdim. Bunlar əvvəlki hekayələrdən kəskin seçilir.

– İsa müəllim, söhbətimizə belə ayaq vermək istədik ki, siz uzun illər qapınızı mətbuatın üzünə bağladınız və burda İsa Muğanna qazandımı, itirdimi?..

– İndi gəlirəm ona. Güşənişin olmaq, cəmiyyətdən zahirən aralanıb iş otağına qapanmaq mənim öz bioqrafiyamla bağlıdır. Çünki mən həmin dövrdə “Yanar ürək”in də axıncı variantını yazırdım. Bu variant üzərində işləyəndə birdən-birə başa düşdüm ki, bizim cəmiyyətimizdə olan naqis cəhətlər, nöqsanlar, qüsurlar, xalqın həyatında baş verən fəlakətlər – bütün bunların heç biri sovet quruluşuyla və yaxud bizi idarə edən “izm”lərlə bağlı deyil. Bizim həyatımızdakı nöqsanların hamısı bəşəriyyətimizin tarixi və Yer planetinin taleyi ilə bağlıdır. Bunu dərk edəndən sonra mənim OdAğÜz, BağOdƏr planetiylə bağlılığım başladı. Mən ordan ün eşitdim. Adi səsdən fərqli olaraq, ün uzaqdan gələn səs deməkdir və o ün mənim beynimə, bir növ, morze əlifbası kimi gəlir, özü də pıçıltyla. Bax, bu saat səninlə söhbət edə-edə kosmosdan mənə ün gəlir, amma onu sən eşitmirsən. Yəni, mən ancaq ona görə hücrəyə qapandım ki, ün eşitməyə başladım. Mənə ordan dedilər ki, bu ün sənənin bioqrafiyanla, nəslin-kökünlə bağlıdır. Sənənin kökün ulu Bağ ƏsƏlMənə bağlıdır. Bəşəriyyət təhrif olunanda ƏsƏlMən də təhrif olunub, ona gah Solomon, gah da Süleyman deyiblər. Süleyman padşah yer üzünün padşahı, peyğəmbəri olub. Təhrif diliylə desək, Süleyman Allahın yerə göndərilmiş ilk oğludur. Onunla bərabər işiq gəmilərində yer üzünə OdƏr bəşəriyyətdən seçilmiş qadınli-kişili 124 min OdƏr gəlib. Bütün bunları “Yanar ürək”in yeni variantını yazanda bildim və artıq belletristika janrında yazdığım əsərlərin dövrü bitdi. Çünki tamam başqa bir mühitə düşdüm, tamam başqa bir tarixlə, dünya ilə əlaqəm yarandı. “Yanar ürək”i yarımçıq qoydum, başladım “İdeal”ı yazmağa. Bu əsərin də birinci variantını nəşrə verəndən sonra mənim əlimə Nəsimi haqqında material gəldi. Rəsul Rza Hələbdən Nəsiminin bioqrafiyasını, divanlarını gətirdi. Özü də Nəsimi necə var o şəkildə gətirdi. Bu Rəsul Rzanın son dərəcə böyük xidmətidir ki, Nəsimini xalqına olduğu kimi qaytardı.

– **Deməli, “Məhşər”in yazılmasında Rəsul Rzanın gətirdiyi məxəzlərin köməyi olub.**

– Bəli, onun gətirdiyi materialın çox böyük rolu oldu və mən eyni zamanda Nəsimi haqqında həm roman, həm də sənari yazmağa başladım. Çünki Həsən Seyidbəylidən təklif gəldi. Moskvada bir yerdə oxumuşdum onunla. Həsən Ali Ssenari Kurslarında, mənə Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxumuşdum. O zaman-dan yaxın idik. Kirayə tutduğu balaca bir mənzil vardı. Həsən mənə də məcbur elədi ki, orda qalım. Gənc qadını Süsən xanımla özləri balaca bir otaqda döşəmədən yer salıb yatdılar, mənə isə divanda yer verdilər. Həyatımın ilk Moskva ilində bir il orda, Həsənin yanında qaldım. Firuzə xanımla evlənəndən sonra isə özümə ayrı ev tutdum. Yazıçı Fyodor Qladkovun qardaşının mənzilində bir otaq kirayələyib orda qaldıq.

Bunu qoyub ona gedirəm. Moskva həyatım mənim yazıçı bioqrafiyamda çox böyük rol oynayıb. Mən Dostoyevskini bütöv şəkildə orda oxumuşam. Qoqolu, Tolstoyu və bütün müasir rus yazıçılarını – o dövrün ən məşhur proziaki Tendryakova qədər hamısını orda oxumuşam. Tendryakov ildə bir-iki povest çap etdirirdi, yəni, o dərəcədə məhsuldar idi. Mən də onun məhsuldarlığına vurulmuşdum, povestlərini çox oxuyurdum. Ədəbiyyat institutunda və institutun nəzdindəki ədəbi emalatxanada Konstantin Paustovski mənim rəhbərim oldu. Yazıçı kimi püxtələşməyimdə şəxsən o çox böyük rol oynayıb və ilk yolu orda keçmişəm. “Yanar ürək”in variantının üstündə dayanıb birdən-birə “İdeal”a keçməyim, onun birinci variantından sonra “Məhşər”i yazmağım isə mənim üçüncü dövr yaradıcılığımı və bu tamam başqa bir adamın yaradıcılığıdır.

“Nərimanov Azərbaycan məmləkətinin tarixində Atabəylər qədər böyük rol oynamış şəxsiyyətdir”.

– **Müharibə dövründən bəhs edən povestlərinizdən sonra bir müddət kino sahəsində də intensiv çalışdınız. Səhv etmə-rəmsə, ssenariləriniz əsasında dörd bədii-sənədli film çəkilib.**

– Yox, beş filmi: “26-lar”, “Doktor Nərimanov”, “Nəsimi”, “Tütək səsi”, sonra da “Nizami”.

– Nəriman Nərimanovun həyatından bəhs edən filminiz ilk dəfə ekrana “Ulduzlar sönmür” adıyla çıxıb. Sonradan onu dəyişdirib “Doktor Nərimanov” qoymusunuz.

– Tək ad dəyişmədi, demək olar ki, mahiyyətdə də çox şey dəyişdi.

Bu mövzu 1961-ci ildə Dövlət tərəfindən sifariş verilib. Nərimanovun fəaliyyətini ətraflı öyrənmək üçün bir müddət Dövlət Arxivinə ayaq döydüm. O zaman arxiv Badamdarın uçqarında – yerin altında yerləşirdi. “Ulduzlar sönmür” adlı ilk variantı rejissor Əjdər İbrahimovla birgə işlədik. Sonra mən özüm Əjdərsiz filmin montajını dəyişdirdim, ssenarinin birinci variantını necə yazmışdımsa, filmi o şəkildə montaj elədim. Azərbaycan dilində səsləndirdim və adını qoydum “Doktor Nərimanov”. Yəni, “Ulduzlar sönmür” variantını mən bəyənmirəm. Çünki Əjdər İbrahimov Nərimanovun həyatının Həştərxan dövrünü salıb oraya. O da çox dağınıq və həqiqətdən uzaqdı. Ona görə mən o hissəni təmiz çıxartdım.

– **İndi Dövlət Filmotekasında saxlanan hansı variantdı?**

– Bir çox tənqidçilər-filanlar ilk dəfə “Ulduzlar sönmür”ə baxdıqları üçün o cür də yadlarında saxlayıblar. Əslində isə bu saat filmotekada saxlanan mənim montaj edib azərbaycanca səsləndirdiyim “Doktor Nərimanov” filmidir.

– **Yeri gəlmişkən, İsa müəllim, bir tarixi şəxsiyyət kimi Nəriman Nərimanova bu gün birmənalı münasibət yoxdur. Siz Dövlət Arxivində işləyərkən onun barəsində cəmiyyətə məlum olmayan hansısa faktlar ortaya çıxdımı? Və siz Azərbaycan tarixində bu şəxsiyyətin yerini necə görürsüz?**

– Nərimanov Azərbaycan məmləkətinin tarixində Atabəylər qədr böyük rol oynamış şəxsiyyətdir. Şəmsəddin Eldəniz necə Səlcuq səltənətiylə inqilab yaratmışdısa, Nərimanov da elə bir inqilab yaratdı. Azərbaycanı Federasiyanın tərkibindən çıxarıb müstəqil respublika elədi. Və Azərbaycanın müstəqil respublika olmasında Nərimanovun rolu indi adı çəkilən Məhəmmədəmin Rəsulzadədən daha böyükdür.

Nərimanovun böyüklüyünü mən bir də Nəsib bəy Usubbəyliyə yazdığı məktubda görürəm. Həmin məktubda Nərimanov Azərbaycanın o zamankı taleyinə görə Nəsib bəy Usubbəylini və onun başçılıq etdiyi hökuməti ittiham edir. İndi Müsavat hökumətinin

başçısı kimi Məhəmmədəminin adını yazırlar. Amma o zamanın Azərbaycan ziyalıları öz aralarında buna iki doktorun hakimiyyəti deyirdilər. Və iki doktor dedikdə Nəsim bəy Usubbəyli ilə Nərimanovu nəzərdə tuturdular.

26-lardan ayrılıb Həştərxana gedəndən və Leninlə əlaqələri yaxınlaşandan sonra Nərimanov Azərbaycanın taleyini başqa cür görürdü. O rus inqilabının köməyi ilə Azərbaycanı gerilikdən, müstəmləkəçilikdən azad etmək fikrinə gəlmişdi.

– Siz Nərimanovun Nəsim bəyi ittiham etməsini vurğuladınız. Amma onun özü barəsində də ittihamlar səslənir. Məsələn, deyirlər ki, Nərimanov Azərbaycanı Zaqafqaziya Federasiyasının tərkibindən çıxarıb müstəqil respublika elan olunmasına nail olsa da, bu biri tərəfdən də Rusiyanın əlinə verdi.

– Nərimanovun bu məsələdə ittiham olunması Bağırov və Stalinlə əlaqədardır. O zaman Stalinin müavini işləyən Nərimanov niyə 26-lardan ayrılıb Həştərxana getməsi və o dövrdəki mürəkkəb hadisələr barəsində daim sorğu-sual olunurdu. Stalin onu özünə ən potensial rəqib görürdü, buna görə araları tamam dəymişdi. Stalin qatilliyi çox qlobal qatillik idi, bir balaca yolundan çıxanı dərhal güllələdirdi. Amma Nərimanovu güllələdə bilmədi. Leninin yerinə, yəni, “Sovnarkomun” sədri (Komissarlar Soveti – red.) seçiləcəyi günə bir gün qalmış Nərimanovu Orconokidzenin əliylə zəhərləyib öldürdü və özü onun yerinə seçildi.

– Yeri gəlmişkən, sizin “26-lar” barəsində də filminiz var.

– O birinci filmi.

– Neçənci ildə çəkilib?

– 1961-64-cü illərdə. Ssenarinin yazıldığı və filmin çəkilməyi bu qədər çəkdi. Bu filmi də Əjdər İbrahimovla birgə işlədik.

– Siz sovet dövrü yaradıcılığınızın böyük bir hissəsindən imtina etmisiz. Filmlərinizlə bağlı da belə bir hiss keçirmisizmi? Bax, elə götürək “26-lar” filmi. Bugünkü düşüncə belədir ki, 26-lar adı altında əslində, bizim xalqın Şaumyan kimi düşmənləri gizlənilib. Siz bir müəllif kimi bu gün həmin filmə tam mənada yiyə durursuzmu? Və povestləriniz kimi o filmə də yenidən qayıtmaq imkanlarınız olsaydı, nələrə dəyişdirərdiz?

– Heç bir şeyi dəyişdirməzdim. Çünki o filmə istifadə olunan faktların hamısı arxiv materialıdır. Və Şaumyanın da milliyyəti

erməni deyil, yəhudidi. Ruslar 26-lar haqqında səhvən yazıblar ki, “armyanskiy xarakter sovetkiy vlasti v Azerbaydjane”. Əslində isə Əzizbəyovla Vəzirovdan başqa, Nərimanovun ətrafındakıların hamısı yəhudi idi. Yalnız Əmiryan fəmilialı iki qardaş erməniydi. Biri komissar idi, biri də “Bakinskiy raboçiy” qəzetinin redaktoru. Bu erməniləri çıxmaqla bütün yəhudilər Azərbaycana çox böyük ürəklə yanaşırdılar. Şaumyanın tez-tələsik Moskvadan səfərbər olunub Bakıya göndərilməsinə gəldikdə, bu Lenin tədbiriydi və neftlə əlaqədar idi. Birinci Dünya müharibəsində Lenin almanlara Bakı nefti sayəsində qalib gəldi.

26-lar xaraktercə sırf sosialist idilər və həqiqi mənada xalqlar dostluğuna xidmət edirdilər. Doğrudur, erməni ordusunu Bakıya çağıranda buna Şaumyan da, bütün komissarlar da qol çəkmişdi. Daxildə çox ağır vəziyyət yaranmışdı. Çarpışma, milli qırğın gedirdi. Romanovların siyasəti və dəstəyi ilə erməni-müsəlman davası 1905-ci ildən başlamışdı. O arada olan dövrü nahaq atırlar. Çünki həmin arada 1905-18-20-ci illərdə də erməni-müsəlman qırğını gedirdi. Nərimanov gələndən sonra bu qırğın dayandı. Azərbaycanı Zakfederasiyadan ayırması Nərimanovun böyük xidmətidir. Azərbaycanı müstəqil edən də Nərimanovdur və tariximizi Nərimanovdan başlamaq lazımdır. Müsavatçıları mən qəbul edə bilmərəm...

– Biz bu məsələyə sonra qayıdaq. Mümkünsə, hələlik filmləriniz barəsində söhbəti davam etdirək. Bu filmlərdən sonra “Nəsimi” çəkildi, elə deyilmi?

– Bəli, sonra da “Tütək səsi” və “Nizami” gəlir. “Nizami”nin ssenarisini tək yazmışdım və orda əsas məğz Nizaminin yaradıcılığı idi. “İskəndərnamə” isə ssenarinin yarısını təşkil edirdi və mən İskəndər Zülqərneynin – Aleksandr Makedonskinin ruslarla müharibəsinə çox yer vermişdim. O vaxt bütün ssenarilər rusca yazılır və Moskvada baxılırdı. Mən də ssenarini Moskvaya apardım, Kinematografiya Komitəsi ssenarini təsdiq edib çəkilmək üçün göndərdi. Azərbaycana gələndə isə ruslarla bağlı məsələdə ehtiyatkarlıq edildi. Akademiyada ssenarini müzakirə etmək üçün iclas çağırıldı. İclasdan qabaq Akademiya prezidentinin kabinetinin qabağına yığılmışdıq. Akademik Məmmədcəfərlə yaxın idim, o, mənə bir küncə çəkib dedi ki, Andrey Bertelsin başına nə oyun açdıqlarını gördünmü? Dünya ədəbiyyatı çoxcildlik seriyasında Nizaminin

“Xəmsə”sinə yazdığı müqəddiməyə görə bütün imtiyazları – doktorluğu da, mükafatları da əlindən alındı ki, o vaxt rus dövləti deyil, Kiyev dövləti olduğu halda, Nizami İskəndəri rus dövlətiylə qarşılaşdıraraq tarixi təhrif edib, sən də üstəlik, təhrif edirsən. Bu yerdə içəri çağrıldıq, iclas başladı. Mənim üstümə düşdülər. Akademiyanın prezidenti Həsən Abdullayev məni qaldırıb danlamağa başladı ki, sən nə qədər özündən müştəbeh adammışsan, ssenaridə nələr yazmışsan və sair... Elə bu yerdə zəng çalındı, telefonda Heydər Əliyevin səsi eşidildi. Sən demə, o kabinetində oturub radio ilə canlı yayımlanan bu iclasa qulaq asırmış. O akademiyanın prezidentinə mənim barəmdə çox zarafatyana bir söz deyib qəh-qəh çəkdi və onu burax, getsin, dedi. Beləliklə, iclas dayandı.

– **Bəs filmin taleyi necə oldu?**

– Akademiya dediyinin üstündə dayandı. Moskvanın ssenarini təsdiq etməsinə baxmayaraq, rejissor Eldar Quliyevi mənə qoşdular ki, ssenari təzədən yazılsın. O variantda mən, demək olar ki, otuz-qırx faiz iştirak etmişəm. Ssenari hazır olandan sonra Kinostudiyanın direktoru Cəmil Əlibəyov məni çağıraraq dedi ki, oxu, qol çək. Mən də oxuyub çox könülsüz qol çəkdim və filmin çəkilişində iştirak etmədim. Mətbuatda da demişəm ki, mən “Nizami” filmini qəbul etmirəm. Çünki orda həqiqi tarixi Nizami yoxdur. Bir-iki epizodda var ki, onları da mən təkid edib saxlatdırdım.

– **Onda sizin iddia etdiyiniz ən yaxşı filmlər hansılardır?**

– “Nəsimi” və “Tütək səsi”. Onlardan ötəndə “26-lar” və “Doktor Nərimanov”du.

– **İsa müəllim, yeri gəlmişkən, bir məqama da aydınlıq gətirərdiz. Moskvada yaşayan yazıçımız Çingiz Hüseynov da Nərimanovun həyatından bəhs edən “Doktor” “N” adlı roman yazıb. Bu iki yazıçı arasında Nərimanov şəxsiyyətinə münasibətdə hansı paralellər var və əsərlərin hansı-hansından qabaq yaranıb?**

– 1961-64-cü illərdə mən Moskvada ssenarini işləyirdim. Çingiz Hüseynovla qonşuluqda kirayədə qalırdıq. Bir ay çox gərgin işlədim, ssenarinin əsas qismlərini yazdım. Ssenarini təhvil verdikdən sonra Bakıya döndüm. Amma mənim əlyazmalarım kirayələdiyim otaqda, stolun siyirtməsində qalıbmış. Çingiz ordan götürüb saxlayıb. Mən bir dəfə Moskvaya gedəndə qapının üstün-

dəki çamadan yerini göstərib dedi ki, ordakı kağızları görürsənmi, bax, onlar sənin ssenarinin əlyazmalarıdır. Onları geri istəsəm də, vermədi. Mənə belə gəlir ki, romanı yazanda o əlyazmaların Çingizə köməyi deyib. Çünki o arxivləri bilmirdi, Azərbaycanda yaşamırdı. Yəqin ki, mənim əlyazmalarımı oxuyandan sonra o da Nərimanov haqqında əsər yazmaq fikrinə düşüb.

“Bu paxıllıq deyilən şey bizim yazıçıların çoxunda – böyüklərində də, kiçiklərində də var”

– Bir halda ki, bəhrələnmədən söz düşdü, sizin “Saz” povestinizə də toxunmamız gərəkir. Belə bir mülahizə mövcuddur ki, “Saz” povestinin süjeti İlyas Əfəndiyevin “Tar çalındı” hekayəsinin süjeti ilə çox oxşardır. Və İlyas Əfəndiyevin hekayəsi 1943-cü ildə, İsa Hüseynovun povesti isə 1966-da çap olunub. Bu barədə nə deyərdiz?

– Mən İlyas Əfəndiyevin hekayəsini oxumamışam. Onun belə bir hekayəsi olduğunu birinci dəfə eşidirəm. “Saz” povesti oxşar ola bilməz. Çünki onu mən həyat yoldaşım Firuzəyə həsr eləmişəm və yazmışam ki, bu povest hər ikimizin qəlbimizin simləri üstündə köklənib. Bu mənim öz bioqrafiyamla, müharibə dövründə keçirdiyim həyatla bağlı olan şeylərdir və mən çox qiymətli əsərim hesab edirəm “Saz” povestini. Onu mən heç bir yazıçının təsiriylə yazmamışam, əsər birnəfəsə yazılıb. 43-cü ildə İlyas Əfəndiyevin hekayəsi çap olunanda mənim 15 yaşım vardı.

– Ədəbiyyata gəlməsində sizin haqq-sayınız olan, müəyyən mənada qol-qanad verdiyiniz yazarlar olubmu? Məsələn, Xalq Yazıçısı Elçin onun üzərində belə bir haqqınız olduğunu etiraf edir. Deyir ki, o zamanlar atam məni İsa Hüseynovun yanına göndərirdi ki, get ondan öyrən; hətta 1959-cu ildə ilk hekayəmi də onun rəyini öyrəndikdən sonra mətbuata çıxardım. Yəni, bu ciddi bir şeydir ki, bizim müasir ədəbiyyatımızda mühüm yer tutan bir yazıçı etiraf edərək deyir ki, mən İsa Hüseynov sənətkarlığından, mühitindən qida almışam. Elçindən başqa, daha hansı yazıçıların qolundan tutmusunuz?

– Əkrəmin hekayələrinin “Azərbaycan” jurnalında çap olunmasına böyük köməyim dəyib. O zaman mən jurnalda nəsr şöbəsinin müdiri işləyirdim. O uşaqlar – Yusif Səmədoğlu, Əkrəm Əylisli də ilk hekayələrini ora – mənim yanıma gətirirdilər. Oxuyub fikrimi deyir, məsləhətlərimi bildirirdim. Aparıb yenidən işləyib gətirirdilər, çap edirdik.

Ümumiyyətlə, jurnalda işlədiyim dövrdə, yaşlı nəsil də daxil olmaqla, yazıçıların hamısının əsərləri mənim əlimdən gəlib-gedib. Süleymana Rəhimovun bir ifadəsi vardı: “mürəkkəbdə çimizdirmək”. Mən mürəkkəbdə çimizdirmək deməzdim, hətta bəzi əsərlərin 70–80 faizini öz əlimlə yazırdım ki, onların içində çox böyük məşhurluq qazananları da var. Lakin indi adlarını deməyi lazım bilmirəm.

– **Sonralar siz o şöhrətə görə hansısa qısqanclıq hissi keçirmisinizmi? Axı, o əsərlər müəyyən mənada hə də sizinkiymi.**

– Qətiyyə. Məndə qısqanclıq deyilən şey olmayıb. Yalnız bu son vaxtlar ki, yazdığım yeni əsərləri təhlil etmirlər, – qiymət vermək demirəm, mən qiymət istəmirəm, təhlil istəyirəm, – onda məndə, bir növ, belə bir narazılıq hissi əmələ gəlir ki, neyçün mənim əlimlə ortalığa çıxan əsərlər o boyda işıqlandırılır, təbliğ olunur, amma mənim yazdıqlarım haqqında təzə çıxan vaxtlarda nə yazılıb, elə odur, ondan sonra geniş təhlilə cəlb edən yoxdur. Bu məndə bir az narazılıq doğurur. Xüsusən, “İdeal” çıxandan sonra.

– **Üzərində ciddi zəhmət çəkib işlədiyiniz məşhur əsərlərin müəllifləri şöhrətə çatandan sonra ikilikdə də olsa etiraf ediblərimi ki, İsa müəllim, bu şöhrətdə sizin də payınız var?**

– Yox, nə etiraf olub, nə də səmimi hörmət. Üzdə görünən hörmət də zahiri olub. Əksinə, onlardan bəziləri gizləndə mənim əleyhimə işləyiblər. İstəməyiblər ki, irəli gedim, populyar olum. Çox işləndiyi üçün paxıllıq sözündən zəhləm gedir, amma paxıllıq deyilən şey bizim yazıçıların çoxunda – böyüklərində də, kiçiklərində də var. Mənim “Yanar ürək” romanım çıxanda böyük əks-səda doğurdu. Amma Süleyman Rəhimov, Məmməd Arif, Cəfər Cəfərov kimi tanınmış adamlar əsəri möhkəm tənqid elədilər.

– **Mümkünsə, o zamankı ədəbi mühit barədə də danışardız. Bax, məsələn, sizin mühitdə müəyyən yaş fərqləriniz olsa da, Mehdi Hüseyn, İlyas Əfəndiyev, Qılman İlkin, İsmayıl Şıxlı,**

Vidadi Babanlı kimi yazıçılar olub. Yaradıcılıq üçün o mühit sizə hansı stimulu verirdi, nələr verirdi və sizə ən yaxın kimlər olub?

– Yazıçılar arasında mənim bircə həmfikrim olubdu ki, o da Mehdi Hüseyni. Atam məni Bakıya gətirdi, universitetə qəbul olundum. Sonra Mehdi Hüseynin yanına gətirib dedi ki, Mehdi bu uşaq ədəbiyyatla, yazı-pozuyla maraqlanı, onu sənə oğulluğa verirəm.

Səkkizinci sınıfdən yazmağa başlamışam. O zaman “Bəstəkar”, “İnqilab” adlı hekayələr və “Kağız cərrahı” adlı roman yazmışdım. Sonralar harda itə-bata düşdülər, bilmirəm. Bakıya gələndən sonra isə “Anadil ötən yerdə” adlı oçerkimi yazdım və bu mənim ilk mətbu yazımdır. Onda mənim yoldaşlarım İsmayıl Şıxlıydı, bir də öz məmam oğlu Vidadi Babanlı. Oçerki onlara oxudum. İsmayıl dedi ki, Yazıçılar İttifaqında Gənclər günü qeyd olunur, apar yazımı orda oxu. Oxudum. Mehdi Hüseyn əlimi sıxıb dedi ki, səni ədəbiyyata gəlməyin münasibətilə təbrik edirəm. Həmin gün naxçıvanlı yazıçı Hüseyn İbrahimov da ittifaqdaydı. Mən yazımı oxuduqdan sonra o çıxış edib dedi ki, yazıda konflikt yoxdur. Mən yerimdən cavab verdim ki, oçerk konfliktə də ola bilər. Bu zaman Məmməd Rahim tərindi ki, kişinin sözüünü niyə kəsirsən, sən indidən belə olanda, sonra da nə olacaqsan? Dönüb baxanda onun kinli baxışlarıyla qarşılaşdım, təəccübləndim ki, görəsən, bu kişi mənə niyə belə baxır. Demə, Mehdi Hüseynlə onun arasında soyuqluq varmış. O zaman İsmayıl Şıxlı, Hüseyn Arif, Vidadi Babanlı şeir yazır, Mehdi Hüseynin ətrafında fırlanırdılar. Məmməd Rahim də ona deyibmiş ki, sən burda məhəlli ədəbiyyat yaradırsan. Mehdi məni təbrik edəndən sonra dönüb Məmməd Rahimə baxaraq mənalı-mənalı dedi ki, görürsən də, məhəlli ədəbiyyat yaradırıq... Sonralar o kini mən Məmməd Rahimdə axıra qədər hiss elədim.

– **Nəylə bağlıdı onun kini?**

– Onun kini Səməd Vurğuna olan kin idi, mexaniki olaraq keçmişdi bütün qazaxlılara.

– **O dediyiniz məhəlli ədəbiyyat söhbəti bu gün də ara-ara eşidilir. Əsrin birinci yarısında və sonrakı 60-70-ci illərdə Qazax mahalından tanınmış yazarlar vardı. Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Osman Sarıvəlli, İsmayıl Şıxlı, Hüseyn Arif, Vidadi Babanlı, siz və digərləri. Həm də bu yazıçıların bir qis-**

mi ədəbiyyatda, Yazıçılar İttifaqında iqtidar sahibiydilər. Sizcə, burda doğrudan da hansısa məhəllicilik amili vardımı? Yəni, Səməd Vurğun, yaxud Mehdi Hüseyn üçün maraqlıydımı ki, hansısa istedadlı gənc qazaxlıdır, ya qeyri yerdəndir?

– Qətiyyə. Qazaxlılarda məhəllicilik yoxdur, əksinə, bir-birini xoşlamır onlar. Məsələn, onlardan bəziləri o vaxt mənim barəmdə KQB-yə donos yazıb, bəzilərinin xoşu gəlməyib.

– **Bəs o söz-söhbətlər nədən qaynaqlanırdı?**

– Bu o zaman dövlət strukturlarında işləyən bəzi qazaxlılardan gəlirdi. Onlar ətraflarına qazaxlıları yığmışdılar. Ədəbiyyatda isə belə bir şey yox idi. Mehdi Hüseyn bircə məni tuturdu, deyirdi ki, İsa böyük yazıçı olacaq.

– **Sizin böyüklüyünüzü dərin ehtiramla ədəbi ictimaiyyətin diqqətinə çatdıran müasir qələmdaşlarınız da var. Məsələn, Xalq Yazıçısı Anar 60-cı illər ədəbiyyatının başında gələn, o azad havanı gətirən ilk yazıçılardan biri kimi sizin adınızı çəkir. “Saz”, “Tütək səsi” povestlərinizin yeniləşmənin ilk qaranquşlarından olduğunu qeyd edir. Xruşşov pəncərəsi kimi simvolizə olunan 60-cı illərə sizin münasibətinizi bilmək istərdik.**

– Mən Stalinin ölümündən sonra Xruşşovun nitqlərinə çox diqqətlə qulaq asmışam. Stalin haqqında o, bir neçə gün xırıldayan, hətta səsi kəsilənə qədər danışdı. Onda mənim içimdə Stalinə, sovet quruluşuna, 37-ci ilə, Azərbaycanın taleyinə qarşı böyük sarsıntı yarandı. Daxilən çevrildim və tamam başqa adam oldum. Bu çevrilmə 1957-də “Yanar ürək”, 59-da “Teleqram” və 60–61-də “Doğma və yad adamlar” əsərlərimin yaranmasına səbəb oldu. O dövrdə mən çox məhsuldar işləyirdim, həm də çox tələsirdim. Elə bilirdim, bu vaxt bitəcək və ürəyimdəki sözləri deyib qurtara bilməyəcəm. Daxilimdə dövrün qiymətini verib, sovet dövlətinin bu qədər mənfur olduğunu anlayandan sonra məndə təbəddülət yarandı və “Yanar ürək”dəki raykom katibi Sultan Əmirliyə mənfi obraz kimi yazdım.

MUĞANNA – GÖYDƏN ASILI QALMIŞ ADAM

– **Amma üçüncü dövr yaradıcılığınızın başlanğıcı hesab olunan “İdeal” romanında Sultan Əmirli ni əvvəlki mənfə statusdan çıxararaq çox yüksək bir səviyyəyə, hətta türk törəsinin gerçək tarixini bilən və bu yolda mücadilə aparan böyük bir şəxsiyyət kimi təqdim etdiniz.**

– Söhbətin əvvəlində dedim axı. Mən “Yanar ürək”in yeni variantı üzərində işləyəndə birdən–birə dərk elədim ki, bizim və xalqımızın həyatındakı nöqsanların, fənalıqların hamısı bəşəriyyətin əvvəlindən, tarixin, OdƏr dilinin, OdƏr xalqının təhrif olunmasından gəlir. Buna görə də Azərbaycan xalqının mənşəyini axtardım. O vaxtlardan etibarən mən planetdən ün eşitməyə başladım. Sonradan bildim ki, bu EySardı. Özü etiraf edəndən sonra ki, mən İsa deyiləm, mən İsus deyiləm, İsa Məsih deyiləm, mən EySaram. Uca hökmdardı mənim rütbəm və Bağ atanın axırncı oğluyam. Bu ünü eşidəndən sonra mən tamam dəyişdim və bütövlükdə bağlandım OdAğÜz – BağOdƏr planetinə. EySar mənə bu planetin adının ilk dəfə necə Yupiterə çevrilməsini dedi və “İdeal”da bunların hamısı var.

– **Onda belə qəbul etmək olarmı ki, “İdeal” başlanğıc kimi götürülməklə 80–ci illərdən sonrakı yaradıcılığınız, bilavasitə, bəşəriyyətin başlanğıcını axtarış və tarixi təhrifləri nizama salmaqdı? “GurÜn”, “İsahəq, Musahəq”, “Qəbiristan” və “Cəhənnəm” romanlarınızda tarixi, bədii–fəlsəfi axtarışların mayasında da bu məqsəd dayanır.**

– Mayadakı həm də imkan daxilində istilahları dəyişdirmək yoluyla dinin əslini, yəni, Od həqiqət ününü qaytarmaq və Bağ atanın oğullarını elmə qaytarmaqdır.

Mən Bağ atanın oğullarından birini – Ulu Bağ ƏsƏlMənin adını çəkdim sənə. Əs – Yaradan, Əl – oğul, Mən də ki mən, yəni, mənim oğlum deməkdir. Ulu Bağ adını isə ona yerdə veriblər. Əslində, planetə birinci qreklər (yunanlar – red.) gəliblər irəli sananan əlli min illik tarixin əvvəlində və GurAğlar adlanıblar. Onlara işıq silahı veriblər ki, yer üzündə heyvanatın miqdarını azaltmaqla insanın yaşaması üçün şərait yaratsınlar. Sonra OdƏr kainatının OdAğÜz – BağOdƏr planetindən OdƏrlər gəliblər. AğÜz ƏsƏlMən, ətrafında

da 124 min OdƏr yer üzünə göndəriləndən sonra bizim Rey-ƏrEy vilayətindən ta Qərbi Sibirə qədər planet insan şəraiti üçün çox təmiz imiş. Midiya da burda yerləşib, bütün planetin padşahı ƏsƏlMən də burda oturub. Yəni, İsrail də içində olmaqla bütün bu yerlər – Yaxın Şərq OdƏr ərazisidi.

Qreklər işıq silahı ilə ifrat azğınlıq etdikləri üçün ƏsƏlMən silahı onların əlindən alır. Bundan sonra qreklərdə Bağlara qarşı narazılıq yaranıb. Onlar ƏsƏlMənlə müharibəyə başlayıblar. Əlaqələr kəsilib, dilləri də, kainata münasibətləri də dəyişərək tamam başqa millət şəklinə düşüblər. Yəni, Yeri birinci qreklər təhrif ediblər, sonra latınlar, daha sonra ingilislər. Yerdə şərait dəyişib təhrif olunan sonra uca həqiqət mənasını verən Od adı alova çevrilərək ilkin mənasını itirib.

– İsa müəllim, sizin Allah kultu haqqında bu fikirlərinizin bir ucu hardasa yunan çoxallahlıqına gedib çıxmırmı?

– Yox, bu o deyil, Bağ atanın, yəni, indiki təhrif dilində desək, Allahın yerə göndərdiyi oğullarıdı ki, onlardan birincisi Solomon —Süleyman padşahdır. “Süleymana qalmayan dünya sənə də qalmaz” məsəli də ordan gəlir.

Süleymandan sonra ÜnEy peyğəmbər gəlir. Mənası uca ündür. Qreklər ona Noy, ərəblər Nuh deyirlər.

Sonra gəlir EvƏrim. OdƏr mənası evimin işığı, təhrif adı isə Abraam – İbrahimdi.

Bağ atanın dördüncü oğlu – ruslarda “Sın Boqa”, qreklərdə İsus, ərəblərdə İsa, farslarda Məsih adlanan və ən çox təhrif olunan EySardı...

– İsa müəllim, istərdim bir məqama da aydınlıq gətirəsiniz. Siz “İdeal”da bəşəriyyətin gerçək tarixi əks olunan 750 cildlik kitab haqqında danışsınız. Bu faktdı, yoxca fəhmlə gəldiyiniz qənaətdi? Məsələn, ali məktəblər üçün buraxılan ikicildlik “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı” dərsliyində sizin yaradıcılığınıza ayrılan bölümdə həmin kitablara işarə ilə deyilir ki, 750 cildlik kitabı faktiki arxiv kimi deyil, yazıçının obrazlarından biri kimi qarşılamaq lazımdır. Səməd Vurğunun “Muğan” poemasında da buna bənzər bir mənbədən söhbət açılır və şair bunu “yandırılan kitablər” kimi şifrələyir. Yəni, Səməd Vurğunun işarə etdiyi kitablərlə sizin “İdeal”da vurğuladığınız 750 cildlik kitab arasında bir əlaqə ola bilərmi?

– Yox, mənim dediyim Nəiminin məqbərəsində iki böyük sandıqda saxlanılan kitablardır.

Ağ Əmir, Boz Əmir – qəbirləri hazırda Təbrizin Əmir məzarlığında – onlar bizim nəslin – muğannaların ağsaqqalarıdır. İkisi də Təbriz əmirliyinin əmirləridir və Bağ atanın dörd oğlundan sonra SafAğ elminin sahibləri olublar. İlk dəfə onların atası – Əmir Məhəmməd mədrəsə açıb, orda dərs deyərək SafAğ elmini yayıb. Sonra Ağ Əmirlə Boz Əmir bu yolu davam etdirib. İngilislər Cənuba hücumla başlayıb bütün tarixi eşələməyə, qreklərin, latınlərin bilavasitə təkidiylə atəşpərəstliyin təbliğinə və Azərbaycanı atəşpərəst ölkəsi kimi təqdim etməyə başlayaraq Odun həqiqət mənasını tamam siliblər. Onda Ağ Əmirlə Boz Əmir əmirliyin bütün qızıl-cəvahiratını gerçək tarixin – o kitablərin yazılmasına xərcləyiblər. Kitabləri onların bilavasitə nəzarəti ilə katiblər yazıblar. Fədailərə SafAğ elmi – Hürufilik dərsi keçiblər və onlar uzun illər boyu ingilislərlə döyüşüblər. Təhlükə yarananda kitabxanəni iki böyük sandıqə yerləşdirərək Şeyx Xorasan adıyla dəfn olunmuş Nəiminin məqbərəsində gizlədiblər. Yəni, bu faktdır.

– **Amma bunlar sizə ünlə gələn faktlardır, yoxsa hansısa mənbədə təsdiqi varmı?**

– O mənbələrin hamısını pozublar, hamısını yandırıb məhv ediblər. Mən ona görə göydən asılı qalmışam də... Yəni, bu tarixi mənə Ün söylədi.

– **Sizə göstərilən məqbərədə axtarış aparılsa...**

– Heydər ora üç çekist göndərdi ki, gedin, o kitabləri gətirin. Getdilər, gördülər sandıqlar boşdu. Yalnız bir sandıqın dibində Nəiminin “Cavidannamə” kitabı qalıb.

– **Bəs “Cavidannamə”nin sonrakı taleyi nə oldu?**

– Burda bizim bir nəfər İranlı alim vardı, kitabı ona veriblər ki, Azərbaycan dilinə tərcümə etsin. Mən “Məşşər”i yazanda dedilər ki, “Cavidannamə” filankəsdədi, get ondan öyrən. Getdim, kitabın tərcüməsini parça-parça mənə oxudu. O da “Xəmsə” kimi beş əsərdi, bir qalın kitabda toplanıb. Kitab bir müddət KQB-nin əlində fırlandı, sonra yoxa çıxdı. Çünki Moskva o kitabın üzə çıxmasını istəmirdi...

“Mən ikiləşməmişəm, təkləşmişəm. Lap bəşəriyyətin içində təkləşmişəm”

– Sizin birinci dövr yaradıcılığınızdan və İsa Hüseynov adlı yazıçıdan imtina etməyiniz barəsində mülahizələr mövcuddur. Şəxsi nöqtəyi-nəzərinə necədir; yəni, bu yalnız yaradıcılığınızın bir hissəsindən imtinaadır, yoxsa şəxsiyyətin ikiləşməsidir?

– İsa Hüseynov adlı yazıçıdan əsər-ələmət qalmayıb. Mən daxilən də, mənəviyyatca da tamam dəyişmişəm.

– Deməli, ikiləşmişiniz.

– İkiləşməmişəm, təkləşmişəm. Lap bəşəriyyətin içində təkləşmişəm. Məsələn, indi hansısa möcüzəylə sən kimi adamlar ordan-burdan çıxıb olurlar mənə doğmaları. O vaxtkı doğmaları isə yadlaşblar. Mənim fikrimə, xəyalıma yaxın olan adamlar ədəbiyyatçılar, tənqidçilər mənə doğmalarıma çevrilirlər. Bunları çıxsan, demək olar ki, tamam təkləşmişəm. Bir ailəmdə – Firuzə xanımdı, mənəm: bir də qardaşımdı ki, onun da psixologiyasını dəyişdirmişəm, tamam başqalaraq mənə yaxınlaşıb.

– O hansı qardaşıydı?

– Omar.

– “Tütək səsi”ndə “əppək, əppək” deyənmi?

– Bəli, odur.

– Sizin birinci dövr yaradıcılığınızın böyük qismi bioqrafik əsərlərdir, elə deyilmi?

– Hamısı mənə daxilimlə bağlıdır.

– Həm də çox gerçəkçidir. Hətta, mən bilən, bir hekayəniz yazıçılarımızdan hansınısa bioqrafiyasıdır.

– Yəqin, “Başa düşə bilmirəm” hekayəsini deyirsiniz. Orda, hətta, atamın-anamın adları gedib: hekayədə Xədicə adlı bir qızla onun qardaşı Mustafadan söhbət gedir. Sonra məlum oldu ki, İsmayıl Şıxlının bioqrafiyasında belə bir şey var.

– Ümumiyyətlə, sizin yaradıcılığınızda prototiplə işləmək təcrübəsi necədir? Bax, məsələn, əsərlərinizdəki Sultan Əmirli, Kollu Koxa, Qılınc Qurban, Cında Qarı kimi obrazların hamısının prototipləri yəqin ki var. Prototipləri yəqin ki var. Prototiplərlə işləməyi əvvəlcədən planlaşdırırsınız?

– Yox, bu mənə intuitiv gəlir. Yəni, heç zaman fikirləşmirəm ki, mən filankəsin portretini yaradıram. Amma yazı prosesində tanıdığım adamlar gözümün qabağına gəlir-gedir.

“Məhşər” və “Gur Ün” – təxəyyüllə tarixin məxrəci

– **“Məhşər” romanı yaradıcılığımızda xüsusi çəkiyə malikdir, hətta onu ayrıca bir mərhələ kimi götürmək olar. Bu əsər tarixi roman faktorunu kimi də çox qiymətlidir. Bizdə tarixi romanlar barmaqla sayılacaq qədərdir. Deyək ki, Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanı, Çəmənzəminlinin “İki od arasında” – sonradan adı dəyişilən “Qan içində” romanları kimi çox azsaylı örnəklər var.**

– Yusif Vəzirin romanının əvvəlki adı siyasi baxımdan yozulduğu üçün çarına icazə vermirdilər. Redaktə edərkən əsərə “Qan içində” adını mən verdim.

– **“Məhşər”i bəzi təhlilçilər sanbalına və ciddi tarixi mövqeyinə görə “Qan içində” romanıyla müqayisə edirlər.**

– Mən heç bir müqayisə görmürəm. Tamam başqa-başqa əsərlərdir. Hətta “Qan içində” bir qədər bəsitdir. Ümumiyyətlə, mən Çəmənzəminlini bişkin yazıçı saymıram. Tarixi romanında da Vaqif barəsində “sol” gedib.

– **Hansı baxımdan?**

– Sondakı edam səhnəsində Vaqifin oğlu Əli bəy ki deyir, ata, sən özün adamları edam etdirəndə heç ağlamırdın, indi niyə ağlayırsan? Bax, bu məqam tarixi Vaqifə oxşamır. Bir sıra səhvlər də var ki, mən onlarla razılaşa bilmirəm.

– **“Vaqif” pyesini yazarkən Səməd Vurğun da Vaqif haqqında müəyyən səhvlərə yol verib.**

– Səməd Vurğunun səhvləri epoxadan gəlirdi. Səməd Vurğun öz dövrünün, Stalin epoxasının oğluydu. “Rəhbərə salam” şeirini yazmışdı. Stalin öləndə Səməd Vurğun da öldü. Onun yaradıcılığının böyük qismi Stalinlə, Kommunist Partiyası ilə bağlıydı. “Komsomol” poeması, “Tək məzar” və bu qəbil şeirləri olmasa, Səməd Vurğun Səməd Vurğun olmaz. Səmədi Səməd eləyən “Komsomol” poeması, baxmayaraq ki, komsomol temasına həsr olunub, o əsər çox realist, çox canlı və böyük əsərdir. Çünki böyük bir epoxanı əks etdirir. Elə bu əsərlə Səməd Vurğuna böyük demək olar.

– “Vaqif” dramındakı Vaqifə gəldikdə, bu “Qan içində” romanındakı Vaqif deyil. Əsərin sonunda Vidadiyə müraciətlə: “Ey Vidadi, gərdişi-dövrani gəcrəftarə bax!” – deyən Vaqif o Vaqif

deyil. Bu Vaqif öz böyüklüyünü, şairliyini, tarixi şəxsiyyətini təsdiq edən Vaqifdi.

– **Bəs sizin “Məhşər”dəki Nəsimi nə qədər tarixə yaxındı və nə qədər sizin təxəyyülünüzün Nəsimisidi?**

– Bir yay günü ailəmlə “Truskovets”ə müalicəyə getmişdim. O vaxt “Nəsimi”nin, yəni, “Məhşər”in üzərində işləyirdim. Qaldığımız otağın pəncərəsini açıb onun sürəhisini stol eləmişdim. Gecələr orda yazırdım. Bir vaxt ayıldım ki, beynim işləmir, amma əlim yazır. O vaxt mən hələ ün eşitmirdim. Amma hiss etdim ki, bunu mən yazmıram elə bil, mənə diqtə olunur. Sonra EySar ünlə mənə dedi ki, “Nəsimi”ni nöqtəsindən-vergülünəcən mən demişəm sənə.

– **Deməli, Muğanna, əslində, “İdeal”dan yox, “Məhşər”dən başlanır.**

– Bəli, bəli. Amma “Məhşər”in ünlə gəldiyini, diqtə ilə yazdığımı bilməmişəm. “İdeal”da isə ilk dəfə ün eşitdim.

– **“Məhşər”dəki əxilik üzərinə gəlmək istərdim. Əsərdə siz belə bir mövqedəsiz ki, Şərq fəlsəfəsi və ruhaniyyatında mühüm rol oynayan əxilik sonradan təhrif olunub.**

– Bəli, ərəb dilinə təhrif olunub.

– **Sizə görə, gerçək əxilik nədən ibarətdir, onun kökündə nələr dayanır, yəni, bu bir təriqətdimi, ya fəlsəfədimi?..**

– Əxilik SafAğ elmidi. Bu söz ərəbcə “qardaşım” mənasını verir. “İxvan əs-Səfa” SafAğ qardaşları mənasındadı. Nizaminin vaxtında Bağdadda İxvan əs-Səfa alimləri yaşayırdılar. Nizaminin müəllimi Əxi Fərrux İmad İxvan-əs-Səfanın böyüyü idi. Əslində əxilik SafAğ elmində AğEy – uca SafAğ elmi deməkdir. Sonradan bu söz ərəb dilində əxi kimi işlənib.

– **Ümumiyyətlə, tarixi mövzulara, tarixi şəxsiyyətlərə müraciət ikinci dövr yaradıcılığımızın ana xəttini təşkil edir. “Doktor Nərimanov”dakı Nərimanov şəxsiyyət kimi çox yaxın tarixdir. Uzaq tarixi şəxsiyyətlər kimi isə əvvəlcə Nəsimidən yazdınız, son dövr əsərlərinzdən olan “Gur Ün”də də Nizamiyə müraciət etdiniz. Bu iki əsər göstərir ki, nə Nəsimi, nə də Nizami sizi yalnız dahi şairlər, söz adamları kimi özünə çəkməyib. Əslində, sizi çəkən bu iki böyük tarixi şəxsiyyəti bir-birinə bağlayan gözəgörünməz bağlardır, onların dünyanın ilkinliyinə münasibətləridir.**

– Məni ilk növbədə onların bir-birinin müəllimi olmağı maraqlandırır ki, necə ola bilər ki, Nizami başqa bir şairdi, “Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam”, – deyən Nəsimi isə tamamilə başqa bir şairdi. Bəs onlar bir-birinə necə müəllim ola bilərlər? Bu sual daim mənim beynimdə fırlanıb. Vaqif olduqca dərk etdim ki, Nəsimidən fərqli olaraq Nizami həqiqəti fars dilində rəmzlər altında gizlədib. Onun “Xəmsə”-sindəki əsərlər dil dastanlarıdır, tarix dastanlarıdır.

Yəqin “GurŪn”də oxumusan: Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvan Nizamiyə deyir ki, “Sirlər Xəzinəsi” bizim elmimizin xəzinəsidir, sən də onun sahibsən. O zaman Gəncədən tutmuş Gürcüstana, Abxasa (Abxaziya – *red.*) qədər böyük bir ərazi Atabəylər tərəfindən Nizamiyə iqtə (bağışlanmış mülk – *red.*) verilmişdi. Və Nizami bu yerlərdə yaşayan əxi icmalarının başçısı olmaqla, ömrü boyu əxiliyi – SafAğ elmini yayıb. Nəsimi də öz dövrünün böyük əxilərindən idi və Nizamiylə möhkəm bağlarla bağlıydı. Nəsiminin yaydığı hürufilik SafAğ elminin hərflər altında gizlədilmiş variantıdır. Nizamiyə gəldikdə, Nəsimi “Cavidannamə”ni farsca yazıb bütün həqiqətləri fars dilinin altında gizlətdiyi kimi, Nizami də fars dilinin içində gizlənib.

– **“GurŪn”də tarixi gerçəkliyi nə dərəcədə qoruyub saxlamısınız? Tutaq ki, Nizamiyə hədiyyə kimi göndərilən kəni – Afaq faktorunu götürək. Romanda siz onu Atabəy Şəmsəddinin qızı və elmi bir əxi kimi vermişiz. Nizaminin bioqrafiyasında isə göstərilir ki, Afaq, sadəcə, şairə hədiyyə kimi göndərilən bir kənidir.**

– Bu alimlərin səhvidir. Nizaminin Afaq adıyla tanıdığımız həyat yoldaşı Atabəy Şəmsəddinin başqa ad altında gizlədilmiş qızıdır. Nizami yazır ki, Məhəmmədimin on iki yaşı olanda Afaqım – günəşim söndü. Bu ona işarədir ki, həmin ili Qızıl Arslanı öldürüblər. Yəni, Nizami Afaq deyəndə arvadını nəzərdə tutmur. Arvadının adı Qutayba idi. Onun bioqrafiyası sonradan təhrif olunub.

“Nizami fars rəmzləri altında gizlənən xalis türk şairidi və canı da, qanı da, vətəni də Türkiyədi”

“Nəsiminin həm fiziki cəhətdən dərisi soyulub, həm də qəzəllərindən odər-dəri sözlərini çıxarmaqla divanlarının dərisini soyublar”

– Farsca yazdığına görə, Nizaminin fars şairi olması barədə zaman-zaman mülahizələr səslənməkdədir. Hətta bir-iki il öncə Azərbaycanda rəsmi səfərdə olan İran prezidenti də Gəncəyə gedib Nizaminin məqbərəsini ziyarət edərkən məqbərə önündə belə bir söz demişdi ki, Allah sənə rəhmət etsin, ey farsın böyük şairi. Nizami haqqında ssenari, roman yazmış və onu dərindən araşdırmış bir tədqiqatçı kimi bu məsələyə sizin münasibətiniz necədir?

– Nizaminin hansı dildə yazmasından asılı olmayaraq türk şairi olmasını təsdiq etməkdən ötrü gərək türk oxucusu olasan və qədim türk dilindən, türk tarixindən azdan-çoxdan başın çıxas. Biləsən ki, farslar qreklərlə, vizantiyalılarla birgə türkə, daha doğrusu, OdƏrə qarşı 604-cü illə 802-ci il arasında dünya müharibəsi aparıblar. O vaxtdan bizimkilər vətənlərindən – Türkiyədən də, Azərbaycandan da, Ərağdan da tərək düşüblər. Orta Asiyaya, Rusiya ərazisinə, Volqaboyuna gediblər. Bizim türk adımız da bu tərəklik nəticəsində sonradan meydana çıxıb. Əsrlər boyunca bizə tərikan deyib farslar.

– **İsa müəllim, xahiş edirəm, bu məsələyə də OdƏr baxışıyla yanaşmayın.**

– Mən Nizamiyə sırf türk baxışıyla yanaşırım. Türkü OdƏr sivilizasiyasından ayırmaq, türkü məhv etmək deməkdi. Türk dili sonradan əmələgəlmə şeydi. Bizim xalqın adı OdƏrdi; Od həqiqətə, Ər işiqdi. Yəni, adımız həqiqət işığıdı.

– **Bəs onda Nizami nə üçün farsca yazıb?**

– Nizamiylə bərabər, Xaqani də farsca yazıb, o biri Şirvan şairləri də. Ta Şah İsmayıl Xətəinin dövrünə qədər. SafAğ elmi təhrif olunub sufilik kimi dilə-ağıza düşəndən sonra başlayıblar xalq diliylə, xalq rəmzləriylə şeirlər yazmağa. Nizami də farsca məcburən yazırdı ki, türk həqiqətini fars dilinin içində gizlətsin. Çünki üç imperiya birləşib OdƏr dilini ləğv etmişdi. Nizamini anlamaq üçün gərək onun fars dili altında gizlətdiyi rəmzləri əski türk dilinə tərcümə edəsən, yalnız o zaman dərk olunur ki, Nizami fars rəmzləri altında gizlənən xalis türk şairidi və canı da, qanı da, vətəni də Türkiyədi.

– **Və Azərbaycandı.**

– Azərbaycan sözü də sonradan əmələgəlmədi. Dayaz alimlər qreklərin Atropatan sözündən uydurub yazıblar Az-ər-baycan.

“Baycan”ı başa düşmək üçün təkə bayquş, vayquş sözlərini xatırlamaq kifayətdir. Az-ər-vaycan – bu ən təhqiramiz addır. Bir-dəfəlik bilin, biz türkük – OdƏrik.

Nizami o qədər böyük türk şairidir ki, onun “məndən sonra şeirin qapısı bağlandı” ifadəsi tamamilə doğrudur. Çünki türk həqiqətini rəmzlərlə fars dili içində ifadə etmək ancaq Nizamiyə nəsib olub, bir də nisbətən Nəsimiyə. Nəsiminin iki divanı türkcədi, bir divanı fars, bir divanı isə ərəbcədi. Lakin Nəsiminin türkcə divanından dəri dilində olan Farslar dilimizə dəri dili deyiblər, bu çox təhqiramiz sözdür, – türk-odər sözlərini çıxarıblar. Ona görə də bəzi “çoxbilmiş” alimlər deyirlər ki, Nəsimi vəzni pozur. Nəsimi vəzni pozmur, Nəsimini pozublar. Nəsiminin həm fiziki cəhətdən dərisi soyulub, həm də qəzəllərindən odər-dəri sözlərini çıxarmaqla divanlarının dərisini soyublar.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ATABƏY ŞƏMSƏDDİN

– Azərbaycanın mərhum prezidenti Heydər Əliyev də bir obraz kimi sizin yaradıcılığınızda müxtəlif formalarda təzahür edən tarixi şəxsiyyətdir. Məsələn, “Qəbiristan” romanında o, həm General Məhərrəmov obrazında, həm də öz adıyla iştirak edir. Siz General Məhərrəmovu SafAğ elminin və təhrif olunmuş həqiqətlərin bilicisi kimi təqdim edirsiniz. Yəni, Heydər Əliyevə münasibətiniz, demək olar ki, Nizamini, Nəsimini çıxarmaqla, bizim tanıdığımız tarixi şəxsiyyətlərin, xüsusən, iyirminci əsrdəki şəxsiyyətlərin hamısının fəvqündə dayanır.

– İlk görüşümüzdən mən ona ancaq rəğbət duydum. 1958-ci ildə o “KQB”də müavin işləyirdi, mən də “Yanar ürək”i yazmışdım. O zaman məni ora dəvət etmişdilər. Heydər Əliyev mənə böyük rəğbətlə yanaşdı və heyrətə düşdüm ki, bu KQB böyüyü mənə nəyə görə rəğbət bəsləyir?

O vaxt KQB Dzerjinski adına klubun binasında yerləşirdi. Orda uzun bir dəhliz vardı. Heydər kabinetini həmin dəhlizin sonundaydı. Mən içəri girəndə stolun arxasında oturmuşdu, ətrafında da rütbəli şəxslər ayaq üstə dayanmışdılar. Məni görəndə gülümsünüb

yer göstərdi, oturdum. O mənə belə bir sual verdi ki, sən bu povesti – onda “Yanar ürək”in povest variantıydı – öz şüurunla yazmısan, yoxsa təsir olub? Dedim ki, heç bir təsir olmayıb. Əsərdəki ancaq Stalinin ölümündən sonra baş verən əhvalatlardı. Çox qısaca bir söhbət oldu. Ayrılımda mənə əl verdi və çıxdım getdim.

Ən əlamətdar görüşümüz isə 68-ci ildə oldu; KQB-də axırıncı iliydi. Yenə həmin kabinetdə oturmuşdu. O zaman mənə on beş nəfər yazıçının içində Türkiyəyə göndəriridilər. Yenə eyni gülümsərləklə dedi: Türkiyəyə gedirsən, heç olmasa indi bizə kömək elə də. Dedim ki, Heydər Əliyeviç, mən elə çəkist kimi bir şey olmuşam. Müasir ideyalarla yaşayıram, Azərbaycanın rifahı üçün çalışıram. Bu yolda mənim nə köməyim lazımdırsa, əlimdən gələni etməyə hazırım.

Güldü və yaxşı, dur, dur dedi. O görüşdən sonra Türkiyəyə getməyə mənə icazə verildi.

Azərbaycanda hakimiyyət başında olanda isə yubileylərimdə 60-70 yaşında zəng edib təbrik edir, əhvalımı soruşurdu.

(Bu məqamda yazıçının həyat yoldaşı Firuzə xanım söhbətə qoşulur: – Onun İsayə rəğbəti çox güclüydü. Məsələn, o filmlər çəkildə nə qədər yazıçılar var idi, onların içindən yalnız İsanı çağırdılar. “26-lar”, “Doktor Nərimanov”, “Nəsimi” filmlərinin hamısı Mərkəzi Komitənin – Heydər Əliyevin təklifiylə Dövlət sifarişlə çəkildi. Ssenari hazır olandan sonra da Mərkəzi Komitədə müzakirə olunurdu. “Doktor Nərimanov”u və “Nəsimi”ni Heydər Əliyev şəxsən özü sifariş verib.)

– İsa müəllim, Heydər Əliyevin General Məhərrəmov obrazında təsvirində onun sizə rəğbətinin də rolu varmı?

– Bu EySarla bağlıdı. Mən Heydərdə nöqsan görmürəm. Əgər nöqsanı varsa, bu epoxanın nöqsanıdı, işlədiyi vəzifənin nöqsanıdı. Tutduğu mövqedə mövcud olan nöqsanların nöqsanıdı. Heydərin şəxsiyyəti çox ucadı. O “Yanar ürək”i oxuyandan sonra həmişə mənə təbəssümlə qarşılayırdı və ondan sonra bir də “doprosa” çağırmadı.

– Bizim siyasi tariximizdə Heydər Əliyevi kimlərlə müqayisə edərdiz?

– Mən onu Atabəylərdən Atabəy Şəmsəddinə oxşadıram.

– **Siz Nərimanovu da Atabəylərlə müqayisə etdiniz.**

– Bəli, Nəriman da onunla müqayisə edirəm.

– **Deməli, bu iki şəxsiyyəti birləşdirən cəhətlər var.**

– Bəli, bəli. Xalqa məhəbbət, yurda, torpağa məhəbbət, əslinə-nəslinə, kökünə məhəbbət və siyasi uzaqgörənlik birləşdirir onları.

Mən körpə vaxtı Heydərgilin kəndində də olmuşam. Onların kəndi Dərə ələyəz bizim hər il getdiyimiz Göy qılınc yaylağına yaxın idi. Altı yaşım olanda atamla Dərə ələyəzə Əlirza kişigilə – o vaxt ona Dərəli Rza deyirdilər – qonaq getmişdik. Evin böyrünə stol qoymuşdular. Oturub dovğa yeyirdik. Məndən bir az böyük ağbəniz bir oğlan da gəlib yanımızda oturdu. Kəndin ətrafında çoxlu qayalıqlar vardı və kəndə enəndə orda çoxlu dolaşa görmüşdüm. Qaqqıltarı dünyanın götürmüşdü. Bunu xatırlayıb oğlana dedim ki, dolaşa istəyirəm. Cavab verdi ki, indi balalarını uçurdublar. Gələn il bir az tez gəlsən, mən sənə iki dolaşa balası tutub verərəm. Bax, o uşağı mən Heydərə oxşadıram.

– **Kim bilir, bəlkə qardaşymış.**

– Bəlkə də. Amma məndən cəmi bir neçə yaş böyük olması, o “oblik”, o gülümsər, ağbəniz sifət – bunların hamısı mənə Heydəri xatırladır.

“Suyunun suyu”

– **İsa müəllim, sizin “İdeal”a qədərki əsərləriniz sovet dövründə SSRİ məkanında geniş yayılıb. Bir yazıçı kimi xarici ölkələrdə təbliğə nə dərəcədə önəm verirsiniz və üçüncü dövrdə yazdığınız kosmik məzmunlu əsərlər bu gün xaricdə çap olursa, nəticə nə olacaq?**

– “İdeal”ı kiril əlifbasında Süleyman Dəmirəl oxuyub. Sonra mənim bir qohumuma deyib ki, mən bu əlifbada əsəri çox böyük çətinliklə oxudum. İsa Muğanna icazə verərmə, biz əsəri burda Azərbaycan dilində, amma öz əlifbamızda çap edək? Bu ismarıcı eşidəndə məmnuniyyətlə razılaşdım. Dəmirəl kitabı çap etdikdən sonra bir qismini siyasət və dövlət adamlarına paylayıb. “İdeal” Türkiyədə çap olunandan sonra AK-Ağ Partiyası yarandı.

– **Sizin OdƏr mətnlərinizin istər dili, istər məzmun qavramı çox çətinidir. Bu əsərlər ingilis, slavyan dillərində çap olursa, anlaşılacaqmı? Bax, məsələn, Füzuli kimi nəhəng bir şairimizi Şərq məkanından geniş dünyaya çıxara bilmirik. Çünki o həddən artıq millidir.**

– Füzuli milli deyil, SafAğdır. “Pəmbeyi-dağı – cünun içrə ni-handır bədənim, Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim”. Pəmbə dedikdə o, pambığın rəngini götürməklə SafAğ elminə işarə edir. Dağı-cünun da ki, eşq dağıdır. Yəni, pəmbə rəngli eşq dağının içində gizlidir bədənim. İkinci misrada isə deyir, nə qədər ki, sağam, bu elm mənim libasımdır, öləndə isə kəfənim olacaq. Bu SafAğ elmidir. Bax, məhz buna görə mən Füzulinin başqa dillərə tərcümə olunmasını istəmirəm.

– **Elə sizin OdƏr mətnlərinizin tərcüməsi də Füzulinin tərcüməsi kimi çətin olar. Bax, məsələn, hələ nisbətən sadə olan “Məhşər” romanınızı “Sudniy den” adıyla ruscaya tərcümə elədilər, nə alındı?**

– Nə alınacaq, “suyunun suyu”.

– **Rus dilini ki, mükəmməl bilirsiniz, bəlkə özünüz tərcümə edəsiniz.**

– Bu mənim işim deyil. Hər bir sözün etimolojisini verib şərh etmək bilirsən nə qədər zəhmət tələb edir. “İdeal”ı tərcümə etmək üçün gərək əsərin özü qədər çıxarış şərh yazasan. Bu artıq mənlilik deyil.

– **Türkiyənin tanınmış yazarı İrfan Ülkü sizi məşhur Amerika yazıçısı Folknerlə müqayisə edir. Yazır ki, Folkner özündən Yoknapatafa adlı xəyali məkan uyduraraq bütün ömrü boyu ordan yazıb, İsa Muğanna isə real Azərbaycanı mifik bir məkana döndərib.**

– O, SafAğ elmini qəbul etmir də. Mənim yazdıqlarımı mif hesab edir.

– **İrfan bəyin müqayisələrindən biri də budur ki, Folkner yaradıcılığı dinə borcludur, İsa Muğannanın yaradıcılığının mayasında isə folklor, saz, aşiq ədəbiyyatı, nəsil-dən-nəslə ötürülən dastanlar dayanır. Mən bu fikri bir qədər başqa şəkildə ifadə etmək istərdim; sizin yaradıcılığınızın kökündə dünyəvi elmlərdən, real gerçəkliklərdən daha çox, helm-bəsirət dayanır.**

– Gizlədilmiş elm və məhv edilmiş dil dayanır. Mənə ün gəlir və o elmi helmlə dirildirəm.

“Max da, Lenin də yalançıdı. Dünya kökündən dəyişməliidi”

– İsa müəllim, 80 yaşınız tamam olur. Bu ömür sizə demək istədiklərinizin hamısını deməyə şans verdimi? Nələrdən incidiniz, nələrdən razı qaldınız? Ümumiyyətlə, bizlərə, cəmiyyətə ismaricləriniz varmı?

– Mənim OdAğÜz BağOdƏr planetinə bağlılığım faktıdır. Bu faktı inkar edən də ola bilər, susan da, danışan da ola bilər. Bu fakt haqqında danışanlar böyük cəsarət sahibi olmalıdır. Çünki bunun qabağında İslam kimi, xristianlıq kimi, büt-pərəstlik kimi dinlər var. Bu nəhəng qüvvələrin qarşısında sinə gərib mənim dediklərimi etiraf etmək hər oğulun hünəri deyil. Özümün qandığım və EySarı dedi ki, mən SafAğ elmi haqqında hələ son sözümü deməmişəm. EySar deyir ki, sənə iri bir roman verəcəm. O əsər mənim indiyə qədər yazdıklarımın yekunu olacaq. Yaxın gələcəkdə mənim əsərlərim dünya dillərinə tərcümə ediləcək və SafAğ həqiqətinin əsas məsələləri, istilahları yer planetinə yayılacaq.

– **Bu təqdirdə belə, dünyanın düzəndə nə dəyişəcək?**

– Dünya kökündən dəyişməlidir. Bütün izmlər hamısı mifdir, hamısı uydurmadır, Hegelindən başlamış Leninə qədər. Materializm də, empiriokratisizm də Maxı tənqidin üstündə qurulub. Max da yalançıdı, Lenin də yalançıdı.

– **Yenə sualın içindən sual çıxır. Deyirsiniz ki, mənim yazdığım həqiqətləri etiraf etmək böyük cəsarət tələb edir. Çünki onun qarşısında böyük dinlər, rejimlər və sair maneələr dayanır. Amma götürək sizin yaxınlarda çap olunmuş “Qəbiristan” romanınızı. O romanda bizim nəinki son yüz il tariximiz – Müsavat hökuməti, Məhəmmədəmin Rəsulzadə, 80-cı illərdə başlayan demokratik hərəkət və onun öndərləri, hətta əski tariximiz, dinimiz, mədəniyyətimizin “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi nəhəng abidəsi, bir sözlə, bizim real varlığımıza məxsus hər şey sanki bir neytron bombası ilə başlıqdır. Yəni, “Qəbiristan”ın məğzi budur. Əsərdə bizim və yer planetinin indiyəqədərki düşüncəsinin yanlış olduğu iddia olunur. Siz tamam başqa ölçülərdən çıxış edirsiniz və cəmiyyətin, bəşəriyyətin qafası o ölçüləri dərk etmək iqtidarında deyil. Yəni, bir yazıcının bu qədər fərqli düşünməyi nəyi dəyişə bilər?**

– SafAğ elminin yayılması bəşəriyyətin təfəkküründə sıçrayışlarla olacaq. Bəsitləşmə içində birdən zənginləşmə baş verə-

cək. Bax, belə bir proses getməlidir bəşəriyyətin ağılında. Mənim “İdeal” əsərim demək olar ki, həmin sıçrayışın birinci mərhələsidir, birinci partlayışdır, birinci dağıntıdır. Çünki bütün izmləri, bütün dinləri dağıdır.

– **Din demişkən, “İdeal”da siz Məhəmməd peyğəmbərin möhürünün yeni oxunuşunu verirsiniz...**

– Sözü nü kəsirəm, bağışla. Bax, gor ki, Məhəmmədin əlində işlətdiyi, Əlinin əlində işlətdiyi və Türkiyə Topqarı muzeyində saxlanan möhür indiyə qədər qəsdən Allah, Məhəmməd kimi oxunubsa, gör bu bəşəriyyətin ağılı, dərrakəsi nə dərəcədə təhrif olunub.

– **Bəs o möhürdəki sözlərin əsli necədir?**

– Əsli “İdeal”dadı. ƏLAğ, OdOdƏr, ƏsEvƏr: – ƏLAğ–SafAğ insanın əli, OdOdƏr–OdƏr həqiqəti, ƏsEvƏr də yaradan evin işığı deməkdir. Mən bunun izahını da vermişəm. Köhnə ərəb əlifbasında hərfləri gətirirəm ki, bax, bu “ə”dir, bu “a”, bu da “ğ”dı. Allah yoxdu ki burda. Bu ƏLAğdı. ƏLAğ isə SafAğ elmində SafAğ insanın əli deməkdi.

– **Xalq Yazıçısı Elçin bu yaxınlarda mətbuata verdiyi müsahibəsində Azərbaycan yazıçıları arasında kimləri “Nobel” mükafatına layiq bilirsiniz sualına cavabında sizin və Xalq yazıçıları Anarla Əkrəm Əylislinin adlarını çəkib. Siz özünüz bu barədə nə fikirdəsiniz və ümumiyyətlə, Nobel mükafatına münasibətiniz necədir?**

– Nobel məşhur neftçidir. Bakıda neft sənayesinin inkişafında böyük rolu olub. Və o neftdən əldə etdiyi sərmayə ilə dünya mədəniyyətinə xidmət etmək istəyib. 100 ildən çoxdur ki, ən yaxşı əsərlərə, ideyasından asılı olmayaraq, bir milyon dollar mükafat verilir. Bu cür demokratik yanaşmaya görə Nobel mükafatı həm yaxşıdır, həm də pisdir. Pisdir ona görə ki, tutalım, mən OdƏr sivilizasiyasından əsər yazmışam. Əsərin nə üçün yazıldığını, ideologiyasını nəzərə almadan, ancaq bədii keyfiyyətinə, dilinə, obrazlarına görə mükafat vermək düz deyil. Çünki bədii əsər, ədəbiyyat, elmlərin cəmi deməkdir və bu elmlər ideologiyaya xidmət etməlidir. İnsanın beyninə, təfəkkürünə xidmət edərək onu inkişaf etdirməli, sivilizasiyaya aparıb çıxarmalıdır.

Şəxsən mənə gəldikdə, mən “Nobelin” aşıqı deyiləm. Çünki öndə dediyim kimi, bu mükafat verilərkən əsərin idologiyası

nəzərə alınmır. Sırf bədii cəhətin nəzərə alınması isə hərtərəfli qiymət deyil. Nə qədər bədii olsa da, əgər bəşəriyyətin inkişafına xidmət edən möhkəm ideologiyaya əsaslanmırsa, o əsərin dəyəri yoxdur. Mən ideoloji cəhətdən möhkəm, bəşəriyyəti qədim dövrə aparan və qədim dövrdən çıxarıb irəli gətirən əsərlərin tərəfdarıyam və “Nobeli” də belə əsərlərə verərəm.

– **Xalqımıza, mədəniyyətimizə xidmətiniz müqabilində öz ölkəmizdən nəsə istərdizmi?**

– Sovet dövründə “Şərəf Nişanı”, “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordenləriylə təltif olunmuşam. Kino fəaliyyətimə görə “Əməkdar İncəsənət xadimi”, 70 yaşımda Xalq Yazıçısı adı almışam. “İstiqlal” Ordenini isə Heydər Əliyev boynuma taxıb. Prezident təqaüdü alıram. Şöhrət və yaşamaq üçün insana daha nə lazımdır ki? Yəni, mən şəxsi mükafat ummuram. Yalnız yaradıcılığımın təhlilini gözləyirəm. Əgər mənim yaradıcılığım ciddi təhlilini tapsa, bu mənim üçün ən böyük mükafat olar.

Müsahibəni apardı: **Bəsti Əlibayli**,

“Azərbaycan” jurnalı,

30 iyun 2008-ci il

OXUCUNU İTİRMƏK MÜƏLLİFİN ÖLÜMÜDÜR

...Müasir dilimizdə “bağ” kəlməsinin mənası aydındır. Bəs əcdadlarımızın “Bağ”ı nə mənə daşıyarmış? Bu kəlmədə nə hikmət varmış ki, hakim dinlərin heç birini qəbul etməyib. Vətəndən didərgin düşüblər, yad torpaqlarda qırıla-qırıla, əsrlərlə “üzü örtülü” gəziblər?! Müəllif belə qərara gəldi ki, bütün ömrünü bir kitaba həsr edəsi olsa da, “örtüyü” qaldırıb, əcdadının hikmətindən xəbər tutmalıdır.

Ulularımızdan irs qalmış tərki-dünyalıq bahasına gecələrimi gündüzlərimdən seçməyib, o mənanı və hikməti ifadə eləməyə çalışdım. İş qurtaranda isə, qeyri-rəsmi daşdığı “Muğanlı” fəmiyası əvəzinə, dünyadan üzü örtülü gedən əzabkeşlərin şərafinə “Muğanna” oldum.

İsa Muğanna

İsa Muğanna ilə geniş bir söhbət, müsahibə aparmaq nəzərdə tutulmuşdu. Yorulub üzülə biləcəyindən ehtiyat etdiyimizdən dördcə sualla kifayətləndik.

A.A. – Yaradıcılığınızla bağlı vaxtı ilə Sizi çox sıxma-boğmaya salıblar. Ən çox hansı əsərlərinizə görə başınız ağrıyıb?

İ.M. – “Tütək səsi”, “Yanar ürək”, “Kabus”, “Doğma və yad adamlar” roman və povestlər ətrafında həm ciddi mübahisələr gedib, həm də çoxlu böhtanlar atıblar. Hamı və ailəm də şahiddir ki, mən öz işimdən, yazı prosesimdən heç vaxt ayrılmamışam. “Kabus” və “Yanar ürək”in tərkib hissəsi olandan sonra hər ikisini ləğv edib ikisinin əsasında başqa əsər yazdım. Bu, onu göstərir ki, mübahisə edənlər də, böhtançılar da tələsirmişlər. Məsələ kobud olduğuna görə birinci hissəsini atıb ikinci hissəsini deyirəm: Karvan keçdi.

Filmlər ətrafında sözün əsl mənasında dava-dalaşlar olub. İndi “Doktor Nərimanov” adıyla tanınan film, hətta incəsənətə heç bir dəxli olmayan, sırf xəstə millətçilik mənafeləri güdən gizlin ermənilərin və onların Moskva havadarlarının əli ilə məhv edilmək dərəcəsinə çatmışdı.

A.A. – İsa müəllim, çətin vaxtlarınızda Sizə kömək edən, Sizi müdafiə edən olubmu?

İ.M. – Həqiqətimizin keşikçisi, havadarı, qüdrətli vətənpərvərimiz Heydər bəy Atatürkün bilavasitə müdaxiləsi sayəsində burada da... karvanımız keçdi. “Nəsimi” adlanan filmi bütün SSRİ ərazisində ləğv edib on səkkiz milyonca dollara satıb ciblərinə qoyandan sonra da moskvalı cənablar mənim yaxamdan əl çəkməyib hər bir yazımın hər bir variantını izləməyə başladılar. Buna baxmayaraq, yenə də Heydər bəy Atatürkün sayəsində “Nəsimi” filmi Azərbaycanın ən ucqar guşələrinəcən yol tapdı və ondüncü əsr SafAğ elmini mücahidlərinə həsr olunmuş “Məhşər”lə (yeni variantı “Ənşər-Mənşər”dir) birlikdə öz işini gördü. Yəni Azərbaycan tarixinin zülmətdə saxlanılan böyük bir dövrünə işıq saldı. Bu cür başı bələli əsərlər çoxdur, amma hamısı vaxt keçdikcə öz işini görür.

Mən Sizin qəzetinizə minnətdaram ki, mənim ətrafımda ab-havanın az-çox aydınlaşdığı bir zamanda oxuculara kömək məqsədi ilə yeni iş görür. Çox sağ olun. Uzun yaşayın.

A.A. – Son variant “İdeal” və “Ədəbiyyat” romanlarınızın mürəkkəbliyi Sizdə çoxsaylı oxucularınızın itirilməsi qorxusunu yaratmır ki?

İ.M. – Məsələ burasındadır ki, mən istər ziyalı oxucusunu, istərsə də sadəsini həmişə yadda saxlayıram, çünki əsərlər cildə salınıb satılmaq üçün yox, oxunmaq üçün yazılır. Məhz bu mülahizəyə görə “İdeal”, “Ədəbiyyət” və bir sıra başqa yeni əsərləri əsrimizin axırının atmosferinə və oxucularımızın ümumi ehtiyaclarına uyğun şəkildə tamamilə yenidən işləmişəm. Oxucunu itirmək, müəllifin ölümüdür. Oxucunu mən xalq mənasında başa düşürəm, özümü onun əsl mənada qulu sayıram. Yaxşı qul olmaq mənim üçün ən böyük xoşbəxtlikdir. Burda zərrə qədər də mübaliğə yoxdur.

A.A. – Oxucularınızı, tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslar Sizi sabahın, gələcəyin yazıçısı adlandırır. Xalqımızın, Azərbaycanımızın sabahı haqda nə deyə bilərsiniz?

İ.M. – Azərbaycanımızın sabahı bu gün görülən işlərdədir. Hər kim bugünkü işlərin mənasını okean dərinliyinə dala bilirsə, Azərbaycanı təsəvvür edə bilər. Mən sabahımızı görürəm və sevinirəm. Əmma bu o demək deyil ki, tamamilə sakit oturub sabahımı gözləyirəm, əksinə, mənim keçirdiyim həyəcanları, necə deyərlər, Tanrım heç kəsə göstərməsin.

Sorğunu apardı: *Azər Abdulla*,
“Yazıçı” xüsusi buraxılışı,
24 yanvar 1998-ci il

“80 YAŞDAN YEKUN İYİ GƏLİR...”

İyunun 12-də Xalq yazıçısı İsa Hüseynovun (Muğanna) 80 yaşı tamam olur. Yazıçı ad günü ərəfəsində APA-ya müsahibə verib.

– Muğanna üçün 80 yaş nə deməkdir, yazıçını bu yaşda daha çox hansı məsələlər düşündürür?

– Bu yaşdan yekun iyi gəlir. Amma səksən bir növ yekun yaş olsa da, bütün insanlar kimi mən də yaşamaq, işləmək istəyirəm. Yaradıcılığımın son dövrünün məhsulu indiyə qədər gördüyüm işlərin içində ən xeyirlisidir. Əvvəlki dövrdə yazdıqlarım olduqca bəsit olduğuna görə, yaradıcılığımın birinci dövründən imtina etmişəm. Ən məhsuldar dövrüm təxminən 60-cı illərdən başlayır, o dövrdə 5-6 povest yazmışam. Bunlar Azərbaycanın kənd-şəhər həyatını əhatə edən bir növ populyar əsərlərdir. “Məhşər” romanından sonra yaradıcılığımın II dövrü başlayır. Sonra “İdeal”, “Qəbiristan”, “GurŪn”, “Cəhənnəm” romanları gəlir. Bunlar tamamilə fərqlidir, elə bil ki, tamamilə başqa yazıçının əsərləridir. Bu da qədim türk dili olan OdƏr dili, SafAğ elmi ilə əlaqədardır.

– OdƏr dili və SafAğ elminin sadə izahı necədir?

– Bu dilin nə olduğunu indiyə qədər bilən olmayıb. Rus alimləri yazıblar ki, bu, qədim türk dilidir və hecalardan ibarətdir. Halbuki, OdƏr dilində hər bir söz, söz birləşməsindən əmələ gəlir. Yəni hər sözün tərkibində 5-6 söz birləşir və hamısı da böyük hərflə yazılır. Məsələn, sizə bir planetin adını deyim: OdAğÜzBağOdƏr planeti latın dilində Yupiterdir. Yerdə həyat təhrif olunandan sonra bu planetin də adı dəyişib Yupiter olub. Yupiterin mənası anlaşılmır, amma OdƏrcə mənası belədir: “od” həqiqət, “ağ” işıqdır, yəni tərtəmiz işıq mənasındadır. Yerdə bu adın dəyişməyinin səbəbini izah etmək üçün gərək Yer tarixinə bir qədər səyahət edəsən. Yer planetinin 3 tarixi var, biri 50 min illik irəli salınan tarix, biri 50 min illik geri salınan tarix və yeni tarix. Birinci dəfə işıq gəmilərində

yerə GurAğ adında ordu göndərilib, sonralar adı dəyişilib qrek olub. Onlar işıq silahları ilə yer planetində heyvanatı qırmaq, bəzilərinin kökünü kəsmək, Yerdə insan həyatı üçün şərait yaratmağa gəliblər. Sonra yerə qədim türklər – OdƏrlər gəliblər. Onların da başında insanları bir-birinə bağlayan bağlar gəliblər – təhrifi “boq”dur. Bir bağ (boq) olmayıb. Qalaktikanın ən böyük planetində – OdAğÜzdə Bağ Ata oturub. Onun 4 oğlu məlumdur. Bu oğullar OdƏrlərlə bir yerdə Yerə gəliblər. 1 oğlu ƏsƏLMən – mənim yaradan oğlum mənasındadır, ona yerdə UluBağ deyilib. Onun başçılığı ilə 11 bağ işlərini görüb qurtarandan sonra işıq silahlarını qreklərdən alıblar. Buna görə də qreklərdə bağlara qarşı narazılıq yaranıb və müharibələr başlayıb.

– Yerin ilk sivilizasiyası niyə məhv olub?

– İlk sivilizasiya çox yüksək imiş və orda SafAğ insanlar, yəni ölümsüz insanlar yaşayırmış. Yerdəki aramsız müharibələr OdƏrlərə, qreklərə, onlarla birgə gələn latınlara təsir edib. Odərlərin kökünü kəsmək, dillərini məhv etmək istəyiblər. Nəticədə onlar bizim Midiya dediyimiz BağOdEy – mənası, Uca həqiqət bağı deməkdir – ölkəsini tərk edib perik düşüblər. Sonralar farslar onlara tərək düşənlər, tərikanlar deyiblər. Türk adı burdan gəlir. Eynən indiki kimi, Atom parçalanıb, buxarlanma baş verib, yağışlar başlayıb, Yeri su basıb. Bağlar görüblər ki, irəliyə yer yoxdur ona görə tarixi geri sayıblar. Biz I Dünya müharibəsi deyəndə 1914-1918-ci illəri nəzərdə tuturuq. Halbuki, 604-cü illə 802-ci il arasında 200 il davam edən müharibə olub. Nəticədə, OdƏrlər vətənlərini itiriblər. Sonra müxtəlif ölkələr, millətlər yaranıb. “Azərbaycan” sözü təhrif olunmuş addır. Qrekin “Atropaten” sözündən “Azərbaycan” sözü yaradılıb. “Azər” – az işıq, “baycan” sözünün mənasını başa düşmək üçün bayquşun adını xatırlamaq kifayətdir. Onda “Azərbaycan” alınır ki, bu da təhqiramız addır. Bu fikirlərimi Azərbaycan alimləri də qəbul edirlər.

– Yaradıcılığımızın II dövründə yazdıqlarımızın, başqa sözlə, Muğannanın əsərlərinin məqsədi nədir?

– Bu əsərlərin məğzində bəşəriyyətin taleyi dayanır. Onları xarici dillərə tərcümə etmək çox çətindir. Tərcümə üçün gərək ən modern, postmodernist, hər iki dili yaxşı bilən, OdƏr dilinə də az-çox bələd olan tərcüməçilər olsun. Belə tərcümələr olmayınca,

belə əsərlərin Yer planetində yayılması çətindir. Amma indi–indi əsərlərimi təhlil etməyə başlayıblar. İndiyə qədər susurdular.

– **Bu romanlar ədəbi mühitdə bir növ çaşqınlıqla qarşılandı, bəs alimlərin bu əsərlərə münasibəti necə idi, Sizinlə görüşmək, danışmaq istəyənlər oldumu?**

– Heç kim dinmirdi, alimlər də susurdular, ədəbiyyatşünaslar da. Mən qədim tarixlə maraqlanmağa başlayanda oxuduğum min bir kitabdan əlavə, planetdən səslər eşitdim. Bu, OdAğÜz planetindən gələn səslər idi. Yer tarixinin tamam təhrif olunduğunu gördüm. İisos Xristosun adı da təhrifdir, onun adı türkcədir, EySar – uca hökmdar deməkdir. Onun qardaşlarının adları da təhrif olunub. Bağ Atanın birinci oğlu ƏsƏlMənin adı dəyişib Süleyman olub. İkinci oğlunun adı ÜnEy – mənası, Uca səs deməkdir – təhriflə Nuh olub. Üçüncü oğlu ErƏlim – Elm işığı deməkdir – təhriflə İbrahimdir. OdƏr dili proqram dilidir, yaradıcı dildir. Bu yaradıcı dil dəyişdikcə yerdə həyat da dəyişir, təhrif olunur. OdƏr dili ün şəklində, Günəş işığında Yerə göndərilir. Yerdə müəyyən adamlar bu səsi eşidib yayırlar və Yerdə yaradıcılıq işləri, əkin–biçin başlayır.

– **Siz bu dili bilirsiniz?**

– Mən bu səsləri eşidirəm, bu dili də mənə öyrədirlər.

– **Məqsəd nədir?**

– Yerdə, birinci sivilizasiyanı təkrar qurmaq istəyirlər. OdƏr dili bütün planetlərdə danışılır. Bütün planetləri Bağlar idarə edirlər.

– **Sizcə, qalaktikada neçə planet var?**

– Bu gün qalaktikada 9 planet var, 10–cusu Günəşdir. Günəş milyonlarla kilometr uzanan metaldır. Bu metal EyOdƏr planetinin atmosferindən enerji alır və planetlərə soyuq enerji buraxır. SafAğ işığı Merkuri planetinə toxunanda istilənir, sonra torpağa toxunanda daha çox istilənir və yaradıcılıq xüsusiyyəti yaranır. Onu da Bağlar proqramlarla insanların beyninə yönəldirlər və yaradıcılıq belə başlayır. İnsanların xəstəlikləri də OdƏr dilini bilməməkdən irəli gəlir. Bütün bitkilərin hamısının adı DərMəndir. Onlarla insanların xəstəlikləri müalicə olunur və əbədi həyat yaranır. SafAğ elmini yaymaqda məqsəd əbədi həyatı qaytarmaqdır. Əbədi həyat bütün planetlərdə var, amma doğuluş yoxdur. Bircə Yer planetində doğuluş var. SafAğ elmi hakim olduqdan sonra burda da doğuluş tədricən azalacaq. Kənddə bir uşaq doğulanda bütün kəndin toy–

bayramı olacaq. Kainat sonsuzdur. Biz Günəş sistemini tanıyırıq, başqa sistemləri tanımırıq. O planetlərdə işıq o qədər güclüdür ki, işıq zülmət yaradır. Oradakılar da çox gur bir işıqda yaşayırlar. Bizim planetdə həyat o gur işıqdan gələn insanlarla başlayıb.

– **Onda belə demək olarmı, İsa Hüseynov bizim dünyamızın yazıçısı, Muğanna isə başqa, naməlum dünyanın mirzəsidir, bir növ diqtələri yazıya alan adamdır?**

– Tamamilə doğrudur. İsa Hüseynov Yer yazıçısıdır. Amma “Məhşər”lə başlayan və ondan sonra yazılanların məqsədi, yolu başqadır. Muğanna adı da təsadüfi deyil, bu adı mənə veriblər, bizim muğlar deməkdir. ƏsƏİMənin muğlar nəslidir. Muğları axı-rıncı dəfə bizim Muğana düşürüblər. Onlar ilk dəfə bizim tarixin 950-ci ilində Azərbaycana gəliblər.

– **Necə bilirsiniz, Qarabağın xilasına hələ çox qalıb?**

– Yox, lap az qalıb. Böyük dövlətlər tarixi ləngitmək istəyirlər, amma azərbaycanlılar lap yaxın vaxtlarda Qarabağa rahat gedib-gələ biləcəklər. Burada bir məsələ var, ermənilər də eyni qayda ilə sərbəst şəkildə Azərbaycana, Bakıya gəlib-gedəcəklər. Bax, bu məsələdən yaman narahatam.

– **Bəs dünyanı nə gözləyir?**

– Çox yeri su basacaq, amma Azərbaycana təhlükə yoxdur. Xəzərin sahilləri təhlükəli olacaq. Sudan bir az aralı olmaq lazımdır...

– **Bu dünyadan köçənlərin bir başqa dünyada yaşaması həqiqətdir?**

– Bu dünyadan köçənlərin yalnız 4 faizi Aya gedir, qalanları əbədi həyata qovuşurlar. Ömrü boyu yaxşı iş görməyənlərə Ayda elədikləri bir-bir başa salınır, bir növ onlara dərs keçilir, günah-larını başa düşdükcə onlar da ölümsüzləşirlər. Biz Yerin üstündə yaşayırdıq, Ayın isə içində həyat var. Bu, eynən Yerdə olduğu kimi bir həyatdır, dağları, bulaqları, ağacları var...

– **Bu qeyri-adi informasiyalar daha çox kimlərə verilir, bu adamlar hansı prinsiplə seçilir?**

– İnsan ana bətnində olanda onun taleyi artıq müəyyənləşir. Təzə doğulan körpənin qədim dövrdən başlayaraq gələn irsiyyəti Bağlara məlumdur. Onlar insanları irsən tanıyırlar. Məsələn, hansı şairin hansı irsdən olması və kimə bağlı olduğu onlara məlumdur. Onların qay-dalarına görə, insanlara təsir ola bilər, amma təzyiqlik yolverilməzdir.

– Sizin yaradıcılığınız yeni bir Azərbaycan ədəbiyyatının yaranmasına təkan verib. Bəs Sizin ədəbi taleyinizdə kimlərin əvəzsiz rolu olub?

– Xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin mənim taleyimdə böyük rolu olub. Yaradıcılığımın II dövrü başlayanda ədəbi ictimaiyyətdə mənə qarşı hücumlar başladı, məni sovet həqiqətini təhrif etməkdə, qara boyalarla işləməkdə təqsirləndirirdilər. Bizim Mərkəzi Komitədə Yazıçılar Birliyinin nümayəndələrinin iştirakı ilə müşavirə çağırıldı. Yazıçılar Birliyinin 45 nəfərdən ibarət partiya üzvü o müşavirədə iştirak etdi. 45 nəfərdən 43-ü əleyhimə danışdı. Mehdi Hüseyni təqsirləndirdilər ki, öz qohumu, eloğlusu İsa Hüseynovu kollektivə qarşı qoyur. İş o yerə çatdı ki, mənim partiyadan çıxarılıb AYB-dən qovulmağım heç kimdə şübhə yaratmadı. Mirzə İbrahimov çıxış edib dedi ki, nə istəyirsiniz ondan, İsa romanı ürəyinin qanı ilə yazıb, həqiqəti yazıb. Hamının gözlədiyinin əksi baş verdi. Mirzə İbrahimov o vaxt böyük nüfuz sahibi olmaqla yanaşı, yüksək dövlət vəzifəsi daşıyırdı. Onun bu sözü mənim taleyimdə böyük bir dönüş oldu. Amma mən tək deyildim, məndən sonra ədəbiyyata gələn Anar, Elçin, Mövlud Süleymanlı ədəbiyyata yeni hekayələr, povestlər yazırdılar. Onda mən “Azərbaycan” jurnalında işləyirdim və nəsrə baxırdım. Bu əsərlər mənim əlimdən gəlib keçirdi. İndi özlərinin etiraf etdikləri kimi, onların ədəbi talelərində də mənim böyük rolum olub.

– Xalq yazıçısı Elçin APA-ya müəhibəsində bildirib ki, əgər ilk povestləri dünya dillərində tərcümə olunsaydı, indi İsa Hüseynov Çingiz Aytmatovdan daha məşhur yazıçı olardı. Bu povestlərinizin dünya dillərində tərcüməsi niyə baş tutmayıb?

– Bu povestləri yazandan sonra uzun müddət rus dilində yaxşı tərcüməçi axtardım. Axırda birini tapdım, bir xeyli də tərcümə olundu... Sonra baxdım ki, təhrif olunuram, əsərlərimin bir növ suyunun suyu tərcümədə görünür. Ona görə “Məhşər”i özüm diqtə elədim, tərcüməçi redaktə elədi. Gördüm ki, özüm də özümü təhrif etmişəm.

– Müasirləriniz Sizi Nobel mükafatına layiq olan Azərbaycan yazıçısı hesab edir, bu mükafata münasibətiniz necədir?

– Yerdə Safağ elminin inkişafına qədər belə Nobel mükafatlarının seçilməsi, verilməsi mənasızdır.

– Saz çala bilərsiniz?

– Vaxtilə 73 saz havasını hamısını ifa etmişəm, xəstələnəndən sonra havaları unuttum. Bu yaxınlarda həyat yoldaşım Firuzə Ağstafadan mənə təzə saz alıb gətirib. Əlimə aldım, birdən-birə ən sevdiyim havanı çalmağa başladım. Ünlə mənə deyildi ki, sənin yaddaşın bərpa olunur. İndi bəzi havaları çalırım.

– **Əksər yazıçılar bütün qəhrəmanlarını yenidən bir yerə toplamağa çalışırlar. Belə bir arzunuz varmı?**

– Mənim də qəhrəmanlarım əsərdən-əsərə adlayıb. Görünür, bu da Bağların işidir. Əslində yaxşı yazıçılar da müəyyən səsləri eşidirlər. Onlar hərfi mənada eşitmirlər, bir çox yaradıcıların beyninə informasiyalar səssiz gəlir, özlərinin xəbəri olmur.

– **Həmkarlarınızdan Sizə baş çəkənlər olurmu?**

– Yox. Adam darıxır, son vaxtlar gözüm də çox zəifləyib, mütaliə edə bilmirəm. Əlbəttə, həmkarlarımın gəlib-gətməyi yaxşı olardı, ədəbi prosesdə baş verənlərdən bir az da yaxından xəbər tutardım. Amma daha çox elm adamlarının söhbətlərini, əsərlərimlə bağlı elmi təhlilləri eşitmək istəyirəm.

– **Hansı arzunuz var?**

– Mənim yeganə arzum budur ki, dövlət quruluşunda demokratiyanın inkişafı ilə bərabər qanunauyğun bir şəkildə yoxlama, idarəetmə, izləmə başlanılsın. Bu ədəbiyyatda və elmdə həyata keçirilsin. Bu nəzarət olmalıdır və məqsədyönlü istiqamətdə inkişaf etməli və bəşəriyyətə xidmət göstərməlidir ki, Yer üzündə qlobal birləşmə olsun. Belə qloballaşma və birləşmə Bağların arzusudur...

Laura Cəbrayilli,

APA, 11 iyun 2008-ci il

SafAğ ƏBƏDİ HƏYAT VƏD EDİR

Muğanna (İsa Hüsenov) – 71

Muğanna: “Mən dua oxumuram, uca həqiqət (OdEy) yayıram”

Xəbərsizlərə deyirəm, eşitsinlər: İngilis alimlərinin söyi ilə “Azər” “bay” “can” dəyərləri – ümumbəşəri həqqətlər açıqlanır.

Muğannayla 1993-cü ilin axırlarında “Dünya” dərgisi nəşr olunarkən tanış oldum. Dostlaşdıq.

Onun “GurÜn”, “Cəhənnəm” adlı əsərlərini “Dünya”da dərc etdik.

Bu əsərlər həssas oxucularda maraq doğurdu. Onlar bəşər tarixinin Muğanna şərhiylə əlaqədar müxtəlif suallarla redaksiyanın qapısını dönə-dönə döydülər...

O vaxtdan az qala beş il keçir. Qapısı bağlı “Dünya”dan söz düşəndə oxucular tez-tez Muğannanın adını çəkirlər: “İsa Hüseyinov necədir, hansı əsər üzərində işləyir?” – deyər soruşurlar.

İyunun 12-i Muğannanın ad günüdür. 71 yaşı tamam olur.

Biz “Yeni müsəvat”çılar Ulu Muğannanı ad günü münasibətilə təbrik edirik. Ona xoş günlər və yaradıcılıq uğurları diləyirik.

Sayın oxucular, Muğannayla söhbət üçün bəhanə kimi təzəcə yazdığım şerin birinci bəndinin ilk variantından istifadə etdim. Necə dəyərlər, “aranı qarışdırdım”.

Söhbətə yol açdım:

Bir cüt qoşa kölgəy işığında,
Xəzərdən əsən yel yosun qoxuyur.
Mənim məmləkətimkövrək bir çocuq,
Gecənin gec vaxtı dua oxuyur.

– **Dua oxuyaqmı, Muğanna?**

– BöyükKişi! Həmişə olduğu kimi, mən sənənin adını qədim Türk dili OdƏr dilinin transkripsiyası ilə yayıram və sən də “Azərbaycan

dilinin orfoqrafiyası” kitabının qanunlarına zidd olan bu üsula toxunmursan. Çünki sadəcə, qələm əhlisən və yaxşı bilirsən ki, ciddi qələm toxunulmaz olmalıdır.

Xahiş edirəm, bu əsas məsələyə indi də ciddi yanaş və cavablarımdakı tikanlara toxunma.

Sənə çoxdan məlumdur ki, “dua” deyilənə mənim nifrətim, nifrətim var. Məni məcbur edirsən ki, mənəvi dəyərlərimizə həsr olunmuş əsərlərimin hamısında(!) üstəlik də son on ilin dövrü mətbuatında məqalələrimin əksəriyyətində tarixi həqiqətlərimizi aç-aça, din, xurafat məhsulu olan mistik anlayışları tənqiddə tutduğuma baxmayaraq, yenə həmin mövzuya qayıdım. Təfəkkürü kainatdan ayıran, insanı “ins”ə – ÜnƏsə (Yaradan Ünə) və “sion”a – ƏsÜnə (Yaradanın Ününə) yad-yabançı “Allah qulu”na, “bojiy tvar”a döndərən xristianlıqla müsəlmanlığa qarşı yazdıqlarımı unutmusanmı?!

“İslam” təhrif sözüdür, əsli – OdƏrcəsi ƏsƏlimdir (Yaradan Əlim). Yəni BağAtamızın Əli (işləyəni, yaradanı) – Oğlu. Dərk etməlisən ki, Bağ Atamızın böyük Oğlu Ulu Bağın rütbələri – adları – Odları (yəni həqiqətləri) təhrif olunub, ƏsƏLMən (Mənim Yaradan Əlim) ikən Qrek-Latın təhrifində “Solomon”a, Ərəb-Fars təhrifində “Süleyman”a çevrilib; həmin ƏsƏLMən (BağOdEyin – Bağdayın ilk sarı, hökmdarı) öz əbədi ölümünün ikinci dövründə BağSar adı – Odu daşdığı halda Ərəb təhrifində “Musa”ya, Qrek-latın təhrifində “Moisey”ə çevrilib, sonrakı ƏsÜn – “sion”a, SağƏsÜn – “Sasan”a, BağSar AğEy (uca Ağların – Safağların, yəni ən saf insanların Bağlarının Sarı) “Musa ağa”ya çevrilib. Bu cür heyretli təhriflərin səbəbini bilmirsənmi sən, BöyükKişi?!

“İdeal”ın 1998-ci il çapının müqəddiməsi “Diqqət” adlanır.

Müqəddimənin bir parçasını deyirəm: Bağdayın (BağOdEyin – “Midiya”nın) və bütün planetdə indi müxtəlif dillərlə, müxtəlif adlarla tanınan vahid köklü – OdƏr köklü xalqların tarixi aqlaşmaz dərəcədə dəyişdirilib.

...Fəlakətin həlledici mərhələsi onda başladı ki, Qrek-Latın quldarlıq qanunları əsasında qurulmuş Vizantiya imperiyası 604-802-ci illərin dünya müharibəsində hərbi qələbələrini daha güclü fəthlik silahı olan Xristianlığın qələbəsinə çevirib bu dini iki yüz il müddətində öyrənilən dillərin köməyi ilə müxtəlif variantlarda

yaya-yaya, o vaxta qədər planetin əsas gur yaşayış yerlərində bəşəriyyətin vahid Elm-həqiqət dili kimi mövcud olan OdƏr dilini bir daha rəsmi qadağan etdi; hələ birinci əlli minillik tarixdə, sonra isə Yeni tarixdə (Xristianlığın yayıldığı əsrlərdə) hər cəhətdən təhrifə uğradılan, Kainat həqiqətlərindən uzaqlaşdırılan planetimizdə OdƏr dilində Bağ (insanı insana və bəşəriyyətimizi Kainatın OdƏr bəşəriyyətinə bağlayan Bağ) kəlməsi Qrek-Latın dilində təhrif “Boq” sözü ilə əvəz olundu. SafAğ İnsanın (“Bağın”) Əli – Oğlu mənasında işlənən ƏLAğ kəlməsi Ərəbin təhrif “Əllah” (“Allah”) sözü ilə, BağHəmOd (Vahid Həqiqət Bağ) rütbəsi “Mühəmməd” adı ilə əvəz edildi (Ərəb içində məşhur Vatikan casusu Alekseyin uzun müddətli fəaliyyətinin nəticəsidir). Bəşəriyyətimizin yalnız az bir qisminə təhrif “Muğ”, “Mağ” kəlmələrilə adlandırılan, “Atəşpərəst” sayılan gizlin Bağlara, bizim zamanımızda, o tay-bu tay Azərbaycanda, Türkiyədə, ƏrAğda – “İraq”da biri-birini ƏİHəm (vahid Əİ) çağıran “Yəhud” – EyOd (Uca həqiqət) OdƏrləri arasında məxfi maariflənən ƏsAğlara (“Aşıq”lara), Orta Asiyada yoxa çıxmaqda olan “Akın”lara Ağ-Ünlərə məlumdur ki, dinlərin əsasında kitablar, o cümlədən “Bibliya”, “Yevanqeliya” (“Noviy zavet”, “İncil”), “Quran”da vizantiyalıların özlərinin məcburən etiraf etdikləri kimi, “Bağ dilində” – “na bojem yazıke” verilmiş kitabların son dərəcə təhrif tərcümələrindən, uydurmalarından, əfsanələrdən ibarətdir...

Vaxtı ilə BirOd (Vahid həqiqət) adlanmış ingilislərin fəal iştirakı ilə keçirilmiş xaç yürüşləri dövrlərində (“Atabəylər”in OdBağların zamanında) Xilafətin bilavasitə köməyiylə yığışdırılıb aparılmış tarixi materiallar köhnə düşmənlərimiz – təzə qar-daşlarımız ingilis alimlərinin səyi ilə aşkara çıxarılır. “Azər” “bay” “can” dəyərləri – ümumbəşəri həqiqətlər açıqlanır: “xəbəri olmayan”lar (qələm sahibləri!) bilmirlərmi ki, ingilis alimi gəlib Azərbaycan Elmlər Akademiyasında məhz həmin həqiqətlər haqqında mühazirə oxuyur: “Milli özünüdərk və Azərbaycanlılığın ümumbəşəri əhəmiyyəti”. “Xəbəri olmayanlar” bilmirlər ki, Heydər oğlu İlham həmin mövcud tarixi materialları aparıb Amerikada təqdim edib, deyib: “Bu materiallar hamımızı birləşdirəcək!”

“Diqqət” – yazıram. “Baş Yevrey” adlandırılan, əslində isə bütün planet miqyasında “Yevrey”, “Yəhudi”, “Cühud”, “Türk”

(hətta “Tat”, “Kürd”) və s. adlar altında, dilcə, təfəkkürçə parçalanmış əzəmətli xalqın əzəmətini sındırmaq, məhv etmək məqsədilə yaradılmış quldarlıq dövlətinin qulu “Papa”nın “Papaq”-“Papaqan”-“BağBağÜn(BağÜnBağı) təxtində oturulduğunu bil! – deyirəm; səni sənin öz əlinlə qırıb-çatan, əsir-yesirə, dilsiz-ağızsız heyvana çevirən quldarların heyrətli dərəcədə məkrli siyasətini öyrən! – deyirəm; millətini tanı! – deyirəm!

OdƏrin Vətəni tək “Azərbaycan” deyil, bütün planetdir, BöyükKişi! Təkcə bunu bilmək kifayətdir ki, kütləvi qırğınlara məruz qalan, bu günün özündən də çox vaxt gizlənməyə məcbur olan xalq Bağdayın ƏrEy (indiki “Rey” (Uca İşıq) vilayətindən didərgin salınan EvƏrEy OdƏr-ləridir! Qanımızı axıdan “Rus” Bağdayın ƏrÜz (İşığın üzü mənası) vilayətindən didərgin salınan, həmin iki yüzillik müharibənin axırında OdEvdə (“KiEv”də-“Kiyev”də) bağlanmış müqavilə əsasında “slavyan” dilini – “Bibliya”nı tədris edən – assimilyasiyaya uğrayan ƏrÜz OdƏr-ləridir! Həqiqətimiz indi “Rus”a da çatdırılır!

Əcəb “kövrək çocuq məmləkətin” var, ey köhnə dostum, “Dua” oxumuram mən! OdEy (Uca həqiqət) yayıram!

“Xəbəri olmayan” “İslamçılar”a min-milyon dəfə yazmışam ki, “Mühəmməd” – “Məhəmməd” peyğəmbər deyil. BağÜn EvƏrdir, yəni İşıq Evinin Bağ Ünüdür. Ün eşidib, “GurÜn” yazıb? “Allah”ımız yox, “İs-usa, “İsa”ya döndərilən ƏLAğEySarıımız verib o “GurÜn”ü.

“Yeni Müsavat”dan xahiş edirəm ki, xaricdən təzyiqlərə sinə gərib xalqımızın mənəvi əzəmətini, bəşəriyyətimizin qədim ləyaqətini təbliğ etsin, “xəbəri olmayan” cahilləri ayıldııb – maarifləndirib müasir dünyamız üçün faydalı adamlara çevirsin. Ağsaqqal həddində olsam da, nəsihətçiliyi xoşlamıram, sadəcə, maarifsizliyin törətdiyi bədbəxtliklərə dözmədiyimə görə, ürəyimdən keçənləri deyirəm.

– **“Mənim tanrım mənim dilimdə danışır”. Dilimizin adını bir əsrdə iki dəfə dəyişdilər. Niyə dillənmədiniz?**

– “Pantürkizm”in mübarizə şüarı altında fatehlik siyasətinin əsl mənada inkvizitorluğu dövründə susmuşam, həm ümumiyyətlə, məlumatım az olub, həm də “Muğanna” nəslindən biri-birinin ardınca öldürülənlərin vəsiyyətlərinə – nəsihətlərinə əməl eləmişəm...

1952-ci ilin yazında məşhur yazıçı Paustovskiy Konstantin Qeorqiyeviç öz “masterskoy”unda dərs dediyi gənc yazıçılardan birini “Bakı” restoranında “obed”ə dəvət edib, orda sırrı açdı: “Mı turki. Ya turok. Pri lyubom obstoyatelstve bud çestnım”. Müəllimin qeyri-adi dərəcədə doğma sifəti, “Kazbek” qutusundan axırncı popirosu çəkə-çəkə pıçıltı ilə dediyi sözləri bütün ömrüm boyu tez-tez xatırlasam da yalnız nisbi “çestnıy” ola bildirdim. Səksəninci illərin axırında, türklük və türk dili problemi hələ başlanmadığı, heç gözlənilmədiyi vaxtlarda Azərbaycan Kinematografiya Komitəsində, yəni sırf rusdilli şəraitdə əməlli-başlı üsyan elədim. Komitənin o vaxtkı sədri, jurnalist Azad Şərifov şahiddir ki, təkcə o üsyanıma görə mən vəzifəm-məvacibim-çörəyimlə birlikdə çox şey itirdim. O vaxtdan indiyə qədər dilimiz haqqında nə qədər yazmışam?! Mənə “niyə dillənmədiniz” demə!

– **İyunun 12-də 71 yaşınız tamam olur. Bu yaşın sirri nədir?**

– “İnkvizisiya”lar – işgəncələr olmasaydı, bu il iyunun 12-də otuz beş yaşım olardı. Müsavat Partiyası Yeni Azərbaycanla, başqa milli partiyalarla söyləri birləşdirib milli, ümumbəşəri tarixi həqiqətlər əsasında maariflənməni sürətləndirsə, kainatla doğmalarımızın OdAğÜz BağOdƏr planeti ilə əlaqə açıq və kütləvi olar. “Yer”də iki-üç ay yaşayıb oraya qayıdanların əksəriyyəti xəstələnir, əmma hətta ölümcül xəstələri də bədəndə çatışmayan elementlər hopdurulmuş kislorodla bircə günə müalicə edirlər. Mənim əbədi həyat haqqında yazılarımı fantastika saymayın!.. “Yer”də həyat təhrifdir. Bu təhrifi, təkrar edirəm, yalnız maariflənmə ilə, könüllərə fərəh verməklə düzəltmək olar. Pessimizm-fərəhsizlik ölümdür. Planetimizdə gözlənilən fəlakətə qarşı durmaq üçün siyasət labirintlərindən çıxmaq, açılmaq, mərdlik tələb olunur.

Böyükkişi Heydərlı,

“Yeni Müsavat” qəzeti,

12 iyun 1999-cu il

İSA HÜSEYNOVLA BİR “SAZ” SÖHBƏT

(II yazı)

“Yer-yurddan ötrü, Azərbaycandan ötrü ölürəm, – maşın yox, adam yox... Gəzə bilmirəm, ürəyim partlayır.”

Gecə saat 3-də “yatıb-otura bilmədiyindən” dostuyla bərabər, çaxır, cəmdək, ayın-oyun götürüb bir “erməni köpəyoğlu”ndan qalmış dağ başındakı çardaqda, şəhli otun üstündə Aşıq Kamandara qulaq asa-asa, gün çırtlayana qədər yeyib-içən, “dünyanın hər üzünü görmüş, durub-toxtamış” bu torpaq adamı İsa Hüseynovun yerin 5-ci qatına qalxandan sonra “göylə əlləşən” Muğanna adıyla torpaqdan, ilk əsərlərindən ayrıldığını və bu ayrılığın qocalıq, bir də imkansızlıqdan olduğu sızıltısını dilindən eşitmək heç də asan deyildi.

Şair də təsirlənmişdi:

– Ürəyiniz istəyəndə zəng edin, gəlim, hara lazımdı aparım, gedək, – vallah mənim də ürəyimdən elə yal-yamacda gəzmək keçir ki!

– Ay Sabir, səndə vaxt nə gəzir. İşin, gücün çoxdu, bilirəm, bir yandan da Məclis...

Məclisi də xəbər aldı: “Nə var, nə yox!” Fərsətkən şair də ovqatı köklədi:

“Yaxşılıqdı. Rəhmətlik Yusif müəllim deyirdi ki, bu Məclis çox gözəldi: düyməni basırsan, o tərəfdə adın yazılır-filan. Amma bir şeyi çatmır: nola, düyməni basanda 100 q da konyak çıxa, yanında da şokoladı, lap əntiqə olar”.

* * *

Biz, deyəsən, söhbətimizi yarıda saxlamışdıq. Daha doğrusu, İsa müəllimin sözünü Firuzə xanımın gətirdiyi plov və bayram şirniyyatıyla kəsmişdik – Muğannayla çörək kəsək deyə.

“Hə... Hamı getmir ora. Bəşəriyyət o qədər mənəvi cəhətdən korlanıb ki, qəbul eləmirlər, cəmi 4 faizi gedir kainata, qalan torpağa qarışır. O dörd faiz də günahsızlardı. Əslində, günahsız yoxdu.

Amma günahımı qanan, içərisinə əl atıb onu yuyanlar daxilən təmizlənilir. Yəni şüurlu şəkildə nöqsanını anlamaq təmizlənmədi.

Torpaqdan yaranmamısan e sən, ordan gəlmişən, Süleyman dediyiniz gətirib. Nuh birinci oğlu deyil, ikinci oğludu, – aləm qarışmış ey, bir-birinə...

Sənin bu kitabdan (“İdeal”ın son variantını göstərir) götürdüyün hər söz kainatda bomba kimi partlayacaq, hər biri min mənə verəcək. Bilirəm nə deyirəm: Dəli deyiləm mən, aqlım başımdadı!

Şair: Allah eləməsin, mənim sizlə söhbətim həmişə ciddi olub!”

“Əgər bütün bu şeylər İsa Hüseynovun yuxusuna giribsə, onda heç onu oyatmaq lazım deyil, qoy yatmağında olsun. Bu cür həm ona yaxşı olar, həm onun ətrafındakılara. Yox, əgər bu cəfəngiyyat ciddi bir şey kimi qələmə verilibsə, onda mütləq bir ölçü götürmək, özü də təcili surətdə götürmək lazımdır ki, İsa Hüseynov çap olunmaq imkanından təcrid edilsin”(Akademik Ziya Bünyadov).

– “Bu, elm söhbəti e. Sən də birdən-birə gəlmişən, – oxumamış, eləməmiş. Oxuyub dərk edəndən sonra heç mən dillənməyəcəm, göz-gözə baxıb bir-birimizi başa düşəcəyik.

Şair: Sizin dediklərinizi alıram, nüvəsini bilirəm axı! “İdeal”ın birinci variantını mən çap elədim də. O vaxt sizin yazılara xüsusi həssaslıqla yanaşırdılar, onun korrekturasını da göndərmişdilər Mərkəzi Komitəyə. İşdə oturmuşam, MK-dan zəng elədilər. Dedilər, çapa imzalamısan? Dedim, hə. Oxumusan? Hə. Qayıtdılar ki, bəs nətəhər oxumusan ki, çapa verirsən? Dedim, bunu İsa müəllim öz adından vermir ki! Obrazların diliylə deyir də. Nə isə... Bir zülüm-zillətlə çap elədik. O vaxt bu milli şüurumuzun, fəlsəfi fikrimizin oyanmasında böyük rol oynamışdı, – inqilab oldu”.

Qadağalar, təqiblər, təhdidlər... Lap 37-nin qoxusu gəlir. Axı nə baş verib? Niyə rəhmətlik Ziya müəllim hətta çapdan təcrid olunmasına çalışır, Muğannanın yazdıqlarını “cəfəngiyyat” adlandırır?

SafAğ elmi

İsa Hüseynov, bizim anlayacağımız ifadəylə desək, ruhlarla danışıq, – təbii ki, onlar heç də ruh deyil: “Deyirsən, bəlkə vəhydi...Vəhy dediyiniz təhrif sözdü, əslində, EvEy-di – Uca Ev. Uca Ev-də sənin kimi real olanlarla danışırım”.

“Onlar” Muğannaya unudulmuş, təhrif olunmuş elmi öyrədirlər: “Sufizm, hürufilik, mistika kimi cəfəng adlarla gəlib çatıb bizə. Sufi, səfa deyil, bu elmin adı Saf Ağ-dı”.

Bu elmə görə, ən birinci Allah Ey Od Ər-di: Heydər kimi təhrif olunub. Təkallahlılıq yoxdu, – əfsanəvi bir şeydi”.

“O, özünün kəşf etdiyi yolla getmiş olsaydı, bizim ədəbiyyata Aytmatovun qırğız ədəbiyyatına gətirdiyi uğurlar qədər şöhrət gətirərdi” (*Anar*).

İsa Hüseynova başqa yol seçildi, o, bütün ömrünü bu elmin yayılmasına sərf etdi.

Elmin mayasında sözlərin özü, əslı dayanır: bütün dillər bir dildən törəyib – OdƏr dilindən. Bu dilin təhrifi elmin itməsinə, həqiqətin pərdələnməsinə səbəb olub: “OdƏr dilində sözlərin 90 faizini “Od” təşkil edir, – həqiqət deməkdir”.

Amma bu OdƏr dili türk dilinə çox bənzəyir.

“Hə, OdƏr qədim türk dilidi, ilk dildi, – fars bizdən dönmədi. Məsələn, mən Bağ OdƏr – Od Ərlərin bağı deyirəm, o “madər”, “bərədər” deyir. İvrid – Ev Ərdi... Uzun söhbətdi e”.

O qədər də yox. Kartvel dillərinin bask və sami dillərlə genetik qohumluğunu sübut etməyə çalışan, amma nail olmayan, Stalinin dilçilərə oxuduğu “məşhur” mühazirəsindən sonra az qala yasaqlanan akademik Nikolay Yakovleviç Marrın nəzəriyyəsində bütün dillərin dörd ünsür (sal, ber, yon, roş) əsasında yarandığı irəli sürülür, İsa Hüseynov da bütün dillərin əsl həqiqəti çatdıran cəmi bir neçə sözdən ibarət OdƏr dilindən törəndiyini deyir. Üzdə fərqli olsa da, – Marr dilçi, İ.Hüseynov yazıçıdı, söz seçimləri də fərqlidi, mahiyyət uyğunluğu var.

Bütün yaranışın qadın və kişi başlanğıcından törəndiyini iddia edən mistiklər isə Muğannanın təbliğ etdiyi elmə çox yaxındı. Hesab olunur ki, kişi Od, qadın isə Su başlanğıcıdı. Bircə nümunə: Dom (rusca) – OD (kişi) AM (qadın). İki qarşılıqdan yeni icma yaranır. Bizdəki “evlənmək” əvəzinə işlənən “ev olmaq” ifadəsi də təsadüfi deyil.

Hazırkı təfəkkürlə bu elmi bütövlükdə əsaslandırmaq mümkün süzdü. Sadəcə, OdƏr dilinin heç də qədim türk dili olmadığını anlamaq gərəkdir. Bəs, İ.Hüseynov niyə belə hesab edir?

Muğannaya kosmik informasiyalar hər hansı bir dillə, aydın sözlə deyil, elə informasiya kimi ötürülür. Amma təfəkkürün bu infor-

masiyaya assosiativ reaksiyasında mənsub olduğun dil faktoru əsas rol oynayır: alınan bilgi “təfəkkür forması olan dil” (Pərviz) vasitəsilə ifadəyə çevrilir. Anlaşılmazlıq da burada yaranır: səni “danışdıranların” mənsub olduğun dillə danışdığını düşünürsən:” Bizə (printerə) yuxarıdan (kompüterdən) ötürülən informasiya hər hansı dillə deyil (rəqəmli sistem: 0-1), fəvqəlsistemlə göndərilir. Baxır hansı printer (fərd) o fəvqəlkompüterin yolladığı informasiyanı necə və proqramlaşdırılmış hansı dillə “oxuya” bilir. Adi adamlarla yazar və düşünülərlərin fərqi də yalnız burda üzə çıxır – yəni ikincilər İlahi “dil”i sözləşdirə bilirlər. İkincilərin bir-birindən fərqi isə hansı formatlı və hansı nəsil “printer” olmalarındadır” (Pərvizə uğurlu müqayisəsinə görə təşəkkür edirəm).

Kişi başlanğıcındakı “Ki” də Odun dəyişmiş formasıdır, – misliklər belə izahlayır. “Lap qədimdə Od At ilə, (Adəmin (Od Am) qanadlı Atla Yerə enməsi haqda əfsanəni xatırlayın), sonra Kİ, KU, KAY ilə əvəz edilib. İlk yurdumuz olub Rey-Ər Ey – Uca Ər. Bakı sözündə Od-u Ki ilə əvəz ediblər, əslində, Bağ Oddu. Quba (Qobu, Kuba və s.) Od Bağdı. “Allah” sözü də təhrifdi – ərəblər Əllah yazır, əslində, Əl AğSaf Ağın əli, işləyəni deməkdi. Türk deyilik, TƏRİKik – OdƏr yurdumuzu itirmişik, tərək düşmüşük. Adicə şey deyim: kafər nədi?

Şair: Başqa dinə etiqad edən.

– İndi mən bunun kökünə getdim...

Vəssalam, – İsa Hüseyinov sözlərin kökünə gedir və SafAğ elmini “Onların” təlimilə bərpa edib, yayır.

– Bu elmi bir neçə dəfə yaymaq istədilər, alınmadı. Nəsimi zamanında da, Şah İsmayıl zamanında da; 15 yaşında uşağı gətirib oturdular taxtda, Şeyx Səfi (Saf Ağ) hərəkatı da, Heydərilik də öldü getdi, yolunu çaşdı. Axırda bunu dərk edəndə İsmayılı da öldürdülər.

Şair: Azərbaycan romançılığında mənimçün zirvələrdən biri “Məhşər”di.

– Nəsimi haqda yazmışam.

Şair: Hə də, elə ona görə deyirəm. Qeyri-adi romandı.

...Firuzə xanım çay süzə-süzə söhbətə qarışır: Mən də ən çox onu qiymətləndirirəm, ən güclüsü odu.

– İndi o qalın kitabdı. Əslində, adı Ən Şər – Mən Şərdi.

– “Bizim şəcərəmiz var, gizli saxlayırlar. Yuxarıda yazılıb Comərd, küncdə Süleyman, aşağıdan xətt çəkilib, yazılıb Musağa (BağSar) – bunlar bizimkilərdi. O birisi Babagilin (Heydər Əliyevi nəzərdə tutur) nəslidi. Hökmdarlıq Heydərgilə verilib, – yaşayacaq, Azərbaycanı ağ günə çıxaracaq.” Şairə məsləhət verir: “Ətəyindən bərk tut. Amma sən, nə təhər deyirsiniz onu... hə, müxalifətsən də?”

Şair gözləri yaşarınıcayadək gülür.

– Baba orayla bağlıdı.

Şair: Doğrudan?

– Vallah. Gərək, onun yanında olasan. Sənin xətrini çox istəyir o, mən bilirəm.

Həyatına olunan sui-qəsdlərdən, başına gələnlərdən, “Onların” onu qorumasından, əlyazmalarının oğurlanmasından danışır, 37-ni, “NKVD” qorxusunu xatırlayır: “Çox qəhərliydi, o qəhərləri siz görməyəsiz!”

“Baba”nın da qorunduğunu, ona atılan gülləyə sinəsini verməyə hazır olduğunu deyir: “Çünkü qlobal miqyasda bu işləri görənlər, elmimizi təmsil edən odu, – mənim İngiltərəyə, Amerikaya əlim hardan çatsın?!”

Yeri gəlmişkən, Heydər Əliyevin də sol gözü zəifləmişdi. Görən burda bir bağlılıq yoxdu ki? (Bu sualdan düz bir ay sonra, yazıdan xəbərsiz Eldar müəllim (Quliyev) Muğannayla görüşdüyümüzü bilib, “Onun elmini qəbul eləyənlərdənəm, nəşə oldu, indi məni görmək istəmir. Məni onunla barışdırın da”, – xahişini edəndə, “Şairə deyir”lə canımı qurtarıb mövzunu dəyişmək üçün “Niyə görünmürsünüz?” sorğuma gözləmədiyim “Gözüm tutulmuşdu. Axı bu elmin davamçılarının gözü tutulur!” – cavabını eşidəndə xeyli heyrtlənəcəkdim).

– “Babanın bədənində təbəllüdat gedir. Harda nə dəyişiklik olur, ondan yalnız “Onlar” baş açar bilər”.

İsa Hüseynovun xahişi də oldu – Heydər Əliyevə çatdırılması: “Əliyevdən xahiş edərsən: o medal-zad qətiyyənlər mənə təsir eləmir. Amma Heydər əlindən onu alıb boynuma taxmaq, bu ayrı işiydi”.

İndi də “imtina” şairə çatdı:

– Mən ondan imtina etdim də, bildiniz?

– İmtina etməməliydin. Ay Sabir, bu siyasətdən bilmədiyim şeyləri bir mənə başa sal görüm?

Şairin bu dəfəki gülüşünə hamımız qoşuluruq.

“Hə, xahiş edərsən ki...” Ağır-ağır, qırıq-qırıq danışır: “Həyatım çox pis keçib mənim, ay Sabir, dərdim çoxdu. İndi bu yaşımda iki ailəni idarə etmək... 5-ci mərtəbəyə çıxıb-düşə bilmirəm. Birinci mərtəbədən bir ev versə, bunu verərəm uşaqlara, özüm gedərəm. Bir də maşın... Yox, maşını demə, lazım deyil, çətin vəziyyətdi, elə bilər mən də... Özüm birtəhər, görüm, yer-yurdu necə gəzərəm. Təki ev olsun!”

Şair yenə ovqatı düzəldir, xeyli danışıb İsa müəllimi qəşş edincəyədək güldürür, kefini açır, arzular başlayır:

“Ay Sabir, gün o gün olsun, gedək Təbrizə, Ərdəbilə...”

Şair: Allah eləsin! Mən Ərdəbilliyəm də. Nəslimiz Səfixanlıdı, Rüstəmxan nəvəsidə.

– Səfixanlı? Sən Allah, düz deyirsən?

Şair: Vallah.

– Bah, mən də deyirəm, səni niyə çox istəyirəm, – boş-boşuna deyilmiş, qan çəkirmiş e. Səfixan – SafAğlardı. Ay Firuzə! – İsa müəllim sevincini dərhal Firuzə xanımla bölüşür, – necə də bölüşməsin axı, onların Sevincləri birdi:

– “Bu bilirsən kimdi? Bayaq sənə demədimmi, ən çox istədiyim birinci Heydərdi, sora Sabir gəlir? Öz nəslimizdənmiş e.

Şair: Heç getmisiniz Ərdəbilə?

– Yox, göstəriblər. Ərdəbilin hündür yerləri var...

Şair: Var, var. Bizlə (Yardımlını deyir) oranın arasında dağlar var.

– Dedim, niyə oranı göstərirsiniz? Dedilər ki, bizim kişi – Süleymanımız orada qala kimi yer var, o qalada oturmuş.

Şair: Hə, orda qəribə Atəşgahlar var.

– Atəşgah deyil, axı! Qazax tutulanda Süleyman gedib ora, kiçik-kiçik Sar Eylər tikdirib, – ailələrçün, icmalarçün”.

...Doğmaların doğma yerlərdən söhbətləri doğrudan da dadlı olur, gözəl olur...

Şair “sualınız qalmadı ki?” soruşdu. “Biz nə soruşduq ki?” eyni ahəngli cavabımıza İsa müəllim də güldü.

Evdəki 3 saz isə bayaqdan diqqətimdəydi: “Xahiş edirik, bir o sazı köynəkdən çıxarın da!”

– “Bir aşiq var, dedim, çalginən, dedi, qağa, fərəhim yoxdu. “Fərəhim” gözəl sözdü, həə? İndi sazı çalan mən deyiləm ki: fərəhdi, ürəkdi”.

Yenə şair karımıza gəldi: indi də xatirələrlə sazı köklədi:

– Sizin “Tütək səsi”ndə necə gözəl çalır!

– Onu rəhmətlik Saraclı Söyün çaldı, əla da çaldı... Daha deyirsiniz də... Eh, sən məni saz çalıb ağlayanda görəsən!”

Və “Tilsim sındı”:

– A qızım, o sazı ver görüm!..

Anar Niftəliyev,
“Millətin səsi” qəzeti,
29 aprel-5 may

“SAKİT DANIŞMAĞI TƏRGİTMİŞƏM”

Müsaibimiz görkəmli yazıçı İsa Hüseynovdur.

– İsa müəllim, əsrin axırında Azərbaycan xalqına arzularınız?

– “Millət” adı daşıyan bu hörmətli qəzetin zirvəsindəki “qurd” kəlməsindən danışaq. Məşhur qırğız ədibi Çingiz Aytmatovun “Manqurd”unu hamınız bəyəndiniz, ədəbi-ictimai-siyasi mühitdə bayrağa çevirdiniz. Mən isə bu bədii obrazda ümumiləşdirilmiş son dərəcə lazımlı ideyaya görə, ədibə minnətdarlığımıla yanaşı, müəmmalı sükuta daldım. Ç.Aytmatov heç olmasa, lap qısaca bir qeydlə bildirsəydi ki, rus dilində yazdığı əsərdə “manqurd” şəklinə işlətdiyi ifadənin türkcəsi “mən qurd”dur, tarixi etnik məzmunu isə bütün planet miqyasında dilimizə, məzmunumuza, varlığımıza qənim kəsilən fəhrlərin – Qreklərin “Midiya” şəklinə tələffüz etdikləri BağOdEy (Bağday) ölkəsinin GurOdları (beş GurOd – beş vilayəti) ilə bağlıdır, söz, dil, şüür təhrif olunur, GurOd “qurd”a çevrilib, vətəninədən tərək düşüb “türk” adlanan OdƏrin adı da qalmayıb.”Türk”lə yanaşı işlənən “Tur”– “Tur” + ana, hətta Peyğəmbərin gizləndiyi “mağara”nın qabağında “tor”a (hörümçək toruna!!!) döndərilib, – təkcə bu qeydə görə, mən Aytmatova qəlbimdə heykəl ucaldardım. “Ruskoyazıçını” olmağın, “manqurd” yazmağın, tarixi, həqiqəti, planeti, hətta kainatı təhrif etməyin bağışlanmaz mənəvi naşılıq, korluq olduğunu gizlətmədən, “manqurd”luğun – bəşəri yaddaşı itirməyin də eyni məzmununda qlobal korluq olduğunu car çəkmək və bu nadanlıq cinayətini fəhrlərə yox (açıq və sərt danışmağa məcbur olub), millətin özünə ünvanlandırırım. Uzun əsrlər boyunca fəhrlər bu xalqı parça-parça ərazilər sıxıntısında, hər parça əraziyə bir cür qat-qarışıq “dil” yeridə-yeridə, kökdən uzaqlaşdırmağa çalışa-çalışa, elmsiz, məlumatsız saxlayıblar. Xalq özü isə çox vaxt düşmən fitvası ilə hərbciliyə qoşulub, Kainat Elmi əvəzinə, silaha qapıla-qapıla öz-özünü təhrif edib, cılızlaşıb, hətta vahid ərazi parçası daxilində bir-birini

didişdirən cahil kütlələrə dönüb. Heç kəs etiraz etməsin bu dəhşətli həqiqətə. Xalqı təmsil edən qüvvələrimiz (hətta Elmlər Akademiyası!!!) isə hələ də mütəşəkkil həmrəy təbliğata qadir deyil. Dilimizə təkidlə yeridilən “Atəş”dən, “dadbidad”dan, “digər”dən, “həşdat”-filandan yaxa qurtara bilməyən, Odlar ölkəsinin tarixində müqəddəs BağOd şəhərinin “Ba+ki”yə, başqa bir BağOd məkanının, elm mərkəzinin “Ma ku”ya, OdƏr çayının “kiər”ə – “Kür”ə, ƏrÜz (məna işığı) çayının “Araz”a, tarixən etnik qardaşların “Yeraz”a döndürilməyindən necə fəlakətlər törədiyini hələ də dərk etmək istəməyən, tarixən EvƏrEy OdƏri ikən “Yevrey”liyi, tarixi EvƏrSu ikən “pers”liyi – “fars”lığı üstün tutub, birlikdən “şüurlu” qaçanlarımızın məlumatsızlığını açıq deməyə qadir deyilksə, millətə nə arzulaya bilərik?!

Hələ 5 min il bundan əvvəlki “Bibliya”da “bojiy yazık” adlandırılan dilimizin insanı insana bağlayan Bağlarla (“Boq” təhtifdir!!!) bağlılığını, mərkəzi şəhərimizin həmin “bojiy” ana dilimizdə Bağ oğlunu, Nəiminin, Nəsiminin məhz bu şəhərdə ərəbcə təhrif “Ənəlhəq”lə yanaşı, batinlikdə ÜnƏlAğ, “Bağ”, “BağOd”, “Od-həqiqət” qışqırdıqlarını və bu Odun, OdƏsin – Yaradan Odun (Kainat enerjisinin) heç də “Atəşpərəst”lik olmadığını dilimizə gətirə biliriksə, şərhətsiz-izahsız, mücərrəd həmrəylik arzulamağın faydası nədir?! Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi Dil, Tarix, ümumbəşəri həqiqət üzərində qurulsun, “manqurd”luqdan – “mən qurdluq”dan canımız qurtarsın, Millət sevgisi, Vətən sevgisi, birlik qüruru, könül şadlığı, birə beş enerji ilə işləmək, yaşamaq, yaşatmaq ehtirası bütün xırdalığlara, iyrencliklərə üstün gəlsin!

– **“Atəşpərəst”lik olmayıb?**

– Olub. Məşhur iki yüzillik (604–802) müharibə dövründə Qrek-Latın-Fars koalisiyası bütün planet miqyasında OdƏr dilində istilahları qadağan etmək yolu ilə Tərikə (“tərik+an”lara) – “Türkə” çevrilənlərin arasında “Xeyir, Şər Allahlarının mübarizəsi” üzərində qurulmuş “Atəş”pərəstliyi çox geniş yayıblar. OdƏrlərimizin SarEylərini (“saray”larını) “Atəşgədə” adlandırıblar. Ərəb İslam fəthliyi başlandıqdan sonra farsdilli atəşpərəstlər Hindistana qaçıb, “din”i orda saxlamağa çalışıblar. Planetin fəthləri Hindistanda olduğu kimi, bizim o tay-bu tay ərazilərimizdə də “Atəş”i təkidlə təbliğ edə-edə Odu – həqiqəti, xalqımızın həqiqi adını – OdƏri

(Həqiqət işığını) gizlətmək, “Az ər”ə çevirmək üçün dəridən çıxıblar. Təkrar edirəm, “Atəş” olub və indi də var. Amma bunun nə OdƏsə (Yaradan Oda) dəxli var, nə də OdƏrə! “Az ər”, “Ar az” siyasi təhriflərdir! Tarix sözün əsl mənasında açıqlansa, bütün aydınlığı ilə görünər ki, indiki “Fars körfəzi” səmtindəki “Pəriyyə” ərazisində “Fars”lar yox, məhz OdƏr dilli EvƏrSu (EvƏrƏs) OdƏrləri yaşayıblar və yalnız “Assuriya” – “Asoru” – Suriya, Qrek-Latin hücumlarından sonra geri sapılan əlli minillik tarixin sonlarına yaxın bir də OdƏrlərə qarşı iki yüzillik müharibədən sonra OdƏrə “dər”(i), EvƏrƏs ərazisinə “Pəri”, “Fars” deməyə başlayıblar. Bağday ərazisindəki vahid OdƏr xalqının dil fərqi, dil ayrılığı salmaq yolu ilə parçalamağa müvəffəq olan fətlələr (qrek-latin birliyi), yalnız İsgəndər Ruminin dövründə OdƏrə “Dara”, “dəri” deyən “xalq”ı Təriq – “Türk” üstünə yürüşə qaldırmağa da müvəffəq olublar. Məlumat var ki, Vatikan dövlətinin arxivi açılacaq. Əgər o arxivə də fətlə əli uzanmasa, şübhə yoxdur ki, sizə dediyim həqiqətlər barədə bol-bol tarixi məlumat alacaqsınız. Bu hadisə – Vatikan arxivinin açılması bəlkə bizim bədbəxt parçalanmışlarımızın yeni həqiqi birliyinə səbəb olar. OdƏs – “Atəş”, OdƏr – “dəri”, Təriq – “Türk”, Od – “Tu” – “Tat” – “TatƏr”, GurOd – “Kird” – “Kürd” və s. məcburi dil ayrılığı məsələləri aydınlaşmasa, təhrif “Midiya” kəlməsinin meydana çıxması ilə başlayan cəhalətə necə son qoyular?!

Xəstəlik aman versəydi, suallarınıza geniş cavab verərdim. Əhalinin böyük əksəriyyətinin bilmədiyi həqiqətlər bütün açıqlığı ilə ardıcıl təbliğ-tədris olunmasa, bütün söylər hədəf gedər. Əsrlər boyunca fətlələrin heyvəti vəhşiliklə davam etdirdikləri “parçala, hökmran ol” siyasətinə son qoyulmalıdır. “İdeal”, “Ölüm-dirim”, “Peyğəmbərin möhürü” adlarında ƏsƏrlərimin yeni variantlarını çap etmək mümkün olsa, xalqımıza arzularımın Yeni zamanla – 2000-ci illə bağlılığını, bu arzuları bir yazıda əhatə etməyin mümkün olmadığını görəcəksiniz. Bu qeydlərimdə isə gördüyünüz kimi, millətin ayılıb öz kökünü tanımasını istəyirəm. Bu münasibətlə qeydlərimə sadə bir həqiqət qoşması qoşuram:

Rusla farsın arasında
Parça-parça vətənim var.
Kimə deyim, necə deyim
İçəridən satanım var.

Nə ölən kimi ölürəm,
Nə qalan kimi qalırım,
Üzüləndə saz çalırım,
Belə hoya çatanım var!

SimÜndən Ün alan sazım,
Ünə sadıq qalan sazım,
Ax, laylay de, laylay, sazım,
Millət adlı yatanım var!

SimÜn – Uca səs deməkdir.

Müqəddəs kitabı “GurÜn”un – “qur+an” (vəhşi atlar, eşşəklər) adlandırıldığı da bilməyən xalq yatmırmı?! Bağıştan yazılarının “bi sütun” adlandırıldığından xəbərsiz xalq yatmırmı? Lap yaxın dövrlərin arxivlərində Od Əri – OdƏr adlandığı halda, “Adr bi can” adlandırıldığı bilməyən xalq yatmırmı?! Küçə ilə gəldirdim, sol tərəfdə biri hırıltı ilə soruşdu: “Qarabağda nə var, nə yox?” Sağ tərəfdən o birisi eyni həyasızlıqla hırıldayıb dedi: “Qarası gedib, ağı qalıb!” Sonra ikisi də eyni ahəngdə soruşdu: “Muğannanın kefi necədir?!”

“Millət” qəzeti Muğannanın yox, millətin özünün özünə nə arzuladığını soruşsa, yuxusu ərşə çəkilən millət oğulları mənim sözümə şərik olurlar. “Tərikmə” əvəzində özünə – “Tərəkəmə” deyən bədbəxtimizə təcili, sürətlə maarifləndirmək, fəthin “Rey” adlandırdığı ƏrEy (uca işıq) vilayətimizdən başlamış, doğma GurOdlarımızdan – “Yurd”larımızdan tərik düşdüyünü – didərginliyini dərk etmək arzulayıram.

P.S. *Ağır xəstə olmasına baxmayaraq, vaxt tapıb suallarımıza cavab verdiyinə görə, görkəmli yazıçımıza minnətdarlığımızı bildiririk*

Niyaz Nəsir,
“Millət” qəzeti,
18 aprel 1998-ci il

ÜMİDSİZLİK ÖLÜMƏ DOĞRU GETMƏK DEMƏKDİR

İsa Hüseynov

Xalq yazıçısı İsa Hüseynov çoxdandır ki, jurnalistlərə müsahibə vermir. Hətta bir neçə ay bundan qabaq ondan müsahibə götürmək istədiyimi dedikdə, mənə də “yox” cavabını vermişdi. Fürsətdən istifadə edib, doğum günü ərəfəsində yenidən evinə telefon açdım. İsa müəllim bu dəfə istisna olaraq “Kaspi”nin suallarını cavablandırdı.

– İsa müəllim, ad gününüzü təbrik üçün tanımadığınız adamlar sizə zəng vuranda hansı hissləri keçirirsiniz?

– Tanımadığım? Elə şeylər çox az olur. Mənə adətən tanıyanlar zəng vurur. Mənə zəng vuranlar köhnə oxucularımdır. Bu günlərdə qızım arxivimdən 30-a qədər köhnə hekayəmi, 11 povestimi tapıb. Bunların heç biri çap olunmayıb. Əgər bunlar çap olunsaydı, sizcə mənə nə qədər oxucu zəng vurardı?

– Təbii ki çox...

– Bəli, çoxlu oxucularım zəng vurardı. Yazıçılar qurultayında tribunadan düşəndən sonra oxucularım hamısı: “İsa müəllim, kitab!” – deyə başıma yığışdı. Mən də orda bir replika dedim. Yığıncağı başqa yerdə davam etdirərkən biri dedi ki, indi kitab oxuyan yoxdur. Mən də cavab verdim ki, kitab oxuyan çoxdur, amma siz çap olunan kitabların səviyyəsinə baxın! Ona görə oxumurlar. 10 ildə bu qədər deqredasiya gedibsə, bundan sonra necə olacaq? Bu 10 ildə insanın vicdanı da, beyni də, qəlbi də, oxucusu da dağıldı. Adətən müharibə dövrü gələndə belə qarışıqlıq düşür. İnsanların Allaha, ruha yaxınlaşması prosesi çox uzun çəkir.

Gərək kitablar çap olunsun. Oxucular da onda öz kitablarını axtarıb taparlar. 10–12 il bundan qabaq populyar olan yazıçıların yolunu nəşriyyatlar gözləyirdi. Yaxşı kitablar indi yeşiklərdə yatır. Albomlar, dialoqlar, tərcümeyi-hallar çap etdirirlər. Mənim kimi

təqaüdlə dolananlar isə kitablarını çap etdirə bilməyib kənar da qalır. İş o yerə gəlib çatdı ki, yazıçıların, şairlərin kitablarının nəşr olunmasına prezident sərəncam verdi.

– **Siz dünyanı həmişəmi belə qarışıq görmüsünüz?**

– Yox, belə görməmişəm. Elə gözəl vaxtlar olub ki. Ruhla, həvəslə işlədiyim, pis günləri qamçıladığım günlərim çox olub. İndi yazdıqlarım göz yaşdır. Yeşikdə yatıb qalan, çap olunmayan əsərlərim hamısı göz yaşdır. Qızım, insanlar indi çox xarab olub. Hamısı da dünyada gedən hadisələrlə bağlıdır. Əzəldən “dünya 5 gündür, 5-i də qara”, – deyən adamların psixologiyası insanlara pis təsir edir. Düşüncə tərzi pozulub. O kitablar ki, bu məsələlər ətrafında yazılır, onlar çap olunmur. İnsanlar düşünmürlər: Dünya nədir? Ruh nədir? Bir yazıçı yoldaşım əlində zənbil bazara gedəndə yoldaşım onun cırıq ayaqqabılarını və tökülmüş üst-başını mənə göstərdi. Belə dünyanın düzəlməyi mümkündürmü, qızım? Evim üçün sənəd hazırlamağa gedən yoldaşımdan 500 dollar pul istəyiblər. Yoldaşım da dedi ki, sən getmə, yoxsa səni 3-cü dəfə infarkt vurur. Belə dünya düzələrmə? Düzəlməyə gedir, amma çətin düzəlir.

– **Sizcə insanlar niyə bu qədər dəyişib?**

– Çox ağır sualdır. Dünyanın başlanğıcından vəziyyət dəyişib. İnsanların mənəviyyatı pozulub.

– **Bəs insanın çaşbaş qaldığı bu qarışıqlıq içərisində yaşamaq üçün az da olsa ümidi, fərəhi necə arayıb tapmalı?**

– Fərəh var. Məsələlər qoyulur ki, insanları maarifləndirmək, mənəviyyatı yüksəltmək lazımdır. Vaxt gələcək bütün bunlar düzələcək. Mənim əmimi güllələdilər, atamı maşının altına qoyub öldürdülər. 10 ilin içində bir evdən 8 adam getdi. Bunların hamısına dözüb mənəviyyatı qorumaq, əldə qələmi saxlamaq qəhrəmanlıqdır, qızım. Mən özümü tərifiyəm. İnsan gərək özünü saxlaya bilsin. Ümitsizlik ölümə doğru getməkdir. Mən işləyirəm. Nə qədər çox işləyirəmsə, özümü o qədər yaxşı hiss edirəm. İşləməyim də ölkənin vəziyyəti, insanların güzəranı ilə bağlıdır.

– **Ancaq deyəsən, özünüzü qocalığa tez təslim eləmişiniz?**

– Mən qocalmazdım, qızım. Məni Qarabağ dərdi, camaatın müsibəti qocaltdı. Mən çox gəzib-görmüşəm. Öz-özünə göz yaş elə tökülür ki. Dövlət çalışır. Prezidentin xaricdə gördüyü işlərlə

ölkənin daxilində gördüyü işləri fikirləşəndə adam dəhşətə gəlir ki, bu insan çiyində dünyanı gəzdirir.

– **İsa müəllim, 76 yaş sizinçün nə deməkdir?**

– Gələcəyi gözləmək və həyatı davam etdirmək.

P.S. İyunun 12-si İsa Hüseynovun doğum günüdür.

Müsaibəni apardı:

Təranə Məhərrəmovə,

“Kaspi” qəzeti,

12-14 iyun 2004-cü il

BİR QƏLBİN ÜSYANI

*Ədəbiyyat tarixdir,
tarix isə hər şeydir.
İsa Hüseynov*

1948-ci ildə, yəni 40 il bundan əvvəl “Azərbaycan gəncləri” qəzeti 20 yaşlı İsa Hüseynovun “Arx” adlı ilk hekayəsini çap edib. O vaxtdan keçən müddətdə qəzetimiz yazıçının bir sətrinə də öz səhifələrində yer verməyib. Bunun səbəbi qarşılıqlıdır: o verməyib, biz istəməmişik. Amma...

İsa Hüseynov sərt realistdir. Stalin, Mircəfər Bağırov rejiminin təzyiqi altında, aramsız təqiblərdən qorunmaq məqsədilə, demək olar ki, bütün əsərlərini müxtəlif variantlarda çap etdirib. Özünün dediyi kimi, tərbiyəyə, ağıla, savada möhtac gəncliyi “xariqələr yaradan gəncliyimiz” adı ilə ümumiləşdirən gənclər qəzetinə təqdim etmək üçün “bir şey” tapa bilməyib. Yazıçı hətta “şəxsiyyətə pərəstiş”in tənqid olunduğu son iyirmi il ərzində də təqiblərə məruz qalıb. “Nəsimi” filminin ssenarisinin təsdiqi üçün Azərbaycan KPMK-ya müraciət eləyib. Yalnız bundan sonra üzünə gün doğub. Film ekrana buraxılıb, Ümumittifaq miqyasında və xaricdə – 18 öl-kədə nümayiş etdiriləndən sonra təqiblər yenə başlanıb və nəhayət, “Qoskino”nun rəsmi əmri ilə qadağan edilib. Yalnız Azərbaycanda, yəni məhdud dairədə göstərilməsinə icazə verilib. Niyə? Guya dini təbliğ edir “Nəsimi”. Yazıçı qəzəblə soruşur ki, əgər Nəsimi din yayırsa, bəs Bakının tən ortasında ucaldılan heykəli niyə dağıtmırsınız? “Lailahəlləllahın inkarına durmuşam!” – deyən Nəsimi heykəlində bir söz, filmdə başqa sözmü deyir? “Divan”ında panteist-materialist Nəsimi filmdə dindardır mı? “Məhşər” romanında “İnsan – xaliq zərrələrdən yaranıb, həq-təala adəm oğlu özüdür”, – deyən Nəsimi filmdə də eyni sözləri demirmi? Kamil insan carçısı Nəsimi bizim müasirimiz deyilmi? Yenidənqurma üçün hər şeydən əvvəl, məhz kamil insan tələb olunmur mu?

Bilmirdik ki, “Nizami” filminin ssenarisinə görə də yazıçının başı bəlalər çəkib. Düz 10 il daimi sarsıntı içində yaşayıb. Nə az, nə çox. Hətta indinin özündə də sarsıntısı qurtarmayıb. Niyə? Çünki, sadəcə, şikəstdir film. Yazıçı eyni qəzəblə deyir: Məni düz beş dəfə disputa çağırtdılar. Sübut eləməyə çalışırdılar ki, “Nizami əxi deyil”, “Nizami sufi deyil”, “Nizamini sən Nəsimi kimi göstərmə” (Nəsiminin müəllimi Nizamini!), “Nizami ancaq şair olsun, başqa şeyləri at getsin”, “Atabəylər lazım deyil...” Bir sicilləmə göstərişlər! Nəticədə xilafətin dədəsini yandıran Atabəy Şəmsəddin Eldəniz pozuldu ssenaridən. Atabəy Məhəmməd Cahən pozuldu. Atabəy Qılınc Arslanın xilafətlə, dinlə mübarizələri pozuldu. “Utopiya” adlandırılan real tarixi kommunizm – əxi cəmiyyəti pozuldu. “İxvan əs-Səfa” – Ağvan Əs SafAğ danışan, döyüşən SafAğ insanın vətəni Ağvan pozuldu. Nə qaldı? Əzabkeş yazıçı ilə xəcalətindən yazıçının üzünə baxmayan rejissor, xəcalətindən başlarını qaldırmayan akademiklər və Nizamini ekran qətlinə fərman verən Qoskino administratoru! Film yoxdur. Yazıçı rəsmi imtina edib filmdən. Bir il bundan əvvəl kinostudiyaya yeni ssenari verib. Direktor oxuyub, deyib: “Eto plod vaşey jizni. Skoro dam xodu”. Hələ də “xod” verir. Əzabkeş yazıçı isə, o 10 illik aramsız əzabların yenidən başlanacağından ehtiyatlanıb susur və heyərlə fikirləşir ki, bu yenidənqurma şəraitində də həqiqət qalib gəlməyəcəksə, bəs nə vaxt qalib gələcək?! Kamil insan carçısı Nəsiminin müəllimi kamil insan yenəmi nadan fərmanının qurbanı olacaq?!

Yazıçının bu sözləri adamı dəhşətə gətirir. İnsan nə qədər əzab çəkərmiş! Özünə baxırsan, sakit, gülümsər, elə bil heç əsəbi-filanı yoxdur, daxili – cəhənnəm kürəsi! İctimaiyyət ona yubiley keçirir, yazıçı isə sevinmir. Deyir: Nizamini ideal cəmiyyətini – ən yüksək kommunizmi ekrandan qovan administrator yenə bir il bundan əvvəl kinostudiyaya verdiyim “Kommunist” adlanan ssenarinin səhifələrindəki ideal kommunistimi də qovub. Niyə? Çünki administratorun hakimiyyəti böyükdür.

Yazıçının sevincini alanlar xalqın sevincini alırlar. Xalqın sevincini alanlar xalq qarşısında cavab verməli olurlar. Həyatın dəyişməz qanunu belədir...”

“Arx” hekayəsi ilə başlanan söhbət bu cür qurtardı. Sonra daha ciddi və gözlənilməz söhbət başlandı.

Sizə cəmi üç sual verirəm.

Birinci: 60 illik ömür 40 illik yaradıcılıq yolu qarşısında nə kimi imkanlar açmışdı? İmkanlardan necə istifadə eləmişiniz? Arxaya baxmağa macal tapmısınız?

İkinci: Şöhrətli yazıçılardan məhz kimi sevirsiniz və kimi bəyənersiniz?

Üçüncü: Azərbaycan nəsrini Ümumittifaq miqyasında tanıdan görkəmli nasirlərimiz az deyil. Amma etiraf edək ki, Ümumittifaq arenasında, məsələn, Çingiz Aytmatov kimi yazıçımız yoxdur. Dünya miqyasında ürəkləri, beyinləri fəth edən yazıçımız yoxdur. Məsələn, Balzak kimi. Sizcə nəsrimizin səviyyəsi ilə bağlıdır bu, yoxsa nə isə başqa sirr var? Nəzərə alın ki, üzünüzü gəncliyə tutub sözünüzü onlara deyirsiniz. Gəncliyin mənəvi simasının formalaşmasında, dünyaduyununun yetişməsində əsl yazıçı sözünün, ziyalı fikrinin böyük əhəmiyyəti var. Və indiki gənclik, xüsusilə, yaradıcı gənclik yazıçı İsa Hüseynovun sözünə ehtiyac hiss edir.

– Demək istəyirsən ki, 40 il uzun müddətdir. Mən bu müddətdə imkanımından istifadə eləməmişəm. Yəni Balzak kimi, Napoleona çevrilib dünyanı fəth eləməmişəm. Və ya Dostoyevski, Tolstoy kimi dünya şöhrəti qazanmamışam. Səbəbi isə budur ki, arxaya – yaradıcılıq yoluna nəzər salmağa macal tapmamışam, başqa sözlə, gözümü irəliyə – şöhrət dağının zirvəsinə zilləyib çalışmışam ki, tezcə oraya çatım. Bu, sənin suallarının şərh.

Cavab verirəm. Sən cavansan. Bir vaxt gələcək, dərk edəcəksən ki, 73 roman müəllifi Balzakin ilk nəzərdə okean məhsulu kiçik bir göldür. Heyrətlənmə. Bu sözləri gənc tənqidçi Mehdi Şıxlinski ilə birlikdə bütün gənclərə deyirəm: Balzakin romanlarının əksəriyyətində iştirak edən Rastinyak təfəkkürcə, son dərəcə məhdud adamdır. Fikri-zikri Fransada sosial ədalətsizliyi məhv etməkdən ibarətdir. Deyə bilərsən, məgər məhdudluqdurmu bu? Bəli, əzizim. Sosial ədalətsizliyi məhv etmək üçün gərək bilərsən ki, Yer planetinin ərazisində Fransa balaca ölkədir. O balaca ölkənin dövrəsində sosial ədalətsizlik fantanları var. O fantanların çirkabı bütün planeti basıb, insanı əxlaqca murdarlaşdırıb, təfəkkürcə məhdudlaşdırıb, buna görə də məhdud insanın xəbəri yoxdur ki, bəşər-

riyyəət saflaşmasa, beyin planet miqyasında düşünən nəhəng beynə çevrilməsə, Rastinyakın Fransası barrikadalarda atışa-atışa qalacaq. Napoleonun yıxdığı harın Burbonları Napoleonun özünün aramsız müharibələr imperiyası əvəz edəcək, müharibələr imperiyasını yenə harın Burbonlar əvəz edəcək, bu proses uzana-uzana gəlib bizim günlərin planet miqyasında sosial ədalətsizlik fantanları ilə əvəz olunacaq. Rastinyak isə elə hey “ədalət, ədalət” deyən, bapbalaca məhdud bir qəhrəmançıq kimi, gözdən düşüb, nəhayət, tamam unudulacaq. Yazıçı özünün 40 illik yaradıcılıq yoluna yox, 600 il bundan əvvəlki Nəsiminin yoluna, 800 il bundan əvvəlki Nizaminin yoluna baxmalıdır. “Azərbaycan gəncləri”nin oxucuları bilməlidirlər ki, Balzakın okeanından cəmi bir neçə əsər qalıb: “Qorio ata”, “Qosbek”, “Şaqren dərisi”, vəssalam. 70 roman isə oxunmur. Gözünü şöhrət dağının zirvəsinə zilləyib, 30 illik yaradıcılıq müddətində 73 roman yazan yazıçının aqibəti belədir. Balzaki okean sayan məhdud təfəkkürlü oxucunun aqibəti Rastinyak aqibəti ola bilər. Buna görə də mən bizim gənclərlə sərt danışırım. Sənə, gənc tənqidçiyə üz tutub bütün gənc qələmlərə və gənc qələmlərin oxucularına deyirəm: böyüklüyü yazıçının “dünya şöhrəti”ndə yox, əsərində axtarın. Dahiliyi Dostoyevskinin dünya şöhrətində yox, ən işıqlı, ən uca qəhrəmanı Aleksey Karamazovun təfəkküründə axtarın. Kimdir Aleksey? Çirkab fantanları içində boğulan Rusiyada, bir pozğun qadının isti yorğan-döşəyində bir-birini didən qardaşlarının, hamanca pozğun qadına görə oğullarını vərəsədən məhrum edən atasının günahlarının bağışlanması üçün gecə-gündüz İisusu köməyə çağıran yazıq, bədbəxt bir ruhanidir. “Karamazov qardaşları” romanının finalında Dmitri Karamazov Sibirə göndəriləndə Alekseyə deyir: “Pridyot tot den”. Hansı gün? Məhşər!.. Yəni çirkab fantanları içində boğulan dünya dağılıcaq. Məhşər günü İisus gəlib ədaləti bərpa edəcək. Dostoyevskinin ən işıqlı, ən uca qəhrəmanı Aleksey Rastinyakdan fərqləndimi? Bəli, əzizim. “Cinayət və cəza” romanının qəhrəmanı Raskolnikov da bütün əzablarının sonunda eyni ilə Aleksey kimi düşünür, “İdiot” romanının qəhrəmanı knyaz Mışkin də. Dostoyevski gözünü şöhrət dağının zirvəsinə zilləyib “Napoleon dünyanı qılıncla fəth etdi, mən sözlə fəth edəcəyəm” deməyib, 73 roman yazmayıb, amma

təfəkkür okeanı yaradıb. Kim o okeanda üzürsə, Napoleonların üstündən xətt çəkib üzünü göyə tutur.

Tolstoy da gözünü şöhrət dağının zirvəsinə zilləməyib, 73 roman yazmayıb, amma təfəkkür okeanı yaradıb. Tolstoyun “Hərb və sülh”ünü, “Anna Kareninası”nı, “Dirilmə”sini oxuyan da Napoleonların üstündən xətt çəkib üzünü göyə tutur. Məgər xilas dində görürlər? Yox! Təkrar edirəm: Yox. Dostoyevski də, Tolstoy da ömürlərini kilsə ilə mübarizəyə həsr eləyiblər, “provaslav” kilsəsinin kini ilə damğalansalar da, o dahilər əsl yaradıcılıq yolundan dönməyiblər, “İsus” adı ilə tanınan “Spasitel”i tanımasalar da, sosial ədalətsizlik çirkabı içində boğulan bəşəriyyətin xilasını Kainatda görüblər. Nizamının yoludur bu. Nəsiminin yoludur. Bəsit təfəkkürlü oxucu nə Nizamini dərk edir, nə Nəsimini. Nizami adının şöhrətinə qapılıb, “Xəmsə”nin bir əsərini də anlamadan bir ağızdan qışqıranlar var: Nizami dahidir. Məhz nədən ibarətdir dahiliyi? Bilmirlər. Niyə? Çünki dövr Nizamini gizlədib xalqdan. Nəsiminin də aqibəti onun kimi. Çünki dövr onu da gizlədib xalqdan. Bircə sətirdən ibarət bir misal gətirirəm: “Bağa qılmışan hərgiz, kəmanın inkar etmə”. Nə deyir Nəsimi? Bağ kimdir? Bilən varmı? Yoxdur, əziz gənc qələmlər! Bilmirsiniz, ay gənc qələmlərin oxucuları, əziz gənclərimiz! “40 illik yaradıcılıq yolu”nu mən ikicə illik əsl yaradıcılıq yolu sayıram. 38 ildə axtardığımı mən son iki ildə tapmışam. Nəinki povestləri, hətta “Məhşər”, “İdeal” romanlarını da bu son iki ildə yenidən yazmışam. “Azərbaycan” jurnalının iyul nömrəsində çap olunacaq “Əbədiyyət” romanını da bu iki ildə yenidən yazmışam. Niyə? Bu sualın cavabında Nəsiminin o bir sətrinin mənasını açıram: Bağ etiqaad eləmişənsə, kəmanın, yəni elmini inkar etmə. “Boq” demir, Bağ deyir Nəsimi. İnsanı insana, bəşəriyyəti Kainata bağlayan Bağ. “Divan”ının səhifələrindən qışqırır ki, “Lailahəilləllahın inkarına durmuşam”. Yəni “Allah” deyilən yoxdur. “Boq” deyilən yoxdur, “Din, religiya” adlananlar Yer planetini məhv edən təfəkkürsüzlük çirkabıdır. Bu yaxınlarda çapdan çıxan “Məhşər” romanı Nəsimi həqiqətinin qüdrəti ilə “İslam” yalanlarını məhv edir, “Əbədiyyət” romanı “Mən əbədiyyət üfükündə doğan günəşəm”, – deyən əcdadlarımızın bu sözlərinin altında gizlənən həqiqəti açır. “İdeal”

romanı isə bütün dinləri ifşa edib, Bağ adının şərhi əsasında materializmin qədim köklərini açır. Hər üç roman isə birlikdə, bir para alimlərin “Utopiya” adlandırdıqları ideal cəmiyyətin, Nizami həqiqətinin, kommunizmin qədim köklərini açır.

Gənc oxucuların “İsa Hüseynov” imzası ilə tanıdıqları yazıçı yoxdur, son iki ildə doğulmuş Muğanna var. İki yaşlı Muğanna 60 yaşlı “İsa Hüseynov”un “40 illik yaradıcılıq yolu”ndan son iki ilin məhsulunu qəbul eləyib, qalanlarından imtina eləyir.

Bakıdaca oturub, bağlarının tarixini yaza-yaza kökünə bağlanan iki yaşlı Muğanna sizə tövsiyə edir ki, qədim və zəngin tarixli xalqımızın, torpağımızın kökünə bağlanın. Şöhrət qılıncdır, ən şöhrətli yazıçını da əvvəl-axır hökmən kəsir. Əl mənim, ətək sizin, qapılmayın şöhrətə. Əks təqdirdə sizi də kəsərəm.

– **Son cümləni zarafatya, ərkyana dediniz, ya ciddi?**

– Lap ciddi deyirəm. Mənim təbiətimi yumşaq sayanlar səhv eləyirlər. Ədəbiyyatın nə qədər ciddi elm olduğunu hələ yazıçı adı daşıyanlar da kifayət qədər bilmirlər. Ədəbiyyat tarixdir. Tarix isə hər şeydir.

– **Müasir mövzuda əsər də tarixdir?**

– Bəli, əzizim, yenidənqurma dövrünün insanının mənəviyyatını açan adı bir hekayənin özü də tarixdir. “Poçt qutusu” – Mirzə Cəlilin ultramüasir hekayəsi bu gün nə deyir bizə? Hekayədən bütün çılpıqlığı ilə görünür ki, insan heyvandan da betər imiş. Məktubu salıb qutuya, dayanıb keşiyini çəkir ki, ağamın kağızını aparmasınlar! Heyvandır, ya yox? Lap qatısındandı. Dəhşətli tarixdir. Dəhşətli. Bax, buna görə də sərt danışırım mən. Şöhrət çəlgərinə bürünüb, göz qamaşdıranları söz qılıncı ilə kəsirəm ki, bu günün tarixini düz yazsınlar, sabah poçt qutusunun yanında dayanımımızın aqibətinə düşməsinlər.

– **Ümumittifaq və dünya miqyaslı yazıçı məsələsinə mən qəsdən toxundum. Aşkarlıq şəraitində açıq-aşkar söz deyən tənqidçilərimiz var. Amma siyasətçilər də var. Mövqe qazanmaq xatirinə, şöhrətlilərə o qədər şöhrət çəlengi hörürlər ki, ağıllı oxucu qəzeti açıb, min dəfə oxuduğu “böyük yazıçı”, “dahiyənə əsər” sözlərini görən kimi onda ikrah hissi yaranır.**

– Bir əhvalat düşdü yadıma. Mənim bir müəllimim – akademik Məmməd Cəfər o biri müəllimim Mehdi Hüseynə dedi: “Mehdi,

məqalələrini yığ ver Akademiyaya, doktorluq adı verək sənə”. Yazıq Mehdi qağa qəzəbdən boğuldu, qapqara qaraldı. Dedi: “Yazıçı adı hər şeydən yüksəkdir, Cəfər!” Əgər qələm sahibi yazıçı adına layiqdirsə, əgər əsər doğrudan da dahiyənədirsə, “böyük yazıçı”, “dahiyənə əsər” sözlərinə ehtiyac yoxdur. İdraklı oxucu romanı, povesti dərk edəndə bunun sevinci yazıçının ürəyini dağa döndərir. Şöhrət dağı yazıçının ürəyindədir. Yaltaq, mənsəbpərəst tənqidçinin “böyük yazıçı” ifadəsi dərhal görünür, qələm sahibini nəinki dağa qaldırmır, əksinə, gözdən salır. Razısan?

– **Yüz faiz... İcazə verin indi sizi təbrik...**

– Yox, təbrik eləmə. 60 deyil yaşım. Qələmimin ikicə yaşı var.

Müsahibəni apardı:

Mehdi Şıxlinski

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti,

18 iyun 1988-ci il

AXTARIŞIN NƏ İLKİ, NƏ SONU VAR...

Yazıçı-kinodramaturq İsa Hüseynovun iş otağındayam. O, sənət haqqında, ədəbiyyat haqqında danışır. Maraqlandığım məsələlər barəsində sual verirəm. Yazıçının cavabları, yəqin ki, “Bakı” qəzetinin oxucuları üçün də maraqlı olar...

– Soruşursunuz ki, tarixə, tədqiqatçılığa maraq, ehtiras məndə nə vaxt oyanıb?.. Lap uşaqlıqdan. İlk müəllimlərimi dinlədiyim gündən. Görkəmli sənətkarlarımızdan Mehdi Hüseynin və Əbülhəsənin mənə ilk tövsiyələri bu olub: “Öyrən, öyrən, öyrən!” 1949-50-ci illərdə dövrü mətbuatda oçerklərim dərc edilib. Həmin illərdə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş “Muğan düşünür” oçerkimdə Saatlı rayonunda yaşayan sadə bir əmək adamının – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Bayraqdarovun şəxsiyyəti və əmək rəşadəti göstərilir. Hələ o vaxtlar məndə belə bir istək var idi ki, adamların arasına gedim... “Bizim qızlar” povestim də bu cür meydana gəlib...

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin tövsiyəsi ilə Moskvaya M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxumağa göndərdim. Orada Konstantin Paustovskinin tələbəsi oldum. İnsanları, təbiəti, xarakterləri öyrənməyi o mənə təklif etdi...

Az-çox ciddi hesab etdiyim ilk povestim tarixi mövzuda olub. Atamın danışdıqları əsasında Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulması və Kür boyunda gürcü menşevik dəstələri ilə Qazax rayonunun yerli silahlı dəstələri arasında vuruşmaları və həmin vuruşmalarda əmilərim Pirvəli və Hüseynin acı taleyini, faciəli həyatını təsvir etməyə çalışmışdım.

Povest həmin faciənin təsvir olunduğu yerin adı ilə adlanırdı – “Sarı yoxuş”.

İlk mətbu əsərlərim?.. 50-ci illərə düşür. “Yanar ürək” romanının I hissəsini çox yığcam, dramatik povest şəklində yazdım. Lakin povest çapdan çıxan kimi dərk elədim ki, ciddi siyasi əhəmiyyəti olan mövzuda yalnız şəxsi müşahidələr əsasında əsər oxu-

cuları qane edə bilməz. Buna görə də yenidən öyrənməyə girişdim. Tovuz və Şəmkir rayonlarına ezamiyyətə getdim. Bütün bunların nəticəsində isə 1958-65-ci illərdə “Yanar ürək” romanının bir-birindən kəskin fərqlənən iki variantını, 72-də isə sonuncu, təkmilləşmiş variantını tamamlayıb nəşr etdirdim.

Rus və qardaş xalqların dillərinə tərcümə edilmiş “Saz”, “Tütək səsi”, “Teleqram” və “Kollu Koxa” povestləri də müəyyən axtarışların məhsuludur.

Kinematografiyada da tarixi mövzular məni rahat buraxmadı. Əlbəttə, tədqiqatçılığa meyl “26 Bakı komissarı”, “Ulduzlar sönmür” və “Nəsimi” filmlərinin ssenarilərini yazanda daha da gücləndi. Çünki bu əsərlər məni bilavasitə tarixi öyrənməyə, arxivlərdə çalışmağa alışdırdı. Məhz həmin vərdislərin bəhrəsidir ki, son illərdə Azərbaycan tarixinin ən mürəkkəb dövrünü, böyük humanist şair Nəsiminin keşməkeşli həyatını, onun mənsub olduğu hürufilik hərəkatını, fəlsəfəsini, Şirvan tarixini, Teymurləngin yürüşlərini, tərcümeyi-halını, xarakterini, dünyagörüşünü tədqiq etməyə başladım. Nəticədə “Nəsimi” romanını yazdım.

Bir kino dramaturqu kimi hansı əsər üzərində işlədiyimi soruşursunuz?

“Saz” və “Tütək səsi” povestlərimin motivləri əsasında yazdığım “Ölümə inanmayın” ssenarisini bu ilin əvvəlində bitirmişdim. Müharibə illərində Azərbaycan xalqının arxa cəbhədəki həyatını göstərən bu tammetrajlı bədii filmin çəkilişi artıq qurtarmışdır. Çox ehtimal ki, bu ilin sonunadək həmin film də tamaşaçılarımızın mühakiməsinə veriləcəkdir.

Bildiyiniz kimi, film Böyük Vətən Müharibəsində tarixi qələbəmizin otuz illiyinə həsr olunub. İndi səslərin yazılışı üzərində işləyirik. Kinoda fəaliyyətimi bundan sonra da davam etdirəcəyəm. Lakin əsas janrım üzrə də işimi dayandırmayacağam. “Nəsimi” romanının birinci hissəsi ilə oxucularımız bu il tanış ola biləcəklər. Bu romanı yaradıcılığında yeni mərhələ hesab edirəm. Yalnız mövzusunun tarixiliyinə görə deyil, həm də bədii fikir və sənətkarlıq cəhətdən bu roman əvvəlki əsərlərimdən fərqlənir.

...İsa Hüseynovun iş otağını tərk edərkən jurnal masası üzərində bir qovluq gözümə dəydi. “Yeni roman, povestmidir?” – deyə soruşdum.

– Hələlək, demək olar ki, heç nədir. Ayrı-ayrı elmi idarələrdə yazışmalarımdır. Azərbaycan həyatının Ağa Məhəmməd şah Qacar dövrü, Molla Vəli Vidadinin yaradıcılığı, onun mühitinə və zəmanəsinə münasibəti, düşünürəm ki, tarixi roman üçün yaxşı materialdır. Bu münasibətlə mən gürcü dostlarımla əlaqə saxlayır, Qacarı hərbi səfərinə və Tiflisin yandırılmasına dair tarixi materiallar toplayıram. Nəticəsini gələcək göstərər. Müasir həyatımız, müasir insanın mənəvi aləmi mənim üçün birinci dərəcəli məsələdir. Həmin mövzuda dramatik-psixoloji əsərlər yazmaq fikrindəyəm...

Söhbəti yazdı:

N. Həsəneliyev

“Bakı” qəzeti,

22 dekabr 1975-ci il

MUĞANNA (İSA HÜSEYNOV): “UNUTMAYAQ”

Söhbət kinodan düşdü. Sonra çox uzaqlara gedib çıxdı.

– Sizi kosmopolitizmdə günahlandırırlar.

– Kainatda və Yerdə hər şey tarixin ümumi ab-havası ilə bağlıdır. Millətlər, dövlətlər, həmin millət və dövlətlərin daxilində siyasi mühitlər və mühitlərdə yetişən bütün sənət növləri tarixi olur. Mən həmişə və hər yerdə böyük fərəhlə danışırım ki, böyük təfəkkürlü, incə hissiyyətli Türk xalqına mənsubam, eyni zamanda bütün varlığım ilə bildirirəm ki, beynəlmiləliyəm. Çünki Yer üzündə millətlər Kainatın sahibləri OdƏr (həqiqət işığı) bəşəriyyətinin övladlarıdır. Mən heç vaxt antierməni ola bilmərəm. Antirus, antiyəhudi ola bilmərəm. Hətta indi, Erməni-Yəhudi birliyinin Azərbaycan, Türkiyə, Orta Asiya ərazisində fəal antitürk işlərinin ən dəhşətli mərhələsində də nə OdƏr bəşəriyyətini unuduram, nə Peyğəmbərimizi, nə də ondan şəxsən mənim babalarım Muğanna nəslinə miras qalan SafAğ elminin ümumbəşəriliyini, başqa sözlə, beynəlmiləçiliyini.

Antitürk Yəhudi-Erməni, başqa ifadə ilə, Sinonizm – Daşnak Xalqının fəal düşməni olduğuna görə, aydın məsələdir ki, mən də onlara düşmənam; Muğanna nəslinə adam öldürmək qadağan olunsada, qanıma içənin qanını içərəm. Mənim ayağımın altında quzu kəsən, Yerevan civarındakı “Ocaq” restoranında Firuzəmə öz bacısı kimi, Sevincimə öz balası kimi qulluq eləyən qardaşım Omarın qardaşlığı Roberti isə bağrıma basıram. Robertin mərhum qardaşı Xaçikə, şoferi Qnelə də öz doğma qardaşlarım kimi qayğı göstərmişəm. Bütün əsərlərimdə, filmlərimdə də beləyəm mən. Bunun harası kosmopolitizm oldu, ay məni kosmopolitizmdə təqsirləndirən “İKS”?! Adını çəkmirəm. Çünki milliyyətə Türk deyilsən. Mənə, sözün əsl mənasında, sui-qəsd təşkil edən, əmilərimi, atamı, qaynımı öldürən, Muğanna nəslinin kökünü kəsmək cəhdi ilə Qarayazı meşəsindəki “İt sovxozu”nda xüsusi kəşfiyyətçi qatil saxlayan, Sionizm-Daşnak birliyinin dəyirmanına su tökən, kosmopolitizmin

nə demək olduğunu anlamayan, təfəkkürcə bəsit “alim”in adını qələmə alsam, mənə qələm verənimi təhqir edərim...

– **Bəs tarix?**

– Konkret tarixi-siyasi-ictimai dövrdə yaranan əsər həmin dövrün məhsulu sayılmalıdır. “Koroğlu” dastanının müəllifi Aşıq Alını (bu bərədə məndə xüsusi əsər var) necə təqşirləndirmək, sənin qəhrəmanın “baş bir yana, leşi bir yana” deyir və Xocalı faciəsində başı bir yana, leşi bir yana atan Daşnakdan heç fərqlənmir?! “Hani mənim qoç Koroğlum, gələ girə bu meydana, çəkəndə misri qılıncı, qəbzəsi” boyana qana! Konkret tarixi-siyasi-ictimai dövrdə yaranan bu şeirin müəllifinə necə demək olar ki, bu gün, “birlik, qardaşlıq” təbliğ etdiyimiz dövrdə yaramır sənin şeirin?! Kommuna olubmu on səkkizinci ildə? Olub? “Birlik, qardaşlıq” ideyası olubmu? Olub! Əzizbəyovla Şaumyanın çıxışlarında Doktor Nərimanın “Bahadır və Sona”sında gözyaşı ilə dolu beynəmliləçilik həsrəti olubmu? Olub? Mən bu tarixə əsaslanıram, Nərimana, Şaumyana “millətçi” damğası vuranların bugünkü, psixoloji vəziyyətlərinə yox.

– **Şaumyan millətçi deyildi?**

– Əziz bəy kimi milli qeyrət mücəssəməsinin irsiyyətini davam etdirən Məşədi bəy Əzizbəyov özünü qəbiristanda döyüşən Musavatçılarla Daşnakların arasına – güllə yağmurunun ortasına atırdı. Stepan Şaumyan da, Alyoşa da, Çaparidze də onunla yanaşı gedirdilər. Bakının Dağlıq məhəlləsində M.C.Bağirovun – Mirqəzəbin uçurub-dağıdıb park altında gizlətdiyi qəbiristanda baş verən hadisə tarixi-sənədli hadisədir. “İKS”in ideoloqları – qanıçən millətçilər Şaumyanın fəhləni, kəndlini qırılan sinfi (indi aralıqda qırılan saf, zəhmətkeş insanı) xilas etmək ümidi ilə özünü güllənin qabağına atdığından “unudurlar”, məktub yazıb Daşnak polkunu Bakıya çağırmağı, o bədbəxt, həqiqi kommunaçı fədailərin səhvini isə (bir yerdə yazmışdılar) tarixilikdən – dövrdən, mühitdən çıxarıb, bu günün hadisəsi kimi “qiymətləndirirlər”. Daşnaksutyun partiyası “Xalq partiyası” deməkdir. Lenindən, bəşəri qardaşlıq ideyasından uzaq, məhdud millətçi, çox müxənnət Xaçaturovun gizli antitürk partiyasına çevrilmişdi. Şaumyanla Çaparidze də, Əzizbəyov da hiss edirdilər ki, Daşnak polku burda zibil qarışdıracaq, bununla belə, Musavat partiyasının lideri Məmməd Əminin çağırdığı Türk ordusunun Kommunanı yıxacağını yəqin bildiklərinə görə, necə deyərlər, içlərini yeyə-yeyə məktub yazmışdılar. Yəni

tarix, mühit ziddiyyətli olduğuna görə, Kommunanın liderləri də ziddiyyətli idilər. “26-lar” filminin mərkəzi səhnəsini, Kommunanın məhvinin səbəblərini göstərən o həngaməli dramanı yada salın. Türk fəhləsi ilə erməni fəhləsi Şaumyandan soruşurlar: “Çörək olacaq?” Şaumyan deyir: “Olmayacaq”. Eser partiyasının lideri Sadovski (“Saçkovski”) bir yandan təqsirləndirir Kommunaçıları, kapitalist Tağıyev (“Şahbazov”) o biri yandan, matroslar, fəhlələr də bir yandan. Hamısı da haqlı idi. Mən bu qarışıq, dolaşmış dövrdə Türklərini, “İdeal”ını dərk edən “Yəhudi” – EyOdları, “Tat” – Odları ətrafına yığmış Sionizm-Daşnak birliyi ilə ölüm-dirim mübarizəsi aparən Muğanna necə millətçiyəmsə, Şaumyan da elə millətçidir, Doktor Nəriman da!

– Doktor Nərimanla Stepan Şaumyanın adlarını yanaşı çəkirsiniz?!

...Xeyr, qardaşım. Şaumyanın irsiyyəti başqa, şəxsiyyəti başqa idi, Nəriman bambaşqa! Şaumyan nəzəriyyəçi idi. “Nadir şah” dramının müəllifi Nəriman isə uca dramaturq, yazıçı, kasıb xəstələrin hamısını pulsuz müalicə edən zərif həkim idi, cəmi dörd faiz savadı olan, ac-yalavac, xəstə xalqının xilasını kasıblar pənahı Leninin azadlıq ideyalarında tapmışdı. O ideyalara qurban verdi özünü. “Lenin bayrağı altında” millətləri qula çevirən, fəhləni, kəndlini zülm altında inlədən sionist Stalinlə avantürist “bolşevik” Serqo öldürdü Nərimanımızı, İngilislər yox, “Sentrokaspi” adlanan kapitalistlər dövləti güllələdi Şaumyanı. Hindistandakı üstü yazısız qəbir Şaumyanın qəbri deyil, Stalinin şəxsi düşməni Xaçaturovun qəbridir. Daşnaklar indi də gizlədirlər Xaçaturovun qəbrini. Çünki bütün dövlətlərin daxilində fəaliyyətlərini gizlədən Sionizm-Daşnak birliyinin əmri belədir.

İndi özün nəticə çıxart, Sionizm-Daşnak birliyinin “Sentrokaspi” adlı dövlətinin güllələdiyi, kapitalizm düşməni Şaumyan millətçi idi, ya beynəlmilətçi?

Mən Spartakları, Leninləri azadlıq pərvanələrini unutmuram və unutmuyacağam. Yazıçı hər zamanənin özünəməxsus, təkrarolunmaz fırtınaları olduğunu və Maksim Qorkinin “Fırtına quşu”nu unutmamalıdır. “Ana” romanı yenidən çap olunmalıdır, yenidən oxunmalıdır. O romanda ki, zülmət Rusiyasının, his-paslı cibində bir parça çörəklə zavoda gedib, on altı saat işləyib meyit kimi qayıdan saysız-hesabsız insan kütlələrini; məhz o insan kütlələrinin

xilası üçün özlərini qurban verən Ulyanovlar ailəsini, “kreşşyonni tatar” – Türk Lenini necə unutmaq olar?!

– **Maksim Qorki Lenindən küsmüşdü?**

– Bəli, küsmüşdü.

– **Lenin ziyalıları güllələtdirirdi?**

– Hansı ziyalını, qardaşım? Milyonlarla İnsanın qanını soran bir ovuc yırtıcı burjuyların, Rusiyanı qan içində batıran Romanovların ideoloji qullarını “ziyalı” adlandırdı. Ziyalını – Gertseni, Oqaryovu, Qorkini təhqir deməkdir. Lenin yox, Leninin böyük ürəyində çapalayan ədalət hissi güllələtdirirdi o ziyadan – işıqdan məhrum Arkçeyev tipli “ziyalı”ları!

– **Deməli, Lenin qayıtmalıyıq?**

– Xeyr! Bütün planetdə yaşayan Odər bəşəriyyətinin Elminə, təhrif dillərdə “Midiya”, “Madoy” adlandırılan Bağday dövlətimizin SafAğ elminə qayıtmalıyıq. Və qayıdırıq. Yer üzündə büt “izm”lər, o cümlədən. Marksizm də təhrifdir. Buna görə də Yer üzünün ən ədalətli nəzəriyyəçiləri Marks, Engelsin, Karl Libknext, Roza Lüksemburqun, Plexanovun, Stalin sosializmi – Kapitalizminin pəncəsindən azad ola bilmir hələ.

– **Sizin ssenarilərimə əsasında çəkilən film həmişə tarixsiyasi hadisələrin məcrasında oldu. Hazırkı zamanla bağlı romanlarınız niyə çəkilmir?**

– Bu suala cavab almaq üçün mən özüm “Azərbaycanfilm”dən soruşmaq istəyirəm ki, əgər mənə “Azərbaycan xalq yazıçısı” rütbəsi verilibsə, romanlarım, povestlərim, hətta hekayələrimdən axırıncılar Azərbaycanın Bağday dövründən bu günə qədər tarixini açırsa, “Azərbaycanfilm” bu tarixə tam laqeyddirsə, Azərbaycanfilmdirmi?!

M.Qubadlı,

“Aydınlıq” qəzeti,

12 noyabr 1992-ci il

Redaksiyadan: Şübhəsiz ki, İsa Hüseynovun mü sahibədəki fikirləri oxucularımız arasında birmənalı qarşılanmayacaq. Lakin biz qocaman yazıçının söylədiklərini olduğu kimi dərc etməyi qərara aldı. Bu mü sahibə ilə bağlı fikirlərinizi, həmçinin Muğannaya vermək istədiyiniz suallarınızı bizə göndərməyi xahiş edirik. Həmin suallarla əməkdaşımız yenidən İ.Hüseynova müraciət edəcəkdir.

FACİƏNİN KÖKÜ

(Jurnalist Əfqan Məmmədovun sualına cavab)

– 20 yanvar hadisələrinin şahidi olan ziyalılarımız öz fikirlərini xalqa çatdırıblar və çatdırırlar. Siz susursunuz. Səh-hətinizlə bağlıdır, yoxsa başqa səbəb var?

– Əlbəttə, səbəbsiz deyil.

İlk baxışda adi. Sadə səbəbdir: “1990-cı ilin 20 yanvarı” deyiləndə fikrim bu hadisədən çox-çox əvvəlki hadisələrə, tarixin qatlarına bağlıdır. O qatları açanda isə, necə deyərlər, aləm qarışır...

“Aralıq dənizinə çıxmaq, bütün dünyada hökmran olmaq” ehtirası ilə bu gün də yaşayan cəhalət hökmüdarı Pyotrun Şimali Azərbaycanı necə fəth etdiyini, bir-birindən tamahkar, savadsız-məlumatsız xanlarımızın vətəni necə parçaladığını, hər guşədə bir ləhcəni – “dili” üstün sayıb, bəşəriyyətin beyin-şüur mənbəyi odər dilindən, “Muğ”, “Mağ” adlandırdıqları bağlardan necə üz döndərdiklərini danışardım. I Pyotra “informaçonniye poslaniya”lar göndərib “pravoslavları” “Midya” (Bağ OdEy, Bağday) “Boq”larının gizlin şəhərlərini tapıb dağıtmağa çağıran Vatikandan, Şamaxını (Şam Əxini) tutmağın yollarını göstərən “Akademik” casusdan danışardım. Qresyada, Suriyada, İraqda, “İran” adlandırdıqları Bağday ərazisində kök atıb “Müsəlman” bayrağı altında külli qırğın törədənlərdən, “demokratiya”, “pluralizm” şüarları altında hərcmərclik yaradıb, bulanıq sulara qızıl yığan “demokrat”lardan, “sosyalizm”, “kommunizm” şüarları altında ən vulqar kapital hökmranlığı arzulayan terrorçulardan danışardım. Ulu babalarımın eşitdiyi, özümün isə 1985-ci ildən etibarən ardıcıl eşitdiyim ƏsÜn (Yaradan Ün) ətrafında siyasi çaxnaşmalardan, ƏsÜnü birinci mərhələdə “sion”a döndərib tamam başqa “məna”ya bağlayan Yunan-Latın siyasətçilərindən, ikinci mərhələdə isə ƏsÜn ƏsEy (Uca Yaradanın Yaradan Ünü) məfhumunun özünü parçalayıb “sünn”ə (guya qanuna!!!) və “şie”yə (guya ayrı olana!!!) döndərən Yunan-Latın-Fars-Ərəb istilaçılardan danışardım. “Sion”u “Sünn”ə qarşı, “sünn”ü “şie”yə qarşı qoya-qoya ƏsÜn ƏsEyi bu planetdən təcrid etmək nəticəsində, Yerə verilən kitabların hamısını (!!!)

təhrif adlarla, təhrif məzmunla təbliğ etməyə nail olub bu günün özündə də cəhalət yaradanlardan, cahillərdən cübbələrinə dollar, əllərinə “Kalaşnikov” verənlərdən, bu dəhşətləri açıb bəşəriyyətə göstərməyə çalışan, biri-birindən işıqlı ziyalılardan həyat işığını söndürənlərdən danışardım.

Heydər bəy cənablarına çoxdan məlumdur ki, biz OdƏrlər (bu ərazidə “Azər”, “Türk”, “Yəhudi”, “Kürd” adlandırılanlar, əsrlər boyunca hər guşədə bir “dil” öyrənə-öyrənə parçalananlar) hələ eradan çox-çox əvvəllər və sonralar vətəndən didərgin salınan, tərək düşən “tərikan”larıq; “OdƏrik biz” demişik, “Tərik” eşidiblər, “Türk”, “Türkan” hətta “Tur-an”, “Tora” deyiblər. “Azərbaycan Elmlər Akademiyası”nda yerləşən mötəbərlərin böyük əksəriyyətinə məlumdur ki, OdƏr (Osmanlı ləhcəsində “OdƏrlik”) mədəniyyətinə aid nə varsa, hamısı məhv edilir, ən qədim vilayət, şəhər qala adları dəyişdirilir, vətənimizin nəinki OdƏrcə Bağ OdEy, türkcə Bağday adı, hətta yunanca təhrif “Midiya” adı da çəkilmir, ərazinin yalnız bir hissəsində hırılıtlı təhqirlə “Adr bican” adlandırılan “Azər bay (???) can”ın Bağistan qayaları “Bi sütun” adlandırılır, ordaki yazıların casus şərqşünas əlilə dəyişdirilməsi “Kir” adına yazılar, üstəlik, cənubumuzdakı çoxmilyonlu OdƏrlərimiz “İran xalqı” adlandırılır və bu falsifikasiyadan sui istifadə edib adımızı tarixdən pozurlar.

Heydər bəy dəfələrlə təkrar edib ki, “Qədim tariximizi yazın!”, yazmırlar “azərbaycan akademikləri”, yazanda isə yunan dilində “Atri” yazırlar. (OdƏr yazmazlar!) “Pat” yazırlar (BağOd yazmazlar!) hətta I Pyotrun yürüşündən sonralar da öz qədim adı ilə BağOd adlandırılmış indiki mərkəz şəhərimiz “Ba ki” haqqında həqiqəti də gizlədib təhrifdillərimizin təhrifşüurlularımızın özlərinin vasitəsilə “zdes tatstan” deyirlər. “Tat”ın”Tu”nun, TatƏranın da Oddan azdırıldığını, xalis OdƏrlər olduğunu deməzlər! Yəni lap açığı, Fateh Pyotru doğma, OdƏrlərini yad sayan köksüzlər-zatsızlar “razdelyay, vlastvuy” “ustanovka”sından heç cür əl çəkmirlər. “Atropat” yazmaqdan usanmayanların cəhdilə OdƏr çayınız “Ki Ər” – “Kur”ə, ƏrUz çayınız “Araz”a döndərilibsə, O dayınız “İrana”, bu tayınız qeyri-elmi virana çevrilibsə, SafAğ Elminiz “sufi”liyə, “səfa”ya azdırılıbsa və bu fatehlik siyasətinin köklərini üzə çıxaranlar susdurulubsa, “20 yanvarın” köklü səbəblərini siz nə ilə izah edirsiniz, ey danışanlar?! Bəli, mən susurdum. Mənim sükutumdan

həyəcanlanan mənəviyyat qardaşım zəng vurub “susma” deyəndə fikrə getdim. Heydər bəyə yalnız siyasi xidmətlərinə görə yox, həm də alimliyinə, tarixi kökün hikmətini bildiyinə görə müdrik deyirəm mən. Sizin necə diliniz gəlir ki, uzun-uzun ağır-ağır illər müddətində Müdrikimizə ən sadıq silahdaşlıq edən sadıq vətəndaşımız Həsən Həsənovun adını Ayaz filanla yanaşı hallandırırırsınız, ey danışanlar!..

Mən şahidəm (və oxları şahiddirlər) ki, xalq Mütəllibovçuları “Mutı Alıbov”çular adlandırır. O dəstə Həsən Həsənovun nəinki biz ziyalılardan, hətta bütün xalqdan təcrid edib “kabinet dustağına” çevrilmişdi. Bilmirsinizmi Bunu?!

Mənim “Belikiya Armeniya haqqında həqiqət” başlıqlı ƏrMən ərazisində OdƏrcə adlardan danışan publisistik məqaləmi “Qlavlit” saxladı (!!!), Həsən Həsənovun da səlahiyyəti çatmadı ki, çap etdirsin. Çünki, təkrar edirəm, “dustaq” halına salınmışdı, səlahiyyət vermirdilər ki, mətbuat komitəsinin sədrinə təsir eləsin.

Mən o məqaləni ora-bura aparanda çox dumanlı “Kürd” söhbəti gedirdi. Kimdir “Kürd”? “Türk” adlananla “Kürd” adlananın vahid mənəviyyatı, vahid kök arasında qıvrılan ilanın adı nədir?

“Kəlbəcər” deyirsiniz. Əsli Kəllibəsərdir. Yəni “Skif” – “Əskifər” – əski EvƏr və ya EvƏrEy (yəni uca Işıq Evi, Təhrifi “yevrey”, qisası OdƏr! Əski EvƏrimizi “Skifə”, mənasızlığa çevirənlər EvƏrSu ikən “Pers”ə – “Pars”a döndərdikləri bədbəxtlərimizlə ittifaq bağlayıb “Kür” boyunda qılınc çəkəndə (604-802-ci illər), tərək olub “Türk”ə çevrilənlərimiz “Volqa” boyuna axışanda Vətəndə qalıb qoyun sürülərini qoruyanlarımız Yunan Latin-Fars dəstələrindən mühafizə üçün “it xılları” – köpək sürüləri də saxlayırdılar və uzun “zula” – ağac ucunda, aşılannmış dəri parçasında it başı həkk eləyirdilər ki, bir-birini bu naşanla tapsınlar. Məğlub olanda OdƏr dili əvəzində “dəri” dilində (pozuq OdƏrcə – “Fars”ca) danışdırdılar ki, Qrek-Latınlar bu “Kəllibəsər”ləri də “Fars” sayıb toxunmasınlar. Vətənimizin hansı guşəsində “Girdman” qalası varsa, bilin ki, GurOdMəndir, Mən Gur Odam – Gur həqiqətəm deməkdir. “Kird” – “Kürd”ü, qədim “Dəri”cədən azdırılmış “Kəllibəsər” GurOdunu düşməne çevirən, “Süleyman” – “Solomon” – ƏsƏlMən (Mənim Yaradan Əlim, Bağ Atanın dilindən deyilib) Ulu Bağın xəzinəsi SafAğ Elminin üstündə yatan ilandan və o ilanla bilavasitə əlaqədə olan Moskva “Parlament”indən danış, ey “20 yanvar” dan danışan! Nə Qorboçovu bağına basan Vatikan etiraf edər, nə də

Moskva “Parlament”i dərk edər ki, vaxtilə ƏrMən, Ərim adlanan “Roma”, “Rim” də OdƏr vətəni idi. Volqaboyu da! “Mağara”da – BağƏrdə (Bağ İşiğında), “Atəş” – OdƏs (Yaradan Od-həqiqət), işiğında oturub eşiyə çıxanda “Rus”un – Ərüzün gözləri mavi olurdu, yəni dərinləşirdi. Nizami deyir bunu. “Silsilə” – ƏsƏl (Yaradan Əl) alimi ÜnƏsim idi “Nizami”, ƏLAğın (Safağ İnsanın) – “Əllah”ın Ününü eşidirdi, Əl idi – yazır, yaradırdı.

Nəimi Ünüm idi, Nəsimi də – ÜnƏsim (Yaradan Ünüm) idi.

Hanı Nəiminin “Cavidannamə”si – “Həqiqət ƏsƏr”i, hanı Nəsiminin bütöv divanları?! Hətta “Məndə sığar iki cahan “şerini gizlətmisən, ey “Elmlər” akedemiyası! Heydər bəy cənablarının tələbinə niyə əməl etmirsən, cənab İqrar?!

Qumilyov kimi məşhur alimin ikrah oyadan sözlərini qışqıraraq qışqıra təkrar edirsən: “Turki poqibli, ostaviv svoye imya yazık narodam, kotoriye otnyud neyavlyayutsya ix pryamimi potomkami”.

Sən ol “kosvenniy potomok Turkov”, görək mən kiməm.

“Ostaviv svoye imya i yazık”. Bunu nə alim, nə də İqrar dana bilir. Çünki planetimizdə dillərin OdƏr və Türk dillərindən azdığı, başqa sözlə, bütün xalqların eyni kökdən, OdAğÜz BağOdər (“Duaus pater” – “Yu Piter”) planetindən gəlmiş bağlardan tərəyib təhrifə uğradığı adi bir Həqiqətdir. Hər şeyi bir yana ataq, sevimli kitabımız “Bibliya”dakı məşhur ifadəni xatırladıram: “... poyavilas ruka i na stene na bojim yazıke napisala: “səni tək əl aparsın”. Azərbaycandakı Türklər başqa regionların Türklərindən fərqli olaraq eynilə “Bibliya”dakı dil, ləhcə ilə danışırlarsa, nəinki “Boji yazık”ı, həm də “Muğ” “Mağ” sözləri altında gizlənən Bağlar olduqlarını və Bağ Elmını – SafAğ Elmını əsrdən-əsrə göz bəbəyi kimi qoruyub, hətta bütün planetdə unudulmuş “TəkƏl” məfhumunu çox gözəl bilirlərsə, bu Türklər, zaman-zaman milyonlarla qurban verdiklərinə baxmayaraq, hal-hazırda mövcuddurlarsa, sənin “poqibli!” – qışqırmağının səbəbi nədir, cənab İqrar?! Sən deyilsənmi OdƏr dilini “midiyskiy yazık” adlandıran və Türk dilinin anası olan bu Bağlar dilinin Kainatda varlığını bilə-bilə “myortviy yazık” yazmağa cəsərət edən İmperiya arxalı Dıyakonov şagirdi?!

Aç de görək nə vaxt, kimlərə söz vermişən ki, “Kürd”-GuOd ordusunun OdƏrliyini, Əski Ərliyini – Əsgərliyini, məhz Bağday Ordusu olduğunu açıb-ağartmayacaqsan?! Ən gizlin arxivlər açarı İqrar bilmirmi ki, silah işlətməyə qadir olmayan “Məğmun”ları –

BağMənləri məhz Gur Odlar, Əlmənlər (“Almanlar”), ƏrSərlər (“Rıtsar”lar) qoruyurdular!

...Qədim-qayımlığımızın özülü olan qədim, əbədi Safağ Elmimizin bərpasına kömək edin, ey “20 yanvar”dan danışanlar! İmperiya arxalılar özülünüzü dağıdıblar! Qapı AğÜzünüzü “Qap-qaz”a – “Qafqaz”a, özünüzü “Oğuz”a, Bağlarınızı “Oğuz bəyləri”nə çeviriblər, Od Gur Odunuzu “Dədə Qorkud”a döndərüb Elmdən mərhum ediblər, ey Elmdən tərək düşüb bu tarixi faciə haqqında danışmağı “təhlükəli” sayan danışanlar! Susmağıma görə danlamayın məni, sualınızın cavabında yazıram. Yanvarın 20-də ziyalıların respublika yığıncağında mən də çıxış eləmişəm. O çıxışın məğzi yadımdadır: “Qorbaçova məktub” yazmışdılar, Meydan işini “bir qrup adamın işi” sayırdılar Dedim: “Nə qrup? Vahid Türk xalqı var. Daxilinizi (yəni bətninizi) təmizləməsəniz, parçalana-parçalana gedəcəksiniz”. Belə də oldu. İndi “Birlik, birlik!” – deyirlər. “Milli ideologiya əsasında milli birlik...”

Televiziya studiyası, şəxsən sədir Xuduyev, eşitdiyimə görə, çox şey göstərüb ki, söhbətlər hərtərəfli olsun. Lakin studyaya dəvət olunanlar ideoloji, ictimai siyasi baxımdan dar bir sahənin veteranlarından ibarət oldu. Əlavə etməliyəm ki, cənab Xuduyevin rəhbərliyində sıxıntı görünür. Tariximiz-kökümüz haqqında məlumat Türkcülüyə aid ən bəsit tədqiqatlarla əvəz olunur. “Akademiya”mız heç, televiziyaımız birdəfəlik və həmişəlik dərk etməlidir ki, SafAğ Elmi “Sufi”lik deyil. Silah işlətməyi, insan öldürməyi insan bətninin – əxlaqın məhvi bilən müqəddəs Elmimiz Nitsşenin “Zoroastra”ya aid etdiyi “sverxçelovek” ideyasına, “Faşizm”ə ziddir və düşməndir. İnsanı “həq” – Ağ, yəni SafAğ İnsan mənəviyyatında görəcəyinə etiqad bəsləyən Nizami, Nəimi, Nəsimi Elmi hara, “pərəsaqnut çerez krov” deyən Napoleonlar, təhrif-azğın “insan”lar hara?! Qıssası, “Midya” – Bağday (BağOdEy) tarixindən çəkinməyin, cənab Xuduyev!

“Türkcü”lər bəsitdirlər, okean tariximizin dərinliyinə baş vurmada, dayazda üzürlər. M.Ə. Rəsulzadənin ən böyük səhvi onda oldu ki, “Midya” adı çəkib OdƏrlikdən qaçdı və dayaz “Türkcü” olaraq qaldı. Bu səhvi düzəltmək nəhəng təbliğat ocağı AzTv-nin ixtiyarından kənardırımı?!

Siz ixtisaslı alimsiniz, cənab Xuduyev və sizə, şübhəsiz, məlumdur ki, “Dəstan” təhrif sözüdür, əsli – OdƏrcəsi “OdƏsOdün”dür.

Müasir “Türk” cəyə tərcüməsiz anlaşılmır. Bilirsiniz ki, “Aşıq” da təhrif sözdür. Əsli-OdƏrcəsi “ƏsAğdır”. Mənim ulu babam Musa ağanın böyük oğlu Şeyx Məhəmməd Əmir də təhrif adla tanınır, Məmməd Əmirin oğulları Şeyx Ağ Əmirlə Şeyx Boz Əmir də, Musa ağının bu tayda “böyük oğlu” kimi tanınan ikinci oğlu Şeyx Əli də təhrif adla “Aşıq Alı” kimi tanınır, üçüncü oğlu Hüseyn ağa da... Bu siyahı çox uzundur. Mətləbimi bilin: təhrif adlarla (“Quran”dan təhrif-yad sözlərlə) tanınanlarımızdan “Əmir”lərin hamısı EvƏrdilər. ÜN Evindən ÜN eşidə-eşidə saysız-hesabsız (!!!) cildlər yazmışdılar, SafAğ carçısı Nəiminin gizlin “Şeyx Xorasan” türbəsində, “Araz” kənarlarında, bu taydakı gizlin “Muğ”ların – Bağların evlərinin divarlarında gizlətməmişdilər ki, vaxtı çatanda mən “Muğ” kimi bədbəxtlər sahib olsunlar, müstəqil, azad vətən tiribunasından açıq-aşkar desinlər ki, bu “Yer” adlandırılan EyƏr (Uca İşıq) planetində, Nizami, Nəimi, Nəsimi yurdunda çox savadsız, bayağı “aşiq”lar arasında tək-tək ƏsAğ (Yaradan SafAğ İnsan) var. Şeyx Əli “Aşıq Alı” deyil ƏsAğdır, “Əllah”ın – ƏLAğının Əlidir, çalır, oxuyanda “GəlEy!..” (gəl ey Uca) deyir və ƏLAğın – Uca SafAğ İnsanın Ününü şərh edir ki, “Dəstanım – OdƏs OdÜndür; yaradan həqiqətin Od Ünü – həqiqət Ünüdür”. “Titrəyir ağzım içində, dil bir yana, diş bir yana”. “Dil – OdƏl-həqiqət Əli bir yana, “Əsir”, Diş – OdƏs-Yaradan həqiqət başqa bir yana “əsir”sə, “Koroğlu” OdƏr AğƏl ola bilərmimi?! Xalqım özünü tanıya bilərmimi? “İdeologiya” ətrafında birləşə bilərmimi?! – Mən susuram, Siz danışın, cənab Xuduyev. “20 yanvar faciəsi” haqqında həqiqəti bir kampaniya verilişlərlə əhatə etmək mümkün deyil. AzTv-ni bəsit söhbətlər pəncəsindən xilas edib, Vətən, xalq üçün yaşayan vətəndaşların tribunasına, od həqiqət püskürən vulkana döndərin. Bir də... bir də ki, (Lap sadə bir hörmət eləyin bu xalqa, kökü saza, “Söz”ə Əs-üzə (Yaradan mənaya) bağlı “Kəlbəcər”lilərin, “Göyçə”lilərin, bütün “Ələyəz”lilərin – dərdlilərimizin ikicə yüz havasını – nəfəsini beş-üç “Aşıq musiqisi” ilə əvəz etməkdən çəkinin-sakının! Hava məhz nəfəsdür! “Hava” EyƏvin – uca Evindir, ordan verilir ki, Xalqın tarixini – özünü yaşatsın!

“Xalq qəzeti”,
4 may 1997-ci il

75 İLLİK ÖMRÜN PROZASI

Azərbaycanın xalq yazıçısı, əməkdar incəsənət xadimi, müxtəlif illərdə keçmiş SSRİ və müstəqil respublikamızın “İstiqlal”, “Qırmızı Əmək Bayrağı” və başqa ordenlərlə təltif olunmuş, yazdığı bədii nəsr nümunələriylə “Cığırılar”, “Dərd”, “Zəhər”, “Dəfn”, “Arx” və b. hekayələri, “Saz”, “Tütək səsi”, “Telegram”, “Quru budaq”, “Kollu Koxa”, “Şəppəli”, “Başa düşə bilmirəm”, “Ömür karvanı”, “Faciə”, “İnkir-Minkir”, “Başərin taleyi” kimi povestləri, “İdeal”, “Məşxər”, “Ölüm-dirim”, “GurÜn”, “Cəhənnəm”, “İsahəq, Musahəq” romanları, həmçinin çoxsaylı очерkləri, məqalə, kinossenari, dram əsərləri ilə ötən əsrin ikinci yarısından Milli Azərbaycan ədəbiyyatında “yeni nəsr”in başlanğıcını (xalq yazıçısı Anar) qoyan İsa Hüseynov – Muğanna ilə görüşmək mənim çoxdankı arzum idi. İyunun 12-də görkəmli nəşirin dünyaya göz açmasınının 75-ci yazı tamam olur: məhz bu ərafədə onunla görüşmək mənə nəsib oldu...

Əslində redaksiyanın tapşırığı ilə yubiley materiallarını hazırlamaq üçün getmişdim yazıçının yanına. Çox qəribə idi ki, yazıçının beşinci mərtəbədə yerləşən mənzilinə qalxanda da, pillələrlə aşağı – həyatə enəndə də bir məşhur zərbi-məsəl beynimdə fırlanırdı: öz doğma xalqının arasında “peyğəmbərlik” qeyri-mümkündür...

Muğannayla – xalqımızın bu maraqlı, hələ öyrənilməli, tədqiq edilməli gözəl sənətkar nümayəndəsi ilə bizim düz altı saatlıq bir söhbətimiz alındı. Çox mövzulardan danışdıq, millətimizi düşündürən lokal məsələlərdən tutmuş, bəşəriyyətin qarşılaşdığı global problemlərə qədər. Fəqət arada mən redaksiya tapşırığını da unutmadım. Ədəbiyyat adamlarımızı, xüsusən də yeni nəsil oxucuları maraqlandıran – Muğanna kimi sənətkarın ədəbi-fəlsəfi görüşləri, xüsusən də milli söz sənətimizin çox mürəkkəb, eyni zamanda zəngin bir dövrü barədə – ötən yüzilliyin ikinci yarısı haqqında olan his-sələri diktofonumun lentinə köçürə-köçürə düşünürdüm: biz necə də maraqlı bir zamanənin övladlarıyıq.

– ...İsa müəllim, sizin – xalqımızın böyük sənətkarının 75 illik yubileyiniz tamam olur. Bu münasibətlə sizi həm redak-

siyamızın yaradıcı kollektivi, həm çoxsaylı ədəbiyyatsevər oxucular adından, həm də şəxsən öz adımdan, sizə can sağlığı, uzun ömür, səbirsizliklə gözlədiyimiz yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq...

...Nurani bir sima, baxışlarından müdrikiyə işarə olan işıq və albəttə, saf insanlara məxsus xəfif təbəssümlə cavab verir. Biz söhbətimizi davam etdiririk. İntellektual müsahibimlə söhbətimizin alındığını duyan kimi ədəbiyyatla bağlı, onun yaradıcılığına aid ilk sualımı verirəm.

– **Siz 75 illik həyatınızın çox böyük hissəsini – yarım əsrə bərabər dövrünü...**

– 55 il...

– **...söz sənətimizə...**

– ...Böyük sənətə – ədəbiyyata...

– **...Həsr etmişiniz. Şəxsən mənim üçün çox maraqlıdır ki, ədəbiyyatdakı kövrək addımlarını atan İsa Hüseynov ilk öncə realist nəsr nümunəsini – 1949-cu ildə indiki Azərbaycan dər-gisində çap olunan “Anadil ötən yerdə” oçerkini qələmə alıb. Hər halda əlimizin altında olan ədəbiyyata aid sorğu kitab-larında belə yazılıb. Və necə oldu ki, siz bədii nəsrə üz tutdunuz?**

– ...Mən heç təsəvvür etməzdim ki, nə vaxtsa əlimə qələm alıb əsər – hekayə, yaxud roman yazacağam. Ötən əsrin qırxıncı illə-rinin sonunda Vətən haqqında bir şeir yazdım və göndərdim “Kommunist” qəzetinə. O zamanlar “Kommunist”də Rza Şahvələd adlı bir yazıçı işləyirdi. Və onun imzası ilə mənə standart cavablı bir məktub gəldi: Sən yaza bilirsən, çoxlu mütaliə elə... Sevincimin həddi-hüdudu olmasa da, bu hadisəni çox tez untdum. Qazaxın Kəsəmənli kəndində yerləşən məktəbin direktoru Səlim Şəndilli adlı ədəbiyyat müəllimi söz sənətinə olan həvəsini görüb mənimlə yaxından maraqlanmağa başladı. Müharibədən sonrakı illər idi. Aclıq dövrü olduğundan ərzaqdan korluq çəkən kəndimizdə çoxları kimi, Səlim müəllim də həyətəni sahəsində qarğıdalı əkmışdi. Bir dəfə Səlim müəllim bizim sinif uşaqlarını həyətində işləməyə apardı. Yeri gəlmişkən, mənim atam İkinci Dünya müharibəsinin iştirak-cısı kimi çox tanınmış bir adam idi. Nə isə, Səlim müəllim bütün uşaqları işlətsə də, mənə heç nə tapşırmadı. Səbəbini soruşanda, əlindəki bir kitabı mənə uzadıb qayıtdı ki, al bunu diqqətlə oxu.

Latın qrafikası ilə nəşr olunmuş qalın bir kitab idi. Stiversovun “Dəfinələr adası” romanını səhər Səlim müəllimə qaytaranda ona qəribə gəldi: “Niyə qaytarırsan?” Cavab verdim ki, oxuyub başa çatdırmışam. O mənə Puşkinin “Kapitan qızı” adlı nəsr toplusunu bağışladı. Beləliklə, mənim ədəbiyyata olan həvəsim böyük marağa, sonra isə güclü məhəbbətə çevrildi... Sənin dediyin o oçerk mənim işıq üzü görmüş ilk əsərim deyil. Qızım, tədqiqatçı Sevinc Muğanna mənim arxivimdə işləyən zaman maraqlı bir faktla rastlaşdı. Sonralar mənim də yadıma düşdü ki, hələ 1947-ci ildə “Arx” adlı ilk hekayəm işıq üzü görüb..

Sonra İsa müəllim o maraqlı hadisəni təfəsilatı ilə danışdı: “Azərbaycan gəncləri” qəzetində hekayə müsabiqəsi keçirilirdi. Mən də “Arx” adlı hekayəmi o müsabiqəyə göndərmişdim. O vaxt Azərbaycan Tibb Universitetinin birinci kursunu yarımçıq buraxıb, artıq universitetin filologiya fakültəsinə daxil olmuşdum. Münsiflər heyətinin sədri, xalq yazıçısı Əli Vəliyev oxuduğum universitetə – ədəbiyyat dərəcəsinin rəhbəri professor Cəfər Xəndana zəng vurub, məni qəzetin redaksiyasına çağırmışdı.

“Təbrik eləyirəm, hekayən bəyənilib. Get kassadan mükafatını al”, – deyəndə həm sevindim, həm də təəccübləndim. Hekayənin ikinci variantını yazmağı məndən tələb etdiklərindən şübhəyə düşmüşdüm. Mən də o vaxtkı “konfliktsizlik” ədəbiyyatımızdan heç düz gəlməyən, ölümlə, bədbinliklə qurtaran hekayənin bəyənilməyinə heyərlənə-heyərlənə əllimanatlıq qonorariumı alıb tələbə yoldaşlarına pıvə qonaqlığı verdim. Yonulub, ixtisar olunmuş, əcaib şəkllə salınmış “Arx”ı bəlkə də buna görə unutmuşdum...”

– Sizin tanınmış yazıçı Mehdi Hüseynlə bağlı maraqlı xatirələrinizin olduğunu deyirlər...

– “Anadil ötən yerdə” oçerki “İnqilab və mədəniyyət” – indiki “Azərbaycan” jurnalında işıq üzü görəndən sonra baş redaktor Mehdi Hüseyn məni yanına çağırır heyərlə dedi: “Səni tənbeh eləyəcəm. Oçerki niyə öz atandan yazmısan?!” Qayıtdım ki, “Mehdi müəllim, çünki atamı yaxşı tanıyıram!” Mehdi qağamız şaqqaqnaq çəkdi. Sonralar mənimlə bir dəfə görüşəndə o söhbəti yada salıb gülürdü. Bu əhvalat isə o vaxtdan dilə-ağıza düşdü...

...Atam müharibədən qayıdandan sonra məşhur Qarayazı meşəsini bərpa etmək, Qazaxdan Gürcüstana – Poylu körpüsündən

başlamış düz Tiflisə qədər uzatmaq fikrinə düşmüşdü. O vaxtlar mən ədəbiyyatla güclü maraqlanır, çoxlu mütaliə edir və qeyri-ixtiyari yazmağa can atırdım...

Universitetin dördüncü kursunda oxuyanda təhsilimi davam etdirməkdən ötrü məni Moskvaya – Maksim Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutuna göndərdilər. O zaman Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru bizim yazıçıların yaxın dostu, məşhur tənqidçi Pyotr Fateyev idi. Onunla görüşüm zamanı hansı kursda oxumaq istədiyimi soruşub köməyini əsirgəmədi. Nəbi Xəzri ilə bir kursda oxudum. Moskva illərinin mənim dünyagörüşümün formalaşmasında, sənət baxışlarımlarımın zənginləşməsində xüsusi təsiri var. O vaxt hətta “Bizim qızlar” adlı – indi bəyənmədiyim – povestimi rusca yazıb Moskvada nəşr etdirdim. Rus və dünya alimlərinin bəşəriyyətin mədəniyyəti, tarixi, xüsusən də Şərqlə bağlı çox nadir kitabları ilə tanış olur, fəlsəfəni dərinləndirirdim.

– Onda belə bir sual ortaya çıxır: Sizin bir yazıçı kimi formalaşmağınızda Şərq, Azərbaycan-türk ədəbi-estetik dəyərlərinin, yoxsa Avropa-rus kulturoloji ənənələrin təsiri daha çoxdur?

– Hər ikisinin vəhdətindən bəhrələnmişəm... Gəl ardına qulaq as. Bakıya qayıtdıqdan sonra “Dan ulduzu” adlı povestimi Mehdi Hüseyn üç dəfə geri qaytardı ki, üstündə yenidən işlə. Səbəbini soruşanda, dedi: “Əsərin “meydanı” ilə iştirakçıların çoxluğu uzlaşmır”. Doğrudan da belə idi: kiçik bir povestdə çoxlu bədii surət vermişdim. Bu, əslində, mənim ilk sənət dərsmi idi...

– Bəs dünya, yaxud rus ədəbiyyatından kimləri qəbul edirsiniz.

– Rus ədəbiyyatında Tolstoyu, Dostoyevskini, Turgenevi sevə-sevə mütaliə etmişəm, fransızların “naturalistlər” məktəbindən Balzak, Mopassan, Zolya və başqa yazıçılara əvvəlcə vuruldum. Romanın texnikası və poetikasını onlardan öyrənmişəm. Amma yaradıcılığımın sonrakı – peşəkar dövründə öz yolumu tapdım və o yolla da irəliləməyə başladım...

– İsa müəllim, siz ədəbiyyata gələndə Azərbaycanın daxil olduğu keçmiş SSRİ məkanında çox mürəkkəb, ziddiyyətli proseslər gedirdi. İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə planetdə super dövlətlərin güc nümayiş etdirməsi nəticəsində

beynəlxalq siyasətdəki gərginliyi də buraya əlavə etsək, bir yazıçı kimi ədəbiyyata qədəm qoymağınız çox müqavimətlərlə qarşılandı yəqin...

– Bilirsən, 50-ci illərin əvvəllərində hələ açıq meydan, siyasi “ılıqlaşma” yox idi. Mənim başıma gətirənləri yada salmaq istəmirəm. Sənə yalnız onu deyim ki, o dövrdə “konfliktsiz” ədəbiyyata qarşı ilk dəfə çıxan mən oldum. Məndən sonra “yeni nəsr” adlanan ədəbi hərəkat başlandı ki, onu da inkişaf etdirənlər Anar, Əkrəm Əylisli, Elçin, Yusif Səmədoğlu və başqa istedadlı ədiblər oldu.

– **O zamanlar çıxan kitabların və əsərlərin adına nəzər salanda – “Yanar ürək”, “Doğma və yad adamlar”, “Teleqram”, “Tütək səsi”, “Kollu Koxa”, “Məhsər” – maraqlı bir cəhət müşahidə olunur. Siz sanki çürüməyə başlayan rəsmi dövlət sisteminə qarşı özünüzdün sənətkar etirazınızı açıq-aşkar bildirməkdən çəkinmirsiniz...**

– Mən artıq ayılmışdım. Müxtəlif səbəbləri bəhanə gətirib əmi-lərimi güllələmişdilər. Atamı güllələyib adını qoydular ki, “maşın qəzasına düşüb”. Məhz bundan sonra sovet sisteminə qarşı məndə etiraz, hətta nifrət yaranmışdı. 1947-ci ildə “Yanar ürək” əsərini yazmağa başladım. O əsərdən başlayaraq sonrakı romanlarıma qədər sistemə qarşı şüurlu yazıçı etirazımı ana xətt kimi göstərməyə çalışırdım. Bu əsərlər həm realist planda yazılmışdı, həm də üsyankar xarakterli idi. Sənin əgər mənim yaradıcılığımınla sistemli tanışlığın varsa, görəcəksən ki, “Yanar ürək” əsərini tamam dəyişərək “İdeal” romanı şəklində işləmişəm. Məsələn, Soltan Əmirli kimi əsas surətin üstündən tamam xətt çəkilib...

...İsa Hüseynov imzasıyla vaxtilə oxuculara təqdim olunan bir sıra nəsr nümunələrindən imtina edən Muğannanın “İdeal” romanının çoxlu sayda variantları var ki, onların da müqayisəli tədqiqata cəlb olunmasına böyük ehtiyac duyulur. Müəllifin bildirdiyinə görə, “İdeal” romanının son kamil variantı əlyazma şəklindədir və xeyriyyəçisini gözləyir ki, işıq üzü görsün...

...Daha sonra Muğanna əsas fəlsəfi kredosu olan “Dünya düzəlməsə, insan düzəlməz” ideyasını, özünün təbliğ etdiyi “SafAğ Elmi” – Kainat həqiqətlərini açıqlayan “SafAğ” romanlar silsiləsini – “Ənşər – mənşər”, “İdeal”, “Cəhənnəm”, “GurÜN”, “İsahəq, Musahəq” əsərləri barədə danışdı, mən də maraqla din-

lədim. Hərdənbir polemikaya girişdim. Tarixə, zamana, bəşəriyyətin keçdiyi mərhələlərə, dilə özünəməxsus baxışları olan yazıçının fikirləri fəlsəfə, kulturologiya, tarix, etnoqrafiya, linqvistika, siyasətşünaslıq, məntiq və b. elm sahələrinin qaribə sintezinə aid olduğuna görə, bu söhbətimizdə onu vermək mümkün olmadı: ən azı ona görə ki, bizə ayrılan qəzet məkanı sonsuz deyil, müəyyən sərhədlərlə məhdudlaşır...

– Sizcə, çağdaş ədəbiyyatın qarşısında hansı global problem durur.

– ...Nəinki ədəbiyyatın, həm də dünyanın – bəşəriyyətin qarşısında çox mühüm bir vəzifə durur: qloballaşma və dünyanın birləşməsi...

– Ögər yazıçı olmasaydınız...

– ...Mümkün deyil. Yazı ilə məşğul olmaq göylərdən gələn əmrdir. Mənsə o göstərişi yerinə yetirirəm – insanlara ali həqiqətin sirlərini çatdırıram...

Söhbətləşdi: *Aydın Xan*

P.S. *Ədibin arxivində tapılmış “Kor quyu” adlı kiçik hekayəsi, əslində, bu yarımçıq “esse-söhbət”in məntiqi davamı kimi də qəbul oluna bilər.*

“KOR QUYU”

(*esse-hekayə*)

Gənclik illəri ilə qocalıq arasında bir quyu var. Özlüyümdə, o quyunu mən “yaddaş quyusu” adlandırmışam. Dərinliyi, dairə ölçüsü, çamırı, daşı, qumu, gili – nəyi varsa, hamısı gözümün qarşısındadır. Çünki gəncliyimin iti gözlərinin tanış olmayan hər bir şey üzərində dirənən gözləri ilə qocalığımın yarıörtülü gözləri anlaşılmaz bir vəhdətə qovuşub, hər bir tanış şeyə hələ də tanış olmayan şey kimi baxır, hər şeyi elə bil ilk dəfə görüb, öyrənməyə, dərk etməyə çalışıram. Tək mənəmmi belə olan – quyuya baxan? Yox, əlbəttə. Hamı baxır. Əmma, mənə görə, yer üzündə nə qədər insan (qocası) varsa, hərəsi bir cür baxır, hərəsi bir cür görür. Mənim quyum da,

şübhəsiz, tək özümünküdür. Qazax rayonunun Muğanlı kəndində dörd dövrəsi küllüyə, zibilliyə döndərilmiş “kor quyu”. Yəni susuz quyu. Əmma mənim “kor quyu”mun lap dibində işıldayan azacıq çamuru, daşı, qumu, gili də vardı.

Günlərin birində gözlərimi göyün üzündə dəvəyə oxşayan bir parça buluda dikib asta-asta harayasa gedəndə birdən ayağımın biri, dalınca da o birisi boşluğa getdi. “Kor quyu”nun dərinliyi səkkiz metrdir – çatı sallayıb ölçmüşdüm. O səkkiz metr dərinliyə guppultu ilə düşəndə niyə heç bir yerim ağrımadı? Niyə heç tüküm də tərənəməmişdi? Yəni heç qorxu-hürküm də olmadı. Necə deyərlər, Allahdandı? Yoxsa, adi təsadüf idi? Hardan biləsən? Mətləbim həmin bu “hardan biləsən”in üstündədir. Quyunun dibində dizi üstə qalxıb, istər-istəməz yuxarı baxanda həmin dəvəyə oxşayan bulud parçasını gördüm və Dəvə deyilən insanı da yada saldım. Və istər inanın, istər yox, ilk dəfə elə orda başa düşdüm ki, “Allah” deyilənimiz insandır. Gözümü dikdim o buludun o yanlarına, başladım yalvarmağa ki, “qurbanın olum, ay Allah, çıxart məni burdan. Və inanarsınız mı, çıxartdı; gözlərim açılıb, evimizin tavanında hər birisi bir kvadratmetr olan fanar taxtalarının aralarındakı qara cızıqlarda, təzəcə işılदाşib səhərin açıldığını xəbər verən aynalarda – pəncərələrdə gəzdi... Anam böyrümdəki çarpayıda idi. “Noldu, ay bala, niyə diksindim?” Dedim: “Gördüm kor quyuya düşmüşəm. Allaha yalvarıram ki, məni çıxartsın burdan!” Anamın səsi titrədi: “Çıxartdımı?” Dedim: “Çıxartmasaydı, sənin yanında olardım mı indi?” Biri-birimizə qoşulub güldük. “Nə yaxşı vayqadı, a qurbanın olum! Bax, saxla bunu yadında, bil ki, nə vaxt başına pis iş gəlsə, Allah baban çəkib çıxardacaq səni”.

Anamın dediyi düz çıxdı.

Baxıram “kor quyu”ya və dəhşətə gəlirəm ki, yuxuda, vayqada – faciəli rəyada yox, elə ömrüm boyu hey kor quyuya düşürəm, Allahım göydən əlini uzadıb çıxardır məni, əmma sonra yenə quyuya yığılıram. Allahım hey çəkib çıxardır, mən isə hey yığılıram. Niyə? Bilmirəm. Yalnız son vaxtlar mənə elə gəlir ki, bu dünyada gözəgörünməz adamlar var, elə ustubluca, elə rahatca itələyirlər ki, heç yığıldığımı da bilmirəm. Fikirləşirəm ki, deyəsən axı, ömrümün çoxu elə “kor quyu”da keçib. Əlbəttə, soruşmuşam Allahımdan – EySardan ki, nədir bunun səbəbi? Deyir: “O gözə-

görünməz adamlar çoxdurlar Yerdə. Onlardan hər birisi “Allahu Əkbər” deyəndə sən quyuya düşürsən. Mən səni çəkib çıxardıram, deyirəm yeriyəndə heç olmasa bir dəfə arxana bax, o adamlara başa sal ki, “Allahu Əkbər” deyil bu kişi, insanı insana bağlayan Bağdır. Özüm də “tək” – filan deyiləm, “doğub-törəmöz” deyiləm; saysız-hesabsız Bağlarımız var ƏsEyƏrlərdə – Səyyarələrdə. Muğannanı yox, əslində Bağları salırsınız “kor quyu”ya, odur ki, “kor quyu” fantan vurur, dünyamızı su basır”. Dedim: “Mən yazmışam axı bunu”. “Dedi: “Bir də yaz! Beş də yaz! Yüz də yaz! Min də yaz! O vaxta qədər yaz ki, səni “kor quyu”ya itələməkdən əl çəksinlər. Yoxsa, bir də ayılıb görərlər ki, dağlarda oturub, əyinlərinə geyinməyə quru paltar da tapa bilmirlər o “Əkbər”lər! Yaz!!!”

EySarıımızın sözündən çıxmaq mı olar?! Bir də yazmaq istəyəndə nədənsə Nazim Hikmətsayğı, Rəsul Rzasayağı “sərbəst” yazdığım lap köhnə bir nəzmimin ilk sətirlərini xatırladım:

Yer adlı bir quyu var,
Dibində bir Div yatır.
Dabanına şiş basıram,
Oyanmır ki, oyanmır!

Və sairə.

Lap “kor quyu” fantan vurana qədər yazacam. Axırı nə olacaq? Deyilib! Hələ keçən əsrin axırlarında dönə-dönə deyilib ki, oyan, ey Div!

“Ədəbiyyat” qəzeti,
13 iyun 2003-cü il

"BÜTÜN PLANETLƏR ARASINDA YEGANƏ DOĞULUŞ PLANETİ YER KÜRƏSİDİR"

*“Adama ağıl ona görə verilib ki,
əzab və əziyyətdən, iztirabdan xilas
ola bilsin. Deməli, xilas yolu
var – ölüm!”*

Lev Tolstoy

Yazıçı İsa Hüseynov neçə vaxtdır, necə deyərlər təрки-dünyalıq həyatı yaşayır. Deyilənlərə görə, yalnız doğmaları ilə ünsiyyət saxlayır. Ədəbi tariximizin bu görkəmli siması ilə nə vaxtdan bəri görüşməyə cəhd etsəm də alınmırdı. Nəhayət, onunla görüşməyimin baş tutmayacağını yaqınlaşdırıb telefon söhbəti ilə kifayətlənməyi qərara aldım.

Telefon dəstəyinin bu başından onu “Ölümün işığında” rubrikasında dərdləşməyə dəvət etdiyimi bildirəndə, səhhətinin “əl vermədiyini” deyib ilk əvvəl mənə məhəl qoymadı. Beləcə, məni növbəti dəfə ölümün işığından da işıqlı və nurlu olan çöhrəsini görməkdən məhrum etdi. Kim bilir, bəlkə də o, həmin nur içərisində parlaq bir zolağa çevrilib, onun üçün çoxdan doğmalaşan OdağÜz və SafAğ planetində səfər üstə olduğuna, ya da səfərdən qayıtdığına görə, qat-qat fərqli insanlarla – lap elə mənim özümlə yovuşmağa çətinlik çəkirdi. Telefonda bir neçə dəqiqəlik sükutdan sonra onun tez-tez müsafiri olduğu ruhlar səltənətindən gələn qərribə Ün – Muğanna Ünü məni sanki ayıltı və bir anlığa yaddaşımda yuva quran “Məhşər”, “İdeal”, “Peyğəmbərin möhürü”, “GurÜn”ün müəllifi İsa Hüseynovla birlikdə zülmətdə bir hücrəyə çəkildik və beləcə bizlərdən çox-çox fərqli o göy adamı – sinni 70-i adlayan Muğanna ilə aramızda sanki son əsərlərindəki kimi rabitəsiz bir telefon söhbəti başlandı.

– Sizcə, həyat ölümün arasında hansı bağlılıq var?

– Belə qəliz sözləri yığışdır. SafAğ elmi nə qədər genişdirsə, əhatəlidirsə, bir o qədər konkretir. Odər bəşəriyyətinin bizim

planetimizdəki izmlərə heç bir ehtiyacı yoxdur. Planetlərdən təkidlə Ün göndəriblər ki, biz öz uydurma “izmlərimizdən” əl çəkib kainatın SafAğ elmini tədris edək. Bu, tamamilə adi bir həqiqətdir. Bizim bədbəxtliyimiz burasındadır ki, bu həqiqəti qəbul edə bilmirik. Əksinə SafAğ elmi haqqında ən adi xəbərləri söyləməyə imkanı olan alimlərimizi belə müxtəlif vasitələrlə öz xeyirli işlərindən çəkindiririk. Təkrar edirəm ki, bu, bizim planetimizin ən böyük bədbəxtliyidir. Heç kəs dərk etmək istəmir ki, Aşıq Alı adı ilə tanınan məşhur alim Şeyx Əli Eysarın (İ-sanın) Əli olub. Və özü kimi saysız-hesabsız Əlilərin mövcudluğunu, o cümlədən Aşıq Ələsgər adı ilə tanınan Pünhan Əlinin mövcudluğunu da dönə-dönə təsdiq edib. Bəla burasındadır ki, 1920-ci ildən sonra Moskvanın bilavasitə gizlin göstərişləri əsasında bu həqiqətlər gizlədildi. Məhz buna görədir ki, həmin Bağlar Əlilər nəslindən olan Şeyx Əlinin nəvəsi Heydər bəy AtaTürkün geniş miqyaslı fəaliyyətinin əsas məğzini dərk edənlər yoxdur və ya çox azdır. Mən bu qəbildən fikirləri müxtəlif variantlarda çox demişəm və təkrar etmişəm. Bugünkü təkrarımın səbəbi “525-ci qəzet”ə böyük hörmətimdən irəli gəlir... Yoruldum, bu gecə səhərəcən həyatla ölüm arasında əlləşmişəm. Xəstəyəm, məni çox yorma.

– **Ölüm nədir?**

– Ölüm yoxdur. İkinci doğuluş var. SafAğ elmi tədris olunsa, ölümlü insanlar ikinci həyatın nə şəkildə başladığını, həyatın davamını dərk edər.

– **Belə çıxır ki, ölümdən sonrakı həyat yalnız o biri planetlərdə mümkündür?**

– Bütün planetlər arasında yeganə doğuluş planeti Yer kürəsidir. *(Deyəsən, yavaş-yavaş onu “ölümün işığına” çəkə bilmişdim. Amma çox taqətsiz, yorğun adam təsiri bağışlayırdı, tez-tez səhətinin ağırlığından gileylənirdi).*

– **Ruh nədir?**

– İnsanın son nəfəsində onun bədənindən çıxan işıq. O beyninə yığılır və ordan çıxır. SafAğ işıqdı, heç kəs görmür. Onu ancaq mənim kimi bədbəxtlər görür.

– **Dörd dəfə dalbadal infarkt olan Muğanna ürəyinin bu iztirablarına necə dözür? Demək, ölüm bu əzabdan daha dəhşətlidir, deyilmi?**

(Qəfildən hövsələdən çıxır. Hiss olunur ki, ölüm mövzusu onu yorur, üzür, təbdən çıxarır...)

– Bəsdir, cəfəngiyyat danışma. Sənə dedim ki, ölüm yoxdur, yoxdu ölüm. Əl çək məndən! Allah məni öldürsəydi, bəlkə əlinizdən canımı qurtarardım...

– **Bəs bayaq deyirdiniz ki, ölüm yoxdur?**

Sualım cavabsız qalmışdı. Qulaqlarımda dəstəyi asılmış telefonun səsləri mənə ruhlar səltənətinin uğultusunu, göylər aləminin pıçiltısını xatırlatdı. Mənə elə gəldi ki, telefonun dəstəyini asan Muğanna ikinci həyata – ölümsüzlüyün işığına gedir, bəlkə canını bu dünyadakı “ölümün” əlindən ala bilsin.

Cəvahir Səlimqızı,

“525-ci qəzet”,

12 noyabr 1998-ci il

“MƏN ƏDƏBİYYATIMIZDA TAM KAMİLLƏŞMİŞ YAZIÇI GÖRMÜRƏM”

Müsaibimiz Xalq yazıçısı İsa Muğannadır

– İsa müəllim, bu yaxınlarda sizin “İdeal” romanınızın yeni nəşrini oxudum və bir çox dəyişikliklərlə rastlaşdım. Məsələn, siz ilk variantda geniş yer tutan linqvistik izahatları əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar etmişiniz. Bu, hansı zərurətdən irəli gəldi?

– Romanın ilk variantı çap olunanda onu “linqvistika” kitabı kimi qəbul etdilər. Alimlər, yazıçılar qabağımı kəsib etirazlarını bildirdilər ki, bizim OdƏr sözləri lüğətimiz sizinkindən daha zəngindir. Mən də heç nə demir, susurdum. Çünki “İdeal”ı linqvistik əsər kimi yazmamışdım. Həm də birinci variantda OdAğÜz planeti, yəni Yupiter, ƏsƏlMən, yəni Süleyman peyğəmbər, eləcə də OdƏrliklə bağlı romanda bəzi çatışmazlıqlar var idi. Ona görə ikinci variantı yazmalı oldum.

– Siz Azərbaycanın yeni nəsrinin bünövrəsini qoyan yazıçılar nəslinə mənsubsunuz. Milli və dünya ədəbiyyatı nəsrindən kimlərin sizə təsiri olub?

– Mən Moskvada təhsil alanda ən çox oxuduğum yazıçılar Dostoyevski və Tolstoy idi. Sonra Balzakin əsərlərini oxudum. O vaxtlar Balzakin bəzi romanlarını dünya ədəbiyyatının şah əsərləri hesab edirdim; məsələn, “Şaqren dərisi”, “Qorio ata” və sair... Amma sonra gördüm ki, yox, bunlar yaxşı əsərlərdir, di gəl ki, bunlardan da güclü nəsr nümunələri var.

– Sizi Dostoyevski, Tolstoy, yaxud Balzakin əsərlərində ən çox cəlb edən nə idi?

– Məni təkcə onların əsərləri yox, istənilən bir yazıçının əsərində ən çox cəlb edən daxili dramatizmdir. Bu cəhət həmin yazıçılarda çox qabarıq idi. Bundan başqa onların əsərlərində orijinal tiplər və ümumiləşdirmə qabiliyyəti məni heyran edirdi.

– Sizinlə eyni vaxtda və sizdən sonra ədəbiyyata gələn nasirlərdən kimlərin yaradıcılığını qəbul edirsiniz?

– Anarın, Elçinin, Mövlud Süleymanlının...

– **Bəs Afaq Məsud?**

– Afaq əvvəllər öz əsərlərində həyatı çılpaq göstərirdi. Bu cəhətlər mənim xoşuma gəlmirdi. Sonra onun bir povestini oxudum, xoşuma gəldi. Hətta onun haqqında bir məqalə də yazdım. Amma o vaxtlar “Kommunist” çap etmədi. Ümumiyyətlə götürəndə isə mən ədəbiyyatımızda tam kamilləşmiş yazıçı görmürəm.

– **Adlarını çəkdiyiniz bu yazıçılar haqqındakı fikirlərinizi şəxsi ünsiyyət zamanı onların özünə deyirsinizmi?**

– Onlarla mən həmişə çox pərdəli davranmışam. Əvvəlcə “Azərbaycan” jurnalında işlədiyim vaxtlar onların bir çox əsərlərini çap etdirmişəm. Yeri gələndə əyər-əksikliklərini, çatışmazlıqlarını özlərinə deyirdim. Sonra gördüm ki, artıq bir yazıçı kimi formalaşıblar. Bundan sonra daha heç nə demədim. Çünki istədim ki, müstəqil şəkildə öz bildikləri kimi inkişaf etsinlər.

– **İsa müəllim, artıq neçə illərdir ki, öz yaradıcılıq laboratoriyınıza çəkilib demək olar ki, guşənişin həyat tərzi keçirirsiniz. Darıxdırıcı deyilmi?**

– Mən ancaq yazı stolum üçün darıxıram. Xəstəliyim bəzən məni yazı stolundan ayırır. O ki qaldı, kənar hadisələrə, onlardan onsuz da xəbər tuturam. Hər informasiya mənə çatır və qiymətini özlüyümdə verirəm.

– **Gənclikdə yazmaq daha maraqlı idi, yoxsa indi?**

– İndi günümün əksər hissəsi evdə keçir, ona görə əvvəlki illərlə müqayisədə yazmaq mənim üçün daha maraqlıdır. Yazı stolum gənclikdə məni həmişə özünə çəkib. İndi bu cazibə qüvvəsi daha da artıb.

– **Hazırda hansı əsər üzərində işləyirsiniz?**

– “Qəbiristan” adlı romanımı bir neçə il bundan əvvəl tamamladım. Başqa yazdığım romanlar da var. Amma onların əyər-əksiyyəti çoxdur. İnşallah, onların çatışmazlıqlarını düzəldəcəyəm.

– **Dilçi alimlərimizdən Təfiq Hacıyev məqalələrindən birində sizin hekayə janrı ilə müqayisədə romana daha çox müraciətinizə münasibətini bildirərək yazır: “İsa Muğanna nəhəng bir gəmi, roman böyük bir dəniz, hekayə isə kiçik bir çaydır. Ona görə də İsa Muğannanın nəhəngliyi kiçik çaya, yəni hekayəyə sığmır. Məhz bu səbəbdən yazıçı kiçik hekayələr yazmır”. Bu fikrə münasibətiniz?**

– Bu fikirlə razılaşa bilmərəm. Mənim hekayəyə də, povestə də, romana da münasibətim eynidir. Onların arasında fərq qoymuram. Hekayə janrı mənim üçün çox əzizdir. O, beynimdə ildırım kimi çaxır, imkan vermirəm ki, yadımdan çıxsın, həmin anda da yazıram.

– **Dünyada nə ilə fəxr edirsiniz?**

– Kainatda az-çox bələdliyimlə.

– **Nədən qorxursunuz?**

– Pis adamlardan.

– **İlk irihəcmli əsəriniz olan “Bizim qızlar” povesti “Drujba narodov” jurnalında dərc olunanda böyük əks-sədaya səbəb oldu. Hətta Mir Cəfər Bağırovun özü belə plenumlardan birində əsər haqqında mənfə rəyini bildirmiş, sizi işıqlı sovet həyatını düzgün dərk etməməkdə günahlandırmışdı. Amma sonralar bu əsərin üstündən xətt çəkib ondan imtina etdiniz.**

– Mən həmişə əsərdə kəndimizdə şahidi olduğum hadisələri qələmə almışdım. Əsəri yazanda on doqquz yaşım vardı. Hələ bədii ədəbiyyat haqqında təsəvvürüm dayaz idi. Elə bilirdim ki, yaxşı bir şey yazmışam, sevinirdim ki, yaza bilirəm. Əsərdən imtina etməyim sonralar oldu. Çünki gördüm ki, bəsit bir şeydir. “Bizim qızlar” mənim ilk imtina etdiyim əsərimdir. Sonralar “Dan ulduzu”, “Doğma və yad adamlar”, “Yanar ürək” və başqa əsərlərimdən də imtina etdim.

– **Əgər əsərlərinizdən birini seçmək şərt ilə başqa bir planetə getmək təklifi alsaydınız hansını özünüzlə götürərdiniz?**

– Birini yox, iksini seçərdim “İdeal”ı və “Məhşər”i.

– **Deyilənlərə görə, “Məhşər” romanı əsasında ekranlaşdırılan “Nəsimi” filminin çəkilişləri zamanı dekorasiyalar çəkiliş meydançasından oğurlanıb.**

– Şahla Nəsimini görüş səhnəsini çəkməli idik. Səhnə Şirvanşah İbrahimin sarayında çəkilməliydi. Bunun üçün karton materiallı kərpiclərdən möhtəşəm bir saray düzəltmişdik. Bu iş çox baha, eyni zamanda, əziyyətlə başa gəlmişdi. Səhəri çəkiliş meydançasına gələndə gördük ki, saraydan əsər-ələmət yoxdu. Bu minvalla sarayı üç dəfə bərpa etdik və gizli düşmənlərimiz onu üç dəfə uçurtdular. Axırda onların kimliyi məlum oldu. Moskvada

onları həbs etdilər. Amma ikisi yazıçı qismindən olduğu üçün buraxdılar. Üçüncü adam laboratoriya müdiri idi. Sarayı uçurtma qda məqsədləri bizə mane olmaq idi. Filmin ssenarisi yaxşı yazılmışdı, güclü rejissoru, istedadlı aktyor truppası var idi. Ona görə istəmərdilər ki, film araya-ərsəyə gəlsin. Az qala istədiklərinə nail olmuşdular. Rejissor Həsən Seyidbəyli məni çağıraraq dedi ki, qağa, filmi çəkmək mümkün olmayacaq. İşin alınmaması məni çox məyus etmişdi. Hadisənin üstündən bir qədər keçmişdi. Evdə pəncərənin qabağında durub şəhərə tamaşa edirdim. Birdən ağıma gəldi ki, İçərişəhərdə qədim tikililər çoxdur. Biz filmi niyə həqiqi sarayda çəkməyəək? Zəng vurub bunu Seyidbəyliyə xəbər verdim. Kişi sevindiyyindən özünə yer tapa bilmirdi. Beləliklə, filmin çəkilişi baş tutdu.

– **Yazıçı xoşbəxtliyini nədə görürsünüz?**

– Yazıçı ancaq yazanda xoşbəxt olur. Elə ki, yazdı, dərc etdirdi, “gözü” boşaldı, olur bədbəxt adam. Yazıçıya qalan yazdığı anda aldığı mənəvi zövqdür. Özünü və dünyanı dərk edən, nəyə qulluq etdiyini bilən yazıçı xoşbəxt adamdır.

– **Bu xoşbəxtliyi dar mənada, yəni yazıcının aldığı orden və medallar, maddi həyat səviyyəsi, tutduğu vəzifə baxımından götürsək, necə?**

– Həqiqi yazıçını bunlar maraqlandırmır. Heydər Əliyevin “İstiqlal” ordeni ilə təltif etdiyi ilk yazıçı mənəm. Onda mən Ağstafada xəstə yatırdım, təqdimata gələ bilmədim. Ona görə ordeni bir qədər sonra – 1998-ci ildə Bəxtiyar Vahabzadə ilə birlikdə aldım. Ümumən, Heydər Əliyev mənim qayğıma həmişə qalib.

– **Məncə, Heydər Əliyev sizin təmsalınızda özünün ədəbiyyatdakı analogunu görürdü.**

– Elədir. O gün Firuzə xanım (yazıcının ömür-gün yoldaşı – *red.*) arxivi axtarırdı. Heydər vaxtilə mənə bağışladığı kitab əlinə keçdi. O, kitabın üstündə mənə elə sənə dediyin sözləri yazmışdı. Oxuyanda gözlərim yaşardı. O, olmasaydı, əllinci illərdə məni həbs edərdilər. Evə tez-tez zəng vurub məni şantaj edir, sənə filan yerdə gözləyəcəyik, gələrsən deyirdilər.

– **Gedirdiniz?**

– Gedirdim. Hər tərəfi bağlı maşına oturdub aparırdılar KQB-yə. Heydər KQB-yə başçılıq edəndə evimizə zəng vurub mənə

dedi ki, səninlə birlikdə Ayna Sultanova haqqında ssenari yazmaq istəyirəm. Dedim ki, fikirləşərəm. Səhərisi isə “yox” cavabı verdim. Üstündən bir həftə keçmədi ki, onu Mərkəzi Komitənin 1-ci katibi seçdilər. Firuzə xanım dedi ki, İsa, işin çətin olacaq. Amma “yox” cavabımdan o nəinki inciməmişdi, hətta, deyəsən, xoşuna gəlmişdi. Bütün filmlərim Elmlər Akademiyasında, Mərkəzi Komitədə müzakirəyə qoyulur, bir qayda olaraq tənqid olunurdu. Bu zaman ən güclü müdafiəçim Heydər Əliyev olurdu.

– **Bəs söz adamları arasında necə, müdafiəçiniz yoxuydumu?**

– “Doğma və yad adamlar” povestim Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda müzakirə olunurdu. Bir nəfər şair məni partiyanın mövqeyindən kəskin tənqid etdi. Ona dedim ki, sən povestin necə başlayıb, necə qurtardığını, əsərin əsas qəhrəmanının adını deyə bilərsənmi? O bunu məndən gözləmədi, suala cavab verə bilmədi. Kəkələyib dedi ki, mən oxumamışam, amma kommunist yoldaşlarım oxuyub. Ayağa durub: “Mən belə iclasda oturmaram!” – dedim və qapını çırpıb bayıra çıxdım. Foyedə papiros çəkirdim. Birdən kimsə arxadan mənə yanaşdı boynumdan öpdü. Dönüb baxdım ki, Mehdi Hüseynidir. Dedi ki, mən səni həmişə belə cəsarətli görmək istəyirəm. Gözəl insan idi Mehdi.

– **Ədəbiyyata yeni gələn gənclərə nəyi məsləhət görürdünüz?**

– Geniş düşüncəyə, kainatı dərk etməyə meyl etsinlər. Xırda mövzulardan əl çəksinlər. Əgər kamilləşsələr, yetişsələr, onsuz da əl çəkəcəklər. Elə əsərlər yazsınlar ki, onun əsasında hər gün qarşılaşdıqları, gördükləri hadisələr dursun. Amma bu gündəlik hadisənin arxasındakı qloballığı göstərməyi bacarsınlar.

Söhbətləşdi: **Cavid Zeynallı,**

“Tac” qəzeti,

19–26 noyabr 2005–ci il

SİRLİ ADAM

“Üzümü balısa sıxıb ağladığım çox olub”.
Muğanna

O özünü elə bu cür də adlandırır – “sirlil adam”. Və özü haqqında sadəcə belə deyir: “Mənim içimi heç kim açma bilməz”.

Mənzilində qonaq olduğum bir saat ərzində çoxumuzun İsa Hüseynov kimi tanıdığı, hazırda isə Muğanna imzası ilə tanınan görkəmli nasirlə söhbət zamanı öz-özlüyümdə bu sözlərin doğruluğunun şahidi oldum. Muğanna sözün əsl mənasında açılmayan sirlil bir dərya idi...

Onun indiyə qədər 4 adı olub-Şolloy, Əfəndi, İsa, Muğanna. Doğulduğu gündən qeyri-adiliyi ilə seçilib. Öz böyük fəhmi və dərrakəsi ilə seçilən kiçik Şollay mal-qaranın naxırdan qayıtdığı vaxt, yəni qaş qaralan zamanı təkbaşına meşəyə gedərdi. Həmin illərin xoş xatirəsi yazıçının yaddaşından belə süzülür:

“Bizim ev kəndin yuxarı tərəfində, meşənin kənarında idi. Meşənin içində mənim çox sevdiyim yer – palıdlığım vardı. Qollu-budaqlı 7-8 böyük palıd ağacının altı həmişə quru çilinglə dolu olardı. Mən onları toplayıb bircə kibril çöpü ilə yandırardım. Köz düşəndə isə özümlə götürdüyüm çörəyin arxasına çöp taxıb qızdırardım. Sonra dəftər vərəqini açıb bir dilim motal pendirini çörəyin arasına qoyub yeyərdim. Sonra kəndə gedən cıgırların birini tutub evə sarı yollanardım. Bu zaman ətrafda cüt-cüt canavar gözləri parlayardı. O vaxtlar meşə əsl cəngəllik idi. Heç qorxum yox idi. Kibril bircə dəfə çəkib yandıran kimi vahiməyə düşən canavarlar hərəsi özünü bir tərəfə çırpıb aradan çıxardılar. Böyüdükcə sonradan məni Əfəndi İsa çağırmağa başladılar”.

Həyatı qəribəliklə dolu olan bu qələm sahibi həmişə öndə gedən yazıçılarımızdan olub. Hər zaman nəbzini tutan, tarixi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığına böyük önəm verən İsa

müəllimin yazdığı hər bir əsər qələmi ilə deyil, ürəyinin qanı ilə yazılıb. Onun yaradıcılığı bir-birilə sıx tellərlə bağlı bir silsilədir.

Yazıcının fəhmini, yaradıcılıq ideyasının mahiyyətini dərk etmək üçün onun “Məhşər”, “İdeal” romanlarından başlamış son dövrlərə qədər yazdığı əsərləri dərinədən, həm də dəfələrlə oxumaq lazımdır.

Yazıçı yaradıcılığından, onu narahat edən məsələlərdən, qədim Odər xalqı və dili haqqında aramla, bəzən isə coşaraq danışırdı: **“Yer üzündə vahid ədalət səltənəti qurulmalıdır. Onu parçalamaq olmaz. Çünki, parçalansa, onu yenidən qurmaq üçün insanın fəhmi çatmaz və planetin axırı çatar. Nizami öz şerində rəməzlə belə bildirib: “Bir vaxt gələcək, yer dəli olacaq və öz kəmərinə qıracaq”.**

75 yaşının tamamında gələcəkdə nəzərdə tutduğu işlərin bəhrəsini görmək arzusundadır: **“İnsana təsir etmək olar, ancaq təzyiq etməksə olmaz. İnsan öldürəndə onda kin əmələ gəlir, bununla da daxili aləmi pozulur və əbədiyyətini itirir”.**

Muğanna Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi məşhur nəsr əsərləri ilə yanaşı, hər birimizin dəfələrlə sevə-sevə seyr etdiyi “Nəsimi”, “Nizami”, “Nəriman Nərimanov”, “Tütək səsi” və sair filmlərin ssenari müəllifi kimi də tanınır.

Yazıçı qanlı-qadalı müharibə illərində arxa cəbhədəki insanların psixologiyasını açan “Tütək səsi” filminin yaranma ideyası haqqında belə dedi: **“Mən eynilə həmin mühitdə yaşamış, o dövrün ağır yükünü qəlbimdə gəzdirmiş bir adamam. Çiyimdə o qədər çuval daşmışdım ki, çiynim şişkinləşib bərkimişdi. Hər gün atamın yoxluğu, anamın əzablarını yaşayırdım. Bu mövzu illər uzununu mənim içimdə gəzirdi və Moskvadan qayıtdığından sonra böyük ürək yangısı ilə “Tütək səsi”ni yazmağa başladım”.**

Muğanna “Nəsimi” filminin yaranma tarixçəsi haqqında da çox maraqlı məqamlara toxundu:

“Moskvada Ədəbiyyat İnstitutunda oxuyanda Həsən Seyidbəyli ilə bir yerdə qalırdıq. O, həmişə pilləkənləri qalxanda Nəsiminin məşhur “Məndən sığar iki cahan” şerini bərkdən oxuyardı. Bir dəfə ona qayıdıb dedim ki, sən məgər başqa şeir bilmirsən? O da cavabında yerdə başqasını oxumaq olar? Beləliklə də, Nəsimini yazmaq qərarına gəldim. Bakıya qayıdanda Əli Fəhmi, Mikayıl Rzaquluzadə və digər adamlarla

əlaqə qurub Nəsimi haqqında məlumat toplamağa başladım. O vaxtlar Yəhya Seyidovun həyat yoldaşı Məhbubə xanım akademiyanın kitabxana müdiri işləyirdi. O, hər gün kitabxananın gizli qapısının açarını bir saatlıq mənə verərdi. Mən burada Nəsimi haqqında daha nələri öyrənmədim. İndi də, gəl, bütün bunlardan sonra Nəsimini yazma. Sonra Həsən müəllimə dedim ki, mən Nəsimini görürəm, rəssam olmasam da, onun şəklini çəkə bilərəm. Çəkiliş üçün altı ay vaxt verilmişdi. Biz isə filmi 4 aya çəkdik. O qədər bişmişdim ki, hərdən Həsən Bakıya qayıdanda filmin çəkilişini mənə tapşırırdı”.

“Nizami” filminin ssenarisi Moskvada kolleqa üzvləri tərəfindən çox çətinliklə qəbul olunduqdan sonra Bakıda bu məsələ böyük qalmaqal törətdi: **“Akademiya iclas çağırıldı. Hamı əleyhinə danışırdı. Akademiyanın sədri Həsən Abdullayev isə sonda üzünü mənə tutub bərkdən dedi: “Sən nə özündən müştəbeh adamsan, məgər Nizamini çəkmək olar? Sən bizi güllələtmək istəyirsən? Gəl, biz səni iki illiyə xaricə göndərək. Başqa təəssüatları da toplayıb, yeni ssenari yazarsan.”** Bu vaxt yuxarıdan mənə vəhy gəldi və həmin sözləri eynilə təkrarladım: **“Öldürmək üçün məni xaricə göndərmək lazım deyil, mən elə burada da ölə bilərəm...”** Onu da deyim ki, iclasın gedişini möhtərəm Heydər Əliyev də radioqurğu vasitəsilə dinləyirdi. Sözümlün bu yerində iclas dayandırıldı. Və sonra bildirildi ki, filmi çəkmək üçün mənə imkan verilir. Amma nə şiş yansın, nə kabab. Biz isə şişi yandırayandıra eybəcər bir şey ortalığa çıxardıq. İndiyə qədər filmdən razı deyiləm. Sonradan onu montaj etmək istəsən də Eldar Quliyev qoymadı”.

Sonra Muğanna keçirdiyi ağır günlərindən, ona olan haqsız təzyiqlərdən təfsilatı ilə danışdı. Və özünün müdafiəçisi olan ölkə prezidenti H.Əliyevə minnətdarlığını çatdırmağı xahiş etdi: **“Mənim yetişməyimdə böyük rolunu oynayan möhtərəm prezident Heydər bəy AtaTürkə uzun ömür, can sağlığı arzulayıram...”**

Muğannanın çəkdiyi zillətlər isə zaman-zaman ürəyində toplanaraq iki infarkta qədər gətirib çıxarıb. Lakin göydə Allah, yerdə sə qayğıkeş həyat yoldaşı Firuzə xanımın gərgin əməyi sayəsində ayaqda qala bilib.

Firuzə xanımla xalaqızı-xalaoğludurlar. İsa müəllim öz sevgisinin birinci dəfə izhar olma tarixçəsini belə xatırlayır: **“Bir gün eşitdim ki, Firuzəni istəyən var. Yumruğumu qeyzlə stola çırpıb: “Mən razılıq vermirəm!” – deyə qışqırdım. Bu vaxt ətrafa elə qaqqıltı düşdü ki... Elə o vaxtdan da qohumlarım hər şeyi başa düşdülər. 1950-ci ildə ailə həyatı qurduq. Sevinc adlı qızım və bir nəvəm var”**.

İxtisasca həkim olan Firuzə xanım isə yarım əsrdən çox ömür-gün yoldaşı olmuş Muğanna haqqında bunları dedi: **“Mən hələ İsa kimi mülayim, mehriban adam görməmişəm. Ömrüm boyu yaradıcılıq işlərində ona kömək olmuşam. Hələ indiyə qədər bir günüm də boş keçməyib...”**

Muğannanın yaradıcılıq məkanı isə həmişə mətbəx olub: **“İnfarkt keçirənəcən gecələr yatmayıb işləyirdim. Çünki informasiyalar çox zaman mənə gecələr ötürülür. Həmişə yazı yazanda gərək yanımda çaynıq mızıldasın. Çayım əskik olmasın...”**

Dostları haqqında xəbər aldı. Xəfifcə gülümsədi: **“İndi dost var?”** Bir müddət xəyala daldıqdan sonra isə yenidən dilləndi: **“Dost Mehdi Hüseyn, Əli Məsud, İsmayıl Şıxlı idi. Bir də görürdün, Mehdi gecə saat 3-də zəng edib deyirdi ki, əmiqızını, yəni həyat yoldaşını da götür, gəl bizə, təzə əsərimi sizə oxuyacam...”**

Danışdıqca kövrəlib doluxsunurdu: **“Üzümü balışa sıxıb ağladığım çox olub. Hər dəfə də balışın o biri üzünü çevirirəm ki, Firuzə görməsin.”** Amma bu yaşa qədər heç kim Muğannanın ağladığını görməmişdi. Təkcə, Firuzə xanımın qardaşı, tanınmış ədib Davud Nəsibin qəfil vəfat etdiyi günə qədər. Muğanna D.Nəsib haqqında danışarkən kövrəldi: **“Heyf ondan, çox istedadlı oğlan idi”**. Sonra isə yazı otağına keçib, qara palıddan hazırlanmış sazı döşünə sıxdı. Ürəyinin ağrısı ilə əvvəlcə **“Divanı”**, sonra isə **“Qaraçı”** havasını çaldı.

Sadiq Zamanoğlu,

“Həftə içi” qəzeti,
14-16 iyun 2003-cü il

DOST FİKİRLƏRİ

İSA HÜSEYNOV – 60

Hörmətli qələm dostumuz İsa Mustafa oğlu!

Anadan olmağımızın 60 illiyi münasibətilə Sizi ürəkdən təbrik edirik!

Siz ədəbi fəaliyyətə 1949-cu ildə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında çap etdirdiyiniz “Anadil ötən yerdə” hekayəsi ilə başlamısınız. O vaxtdan ötən qırx ilə yaxın müddətdə Siz yorulmadan qələm çalmış, Azərbaycan nəsrinin gözəl nümunələrini yaratmışınız. 60-cı illərin əvvəllərində çap olunmuş “Yanar ürək” əsəriniz roman janrına yeni münasibətin ilk uğurlu bəhrələrindən sayılır.

Müxtəlif illərdə oxuculara təqdim etdiyimiz “Teleqram”, “Tütək səsi”, “Kollu Koxa”, “Ömrümdə izlər” “Saz” “Məhşər” və s. kitablarınız, təsadüfi deyil ki, böyük maraqla qarşılanmış və sevilmişdir.

“İdeal” adlandırdığınız son romanın ətrafında yaranan müxtəlif mülahizələr psixoloji məqamlar üstündə qurulan bu əsərin mürəkkəb bədii məziyyətlərə malik olduğunu sübut edir.

Əziz qələm dostumuz!

Sizin ədəbi fəaliyyətiniz Azərbaycan kino sənətinin inkişafı ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Ssenariləriniz əsasında çəkilmiş “26 Bakı komissarı”, “Nəsimi”, “Ulduzlar sönmür”, “Tütək səsi” və s. filmlərin uğurlu ekran həyatı qazanmasında Sizin də xidmətləriniz çoxdur. Siz, eyni zamanda, uzun müddətdir bir təşkilatçı kimi də bu sahədə çalışır, hal-hazırda Azərbaycan SSR Dövlət Kinematografiya Komitəsində baş redaktorsunuz.

Əsərləriniz SSRİ xalqları dillərinə tərcümə olunmuş, habelə bir çox xarici ölkələrdə nəşr edilmişdir.

Ədəbi və ictimai fəaliyyətiniz layiqincə qiymətləndirilmişdir. Siz “Şərəf nişanı”, Qırmızı Əmək Bayrağı ordenləri və medallarla təltif edilmiş, Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi fəxri adına layiq görülmüsünüz.

Əziz qələm dostumuz!

60 illik yubileyiniz münasibətilə Sizi bir daha təbrik edir, möhkəm cansağlığı, yaradıcılığınızda yeni-yeni uğurlar arzulayırıq.

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyəti

“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti,

17 iyun 1988-ci il

İSA HÜSEYNOV – 70

Hörmətli qələm dostumuz İsa Hüseynov (Muğanna)!

Sizi – Azərbaycanın görkəmli xalq yazıçısını anadan olmanızın 70 illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirik.

Siz ədəbi yaradıcılığa 1949-cu ildə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında çıxan “Anadil ötən yerdə” hekayəsi ilə başlamısınız. O vaxtdan keçən 50 ildə siz Azərbaycan nəsrinin gözəl nümunələrini yaratmışınız. Müxtəlif illərdə oxuculara təqdim etdiyiniz “Dan ulduzu”, “Teleqram”, “Yanar ürək”, “Tütək səsi”, “Saz”, “Kollu Koxa”, “Məşhər”, “İdeal” və s kitablarınız həmişə böyük maraqla qarşılanaraq sevilmiş, təkrar-təkrar nəşr olunmuşdur. Əsərləriniz bir sıra dillərə tərcümə edilmiş, müxtəlif xarici ölkələrdə nəşr olunmuşdur. Siz əsl yanar ürək sahibi olan bir sənətkar kimi tariximizin şərəfli, mürəkkəb, dolanbac yollarını, müasir insanın psixoloji aləmini ustalıqla işıqlandırmısınız. Ssenariləriniz əsasında çəkilmiş “Ulduzlar sönmür”, “Nəsimi”, “Tütək səsi”, “Nizami” kimi filmlər Milli kinomuzun ən gözəl nümunələrindəndir.

Əmək fəaliyyətinə M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirdikdən sonra Azərənəşrdə ədəbiyyat şöbəsində redaktor kimi başlamısınız (1952–54). Sonrakı illərdə “Literaturny Azerbaydjan” jurnalı redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri (1960–64), C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında baş redaktor (1964–68) və digər vəzifələrdə çalışmış, kinostudiyanın ssenari kollegiyasının üzvü olmusunuz (1974–79). 1991-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Ağsaqqallar Şurasının üzvüsünüz.

Əziz qələm dostumuz!

Sizi 70 illik yubileyiniz münasibətilə bir daha ürəkdən təbrik edir, möhkəm cansağlığı, yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıyıq.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi,

“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti,

12 iyun 1998-ci il

MUĞANNA (İSA HÜSEYNOV) – 75

Hörmətli İsa müəllim!

Sizi – görkəmli yazıcımızı 75 yaşınızın tamam olması münasibətilə təbrik edirik.

Siz bədii yaradıcılığa ötən əsrin qırxıncı illərində başlamısınız. Elə ilk əsərləriniz ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş, oxucuların böyük marağına səbəb olmuşdu. 1953-cü ildə “Bizim qızlar” adlı ilk kitabınız işıq üzü görmüşdür. Daha sonra “Dan ulduzu”, “Yanar ürək”, “Doğma və yad adamlar” kitablarınız nəşr edilmişdi. Buraya daxil olan əsərlər sonralar ədəbiyyat tariximizdə 60-cı illər ədəbiyyatı adlandırılacaq keyfiyyətə yeni mərhələnin ilk bədii nümunələrindəndir. Yeni nəsrin problematikası, qəhrəman konsepsiyası məhz sizin roman və povestlərinizdə özünü büruzə verir. Həyatdakı bütün ziddiyyətlər, bütün kəskinliyi ilə təsvir olunur, cəmiyyətin sosial bəlaları realist boyalarla qələmə aldığından, inandırıcı alınır. “Teleqram”, “Tütək səsi”, “Kollu Koxa”, “Ömürdən izlər”, “Saz”, “Məhşər”, “İdeal” kitablarınız müxtəlif vaxtlarda çapdan çıxmış və əsl ədəbi hadisə kimi qarşılanmışdır.

Siz Moskvada M.Qorki adına ədəbiyyat institutunu bitirdikdən sonra “Azərnəşr”də ədəbiyyat şöbəsinin redaktoru kimi əmək fəaliyyətinə başlamısınız. Sonralar “Literaturnıy Azerbaydjan” jurnalında, “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında, Kinomatoqrafiya komitəsində çalışmışınız.

Ədəbiyyatımız qarşısındakı xidmətləriniz yüksək qiymətləndirilmiş, sizə Azərbaycanın xalq yazıçısı kimi yüksək fəxri ad verilmişdir.

Hörmətli İsa Müəllim, sizi bir daha yubileyiniz münasibətilə ürəkdən təbrik edir, sizə uzun ömür, can sağlığı, yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi,

“Ədəbiyyat qəzeti”,

13 iyun 2005-ci il

İSA MUĞANNA (Hüseynov) – 80

Hörmətli İsa müəllim!

Sizi – görkəmli sənətkarımızı, Azərbaycanın xalq yazıçısını 80 yaşınızın tamam olması münasibətilə ürəkdən təbrik edirik.

Siz bədii yaradıcılığa ötən əsrin qırxıncı illərində başlamısınız. Elə ilk əsərləriniz ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş, oxucuların böyük marağına səbəb olmuşdur. 1953-cü ildə “Bizim qızlar” adlı ilk kitabımız işıq üzü görmüşdür. Daha sonra “Dan ulduzu”, “Yanar ürək”, “Doğma və yad adamlar” adlı kitablarınız nəşr edilmişdir. Buraya daxil olan əsərlər sonralar ədəbiyyat tariximizdə 60-cı illər ədəbiyyatı adlandırılacaq keyfiyyətə yeni mərhələnin ilk bədii nümunələrindəndir. Yeni nəsil problematikası, qəhrəman konsepsiyası məhz sizin roman və povestlərinizdə özünü büruzə verir. Əsərlərinizdə həyatdakı ziddiyyətlər bütün kəskinliyi ilə təsvir olunur, cəmiyyətin sosial bəlaları realist boyalarla əksini tapır. “Teleqram”, “Tütək səsi”, “Kollu Koxa”, “Ömürdən izlər”, “Saz”, “Məhşər”, “İdeal” kitablarınız müxtəlif vaxtlarda çapdan çıxmış və əsl ədəbi hadisə kimi qarşılanmışdır.

Milli kinomuzun inkişafında da diqqətəlayiq xidmətləriniz var. Ssenariləriniz əsasında çəkilmiş “Nəsimi”, “Nizami”, “Ulduzlar sönmür”, “Tütək səsi” filmləri kinematografiyamızın şərəfli salnaməsinə daxil olmuşdur.

Siz Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirdikdən sonra Azərnəşrdə ədəbiyyat şöbəsinin redaktoru kimi əmək fəaliyyətinə başlamısınız. Sonralar “Literaturnı Azərbaycan” jurnalında, “Azərbaycanfilm” Kinostudiyasında çalışmışınız.

Ədəbiyyat qarşısındakı xidmətləriniz yüksək qiymətləndirilmiş – Azərbaycanın xalq yazıçısı, əməkdar incəsənət xadimi kimi yüksək fəxri adlara layiq görülmüş, “İstiqlal” ordeniylə təltif olumursunuz. Prezident təqaüdüçüsünüz.

Hörmətli İsa müəllim!

Sizi bir daha 80 illik yubileyiniz münasibətilə ürəkdən təbrik edir, sizə uzun ömür, cansağlığı, yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

..Azərbaycan Yazıçılar Birliyi,

“Ədəbiyyat qəzeti”,

6 iyun 2008-ci il

TELEQRAM

Bakı 95, Xaqani küçəsi 25. Yazıcılar İttifaqı. İsa Hüseynova!

Əziz İsa! Sən torpağın, xalqın elə sənətkar oğlusan ki səni əkinçi, səpinçi, biçinçi ilə müqayisə eləmək olar. Qələmin daha da bərəkətli olsun, səni qəlbən təbrik edirəm.

Məmməd Araz

XALQ YAZIÇISI İSA HÜSEYNOVA

Əzizim İsa! Səni, çağdaş nəsrimizin ən görkəmli yaradıcılarından birini – 70 illiyin münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Ədəbiyyatşünaslığımızda “60-cılar nəslı” artıq qəbul olunmuş bir anlayışdır. Mən də yazılarımda dönə-dönə bu ifadəni işlətmışəm. Ancaq mənə elə gəlir ki, həmin ifadə bir qədər dəqiqləşdirilməlidir. Söhbət müasir ədəbiyyatımızın mahiyyətə yeniləşməsindən gedirsə “60-cılara nəslı” yox, “60-cı illər ədəbiyyatı” deyimləri daha dürüstdür. Çünki 50-ci illərin ikinci yarısı və 60-cı illərdə şerimizdə, nəsrimizdə, dramaturgiyamızda, tənqidimizdə yeni ruh, yeni üslub, həyata, cəmiyyətə yeni baxış bucağı, gerçək insan taleləri və xarakterləri gətirmiş əhli-qələmlərin əsas qismi yeni ədəbi nəslin nümayəndələri idisə, bir qism də ədəbiyyata daha əvvəl gəlmiş, amma yaradıcılıqları məhz elə 50-60-cı illərdə yeni keyfiyyət kəsb etmiş təcrübəli sənətkarlar idi. Nəsrimizdə belə sənətkarların ən qabaqcıl nümayəndəsi sən idin, İsa. Biz, 60-cı illərdə ilk yazılarını çap etdirən gənclər dahi Mirzə Cəlili sələfimiz, ustadımız, mənəvi babamız kimi qavraydıqsa, səni böyük qardaşımız kimi qəbul edir, həyatın ağrı-acılarını, cəmiyyətin ziddiyyətlərini, dolğun insan obrazlarının bütün mürəkkəbliyini istedadla və hünərlə qələmə alan müasirimiz kimi qiymətləndirirdik.

Əsl ədəbiyyat “kəndi”, “şəhəri” yoxdur, amma hər halda yalnız məkan və mövzu etibarilə deyil, ruhu, dünyaduyumu və dünyabaxışı cəhətcə də kənd həyatına, kənd məişətinə bağlı nəsr, poeziya örnəkləri var. Məhz bu baxımdan guya ki, kənd həyatını təsvir edən uydurma yazılardan sonra sənün povestlərinin saf havasıyla ciyər dolusu nəfs alır, Azərbaycan kəndini, özəlliklə müharibə dövrünün kənd həyatını bütün acı gerçəkliyiylə duyurduq. Mənimçün o vaxt “Saz”, “Tütək səsi”, “Teleqram”, “Kabus” ədəbiyyatımızın həmişəyaşar, daimadiri klassik nümunələri olub və bu gün də belədir. Bu povestlər haqqında “Nəsrin fəzası” adlı yazımda geniş bəhs etdiyimçün burda təkrara ehtiyac görmürəm.

“Nəsrin fəzası” 1981-1982-ci illərdə yazılıb. Bu yazının qələmə alındığı vaxtdan keçən on beş ildə tarix səninin yaradıcılığının estetik dəyərini, xalqımızın milli şüurunun inkişafında, mənəvi təkamülündə necə əhəmiyyətli yer tutduğunu təsdiqlədi. O dövrün ədəbi həyatından sənini tənqid edən yazılar, sənə olan hücumlar deyil, səninin namuslu əsərlərin qaldı.

Yadımdadırsa sovet rejiminin nisbətən yumşalmış olsa da, yetərincə sərt dövründə böyük bir iclasda Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi V.Axundov sənini tənqid etmişdi. V.Axundov ədəbiyyatı çox yaxşı bilən, yüksək bədii zövq sahibi, ziyalı bir insan idi. Amma tutduğu vəzifəyə görə və yəqin ki, ədəbi dağların çatdırdıqları sayıq “xəbərdarlıqlara” görə “ideoloji sapıntılara” münasibətini bildirmək məcburiyyətində idi. Bu tənqid bizləri – İsa Hüseynovu həqiqi yazıçı örnəyi kimi qəbul edən gəncləri xeyli məyus etmişdi. Fasilə zamanı mən hissələrimi həmin iclasda iştirak edən atamla bölüşdüm. Fasilədən sonra çıxışında atam İsa Hüseynovu müdafiə etdi və iclasdan sonra mənə: “Day nə istəyirsən? – dedi, – səninin İsanı qoruduq”.

Bu epizodda mən haqqında söhbət gedən hər üç şəxsin müsbət keyfiyyətlərini görürəm: Partiya rəhbərinin çıxışından sonra onun rəyinə müxalif fikir söyləyən Rəsul Rzanın cəsarətini, bu çıxışa Partiya funksioneri kimi deyil, əsl ziyalı kimi münasibət göstərən Vəli Axundovun mədəniyyətini, hər cür tənqidlərə baxmayaraq əsərlərini istədiyi, düşündüyü, duyduğu kimi yazan İsa Hüseynovun dəyanətini.

Əzizim İsa! O da yadımdadır ki, “Azərbaycan” jurnalında nəsr şöbəsinin müdiri işlədiyi zaman mənə ilk hekayələrim Baş redaktor – hörmətli Əbülhəsən müəllimə müsbət rəylə sən və Yusif Səmədoğlu təqdim etdiniz. “Bayram həsrətində” adlı çox kiçik, amma mənə üçün əziz olan ilk kitabımın redaktoru sən olmusan. Yazıçılar İttifaqına üzv olmağım üçün zəmanətləri də mənə sən və Yusif vermişsiniz. Bunları heç vaxt unutmuram.

Çox məmnunam ki, Yazıçılar təşkilatında işləməyə başladığım elə ilk vaxtlardaca sənini çoxdan layiq olduğun Xalq yazıçısı adına təqdim etməklə və səninin bu adı almağına ədəbi ədalət təsdiq olundu.

Bu xoş yubiley günündə sənə – nəsrimizin fədakar cəngəvərinə, yazıçı borcunu, yazıçı məsuliyyətini dərindən dərk edərək

bu yüksək vəzifəni ömür boyu ləyaqətlə daşıyan ustad sənətkarımıza bir daha hörmətimi və rəğbətimi bildirmək istəyirəm. Sənə uzun ömür, cansağlığı diləyirəm, ədəbiyyatımızı yeni-yeni əsərlərinlə zənginləşdirəcəyinə və yaradıcılıq qələbələrini hamımızı hələ çox-çox sevindirəcəyinə inanıram.

Anar,
“Ədəbiyyat qəzeti”,
7 iyun 1998-ci il

SƏNƏTKAR MÖCÜZƏSİ

“Heç olmasa vicdanınızı qoruyun!” – dedilər, – biz də qoruduq”. Bu sözləri İsa Hüseynovun mənə bağışladığı “Saz” kitabının avtoqrafından götürmüşəm. Bu elə-belə deyilmiş sözlər deyil. Bunun tarixi var. Həm də İsa ilə mənim ədəbi taleyimizdə həlledici əhəmiyyəti olan bir tarixi. Bu sözləri bizə Mehdi Hüseyn demişdi. Hər ikimizin ədəbi müəllimi olan Mehdi Hüseyn. “Heç olmasa vicdanınızı qoruyun”. Yəni çalışın ədəbiyyatı, sənəti təsadüfi adamlardan, şöhrət düşkünlərindən, istedadsızlardan, orta səviyyəli, amma iddialı cızmaqaraçılardan qoruyun. Bunlara gücünüz çatmasa, heç olmasa öz vicdanınızı qoruyun. Bu sözləri qulağımızda sırğa elədik, hərə öz bacardığı kimi.

Mehdi Hüseyn İsanın üstündə nanə yarpağı kimi əsirdi. Bunun iki səbəbi vardı. Əvvəla, hiss etmişdi ki, İsa istedadlıdır, ədəbiyyata öteri həvəsin dalına düşüb gəlməmişdir. Onu bu müqəddəs məbədə daxili inam və etiqad gətirmişdir. Məhz buna görə də onu qorumaq, yaradıcılığına düzgün istiqamət vermək lazıdır. Yadımdadır: İsa “Gənclər günü”ndə, ilk dəfə, “Anadil ötən yerdə” hekayəsini oxuyanda Mehdi Hüseyn sevinərək: “Ət yeyən quş dimdiyindən bəlli olar”, – demişdi.

İkinci səbəb o idi ki, İsa Hüseynov əlinə qələm alan gündən tənqidə, hücumlara məruz qalan yazıçılardan olmuşdur. Yaxşı xatırlayıram: İsa Hüseynov ilk iri əsəri olan “Bizim qızlar” povestini yazdı. İndi İsa Hüseynov bu əsərin adını belə çəkmək istəmir. Amma o vaxt bu əsərin üzərində böyük həvəs və eşq ilə işləyirdi. Əsərdəki insanlar, hadisələrin cərəyan etdiyi yerlər İsanın uşaqlıq dünyası ilə bağlı idi. Ona görə də əsərin hər səhifəsində bu pak uşaqlıq aləminin xəff, səmimi, insan qəlbini ehtizaza gətirən nəfəsini duyursan. Yazıçının real müşahidələri, uşaqlıq yoldaşlarının, bəlkə də elə özünün, gördüyü işlərin təsviri ilə çarpazlaşırdı. Lakin əsərin böyük qüsuru dövrün bəlasından irəli gəlirdi. Əllinci illərdə dəbdə olan “konfliktsizlik nəzəriyyəsi” əsərlərdə həyat həqiqətlərinin real bədii inikasına imkan vermir.

Əsər Azərbaycan dilində çap olundu, sonra Moskvada, “Drujba narodov” jurnalında “İpək sap” adı ilə Ümumittifaq oxucularına çatdırıldı. İsanın ilk sevinci də, kədəri də burdan başladı. Əsəri Mir Cəfər Bağırov oxuyub qəzəbləndi. Plenumlarda, fəallar yığıncaqlarında, gənc yazıçını həyatı bilməməkdə ittiham etdi. Sonra qəzetlərdə səhifə-səhifə məqalələr dərc edildi. İsanın günahı nəydi?! Axı o, gördüyünü yazırdı?! Onun anadan olduğu Muğanlı kəndində, doğrudan da, bir ildə iki dəfə barama tuturdular. İsa bunları öz gözləri ilə görmüşdü. Qəhrəmanları kimi qulaqlı papağının qulaqları sallana-sallana arabanın boynunda oturub, barama qurdlarına tut yarpağı daşımışdı. Bəs “kişi” nə üçün qəzəblənmişdi? Sən demə, məsələ başqa cür imiş: Bir ildə bircə dəfə barama tutulmalıymış. İkinci dəfə tutulan barama isə heç bir sənəddə qeydə alınmırmış. Planı ödəmək üçünsə iki dəfə barama tutulub, bir dəfə hesab edilirmiş. İsa özü də bilmədən bu sirrin üstünü açmış. Özü də mərkəzi mətbuatda.

İsa Hüseynov yazdığı qədər də oxumağı, öyrənməyi sevən sənətkardır. Həm də o elə-belə oxumur, oxuduqca araşdırmalar aparır, bir məxəzdən başqa məxəzə keçir, bir mənbənin verdiyi istiqamətlə başqasının izinə düşür, bu izlərdən yapışıb ağılkəsməz uzaqlıqlara, hətta sonsuzluqlara gedir. Yalnız bundan, yazacağı mövzunu tam əxz etdiyinə əmin olduqdan sonra, əlinə qələm alır. Onun bu təşəbbüsünü anlamayanlar da var. “Əsər yazmaq üçün kitablar oxumağın, arxivlər araşdırmağın mənası varmı?” – deyənlər də tapılırdı və indi də tapılır. İsa isə hələ o vaxt daxili qəzəblə deyirdi ki, “eybi yoxdur, on ildən sonra hamınızı dizimin altına alacam”.

İsanın bu cür aludəçiliyindən biri Dostoyevski idi. Uzun zaman kitabları qadağan olunmuş dahi rus yazıçısı Dostoyevskinin əsərləri yenidən çap olunmağa başladığı gündən İsa bu sənətkarı gecəli-gündüzlü oxumağa, onun qələm sehlərini öyrənməyə başladı. Və bir vaxt ayılıb gördü ki, dostoyevskiləşib, dönüb Dostoyevski olub. İsada belə bir xasiyyət var: Nərimanovdan yazanda nərimanlaşır, Nəsimidən yazanda nəsimiləşir.

Əgər İsmayıl Şıxlı şəxsiyyətə pərəstişi Kosaoğlunun timsalında, bir kolxozun miqyasında, təsvir və tənqidə təşəbbüs göstərdisə, İsa Hüseynov bunu Sultan Əmirinin timsalında, daha geniş planda, daha geniş miqyasda, rayon partiya komitəsinin birinci

katibinin simasında verdi, Mirzə İbrahimov bir qədər irəlilədi, Mehdi Hüseyn isə respublika miqyasında hökm sürən Mollayev surətini yaratdı. Bu əsərlər bir-birilərinə dayaq olaraq yarandılar. Lakin sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə tamamilə fərqli idilər.

İsa Hüseynovun romanı psixoloji baxımdan bütünlüklə başqa şəkildə yazılmışdı. Bir az əvvəl haqqında danışdığımız Dostoyevski üsulu təsir, təqlid şəklində yox, bəhrələnilib orijinallaşmış halda özünü göstərdi. İsa Hüseynov iki aləmi, iki şəxsiyyəti üz-üzə qoydu. Bir tərəfdən bütün həyatını vəzifə başında keçirən, elədiyi hərəkətlərin düzlüyünə inanan, rayonun sahibi Sultan Əmirlini bu tün ziddiyyətləri ilə, dəqiq realılıqla göstərdi, o biri tərəfdən isə onun qardaşı oğlu Səməd Əmirlinin iztirab və etirazlarında, idealına pərəstiş etdiyi və tapındığı bütünə ürəyində şübhənin, inamsızlığın yaranması prosesini verdi.

İsa Hüseynov müasir mövzularla yanaşı tariximizin müəyyən dövrlərinin təcəssümünü də öz boynuna götürmüşdü. Onun planına görə Nizamidən üzü bəri “Karvan” adlı silsilə romanlar yazılmalıdır. Bunların bir qismi bədii nəsr və kinossenarilər şəklində həyata keçirilmişdir. Mən onlardan ikisinin üzərində dayanacağam. Onun biri “Ulduzlar sönmür” filmidir. İsa Hüseynov bu ssenarini yazmazdan əvvəl əsərin qəhrəmanı Nəriman Nərimanovun həyatını, fəaliyyətini, dövrünü mükəmməl öyrənmiş, uzun zaman arxivlərdə işləmiş, bu böyük dövlət xadiminin qadağan olunmuş kitablarını oxumuş, məktubları, məqalələri və çıxışları ilə tanış olmuşdur. Nəticə etibarilə, Nərimanovun bir inqilabçı mütəfəkkir, dövlət və millət başçısı kimi gördüyü işlərlə, apardığı mübarizələrlə, bir insan kimi keçirdiyi ruhi hallar, iztirablar, sevinc və kədərlə İsa Hüseynov o qədər tanış oldu ki, bunlar İsa Hüseynovun ruhuna o qədər hopdu ki, yazıçı özü demişkən: “nərimanlaşdı”. Bu, sənətdə gözəl haldır. Yaradanla yaradılanın – yazıçı ilə qəhrəmanın – vəhdətləşməsi hər sənətkara müyəssər olmur. İsa bu cəhəti özündə hiss etdi və mətbuatda ağızdan qaçırdı ki, “nərimanlaşmışdım”. O dəqiqə hücumlar başladı: “Bu nə deməkdir?”, “Necə yəni, nərimanlaşmışam?” Bu, təkcə İsayə olan hücum deyildi. Bu, həm də hələ üstündən “millətçilik” kölgəsi çəkilməmiş Nəriman Nərimanova hücum idi.

İsanın haqqında danışmaq istədiyim ikinci tarixi romanı “Məhşər”dir. Məlum olduğu kimi, bu roman orta əsrlər tariximizin

ən mürəkkəb və çalpaşiq hadisələrlə zəngin olan bir dövrünə həsr edilmiş romandır. İslam dini, Teymurləng istilasası, hürufilik təriqəti, bunun arxasında dayanan fəlsəfi anlayışlar: yarıdanla, yarananın, xalqlə məxluqun vəhdəti, insanın ilahiləşdirilib yarıdan səviyyəsinə qaldırılması, “Ənəl həqq” anlayışı, kamil insan, kamil cəmiyyət axtarışları, mütiliyə qarşı üsyana çağırışlar İsanın romanının mərkəzinə qoyulmuş və bütün bunlar Nəsiminin idrak və fəaliyyətinin süzgəcindən keçirilmiş və bu məslək fədaisinin əzəmi xarakteri yaradılmışdır. İsa bu əsəri də yazarkən adəti üzrə axtarışlar aparmış, Nəsimini dərk etmək üçün onun haqqında yazılanlardan daha çox şairin özünə müraciət etmiş, mütəfəkkir sənətkarın yaradıcılıq müəmmalarını, fəlsəfi rəmzlərini anlamaq üçün onun öz misralarını araşdırmışdır. Bütün bunlar: gecəli-gündüzlü Nəsimi dünyasında yaşamaq, onun nəfəsi ilə nəfəs almaq, bəlkə də özünün də xəbəri olmadan İsanı nəsimiləşdirdi, onu kamil insan, ideal cəmiyyət axtaran Nəsimiyə çevirdi, çox zaman özü ilə Nəsimi arasında bir vəhdət gördü. Bu, cəzb olmaq idi, sənət ekstazı idi, yazıçı möcüzəsi və yazıçı xoşbəxtliyi idi, çox adama müyəssər olmayan sənətkar unutanlığı, yəni sənətkarın özünü unudaraq yaratdığı aləmdə, yaratdığı insanın cismində yaşaması idi.

Mən bu sətirləri gecə yarıdan keçəndən sonra yazıram. Və bilirəm ki, İsa bu saat, mətbəxdə küncə qoyduğu balaca stolun arxasında oturub, asta-asta siqaretini yumşaldır, müştüyünü təmizləyir, qaz piletəsinin üstündən çayniki götürüb səliqə-sahmanla termosda çay dəmləyir, kiçik stolüstü çırağının işığını daha da azaltmaq üçün onu dəsmalla, ya da işıq udan başqa bir örtüklə örtür. Elə edir ki, işıq ancaq səliqə ilə qarşısına qoyduğu kağızların üstünə düşsün, ətraf isə tam qaranlığa bürünsün, İsa hər şeydən təcrid olunsun. Bir qələm qalsın, bir kağız, bir də kitaba çevrilmək istəyən əndişəli, sevincli-kədərli fikirlər...

İndi altmış yaşa tamam olan İsanı mən otuz ildən çoxdur ki, belə görmüşəm. Əvvəllər imkanı olmadığından, indi isə vərdiş elədiyindən özünə yaraşlıq iş otağı düzəltmir, düzəltmə də, orada işləyə bilməz. Elə mətbəxdə oturur, papiros dumanı içində, əlində qələm səhəri qarşılayır. Yazılmış vərəqlər isə üst-üstə qalaqlanır.

İsa əsl yanar ürək sahibi olan bir sənətkardır. Arzum budur ki, həmişə olduğu kimi, bundan sonra da onun yanar ürəyi sönməz

məşələ çevrilsin, tariximizin, müasir psixoloji aləmimizin mürək-kəb, dolanbac yollarını işıqlandırsın. Bir də “İnsanlar o vaxt dost olurlar ki, onların məsləkləri və ürəkləri bir olur. Qardaş, səninlə mənim ürək və məslək dostluğumuza fələk də qələm çəkə bilməz!” Mən bu sözləri İsa düz otuz iki il bundan əvvəl mənə bağışladığı kitablardan birinin üstünə yazdığı yazıdan götürmüşəm. Düz deyirsən, İsa, bizim ürək və məslək dostluğumuza heç fələk də qələm çəkə bilməz, insanlar olmasa! Qoy tale sənin qəlbini pis insanlardan qorusun!

İsmayıl Şıxlı,

“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti,

17 iyun 1988-ci il

QƏRİBƏ DÜNYANIN ADAMI

İyunun 12-də İsa Muğannanın (Hüseynovun) 80 yaşı tamam olur. Bu xoş fürsətdən istifadə edib bir daha ustad yazıçımıza dərin hörmətimi və ehtiramımı bildirirəm.

On illik yaş fərquimizə baxmayaraq, ilk tanışlığımız günündən məhrəm münasibətlərimizə görə mən ona İsa və sən deyə müraciət edirəm. Onun əsərləri və şəxsiyyəti haqqında fikirlərimi oxucularla bölüşməkdən öncə İsa Hüseynovun mənim ədəbi taleyimdə oynadığı xeyirxah rolundan söz açmaq istərdim.

Xasiyyətimin müsbət, ya kim bilir, bəlkə də mənfi cəhəti belədir ki, ömrüm boyu mənə edilən pisləkləri yaddaşıma yük eləmirəm, az-çox yaxşılıqları isə heç vaxt unutmuram.

1960-cı ildən başlayaraq ilk hekayələrim xalq yazıçısı Əbülhəsənin redaktorluğu ilə çıxan “Azərbaycan” jurnalında, bu jurnalın nəsr şöbəsinin müdiri İsa Hüseynovun və əməkdaşı Yusif Səmədoğlunun xeyir-duası ilə dərc olunurdu. 1962-ci ildə dörd hekayədən ibarət olan kiçik – “çərəkə” kitabımı nəşriyyata təqdim etmişdim. Bu hekayələrin ikisi artıq tək Bakıda deyil, Moskvada “Drujba narodov” jurnalında nəşr olunduğuna baxmayaraq, indi həyatda olmayan və unudulmaz bir nasir kitaba son dərəcə sərt mənfi rəy vermiş və çapını məsləhət bilməmişdi. Kitabın plandan çıxarılması təhlükəsi vardı. Mən mənfi rəylə razılaşmadım və əlyazmasını başqa bir yazıçıya vermələrini xahiş etdim. “İsa Hüseynova verin, – dedim, – onun ki, yazıçılığına və ədəbi zövqünə şübhəniz yoxdur”.

Sözümü eşitdilər və İsa hekayələr haqqında müsbət rəy yazaraq ilk kitabımın çıxmasına yardım etdi. 1964-cü ildə Yazıçılar İttifaqına üzv olmaq üçün mənə zəmanət verənlər də Sabit Rəhman, Yusif Səmədoğlu və İsa Hüseynov idi...

Sonralar İsa Kinostudiyanın baş redaktoru işlədiyi illərdə ilk bədii və sənədli filmlərim çəkildi.

Hər bir istedadlı və bənzərsiz sənətkar kimi İsa Hüseynovun ədəbi taleyi də asan və hamar olmayıb. İlk əsərlərindən haqsız və

cahil tənqidlərə məruz qalıb. Elə o illərdə Moskva mətbuatında – “Literaturnaya qazeta”da, “Drujba narodov” jurnalında çıxan məqalələrimdə bu tənqidlərin ədalətsizliyindən yazmış, İsa Hüseynovun ən parlaq nasirlərimizdən biri kimi həqiqi qiymətini verməyə çalışmışam.

İsaya hücumlar yalnız ədəbi dairələrdən gəlmirdi, bəzən bu dairələrin təhriki və danoslarıyla məsələ yoğunlayıb partiya qınağı kimi ən yüksək mərtəbələrdən səslənirdi. Bununla bağlı düz on il bundan qabaq İsa Hüseynovun 70 illiyi qeyd olunan günlərdə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə ona ünvanladığım yazımdan bir parçanı burda gətirmək istəyirəm: “Sovet rejiminin nisbətən yumşalmış olsa da, yetərinə sort dövründə böyük bir iclasda Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi V.Axundov İsa Hüseynovu tənqid etmişdi. V.Axundov ədəbiyyatı çox yaxşı bilən, yüksək bədii zövq sahibi, ziyalı bir insan idi. Amma tutduğu vəzifəyə görə və yəqin ki, ədəbi dağğaların çatdırdıqları sayıq “xəbərdarlıqlara” görə “ideoloji sapıntılara” münasibətini bildirmək məcburiyyətində idi. Bu tənqid bizləri – İsa Hüseynovu həqiqi yazıçı örnəyi kimi qəbul edən gəncləri xeyli məyus etmişdi. Fasilə zamanı mən hisslərimi həmin iclasda iştirak edən atamla bölüşdüm. Fasilədən sonra çıxışında atam İsa Hüseynovu müdafiə etdi və iclasdan sonra mənə: “Day nə istəyirsən, – dedi, – sənin İsanı qoruduq”.

Bu epizodda mən haqqında söhbət gedən hər cür şəxsin müsbət keyfiyyətlərini görürəm: “Partiya rəhbərinin çıxışından sonra onun rəyinə müxalif fikir söyləyən Rəsul Rzanın cəsarətini bu çıxışa partiya funksioneri kimi deyil, əsl ziyalı kimi münasibət göstərən Vəli Axundovun mədəniyyətini, hər cür tənqidlərə baxmayaraq, əsərlərini istədiyi, düşündüyü, duyduğu kimi yazan İsa Hüseynovun dəyanətini” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 12 iyun 1998)

Çox şadam ki, mən Yazıçılar Birliyində işlədiyim illərdə İsa Hüseynov xalq yazıçısı fəxri adına, “İstiqlal” ordeninə layiq görüldü. Prezident təqaüdcüsü oldu.

Artıq neçə il idi ki, İsa ictimai həyatdan uzaqlaşmışdı, müxtəlif tədbirlərdə iştirak etmirdi, bir növ xanənişin olaraq əsl yazıçı ömrü yaşayırdı, yəni əsər yazırdı. Amma 2004-cü ildə yazıçıların mürəkkəb vəziyyətdə keçirilən XI qurultayına gəldi, əvvəldən axıradək iştirak etdi. Belə mötəbər bir sənətkarın qurultayda iştirakı

hamımıza böyük mənəvi dəstək idi... (Neçə illər əvvəl, 1991-ci ildə başqa bir həlledici qurultayımızda rəhmətlik İsmayıl Şıxlının mənəvi dəstəyini də mən heç zaman unutmamam).

Və nəhayət, bu mövzuda son bir neçə ştrix: istedadlı gənc tənqidçi Bəsti Əlibəyli mənim haqqımda “Onuncu portret” adlı kitabına müəllifin təklifiylə İsa Muğanna ön söz yazıb. Bu yazıda “Ağ qoç, qara qoç”u şedevr adlandıran ustad vurğulayır:

“Əsərin necə mürəkkəb tarixi şəraitdə yazılması üzərində xüsusi dayanan araşdırıcının Anarın millətinin gələcək taleyi ilə bağlı səksəkəsini Rəsul Rzanın “Nigaranlıq” şeirində ifadə etdiyi səksəkəylə müqayisə etməsi məni keçmiş illərə apardı. Burada mən istər-istəməz Rəsul Rzanın, İraqa – Hələb şəhərinə bir aylıq ezamiyyətə gedən bu böyük vətənpərvər şairimizin “Əhli-həq fərq etmədi məscidləri meyxanədən”, – deyən Nəsimini... öz doğma xalqına olduğu kimi tanıtdığını xatırlamaya bilmərəm. İyirminci əsrdəki siyasi vəziyyətdən, özgələşmədən qəlbi ağrıyan Rəsul Rzadan sonra Rəsul Rza evinin, ailəsinin təfəkkür işığında böyümüş Anarın da yaradıcılığının yetkin dövründə eyni yolla addımlaması həyatın özündən törəyən bir hadisədir”.

İ.Muğanna kimi böyük sənətkarın sözləri mənimçün çox qiymətlidir. Bunu qeyri-təvazökarlıq hesab edənlər tapılacaqsa da, İsanın bağışladığı kitablarındakı aftoqraflarından ikisini götürməkdən özümü saxlaya bilmirəm:

“Sabir ürəkli, Mirzə Cəlil qeyrətli, mütəfəkkir ədibimiz Anara. İ.Hüseynov. 4 mart 1968”.

1967-ci ildə nəşr olunmuş “Povestlər” kitabı

“Ədəbiyyatımızın Dankosu Anara böyük gələcək arzusu ilə İ.Hüseynov. 2 aprel 2005”.

2005-ci ildə nəşr olunmuş “İdeal” kitabı

Yuxarıda gətirdiyim fikirlər və faktlar mənimçün nə qədər əhəmiyyətli olsa da, İsayə dərin hörmətim ilk növbədə və əsas etibarilə onun yaradıcılığı ilə bağlıdır. Bu hissələr ədəbiyyata gəlmişdiyim 60-cı illərdən başlayıb bu günə qədər dəyişməz qalır.

Altmışncı illər ədəbiyyatımızda ciddi dönüş dövrü idi. Altmışncı illər ədəbiyyatından danışanda bəzən yalnız bu illərdə ədəbiyyata gələn nəsil nəzərdə tutduğumuzu düşünürlər. Dəfələrlə bunu demişəm və bir də təkrar edirəm ki, ictimai-siyasi şərtlərlə bağlı olaraq 60-cı illərdə ədəbiyyatımızın yeniləşməsində bütün nəsillərin, o cümlədən yaradıcılıq fəaliyyətinə əvvəlki onilliklərdə başlamış şairlərin, nasirlərin, dramaturqların xidmətləri danılmazdır. Məhz bu illərdə yaşlı və orta nəsil nümayəndələrindən Rəsul Rzanın “Qızıl gül olmayaydı” poeması, “Rənglər” silsiləsi, bir çox şeirləri, Bəxtiyar Vahabzadənin “Gülüstan” poeması, “Latin dili” və başqa şeirləri, Qabilin “Tramvay parka gedir”, “Məhəbbət deyil” “Küləkli havalarda, yağışlı havalarda”, “Gedən yerim olaydı” səpkili şeirləri, Mehdi Hüseynin “Yeraltı çaylar dənizə axır” romanı, Sabit Rəhmanın “Əliqulu evlənir”, “Yalan” komediyaları, İlyas Əfəndiyevin “Geriyyə baxma, qoca” romanı, “Sən həmişə mənəmləsən” pyesiylə başlanan yeni tipli dramaturgiyası, İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür”ü, Bayram Bayramovun “Sərinlik” povesti, Salam Qədirzadənin “Xəzan yarpaqları” hekayəsi meydana çıxdı ki, bütün bu nümunələr daha əvvəlki sovet dövrü ədəbiyyatımızdan xeyli fərqli idi. Yeri gəlmişkən xatırlayıram ki, o vaxt görkəmli tənqidçimiz Cəfər Cəfərovun Sabit Rəhmanın “Yalan” komediyası haqqında yazdığı məqalə “Yalansız” adlanırdı. Məhz bu illərdə bütün nəsillərə mənsub həqiqi yazıçıların səylə yalansız, güzəştsiz, zamanın, cəmiyyətin əsl problemlərini qaldıran əsərlər yasaq mətləblərdən söz açan mövzularıyla, bəziləri forma axtarırları ilə yeni idi, bəzilərinə isə yeni məzmunla yeni formanın uğurlu vəhdəti tapılmışdı.

Əlbəttə, cəmi bir neçə nümunədən ibarət olan bu siyahı tam deyil, hardasa tanış ola bildiyim əsərlərlə və mənim şəxsi bədii zövqümlə, ədəbiyyat anlayışlarımla bağlıdır. Şübhəsiz, bu yeniləşmə prosesinin başqa nümunələri də az deyil və kimsə onları da sadalaya bilər. Amma uzun sicilləmə sadalamaların daha çox Yazıçılar Birliyini soruq kitabını xatırladacağından qorxuram...

Yuxarıdakı siyahıda “altmışncılar nəslı” yazıçılarınnın adlarının olmaması təəccüb doğurmasın. Mən bu nəslin nasirləri haqqında vaxtilə “Nəsrin fəzası” adlı geniş məqalə yazmışam, şairləri haqqında da ayrı-ayrılıqda xeyli yazım var. Burada isə yalnız onu qeyd edə bilərəm ki, 60-cı illərdə ədəbiyyatımızın yeniləşməsində əsas

yük bu illərdə və bir az əvvəl ədəbiyyata gələnlərin çiyinə düşürdü. Bu nəslin bəxti az-çox onda gətirmişdi ki, yalansız, güzəştə yazmaq imkanı yaranan bir vaxtda ədəbiyyata gəlmişdilər, arxalarınca məcburi güzəştlərin-kompromislərin, sözünü açıq deyil, dolayı yolla, “Əzop dili”ylə demək ehtiyacının uzun şleyfi sürünmürdü.

Yazının əsas mövzusunda bir az aralı düşdüm və əsl mətləbə qayıdaraq demək istəyirəm ki, nəsrimizdə altmışıncılar nəslinin yol açanı, öndə gedəni İsa Hüseynov idi.

Daha doğrusu, milli nəsrə, – hər halda mən öz payıma bunu etiraf edirəm, nümunə iki yazarımız – Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə və İsa Hüseynov idi. Məhz 60-cı illərdə Mirzə Cəlil irsi sovet ideologiyasının dar qəliblərindən çıxarılır, vüluqar-sosioloji yozumların çərçivəsindən azad edilirdi, Mövlanənin təbiriylə desək, “olduğu kimi görünürdü”. Altmışıncıların Mirzə Cəlildən aldığı dərslər – adi, sıradan insanlardan, onların sadə və sadə olduğu qədər də faciəvi problemlərindən dəbdəbəsiz yazmaq dərsləriydi.

Mirzə Cəlilin dünyanı tərək etməsindən otuz il keçmişdi, İsa Hüseynov isə çağdaşımız idi, bizim aramızda yazıb-yaradırdı və biz “Teleqram”ı, “Saz”ı, “Tütək səsi”ni, “Kabus”u oxuyub dərək edirdik ki, doğma dilimizdə də belə yazmaq olar – bəzək-düzəksiz, yalançı pafossuz, Sabir demişkən, “mətləbi uzadan” sözcülüksüz... Əgər görkəmli rəssamımız Tahir Salahov boyakarlığımızda “sərt üslubun” yaradıcısı sayılırsa, nəsrimizdə “sərt üslubun” ilk nümunələri İsa Hüseynovun qələmindən çıxırdı.

Müharibə dövründə Azərbaycan kəndinin ağır güzəranı haqqında xeyli əsər yazılıb. Onların içində istedadlı müəlliflərin yüksək dəyərə malik povestləri, hekayələri az deyil. Amma bu mövzuda heç bir nəsr əsərimiz “Saz” və “Tütək səsi” povestlərinin səviyyəsinə qalxmayıb.

“Nəsrin fəzası” adlı yazımın böyük qismi İsa Hüseynovun povestlərinə, özəlliklə “Tütək səsi”nə və “Saz”a həsr olunduğu üçün burada dediklərimi bir daha təkrar etmək istəmirəm. O araşdırmadan yalnız bir cümləni bura köçürürəm: “Mənim fikrimcə, “Tütək səsi” povestinin finalı öz emosional təsir gücünə görə C.Məmmədquluzadənin “Danabaş kəndinin əhvalatları” povestinin sonluğu ilə bir sırada durmağa layiqdir”.

İndi bu sözlərə yalnız onu əlavə edə bilərəm ki, Azərbaycan yazıçısı üçün bundan yüksək qiymət yoxdur...

Nəsr üslubundakı lakoniklik, əyanilik, görümlülük, təsvirlərin, xarakterlərin konkretliyi, dialoqların canlılığı İsanı təbii şəkildə bu xüsusiyyətlərin vacib olduğu bir sahəyə – kino sənətinə yaxınlaşdırdı. “Saz” və “Tütək səsi” povestləri əsasında yazılmış ssenarisini istedadlı rejissorumuz Rasim Ocaqov uğurla ekranlaşdırdı.

İsa öz əsas yaradıcılıq yolundan, zənnimcə, uzaq olan iki ssenari də yazdı: Nəriman Nərimanov haqqında və İsa dünyasından daha da uzaq – 26 komissarlar haqqında filmlərin ssenarilərini.

Yeri gəlmişkən yadıma düşür ki, Nərimanov ssenarisilə əlaqədar İsa Hüseynovun dediyi və “Qobustan”da dərc etdiyimiz sözləri üçün onun da, mənim də başımız çox ağrıdı. İsanın gənclərə xitabən “nərimanlaşmaq” çağırışı haqqında dərhal Moskvaya danos verilmişdi və “Qobustan”ın redaktoru kimi məndən “niyə leninləşmək yox, nərimanlaşmaq” sualına cavab verməyimi istəyirdilər. Dövrə uyğun olan eyni demoqoji üslubla: “Mayakovski Dzerjinskini gənclərə örnək göstərəndə bu o demək deyildi ki, Lenini unudub, – deyirdim. – Gənclər bütün görkəmli inqilabçılardan, o cümlədən Nərimanovdan da ibrət ala bilər...” Nə isə... Axır-əvvəl İsadən də, məndən də əl çəkdilər.

İsanın kinodakı sonrakı iki işi isə, mənə, onun yaradıcı həyatında dönüş nöqtəsi oldu. “Nəsimi” və “Nizami” filmlərinin ssenariləri üzərində işləyərkən, daha sonra ən mükəmməl tarixi romanlarımızdan olan “Məhşər”i yazarkən o, Şərq poeziyasının, Şərq fəlsəfəsinin elə dərinliklərinə, elə gizlinlərinə daldı ki, bunlar yazıcının təfəkküründə, bütünlüklə dünyagörüşündə, tarixə baxışlarında ciddi təbəddülata səbəb oldu. Zənnimcə, məhz bu məqamda İsa Hüseynov İsa Muğannaya çevrildi. Bu yalnız imza dəyişikliyi, yeni təxəllüs qəbul etmək deyildi. Özünü gizlin Muğannalar nəslinin varisi kimi dərk etməyə başlayan İsa tamamilə yeni bir fikir və sənət məqamına qədəm basdı. Bəlkə də mübahisəli görünəcək bir fikir söyləmək istəyirəm: mənə, ədəbiyyatımızda İsa Hüseynov və İsa Muğanna adlı iki yazıçı var. Bilirəm ki, bəzi görkəmli sənətkarlar yaradıcılıqlarının hansı dövründəsə əvvəl yazdıqları əsərlərindən büsbütün imtina edirlər, onları unutmamaq və unutturmaq istəyirlər, ya da tamamilə yenidən işləyib dəyişdirirlər. Yadımdadır, “Üçüncü simfoniya”sını və “Skripka üçün konserti”ni yazandan sonra böyük bəstəkarımız Qara Qarayev öz

“Leyli və Məcnun”unu və “Yeddi gözəl”ini qəbul etmirdi. Başqa bir görkəmli yazıçımız Ənvər Məmmədخانlı iki cildliyini nəşrə hazırlayarkən bir çox köhnə hekayələrini əsaslı şəkildə yenidən işləmişdi və yenə də, mənim fikrimcə, bu düzəlişlər əvvəlki mətnlərin xeyrinə deyildi. Bu barədə yazmışam da...

İsa Hüseynovun – Muğannanın təbəddülatı bir qədər ayrı cürdü – o yalnız əvvəlki əsərlərindən uzaqlaşmırdı, o, tamamilə başqa, qəribə bir dünyaya açılmışdı.

İsa Hüseynov – İsa Muğanna qarşıdurmasına-əməkdaşlığına gəldikdə, mənəcə, əski “Yanar ürək” povestini yenidən “İdeal” romanı şəklində işlənməsi hər “iki” yazıçının – Hüseynovun da, Muğannanın da birgə yaradıcılığının bəhrəsidir.

* * *

“İdeal”dakı rayon və kənd məişətinin dəqiq təsviri, bir-birindən maraqlı, canlı xarakterlər, kəskin dramatik kolliziyalar İsa Hüseynovun qələmindən çıxıb, tarixi fərziyyələrdən ibarət olan, elmi traktat təsiri bağışlayan mətnləri isə Muğanna yazıb.

Tarixdən söz düşübsə, qeyd etmək istəyirəm ki, İsanın Muğanna dövründə tarixə – həm Azərbaycan tarixinə, həm də dünya tarixinə ənənəvi yanaşmadan köklü dərəcədə fərqli öz baxışları var. Daha dəqiq desək, alimlərin yazdığı tarixi Muğanna başdan-ayağa saxta və təhrif sayır. “Tarixin atası” sayılana Herodotu qrek casusu adlandırılan yazıçı sonrakı tarixçiləri də, ta “Midiya tarix”ni yazmış Dyakonova qədər “İlan elmi”nə xidmət edən saxtakarlar hesab edir və ənənəvi tarix anlayışlarına qarşı özünün tarix konsepsiyasını irəli sürür.

Tarixə tamamilə fərqli baxış çağdaş dövrümüzün bəzi başqa müəlliflərinin əsərlərində də öz əksini tapıb. Məsələn, rus alimi Fosenko alışıdığımız ənənəvi tarixi ardıcılığı tamamilə alt-üst edən fərziyələr irəli sürür, Monqol xanı Batıyla rus knyazı Yaroslav Mudrını eyni adam sayır, adətən iki min il əvvəl baş verdiyini zənn etdiyimiz hadisələri azı neçə əsr sonraya aid edir. Bu sayaq tarixə düzəlişləri Murad Açı də bir sıra əsərində sərgiləyir. İsa Muğannanın bu səpkidə təşəbbüsləri daha əvvəlki illərə aiddir və əlbəttə,

dediyim müəlliflərin əsərləriylə heç bir əlaqəsi yoxdur. Amma məsələ tendensiyasının özündədir. İkinci minilliyin sonunda və üçüncü minilliyin əvvəllərində – nə dərəcədə inandırıcı və qeyri inandırıcılığından asılı olmayaraq tarixə tamamilə fərqli baxışa müxtəlif ölkələrdə, müxtəlif müəlliflər tərəfindən ciddi təşəbbüs göstərilir.

Əlbəttə, şəxsən Muğannanın bəzi fərziyyələri mənə inandırıcı görünür. KPSS-in Vatikanla əlbir olub dünya tarixini tamamilə dəyişdirməsi, Sovet rejiminin, KQB-nin, Xomeyninin, qrek-latinlərin, daha bilməm kimlərin “Vərəsə” adlı sirlər dolu bir əlyazmasını məhv etməyə çalışması, bütün dillərin mifik OdƏr dilindən yaranması, bütün dinlərin də bu qaynaqdan qaynaqlanması, məlum müqəddəs ilahi kitabların saxtılığı – bu kimi fərziyyələri qəbul etmək mümkün deyil. Amma məsələ ondadır ki, İsa özü bütün bunlara səmimi qəlbədən inanır.

Burda çox incə bir mətləb var. Dünya ədəbiyyatında yazıçıların ən qərribə fantaziyalara əl ataraq əsər yaratdıqları məlum faktdır. Dantenin Cəhənnəmdə, Ərafda, Cənnətdə gəzintisi, Sfivtin qəhrəmanı Qulliverin liliputlar ölkəsinə səfəri, Qoqolun Brununun adam kimi küçələri dolaşması, Kafkanın hörümçəyə çevrilmiş insanı, Uelsin “Dünyaların savaşı”, yaxud “Görünməyən adam”ı... Onlarca, yüzlərcə misallar çəkmək olar. Amma məsələ ondadır ki, bu əsərlərin müəllifləri yazdıqlarının fantaziya, təxəyyül məhsulu olduğunu bilirlər. İsa Muğanna isə fərziyələrini tamamilə reallıq sayır, yazıçı təxəyyülünün bəhrəsi kimi yox, həqiqətən mövcud olan gerçəkliyin inikası hesab edir. İngilis kralı məşhur şirürəkli Riçardın bizim Qızıl Arslana əsir düşməsinə, A.S.Puşkinin babasının Abşeronlu İbrahim olmasına, Firdovsinin fars dilində “Şahnamə”ni yox, türk dilində əsər yazdığına, Mayakovskinin Nizami “Xəmsə”sindən dərs almasına, ABŞ Prezidenti Ruzveltin əslən türk (OdƏr) olduğuna və iki Azərbaycanı – “qədim ana yurdunu” birləşdirmək istəməsinə Muğanna səmimi surətdə inanır. İnanmasa, yazmazdı. İsa inanmadığını yazan yazıçı deyil. Mən bütün bunları qəbul etməsəm də, İsanın səmimi inamına inanır və hörmət edirəm...

Bu məsələyə yazımın sonlarına yaxın bir də qayıtmaq imkanımı saxlayaraq “İdeal”da tarixin necə yozulmasından asılı olmayaraq qəti razılaşmadığımı bəzi məqamlardan söz açmaq istərdim.

Öz konkret adıyla – yəni Heydər Nəcəf oğlu Hüseynov adıyla məşhur və bədbəxt filosofumuz haqqında yazılanlar nə onun real bioqrafiyasına, nə də elmi fəaliyyətinə uyğundur. Bu sözləri əsərdə öz adıyla təqdim olunan akademik Məmməd Cəfər haqqında da demək olar. Müstəqil Cümhuriyyətimizin yaranmasına və Milli Şüurumuzun oyanmasında danılmaz xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin mənfəi səciyyələndirilməsi düz deyil. Xocalı vəhşətlərini ermənilər deyil, “Xalq cəbhəsi əsgərləri”nin törətdikləri fikriylə heç cür barışmaq olmaz...

“İdeal”da “Kitabi-Dədə Qorqud” haqqında verilən hökmlər də ədalətsizdir. Belə bir fikir irəli sürülür ki, Dədə Qorqud bizim deyil, Vatikan monaxlarının yaratdıqları, izi azdırmaq üçün Almaniyaya, Drezdenə ötürüdükləri mətnidir.

“Vatikan monaxları “Dədə Qorqud”un lap ilk kəlmələrindən qorxuzurlar: Dədəmiz ölkənin hansı səmtinə gedir qəbirqazana rast gəlir”.

Şübhəsiz, “Kitabi-Dədə Qorqud”la tanış olan İsa bilməmiş deyil ki, dastanın mətnində (nə Drezdən, nə Vatikan nüsxəsində) Dədənin hər səmtdə qəbirqazanla rastlaşması haqqında bircə kəlmə də deyilmir. Bu epizod yalnız “Dədə Qorqud” filmində var. Mən isə bu epizodu Vatikan monaxlarının deyil, müxtəlif türk xalqlarının, o cümlədən qazaxların Dədə Qorqud haqqında yaratdıqları qədim rəvayətlərdən almışam. O ki qaldı “Kitabi-Dədə Qorqud”un guya bizə yabançı əsər olmasına, əzizim İsa, axı sən az qala hər səhifədə lənətlə damğaladığın Mirqəzəb – Mir Cəfər Bağırov da belə deyirdi, əsassız və amansız qərarıyla neçə-neçə nəsil xalqımızın ən möhtəşəm söz abidəsindən məhrum etmişdi.

Bəlkə də çox sevdiyim yazıçı haqqında yubiley yazısında iradlar yersiz görünəcək. Amma İsanı nə qədər çox sevsəm də Dədə Qorqudu ondan da çox sevirəm və İsanın nifrət etdiyi riyakarlığa, saxtakarlığa mən də eyni cür nifrət etdiyim üçün, qəbul etmədiklərimi gizlətməyi nə özümə, nə İsayə rəva bilirəm, fikrimi açıq deməkdən çəkinmirəm.

Bu kiçik iradlardan sonra yenə də əsas məsələyə keçirəm.

Tanınmış Türkiyə yazarı və qəzetəçisi İrfan Ülkü – dostumdur (mən bilərəkdən jurnalist yox, qəzetəçi yazıram, çünki “jurnalist” kəlməsi Türkiyə türkcəsində danosçu anlamına gəlir). İsa

Muğannanın “İdeal”, “İsahəq, Musahəq və ya Anadil ötən yerdə” əsərləriylə tanış olduqdan sonra onu Azərbaycanın Folkneri adlandırır. İrfan bəy XI qurultayımız günlərində Bakıda İsayla şəxsən tanış oldu. Bundan əvvəl də mənə onun əsərlərini yüksək qiymətləndirməsi barədə maraqlı fikirlər söyləyirdi. “İrfan bəy bu söylədiklərinizi yazın”, – dedim. Növbəti dəfə İstanbulda görüşəndə İrfan bəy “Azərbaycanın Folkneri: İsa Hüseynov (Muğanna)” adlı yazısını mənə verdi. “Ədəbiyyat qəzeti”ndə (8 oktyabr 2004) dərc olunmuş bu məqaləsində İrfan bəy yazır: “1967-ci ildə fransızcaya çevrilən “Cəmilə” adlı eşq hekayətinə Araqonun yazdığı ön sözlə dünya şöhrəti qazanan Aytmatov, eyni illərdə Azərbaycanda kənd həyatının milli özəlliklərini işləyərək ədəbiyyat dünyasına addım atan romançı İsa Hüseynovla müqayisə edildiyində qeyri-adi dərəcədə şanslı idi. Hər iki türk romançı eyni mövzuları işləyərək yola çıxmışlar, ancaq Aytmatovun sovet coğrafiyasında belə əməlli-başlı tanınmasından öncə qismətinə Araqon düşmüşdü. İsa Hüseynov isə öz vətəninin ən milli yazıçılarından olmasına baxmayaraq xaricdə tanınmır”.

İsa Hüseynovun kənd povestlərinin bədii dəyəri etibarilə Çingiz Aytmatovun ilk əsərlərindən üstün olması fikrini vaxtilə mən də söyləmişdim, Elçin də deyib. Əlbəttə, ədəbiyyatda şans, tale məsələsi var. Amma İsa Hüseynov da öz şərəfli taleyini yaşayıb və yaşayır. “Azərbaycan yazıçılarını Biləcəridən o yana tanımırıqlar” sözlərini dönə-dönə təkrar edənlər, tək-cə bizləri deyil, Mirzə Cəlili, Sabiri, Cavid də sancıqlarının fərqi varırımlar? Yazıçı eksport malı deyil ki, dəyər xarici bazarla ölçülsün. Yazıçının böyüklüyü (ya kiçikliyi) ilk növbədə öz doğma milli ədəbiyyatında tutduğu yerlə təsdiq olunur. İsa Hüseynovun – Muğannanın ədəbiyyatımızın canlı klassiki mərtəbəsinə ucalmış qüdrətli sənətkar olması xaricdə tanınıb-tanınmamasından asılı deyil.

İndi də bu yazının başlığı ilə əlaqədar İsanın bəzi qəribəlikləri, bizə bəzən təəccüblü görünən qeyri-adi davranışları haqqında... Atamın ölümündən neçə illər sonra bir dəfə İsayla rastlaşanda: “Dünən kişiylə görüşdük – dedi, – səndən muğayət olmağımı tapşırırdı”. “Hansı kişiylə?” – deyə soruşdum. Təəccüblə: “Necə yəni hansı kişiylə, əlbəttə Rəsul müəllimlə”.

Əvvəlcə atamı yuxuda gördüyünü zənn etdim, sonra başa düşdüm ki, real həyatda atamla görüşdüyümdən danışıq. Daha bu

mövzunu dərinləşdirmək istəmədim. Amma sonralar “İdeal”da bəzi parçaları oxuyanda İsanın tam səmimi şəkildə belə görüşlərin reallığına inandığımı başa düşdüm. Əsərin əsas qəhrəmanlarından Sultan Əmirli neçə il qabaq həlak olmuş qardaşı Mədətin oğlu Səmədə deyir: “Desəm ki, atan sağ-salamatdı, OdAğÜz BağOdƏr planetində, ordan görür səni, özünü də kino kimi göstərir sənə, nə deyəcəksən buna? Lap canlı insandan da canlı, aydın görünür!”

Əsərdən başqa bir sitat:

“Allah” – ƏIAğ adlanan Bağlar planetdən planetə bax beləcə danışirlar, əzizim”.

Daha bir sitat:

“Nəsimi OdAğÜz planetindəki həqiqət evinə uçub, oturub evində, uca həqiqət haqqında şeir yazır”.

Məsələ ondadır ki, İsa özü bunlara sidq-ürəklə inanır və tam gerçək kimi qavrayır: İsa Muğannanın EySarla ilk görüşünün dəqiq tarixini göstərir.

Əlbəttə, “İdeal”da yazıldığı kimi, Merkuri ya Yupiter planetlərində hər hansı həyatın olmasını çağdaş astronomiya qəti inkar edir. Günəşə ən yaxın yerləşən və odur ki, cəhənnəm odunda yanan Merkuri planetində, ya günəşdən çox uzaq, soyuqdan soyuq Yupiterdə hər hansı canlılığın yaşaması üçün şərait olmadığı dəqiq məlumdur. Amma kim deyə bilər ki, kainatın saysız-hesabsız ulduzlarında, səyyarələrində, məsələn, elə tutalım İsanın ad verdiyi planetdə şüurlu həyat yoxdur? Bunu təsdiq etmək mümkün olmadığı kimi, qəti inkar etmək də mümkün deyil.

İsa uzaq planetlərdəki həyata nəinki inanır, hətta oranın sakinləri ilə əlaqədə olduğuna da şübhə etmir... Yusif Səmədoğlunun məzəli bir söhbətini xatırlayıram. Rəhmətlik Yusif danışdı ki, bir yay günü İsa mənzilində tək olanda ona qonaq getmişdim. Gördüm ki, masasının üstünə bir neçə çay stəkanı və pirojnalar düzülüb. – Kimisə gözləyirsən? – deyə xəbər aldım. İsa barmağını göylərə tuşlayaraq: onlar gələsindir, – dedi. Yusif İsanı çox istəyirdi. Və ona ərk etdiyinə görə söhbəti zarafata salıb: Ay İsa, sən o yazıqların hamısını diabetik edəcəksən, – deyib.

Məsələyə başqa bir bucaqdan Elçinin söhbətindən sonra yanaşmaq olar. Elçin bir dəfə İsanın göyləri göstərərək: – onlarla görüşüm var, – sözlərini atasına, rəhmətlik İlyas Əfəndiyevə danışib.

“Atam xeyli fikrə getdi, sonra: “Bəlkə düz deyir”, – dedi. Bir böyük yazıçının başqa böyük yazıçının bu qəribəliyinə belə münasibət bəsləməsində müdrik bir gerçəklik var. Doğurdan da, niyə bizə elə gəlir ki, adi gözlə gördüyümüz, beş duyğuyla dərk etdiyimiz həyat yeganə reallıqdır? Niyə həyatımıza hansısa kainat qüvvələrinin müdaxilə etməsinə heç cür inanmaq istəmirik. Əgər ay şüalarının təsiriylə dənizlər qabarıq, çəkilirsə, kosmosun bu fiziki qanunları ilə bir sırada ruhla bağlı təsirləri də ola bilməzmi?

Dünyanın bu sayaq möcüzələrindən çoxunu misal çəkmək olar. Elə bizə yaxın iki misal.

Moskvada yaşayan həmyerlimiz Mayya Bədəlbəyli heç bir rəsamlıq təhsili almadan hardansa kainatdan diqtə edilən iradəylə mövzusu və forması ona təlqin olunan şəkillər çəkir, özü də fırça ilə deyil, barmaqlarıyla, çünki bu siqnalları barmaqlarıyla duyur. Şairə Mahirə Abdullayeva da eyni cür qeybdən diqtə edilən iradə ilə rəssam olmaya-olmaya qeyri-adi cizgilərlə qəribə şəkillər çəkir. Uzağa niyə gedirəm, süjeti, əsas fikirləri mənə yuxuda sanki kim tərəfindənsə diqtə olunmuş “Əlaqə” povestimin məzmunu elə bu sayaq kosmik kontaktlar, qeyri-adi rabitə bağları haqqında deyilmi?

“İdeal” romanının sonunda İsanın kədərli etirafı məni riqqətləndirdi: “Hüsü Hacıyev küçəsiylə Həzi Aslanov küçəsinin kəsişdiyi yerdəki binanın mənzillərinin birində heç kəsin anlamadığı bir bədbəxt OdƏr oturmuşdu”.

Bu Adam, əlbəttə, İsanın özüdür, amma nə özünü bədbəxt saymağa haqqı var, nə də heç kəsin onu anlamadığından şikayət eləməyə...

Şəxsən mən çox sevinirəm ki, bu adidən adi dünyamızda, qəribə bir dünyanın yazıçısı, dünyanın qəribə bir adamı, bənzərsiz sənətkar İsa Muğanna yaşayır, inandıqlarını yazır və yazdıqlarına inanır...

“İdeal” romanının 2005-ci il nəşrində, son səhifəsində, son cümlə belədir: “Əlavə xəbər: İşiq gəmilərinin “Yer”ə enməsinə lap az qalıb”.

Təki belə olsun, İsa. Gəlib bizim dolaşmaq problemlərimizi həll etsinlər, mizan-tərəzisi pozulmuş dünyamızda hər şeyi yerbəyer etsinlər...

Bir neçə gün bundan qabaq İsayla telefonla danışdıq. Yubileyilə əlaqədar olaraq Yazıçılar Birliyinin nə etməsini istədiyini soruşdum.

“Heç bir şey”, – dedi, – yeganə xahişim odur ki, məsələ qaldırın, altı cildliyim nəşr olunsun.

Gör dünyanın nə günüdür ki, şou müğənnilərinin bir neçə, ya elə bircə toyda qazandıqları məbləğ ölkənin ən böyük yazıçılarından birinin kitablarına çəkilən xərclərdən qat-qat çoxdur. Mən elə həmin gün əlaqədar instansiyalara bu barədə məktublar yazdım, yazıçının bu arzusunu gerçəkləşdirməyi xahiş etdim. İnanıram ki, qocaman yazıçının bu istəyi müsbət nəticələnəcək. Amma mənim özümün də İsadan bir xahişim var. Çox xahiş edirəm ki, cildlərini nəşrə hazırlayarkən əvvəlki əsərlərinə SafAğ elmi baxımından, OdƏr dilində əl gəzdirməsin. Ona görə ki, bu əsərlər bizim gəncliyimizdir. Yeni nəsillərə də yazıldığı şəkildə – milli ədəbiyyatımızın əbədi, dəyişməz sərvəti kimi çətdirilməlidir.

Anar,
“Ədəbiyyat qəzeti”,
30 may 2008-ci il

* * *

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının Nobel mükafatına layiq olan xeyli nümayəndəsi, məsələn, İsa Hüseynov – Muğanna, Anar, Əkrəm Əylisli və başqaları var. İsa Hüseynovun Azərbaycan ədəbiyyatındakı xidmətlərini mən xüsusi ilə qeyd etmək istəyirəm. Yazıcıları müqayisə etmək doğru deyil, amma Çingiz Aytmatov “Cəmilə”sini yazanda, İsa Hüseynov da öz gözəl povestlərini yazırdı və onun bu povestləri nəinki Aytmatovun əsərlərindən zəif idi, hətta bədii siqləti etibarlı ilə daha yüksək idi. Amma “Cəmilə”ni Fransanın böyük yazıçı və kommunisti Lui Araqonun həyat yoldaşı Elza Triole orijinalda oxudu, sonra Araqon onu tərcümə etdi və “Bu, mənim məhəbbət haqqında oxuduğum ən gözəl əsərdir” deməsi ilə Çingiz Aytmatov bir növ dünya miqyasına çıxdı. Biz İsa Hüseynovun povestlərini vaxtında tərcümə eləyib dünya miqyasına çıxara bilsəydik, heç şübhəsiz ki, indi o da dünya şöhrətli yazıçı idi.

Elçin,

APA-ya müsahibəsindən.

“525-ci qəzet”,

13 may 2008

* * *

Mənim nəslimdən olan tənqidçilər də, yazıçılar da, oxucular da müəllifin “Yanar ürək” romanını Azərbaycan ədəbiyyatında daha geniş götürsək, xalqımızın həyatında mühüm rol oynamış bir əsər kimi qəbul edirlər. Bəs bu romanın əsasını təşkil edən materiala yazıçının iyirmi il keçəndən sonra yenidən qayıtmasını necə başa düşməli? Axı bunun üçün yeni baxış bucağı, yeni ideyalar lazımdır. Və bu zərurəti başa düşən İsa Hüseynov hadisələrə təzə miqyasda, dövlət miqyasında müdaxilə edir. Səməd və Sultan Əmirinin münasibətləri ilə tək-cə yaxın keçmişimizin deyil, həm də ümumiyyətlə Azərbaycan xalqının tarixinin qlobal məsələlərini işıqlandırmağa cəhd edir.

Böyük ehtirasla, əsil emosional qüvvə ilə yazılmış bu roman, hər şeydən əvvəl, 30-cu illərin faciəvi hadisələrinə təkan verən “mexanizmin” köklərinə varmaq onu dərk etmək, anlamaq cəhdləri baxımından maraqlıdır... Hər qəhrəmanın öz səsi var, yazıçı onların hər birinə söz verir, hadisələri onların öz ixtiyarına buraxır, müdaxiləyə tələsmir. Mürəkkəb konfliktlər, dialoqlar, mübahisələr, bir sözlə, özünəməxsus çoxsəslilik romanında xüsusi gərginlik sahəsi yaradır. Həm əsərin intellektual başlanğıcını, həm də onun emosiya kəsərini daha da gücləndirərək təhkiyənin poetikasını dəyişdirir, oxucunun şüurunu bu fəal münasibətlərə cəlb edir.

A. Məmmədov,
“Ədəbiyyat qəzeti”,
13 iyun 2003-cü il

BƏDİİ NƏSRİMİZİN CANLI KLASSİKİ

İndi Muğanna adlanan, vaxtilə İsa Hüseynov imzası ilə oxuculara qeyri-adi, düşündürücü yazıçı təsiri bağışlayan bu şəxs haqqında fikirləşərkən onda yalnız müsbət, yalnız işıqlı, nurlu, müqəddəs, pak və təmiz, övliyalara xas xüsusiyyətlər görürəmsə, heç kəs məni qınamasın. Çünki mənim sizə deyəcəklərim ötəri, gəldi-gedər, təsadüfi bir görüşün və ya bir neçə bədii əsərin mütləqəsindən yaranmamışdır. Bu, tam 50 illik bir ömrün, bir dostluğun, munisliyin, yaxınlığın, ədəbi prosesin birbaşa içərisində olmuş bir şəxsin artıq müəyyənlanmış, kristallaşmış qənaətləridir.

İnanan inansın, inanmayan inanmasın!

Mən Muğannanın ilk əsərlərindən “Dan ulduzu”, “Bizim qızlar” və nəhayət (çox təəssüf hissi ilə qeyd etdiyim və hər dəfə də müəllifin özü ilə mübahisələr apardığım), “Yanar ürək” adlı şahənə əsərini və bir neçə hekayə, xatirə səciyyəli yazılarını oxuyub o zamankı bədii nəsrimizə analoqu olmayan, yüksək intellektə malik bir ədibin gəlişinə çox sevinmişdim. Muğannanın yazılarına məndə oyanan və get-gedə dərinləşən marağın əsas səbəblərindən biri də onun tez-tez tənqid olunması, döyülməsi idi.

Biz – o zamanın tələbələri belə düşündürdük ki, hansı yazıçı daha çox döyülür-söyülürsə, onun hansı əsəri tənqid olunursa, adı MK qərarlarına neqativ cəhətdən düşürsə, deməli, o yazıçı, o əsər xalq üçün daha yaxşı, daha gözəl olmalıdır.

Bu mənada öz qələm yoldaşları arasında hədsiz və haqsız hücumlara ən çox məruz qalan məhz Muğanna idi. Belə ki, onun əsərləri barədə akademik tənqidçilərdən başlamış sırayı kitabxanaçı, kolxozçu və traktorçu imzası ilə söyüş dolu elə məqalələr çap olunurdu ki, onlar professionallıq cəhətdən bir-birinə bənzəyirdi. Və biz öz-özlüyümüzdə şübhələnirdik ki, deyəsən, filankəsə qarşı yeni bir tənqid kampaniyası yaranmışdır. Məlum olduğu kimi, eyni sözü digər görkəmli sənətkarlarımız barəsində də deyə bilərik.

Bəzi nankorlar kimi heç də heç kəsi inkar etmədən deməliyə ki, Süleyman Rəhimov kimi bir neçə nəhəngi olan – “Ədəbiyyatımızın uzaq vuran artilleriyaları” – M.S.Ordubadı, Ə.Əbülhəsən, Mirzə İbrahimov, M.Hüseyn, Mir Cəlal və s. nasirlərimizin professional yazıçı qələminin çaxmaqdaşı kimi çaqqıldadığı, qövsi-

qüzehlər kimi əlvən qığılıclımlardan toxuduqları bədii fikrin bütövlük kəhkəşanında hələlik zəif ulduzları xatırladan bir istedad peyda olmağa başladı.

O, göydən gəlmədi, göy baxır bizə,
Göyün yer üzünə həsədi vardır.

Hələlik söz-sənət məclislərində, o zamanların, son dərəcə haylı-küylü, dəbdəbəli gecələrin uzun-uzadı müzakirələrində bir dəfə də olsun o, daşınmaz, ucuz siqaretini müştüyünə taxaraq onu yandırıb sümürmək üçün yazıq-yazıq məqam gözləyən, zahirən fəqir və zəif görünən, içərisində vulkanlar püskürən bu gəncdəki qüvvə haradan gəlirdi? Bu, hər şeydən əvvəl, üzərində bitdiyi kökdən, xalqımızın söz bahadırlarının bitib-tükənmək bilməyən qaynar çeşməsindən! Məsələn, İsa müəllimə bir nasir kimi daha çox kimə borcludur sualını verməli olsan o, heç vaxt konkret bir ad çəkməz. Sualçı öz ürəyində onun cavabını aydın və tərəddüdsüz hazırlanmış olsa belə, yəni, deyək ki, Mirzə Cəlil desə, çox səhv etmiş olar. Çünki Muğannanın anlamında realistlər, romantiklər, satiriklər, tərənnümçülər, bir sözlə, ağladanlar, güldürənlər məfhumu yoxdur. Onun təsəvvüründə şair və ya nasir qarşıdurması, yəni birinin şeirlə, digərinin nəslə yazması da məsələni həll etmir. Kim bilsin, bəlkə də nasir Mirzə Cəlildən daha çox şair M.Ə.Sabir onun yazıçılıq təbiətinə daha doğmadır. Bizim bu barədə də onunla çoxlu mübahisələrimiz, umu-küsülərimiz olmuşdu. Deməli, Muğanna son dərəcə müstəqil, orijinal, şeriksiz, elə bir haqq vergisinə malikdir ki, ondan kimdən nə almısan, kimə nə verəcəksən sözlərini soruşmaq mənasız sadələvhlik, bəlkə də naşılıq olardı.

Məsələ burasındadır ki, İsa Muğanna kimi öz üzərində bu qədər işləyən, son dərəcə geniş və zəngin maraqlar dairəsi olan yazıçı az-az tapılar.

Biz ailədə, müəyyən söz-söhbətlərdə İsanın təxəllüsləri ilə əlaqədar olaraq xeyli ləqəblər eşitmişik və biz də öz tərəfimizdən zarafatla bəzi təkliflər etmişik. Belə ki, bir zamanlar İsa müəllim demişdi ki, mən də familiyamda bu “ov”dan qurtarmaq istəyirəm – sadəcə, İsa Hüseyn. Biz də zarafatla demişdik, İsa Hüseyn, Seyid Hüseyn, Mehdi Hüseyn, nəşə yaraşmır. O, bundan vaz keçmişdi.

Sonralar isə “Anadil” ləqəbi bir müddət dəbdə qaldı. Biz bunu da başqa cür yozduq: nə bilim, İsa Anadil, nəse kişi ləqəbinə yaraşmır.

Bir gün ailə məclislərimizin birində ədibin dostu və qohumu, xalq şairi Nəbi Xəzri dedi ki, İsa, sənə əla ləqəb tapmışam! Ancaq Məşədi İbad demiş, bir balaca xərci var. Nə isə, məlum oldu ki, Nəbi Xəzrinin nəzərdə tutduğu təxəllüs belə imiş – İsa Gecəquşu! Doğrudur, biz yenə də bir qədər gülüşdük və hər şey də elə köhnəki kimi qaldı. Lakin diqqətlə fikirləşəndə Nəbi Xəzrinin seçdiyi təxəllüs İsa müəllimə yaraşan, onun bir yazıçı, insan və xarakter kimi sirli-soraqlı fenomenini sərrast ifadə edirdi. Bizim yuxarıda dediyimiz kimi, Muğannanın zəngin mütaliə adamı olduğu və bu mənada Gecəquşu ləqəbində ədibin həm də bu xüsusiyyəti çox gözəl ifadə olunmuşdu. Çünki İsa müəllim mən tanıdığım bu uzun illər boyu yalnız gecələr, axşam saat 6-dan sonra yazı masasının arxasına keçər və səhərə qədər işləyərdi. Əgər bu şərait ona bəs etməzdisə, onda hökmən bir mikromühit düzəldər, otağın pərdələri salınar, stolüstü lampa işə düşərdi. Deməli, lampa işığı, yazıçı – pərvanə! Lakin o biri otaqda ədibin əsl pərvanəsi, onun bütün əsərlərinin bəlkə də şerikli müəllifi, mələk xislətli, İsa müəllimin qoruyucusu göydə Allaha, yerdə – fədakar, dözümlü, səbirli, hamımızın sevimlisi Firuzə xanım! İsanın işlədiyi otağa kim yanaşsa, Firuzə şəhadət barmağını ağzına apararaq “suss!” deyər işarə verərdi: “İsa işləyir!” Nə isə, mətləbdən uzaq düşməyə, bəs bütün gecəni yatmayan bu şəxsin gündüzləri necə keçərdi? Dövlət idarələrində işlədiyi vaxtlarda da, son illər səhhəti ilə əlaqədar olaraq işləmədiyi illərdə də hey oxuyar, tədqiqat aparar, sözün həqiqi mənasında, professional bir alim kimi, mütəxəssis kimi!

Onun ən çox mütaliə etdiyi şəxslər: Balzak, Flöber, Stendal, Dostoyevski, Tolstoy, Markes, Folkner, Cek London, Şekspir və s. Demək olar ki, bunların barəsində yazılan nə qədər monoqrafiya, tarixi əsər, hətta arxiv sənədləri varsa, hamısı ilə tanış olmuşdu.

Sonralar da İsa müəllim bir-birindən gözəl, ağıllı, düşündürücü əsərlər yazdı, gündən-günə inkişaf edərək bugünkü səviyyəyə qalxdı. Xüsusilə, onun “Saz”, “Tütək səsi”, “Faciə”, “Doğma və yad adamlar”, “Məhşər”, “Kolu Koxa”, “Quru budaq”, “Şəppəli”, nəhayət, böyük mübahisələrə, fikir ayrılığına səbəb olan “İdeal” kimi şah nəğməsinə oxuduqdan sonra bir daha onun böyüklüyünə,

bənzərsizliyinə inanmalı olduq. Biz hələ onun saysız-hesabsız kino ssenarilərini, dramatik əsərlərini demirik. İsa Muğannanın bütün əsərlərində, o cümlədən “İdeal”da məkan, zaman və xarakterin təsviri elə verilir ki, elə bil adı, danışq dilinə xas olan, həyatda, məişətdə gündəlik işlədiyimiz söz ədəbin düzümündə sehlənilir, fəlsəfiləşir, yeni siqlət və məna kəsb edir: “Gözünü açıb dünyaya baxanda, Səməd özünü kandarında çəmənəotu və qazayağı bitən, tavanında qaranquşlar uçan nəhəng bir otaqda, səhərdən gecəyarıya qədər bu otağa dəstə-dəstə gəlib-gedən camaat arasında “əziz, ərköyün sədr oğlu” kimi, “şəxsən Sultan Əmirinin dizinin dibində oturan Əmirli yetirməsi” kimi, “ordenli bolşevik Qılınc Qurbanın atının tərkində gözən” və yetdiyinə yetib, yetmədiyinə bir daş atan dəliqanlı “kimi görmüşdür” (“İdeal” səh. 8).

Bu cümlə, xüsusilə onun birinci hissəsi həmin nəhəng roman boyu nə qədər və neçə dəfə təkrar olunsa da, oxucu ondan bezmir. Əksinə, eyni sözlərin və eyni cümlənin təkrarından elə bil ki, hər dəfə yeni bir ovqat, yeni bir təəssürat yeni bir informasiya alır. Yaxud, Səməd Əmirinin atasının ölümündə qəsd işinin olduğu barədə düşüncələrinə diqqət yetirək: “Ayaqlarının altında yer dəniz dalğası kimi qabarrır, onu da qaldırırdı, enib onu da endirirdi, sağa qaçıb onu sola itələyirdi, sola qaçıb onu sağa itələyirdi. Bu cür gedib hardasa uzun, qapalı bir tabut gördüm, tabutun hər küncündə bir mismar işıldısı gördü” (“İdeal” səh.15).

Son cümlədəki tabutla bağlı sözlər haqqında da eyni mülahizələr yürütmək mümkündür. Və yaxud “Tütək səsi” povestini ilk sətirləri: “əppək! əppək!” – deyən aclığın əldən saldığı uşağın ağlar səsinə xatırlayır.

Demək istəyirik ki, yazıçı sözə, bədii təsvirlərə, xarakterlərin daxili və müstəqil monoloqlarını, onların canlı mükəllimələrinin dinamikasına o qədər həssaslıqla yanaşır, sözün üstündə o qədər əsir ki, nəticədə, necə deyərlər, onun cəvhərini çıxarır, güləbini çəkir: “Cında qarı, Dingə Dəmir, Həsir Haşı!..” Bu ayama və laylağların hər birinin arxasında bütöv insan taleyi, insan həyatı dayanır. Deyilənə görə, ona-buna laylağı qoşmaq Kollu Koxaya atasından keçibmiş. Hətta atasının bu əməllərinin üzündən öz doğma kəndindən baş götürüb qaçmalı olmuşdur. Sonralar onun Samuxda meşəbəyilik etdiyini görənlər də olubmuş. Deməli bu

zarafat, əyləncə, gülünc doğuran laylağılar, bəzən faciələr də törədirmiş; rəhbər işçiyə sataşmaq üçün. Yəni bütün bunlarla biz onu demək istəyirik ki, Muğannanın təqdimində tükü hələ gəlməmiş körpəcə bir quşcuğaz, quşu pərən-pərən uçmuş qaratikan koması, sevgililəri yağışdan gizlədən bir ağac koğuşu, Vətəni xatırladan, “insanı dünəninə qaytaran” bir çəngə ətirli yovşan, canlı, əzəmətli bir ağacın hansısa səbəbdənsə qurumuş budağı, susuzluqdan cadarcadar olmuş insan dodağının xatırladan bir parça torpaq, kölgəsinə sığındığımız, özümüzü onun bir hissəciyi hesab etdiyimiz yaşıl ağaclar, əsrarəngiz peyzajlar və s. tamam yeni fəlsəfi məna qazanır. Yazıcının məşhur tarixi romanı olan və böyük Nəsiminin həyatından bəhs edən “Məhşər”də sözlər, təbiətdə Nəsiminin misraları da, əsərin fəlsəfi ifadə forması da öz cazibədarlığı ilə oxucunu düşündürür; Muğanna bu əsərində həqiqi filosof kimi çıxış edir və bu filosofluq ona çox yaraşır.

Muğannadan mən bir xüsusiyyət də müşahidə etmişəm. Az-çox yazı-pozu ilə məşğul olan bir adam kimi, mən deyə bilərəm ki, istisnasız şəkildə tanıdığım əksər yazıçılar öz əsərləri üzərinə vaxtaşırı olaraq yalnız ona görə qayıdırlar ki, onların həcmi artsın, şişsin, böyüsün; hekayə povestə, povest romana, şeir isə poemaya çevrilsin. Muğanna isə həmin yazılara ona görə dönür ki, onlardan nəyi isə ixtisar etsin, nə isə dəqiqləşdirsin. Və nəticədə əsərin həcmi yığcamlaşsın.

Ümumiyyətlə, Muğannadakı fəlsəfi düşüncə həyatı, kainatı dərinləndirən dərk etməkdən, onda gizlənən sirləri açmaqdan, mənalandırmadan, real varlıqdakı fəci kolliziyaları düzgün kəşf etməkdən, insanın mahiyyətini təşkil edən maddi və ruhi xüsusiyyətlərdəki ziddiyyətləri sənətkar sövqi-təbii ilə duymaqdan irəli gəlir. Muğanna məhəbbətin özünə belə fəlsəfi yanaşır, onu nə isə qeyri-adi, ali və ülvi bir hiss kimi qavrayır. Bizim bu bərdə də xeyli söhbətlərimiz olmuşdur. Mən ona deyəndə ki, sən nə üçün populyar olmaqdan çəkinirsen? Hətta bir qədər zarafatla, a kişi, əsərlərinə Ordubadi kimi bir az məhəbbət, bir az da çoxbilmiş qadın surətləri, onların eşq macəraları daxil etsən, bilirsən nə qədər sevinərsən. Bu zaman İsa müəllim qəzəblənər və deyirdi: “Sənin adını çəkdiyən ədibin ən yaxşı qadın surəti odur ki, orada məhəbbət macərəsi yox, onun şit-şit təsvirləri yox, sevginin, eşqin yüksək

ilahi, bəlkə də dillə deyil bilməyən, lakin sevənlərin gözlərindən tökülən, daxili, i-batının bir idrak, bir fəzilət dünyasıdır”.

eirn, sənətin böyük qdirunası hörmətli prezidentimizin Muğannaya ölkəmizin n qiymətli mükafatını – “İstiqlal” ordeninin verilməsinə dair imzaladıėı fərman, bilsəniz ədibi necə sevin-dirmidi; indi o, zn lap Antey kimi aparır.

Cəlal Abdullayev,
“Yeni Azərbaycan” qəzeti

UZAQ SƏFƏRLƏR KAPİTANI

Gəmiçilikdə “uzaq səfərlər kapitanı” deyilən bir anlayış, bir təyin var. Belə kapitanlar həmişə okean gəmilərini, nəhəng gəmiləri idarə edərlər. İsanın yaradıcılığı belə uzaq səfərlər gəmisinə bənzəyir. Mən ilk dəfə “Məhşər” romanının bir səhifəyə yaxın birinci cümləsini oxuyanda bu müqayisə – bu “ağır yüklü gəmi” təşbehi yadıma düşüb. Dilçilikdə sintaqma deyilən bir termin var: bir tənəffüs, bir nəfəs alıb-vermə müddətinə deyilən söz qrupudur. Həmin birinci cümlədəki hər tənəffüslük söz qrupu mənə bir şeir misrası kimi gəldi – bu “söz qrupu – misralar”ı ritmik tələffüzlə oxudum, cümlədə bir səhifəlik ağırlıq hiss etmədim, “söz qrupu – misraları” sayı qədər informasiya aldım; bu bir cümlədəki informasiya bolluğu həmin “ağır yüklü gəmi” anlayışını yadıma saldı, özümü okean dalğalarında hiss etdim. Və məni həmişə düşündürən bu sualıma cavab tapdım ki, İsa niyə az hekayə yazır: çünki hekayə çay gəmisidir – yaxın səfərlər gəmisində İsanın, görünür, ürəyi sıxılır...

İsa həyatı bütün genişliyi və dərinliyi ilə görə bilir – okean gəmisinin kapitanı belə olmalıdır ki, aysberqlərdən yan keçsin, gəmisini qəzaya uğratsın. Bu genişlik və dərinlik onun roman və povestlərini ictimai məzmunla təmin edir; ona görə onun qəhrəmanları tarixin mərhələ-mərhələ yetirdiyi tipik insanlardır. Bu insanlar yaşadığı dövr, tarixi– ictimai əhatə haqqında təsəvvür verir; İsanın bu insan-obrazları ilə konkret tarixin konkret məzmununu oxumaq olur. İsanın əsərlərini əks etdirdiyi zamanların xronologiyası ilə oxusan Azərbaycan millətinin ardıcıl tarixini qavrayarsan, etnik psixologiyasının doğruluğunu və təkamülünü öyrənərsən, ruhani-mifoloji yaşayışını görərsən, Azərbaycanın dünya, birinci növbədə Şərq sivilizasiyasının tarixi coğrafiyasında yerini təyin edərsən, tarixi kütlə sistemlərində tarixi şəxsiyyətlərin tarixi rolunu, mərhələvi xidmətlərini, insanların cəmiyyət kimi var olmasının şərtləndirici qüvvələrini idarəedici sükançılarını tanıyırsan (Bağdayı, Əmir Teymuru, Nəsimini, Nərimanovu və s. xatırla).

İsanın dəhşətli məntiqi var, dəmir məngənəli məntiqi. Bu məntiqin içində bir dənə bir zərrə, bir vergülcə istisna tapmazsan. Mən İsanın “İdeal” romanındaki “Qapalı dünya” bəhsini və “Əbədiyyət” romanını oxuyarkən qələm-kağız götürdüm – insan-obrazların bağlılığını, hadisələrin bir-birinə keçidini, hətta bir dilçi olmağımla etimologiyaların (sözlərin mənşəyi) məntiqini qeydə aldım. Sonra dönə-dönə bunların təhlilini apardım. Dənən, bir dənə ziddiyyət, bir dənə bir-birindən doğmayan fakt-detal gördünmü? Yox ki, yox. Elə bil bu adam hazır sxemi ya kiməsə diktə edib yazdırıb, ya kimsə dəfələrlə sınıanmış, yoxlanmış şeyləri onun özünə diktə etmişdir. İsanın bədii təfəkküründə qeyri-adi elmin məntiq var. Həm də bu qeyri-adilik elmin güclüliyündən deyil, birinci növbədə, ondadır ki, elmlilik bədii əsərin bədiiliyini kölgələndirmir. Onun elmini çox oxunaqlı bədii təsvir kimi oxuyursan. Və bədii əsərini oxuyursan, qurtaranda özünü yeni biliklə yüklənmiş hiss edirsən. Dəyərli cəhətlərdən biri də odur ki, İsanın ya bədii lövhəsi, ya elmi informasiyası mövsümi səciyyə daşımır. Mən hələ tarixin sınağından əsrlərlə keçmiş Əmir Teymur, ya Nəsimi haqqındaki tarixi bədii etalon təqdimatı demirəm. Lap yaxın keçmişimizlə bağlı Doktor Nəriman obrazını yadımıza salaq. Əvvələn, sovet dövrünün qəzəb rejimində İsa N.Nərimanovun milli şəxsiyyətini çox cəsarətlə, nərimancasına kişilik və qeyrətlə canlandırdı. İkincisi, İsa heç bir tarixçi alimin edə bilməyəcəyi elmlilik və tarixiliklə N.Nərimanovu ona yaxılmış çirkablardan təmizlədi, onun tarixi reallığını bütün şəffaflığı ilə verdi, bununla İsa sovet qəzəb rejiminin də cavabını verdi, bugünkü yarımçıq millətçi-demokratların da cahilliyini, tarixi həqiqəti bilməmələrini hələ çox qabaqcadan sübut etmiş oldu və olacaqsa, gələcəkdə olacaq mübahisələrin də əsl cavabı İsanın sözüdür (kimsə İsanın bu istedadını görmək üçün onun cild-cild əsərlərini oxumağa vaxt tapmırsa, “İdeal”ın 1988-ci il nəşrindən 8-9-cu səhifələri oxusun – bu, xörəyin dadını bilmək üçün bir qaşığı dadmaq kimidir).

İsa bugünkü Muğanna kimi Nəsiminin hürufi fəlsəfəsindən yetişmişdir (Qoqolun “Şinel”indən yox, məhz Nəsiminin məsləkindən çıxmışdır). İsa bu günün canlı Nəsimi mürididir. Hələ təkcə ona görə yox ki, onu Nəsimi kimi soysan da, dediyindən dönməz, məsləkini, ədəbi üslubunu, tarixə – cəmiyyətə baxışını

dəyişməz, həm də ona görə ki, o, sözün həqiqi mənasında məhz hürufçüdür. Və bir qədər də geniş mənada hürufiliyi də içinə alan təsəvvüfçüdür. Buna görə də İsanın bədii qəhrəmanları faciə qəhrəmanlarıdır – ancaq saf insanlar, ideal insanlar, cəmiyyətin bədbəxt taleyi və işıqlı gələcəyi xatirinə özünü fəda etməyi bacaranlar faciə qəhrəmanı olmağa layiqdirlər (təsəvvüf baxımından, Mənsur Həllac, Nəsimi kimi). İsa “İdeal”ın ulu babası olan “Yanar ürək”dəki və hələ sosializmin qəzəb rejiminin daha sərt olduğu 50-ci illərdəki yaradıcılığında da nəsimiçi idi. Ancaq bu onun sənətkar fitrətindəki realistik, obyektivlik, vətəndaşlıq xasiyyətləri idi. Bu xasiyyətləri onun yazıçı təbiətindəki nəsimiçi cüvətiləri gerçəkləşdirdi. İlk mərhələdə nəsimiçilik, hürufçilik – təsəvvüfçülük onda dözümlü şəkildə üzə çıxır – təzyiq göstərir, dözümlü; tənqid əvəzinə ifşa və təhqir edirlər, dözümlü; siyasi damğalarla hədələyirlər, dözümlü... Və bu dözümlünün estetik bünövrəsi üzərində Nəsimi məktəbi, hürufi təsəvvüf fəlsəfəsi onun xarakterini açdı, xislətindəki nəsimiçiliyi bütün kamilliyi ilə üzə çıxardı, bütün şəffaflığı ilə göstərdi, onu uzaq səfərlər kapitanı etdi. İsa bədii yaradıcılıqda belə tanındı. İsa beləcə yazıçı-alim rütbəsi qazandı. Bu yolda canının sağlamlığını da əsirgəmədi. Gündüzlərə gecənin zülmətindən baxdı. Gündüzlər müşahidə etdi, oxuyub-öyrəndi, gecələr yazdı. Gecələr yazdı, ona görə işıq axtardı, gündüz aydınlığının qədrini bildi. Gecə qaranlığında əsərlərini beyninin nuru ilə işıqlandırdı. Əsərləri ilə oxucularına işıq bəxş etdi və işıq yolu göstərdi. Işıq yolunun zülmətin içindən keçdiyini bildirdi və işığa qovuşmaq üçün gecənin zülmətini yaşamağı və bu zülmətin qaranlıq əzabına dözməyi təlqin etdi.

İndi tarixi öyrənmək üçün İsanı oxu: olanları dəyərləndirmək üçün İsanı oxu; gələcəyi görmək üçün İsanı oxu; insan psixologiyasını duymaq üçün İsanı oxu; həyatın əziyyətlərinə bir sufi qeyrəti ilə dözmək üçün İsanı oxu...

İsa adi nasir deyil – onu lazımınca dərk etmək üçün:

1. Minimum biliyin olmalıdır;

2. Onun əsərinə sevgi ilə yanaşmalısın – o, ideyadır, əqidədir, “İdeal”ın, “Məhşər”in müəllifidir, sevməsən duymazsan, duymazsan qavramazsan!..

İsa fantast deyil, onun yaradıcılığı elmi fantastika deyil. Onun irsində bədiiyin real elmi kodları var, o kodlara yiyələnmək gərəkdir. Məgər İsa özü birdən nəsimiçi olub? İndi onu dərk etmək, ondan gərəyincə bədii zövq almaq üçün dünyagörüşə, İsanın məsləkinə, idealına qulluq etməlisən, yoxsa onu ayrı cür qavramaq cəhdi bir kafirin özünü mömin qələminə verməsi kimi bir şeydir.

Tofiq Hacıyev,
“Ədəbiyyat qəzeti”,
6 iyun 2008-ci il

“SÖZÜN DƏ SU KİMİ LƏTAFƏTİ VAR...”

İ.Hüseynovun üslubunda üz-üzə duran, ancaq bir-birini rədd etməyən iki xüsusiyyət var. Biri budur ki, onun nəsr-roman üslubunda akademik sabitlik var: bu, ümumdünya romanı ənənəsinə bağlılıqdan gəlir; müasirlik, millilik, fərdilik bəşərilik ölçüsünün içindədir. Klassik romanın üslubu belə olub və nə qədər ki, roman öz adı ilə bir janr kimi yaşayacaq, hansı dövrü metamorfozlara düşsə də, yenə həmin üslubunu saxlayacaqdır. İkincisi, onun dəyişkənliyidir: bədii predmetin tarixi şəraitləri ilə yeniləşir, başqalaşır, hətta özgələşir.

Havanı çalmazdan əvvəl simli aləti uyğun şəkildə kökləyirlər; yazıçı da hər mövzunu başlarkən dilini ona uyğun sistemləşdirir. İ.Hüseynovun dili bu cəhətdən səciyyəvidir. “Saz”, “Tütək səsi” və “Teleqram” povestləri müharibə mövzusunda, ancaq “Tütək səsi” bir, “Saz”la “Teleqram” bir kökdədir. “Məhşər” bir, “İdeal” başqa dil rənginə malikdir. “İdeal” dil üslubuna görə “Məhşər”dən çox “Saz” və “Teleqram”a yaxındır (göründüyü kimi, zaman məsafəsi həlledici deyil), ancaq bunların da gözlə görünən fərqləri var. Deyək ki, “İdeal”ı “Saz” və “Teleqram”dan, bir tərəfdən, daxili nitqin bolluğu ayırırsa, o biri tərəfdən, birincidə 70-80-ci illər bədii dilimiz üçün səciyyəvi ona şivəçilik meyli hiss olunur (canlı danışqla şivəçilik ayrı-ayrı xüsusiyyətlərdir – canlı danışq İsanın bütün əsərlərində fəaldır).

Onu deyim ki, hekayələrinin dili roman və povestlərindəki kimi vüsətli və əlvan deyil; bunun səbəbi ondadır ki, o, uzaq məsafələr idmançısı kimi həcmli əsərlərin süjet ənginliklərinə vərmişdir, tədricən zehni əzələlər açıla-açıla gedir, getdikcə vüsət yaranır, hərəsi bir rəngdə lövhələrin silsiləsi dil əlvanlığı verir? Və təbii ki, bunun əksinə, bədii təfəkkür əzələləri hələ masaj mərhələsini qurtarmamış hekayənin hadisələri bitir, süjeti tamamlanır. Yaradıcılıq sirdir, bunu demək çətindir. Ancaq fakt budur ki, İsa iri əsərlər müəllifidir, qələmindən çoxlu povestlər, romanlar, ssenarilər çıxıb, hekayələri çox azdır, bütöv yaradıcılığının ömür qabilində bir

damladır. Eyni zamanda romanın və ya povestinin bütövlüyü müqabilində həmin əsərin başlanğıcı və ya ilk cümləsi bir damladır. Ancaq bu başlanğıc, damla cümlələr öz yapışqanlıığı ilə, informativliyi ilə seçilir, oxucusunun düşüncəsindən yapışır, bütövdən ayrılmağa qoymur. Və beləcə bu damlalar yığılıb fikir axınına çevrilir, süjet axarını yaradır. İlk damla-cümlələr güclü informativ yükə malik olur, yazıçı ilk cümləsi ilə oxucunu birbaşa süjetə bağlayır, “Saz”, “Teleqram”, “Tütək səsi” müharibə mövzusunda. Birincinin ilk cümləsində “Müharibə başlandı”, ikincidə “Qırx ikinci il” hadisəsinin möhürüdür. Üçüncüdə isə möhür müharibənin əlamətlərindən biridir. Açıq. Bu təsvir insan ölümünün təsvirindən dəhşətlidir; uşaq çörək istəyir, ana özünü yatmışlığa vurur: “Anam cıncırını da çıxarmır. Uşaq onun əl-qolundan çəkişdirir. Anam yenə də dillənir. Dillənsə, oyaq olduğunu bildirsə, gərək yenə durub Mehbalı əmigi ilə getsin, üzünə üzqaralığı çəkib “borc” istəsin”. Di gəl bu başlanğıcdan sonra bu povesti oxuma görə, necə oxumursan. İsa əsərinin bütün hissələrinə qayğı göstərir, hər abzası, hər cümləni, hər sözü axtarır. Ancaq başlanğıc kəşfiyyatına, görünür, daha çox vaxt sərf edir. “Məhşər” romanı bu sözlərlə dil açır: “Yer üzünün bir qisminə Teymurləng, o biri qisminə Tamerlan adı ilə tanınan Səmərqənd əmiri...” Bu nə az, nə çox, düz doxsan sözdən ibarət birinci cümlənin ilk sözləridir. Hələ bu mübtədadır (öz təyini ilə), hələ tamamlıqdır, zərflidir, təyinlər, həmcins xəbərlər (hamısı da öz təyinləri ilə) arxadadır. Ancaq bitmiş fikir ifadə etməyən bu söz birləşmələrində nə qədər informasiya var: Teymurləngin etnik və coğrafi mənsubiyyəti, bu şəxsiyyətin Asiya və Avropa rezonansı, şöhrət səviyyəsi, adın (antroponimin) iqlim metamorfozu, romanın tarixi şəraiti və hələ bəlkə daha başqa detallar.

İsa Hüseynov mükəllimlərin də böyük ustasıdır; onun mükəllimləri təbiiliyi, detallılığı, yapışqanlıığı ilə gözəldir. Bu mükəllimlərdə yazıçı təshih, kənar müdaxilə, zorakı düzəlişlər yoxdur. Hərə öz düşüncəsi və öz sözü ilə danışır. Hətta yazıçının müəllif təsvirlərində də təsvir predmeti olan obrazların nitqindən söz-ifadə işarələri olur ki, həmin işarələrlə tipin ictimai mənsubiyyəti, ziyalılıq və qeyri-ziyalılığı zahirdən də görünür. Bu cəhətdən də hər əsərdə məxsusi üslubu təzahürlər olur. Məsələn, povestləri və başqa romanları ilə müqayisədə “İdeal”da mükəllimə geniş yer tutmur.

Əslində bu, oxucunu yormalıdır. Ancaq bəs niyə yormur? Ona görə ki, əsər iç-içə haşiyələrlə zəngindir – bu, lövhələrin tez-tez dəyişməsi, oxucunun andan-ana yeni şəraitlərlə üz-üzə durması deməkdir; bir tərəfdən, bu haşiyələr daxili nitq şəklində mükəllimələrlə doludur, monoloq-xatirələrdəki suallar, iqrarlar mükəllimə tipologiyası yaradır; digər tərəfdən, bu neçə səhifə uzanan haşiyə-monoloqlar dramizmi hazırlayır, konflikt kökləyir.

İ.Hüseynov savadlı yazıçıdır; o, xalqı içəridən də yaxşı tanıyır, onu kitablardan, mənbələrdən də öyrənir. Onun əsərləri üzrə Azərbaycan etnoqrafiyasını tədqiq etmək olar.

Müasir elmi-texniki tərəqqi qırx il bundan qabaqkı təsərrüfat alətlərini, əmək vərdişlərini udmaqla həm də əməklə təsərrüfatla bağlı çoxlu kənd etnoqrafiyasını arxaikləşdirib. Bugünkü gənclik bütün bunları İsanın əsərlərindəki kimi öyrənə bilər. Hələ bu azdır. Oxucular Azərbaycan tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərini dəfələrlə İsanın əsərlərindən elmi şəkildə qavramışlar: 1917-20-ci illərin mürəkkəb inqilabi şəraiti onun “26-lar” ssenarisində tarixi-elmi dürüstlüklə əks olunub; elmi-fəlsəfi şərhərdən hürufiliyin mahiyyətini lazımınca dərk edə bilməyən geniş oxucu kütləsi onu “Məhşər”in canlı obrazları ilə əyani mənimsədilər; Azərbaycan tarixinin qədim dövrləri haqqında İsa “İdeal”da maraqlı söhbət açır. Əsərdə qədim Midiya tarixinin etnik sxeminin elmi əsası vardır. Əlbəttə, bu, tarix deyil, bədii əsərdir və bədii əsərdə tarixin əks olunmasının müəyyən şərtlikləri olur (sənətdə şərtlik həmişə olub) Ancaq bu şərtliklər arasında aşkar faktlar var: Midyalıların totemi (allahı) Maq (qədim türkcədə: ilan) olub. Yazıçı onu Baq verir. Həqiqətən bu etnos sonralar bağlar adı ilə tanınıb (müqayisə et: Qarabağ – qara (böyük)+baq) Yaxud tarixi faktdır ki, İran çarı Dara Bisütun dağındakı yazıları pozdurub, öz qələbəsinin şərəfini daşlaşdırıb. Burada elementar məntiqi görmək gərəkdir: ilk yazı Daranın ana dilində – İran dilində olmayıb ki, onu pozdurub. Əgər İsa həmin pozulmuş yazını maqların (bağların) dilində təsəvvür edərsə, niyə kim isə buna diş qıcıdır, bu ancaq yad adamı göynədən və s. İsa ömrü boyu cəsarətli yazıb, ona görə də ömrü boyu tənə yeyib. Bəs indi aşkarlığın şüaları həyatın bütün guşələrini, o cümlədən tariximizin dərinliklərini işıqlandırdığı bir zamanda o niyə yenə tənələrə məruz qalmalıdır? Çünki 20-30-cu illərdə

Azərbaycan dilini və tarixini qohum dillər və ədəbiyyatlar kontekstində öyrənənləri pantürkist damğası ilə məhv edənlərin qalıqları hələ yaşayır. Şəxsiyyətə pərəstiş töküntüləri dilimizin, tariximizin qaranlıq dövrləri haqqında işıqlı, elmi söz eşidəndə razılaşımlarsa, öz tədqiqləri ilə polemikaya girişsənlər, desinlər ki, filankəs, sən düz yazmırsan, daha ayın-günün bu vaxtında pantürkist damğasını niyə “xoda” salırlar? Belələri öz sözlərini elm bilib, başqalarının tədqiqatçına söz deyirlər. Onlar öz karyerist “konsepsiyaları” üçün insanları Vavilov kimi, Çəmənzmənli kimi zindanlarda çürütdürməyə hazırdırlar. İctimaiyyətimiz 30-cu illərdə xalqımızın qeyrətli oğullarını gedər-gəlməzə göndərən stalinçilərin bəri bugünkü qalıqlarının yaxasından tutub silkələsin.

İsanın sözü həmişə ürəkdən gəlib. O, söz sərrafıdır, söz deməyin yöndəmini yaxşı bilir. Adətən İsa kimi savadlı yazıçının dilində publisist ton güclü olar. Ancaq onun dilində bədiilik hakimdir. Çünki İsa bədii həqiqəti öyrənənə qədər alimdir, ondan sonra yalnız yazıçıdır. İsada yüksək dil mədəniyyəti var. Bu anlayışın içində xalq dilinə təmas, ədəbi normaya hörmət, güclü emosional-obrazlı təfəkkür faktları çulğadır; onun dili həm məzmun kəsəri, həm ədəbilik əndazəsi, həm də bədiilik lətafəti ilə nümunəvidir. O, sadəcə gözəl bir dil sahibi deyil, çiyində müasir ədəbi-bədii dilimizin yükü olan bir şəxsiyyətdir – Azərbaycan sovet nəsrinin sosial məzmun, kompozisiyon arxitektika, psixoloji şəbəkə qurulması, dil üslubunun cilalanması və s. kimi bütöv əlamətlərində müasir aksentin yaradılmasında xüsusi xidməti olan görkəmli sənətkarlarımızdan biridir.

Tofiq Hacıyev,

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,

17 iyun 1998-ci il

AZƏRBAYCAN FOLKNERİ: İSA HÜSEYNOV (MUĞANNA)

Dünyaca məşhur Türkiyə romançısı Orxan Pamukla bərabər Azərbaycan Yazıçılarının XI Qurultayında iştirak və çıxış edən İrfan Ülkü tanınmış yazar, Azərbaycanın və ədəbiyyatımızın sədaqətli dostu və təbliğatçısıdır. Qurultay günlərində İrfan bəy görkəmli yazıçımız İsa Hüseynovla şəxsən tanış oldu. Əsərlərini əvvəllərdə də oxumuşdu. Mənə yazıçımızın yaradıcılığını çox yüksək dəyərləndirdiyini deyir və bu barədə maraqlı fikirlər söyləyirdi. “İrfan bəy bu dediklərinizi yazın” – deyə xahiş etdim. İstanbula budəfəki səfərimdə İrfan bəy “Azərbaycanın Folkneri: İsa Hüseynov (Muğanna)” adlı yazısını mənə verdi. Həmin yazını “Ədəbiyyat qəzeti”nin oxucularına təqdim etməklə İrfan bəyə təşəkkürlərimi və İsa müəllimə dərin hörmətimi bir daha bildirmək istəyirəm.

Anar

İsa Hüseynovu (Muğanna) ilk dəfə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin bu ilin yazında keçirilən qurultayında və o günün gecəsi Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Anar tərəfindən verilən ziyafətdə gördüm. Tanış olmaq fürsəti qazandım. Ölkənin bütün tanınmış yazarları, şairləri, ədəbiyyatşünasları ədəbi məclis ruhunda keçən o ziyafətə qatılmışdılar. Qurultaya dəvət olunmuş iki türk yazarı – Orxan Pamukla mənə söz verildi, çıxış etdik. Mən Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında danışdım və sözümlü belə tamamladım:

“Budur, İsa Hüseynov da buradadır. Azərbaycanın Folkneridir o. Kitabları Türkiyədə və digər ölkələrdə bu günə qədər tərcümə olunub nəşr edilməmişdir. Amma inanıram ki, bu lap yaxın vaxtlarda gerçəkləşəcəkdir”.

Hər bir yazıçının sevdiyi, hətta əsərlərilə yoluxduğu romançılar, şairlər vardır. Mənim də gənc yaşlarımdan üzü bəri oxuduğum ideal yazıçılarımın biri amerikalı, Nobel ödüllü romançı

Folknerdir. Ancaq Azərbaycanın, türk dünyasının da İsa Hüseynov adını daşıyan bir Folkner yetişdirdiyini on il əvvəl kəşf etdim və bu duyğunun məndə oyandırdığı təsir öncə heyranlıq, sonra isə İsa Hüseynovla bağlı həyəcanlar oldu.

Böyük, geniş masanın qarşı tərəfində oturmuş, götürdüyü Muğanna (etiqadını gizləyən adam) adıyla bəlkə də ikinci dəfə ədəbi anlamda yenidən doğulan İsa Hüseynovu izləməkdəydim. Bir ara bir çox yazıçılar kimi o da söz aldı və bir ovçu hekayəsi anlatdı qonaqlara. Ədəbiyyat haqqında heç danışmadı. Eynən Folkner kimi... O da çox danışmağı sevməz; dostlarıyla, ya da görüşdüyü görkəmli yazıçıyla birgə yediyi yeməklərdə çıxdığı ovların maraqlı hekayələrini söyləməyi sevərdi.

İsa Hüseynov haqqında onu tanıyanlardan, hətta qardaşından eşitmişdim. Onunla mütəmadi görüşən Zəlimxan Yaqub saza vurğun yazıçının sirlili dünyasından maraqlı məqamları söyləmişdi mənə. Muğannanın “İdeal” romanını (nəşr olunan iki versiyası da daxil) oxuduğum zaman Azərbaycanın gizli tarixini yansıtan, anlaşılması çətin, oxucusuna düşünülmüş şəkildə qurulmuş tuzaqlarla dolu bənzərsiz bir epik romandır. “Bağımsızlıqdan sonra Azərbaycan” adlı kitabımda həm Hüseynovdan, həm də əsərindən bəhs etmişdim: “Azərbaycanın sevilən, sayğı duyulan yazıçılarından modern roman yolunun öncüsü İsa Hüseynov “İdeal” adlı romanında, zaman dilimlərini keçmişə apararaq, Azərbaycan KQB-sinin başçısı general Məhərrəmov obrazı Azərbaycanın keçmişini və gələcəyinin təhlükəsizliyini qorumaq üçün çalışan gizli bir təriqətin öndəridir. Məhərrəmovun xidmət etdiyi illər romançı tərəfindən məqsədli şəkildə 1944–55-ci illər arasında göstərilmişdir. “İdeal”dakı Əliyev portreti ustaca, təsirli bir üslubda simvolik hala gətirilmişdir. General Məhərrəmov Azərbaycanı qorumaq görevini özündən əvvəlki KQB generalından aldığı, sonra da bir başqasına ötürəcəyini söylər və Azərbaycanın arxivini necə gizlətdiyini anladır. Bu arxiv keçmişdə imperatorluqlar qurmuş, gələcəkdə də müstəqilliyi mühafizə edən Azərbaycan türklərinin ən böyük və qutsal sirlərindən biridir. Miflik çağlarda əbədi atəşi qoruyan mühafizlər kimi onu qorumaq gərəkdir. Azərbaycan tarixini, əlyazma sənədlərini içində bəsləyən arxiv, ərdebilli şeyxlərdən başlayaraq nəsil-dən-nəsilə ötürülüb, bu günlərə gəlmiş müqəddəs

bir xəzinədir. General Məhərrəmovə görə o sadəcə bir arxiv deyil, eyni zamanda Azərbaycanın gizli ideologiyasıdır.

“İdeal”ı oxuduqdan və Azərbaycanın bağımsızlığına şahid olduqdan sonra “Moskva bu gizli təşkilatı və gizlədiyi arxivin varlığını ancaq imperatorluğun dağılmasından bir neçə il öncə öyrəndi, amma iş işdən keçmiş, qutsal atəş artıq qorunduğu yeraltından çıxaraq bütün Azərbaycan göylərini aydınlatmağa başlamışdı”, – deyə düşünməyə bilmirsən.

Hüseynovun romanı 1982-ci ildə yayınlanmışdı. Heydər Əliyev İsa Hüseynova Nəriman Nərimanovun həyat yolunu əks etdirən bir filmin ssenarisini yazmağı tövsiyə etdi. Hüseynov o günə qədər kimsənin girə bilmədiyi arxivə baş vuraraq Nərimanovla bağlı sənədləri incələdi. Ssenarini yazdı. Rejissor Əjdər İbrahimov filmi çəkdi. Filmin adı “Ulduzlar sönmür” idi. Hüseynov o ərəfələrdə “İdeal” romanı üzərində çalışırdı. Nəriman Nərimanovu da Məhərrəmov kimi arxivin qoruyucusu olaraq düşünmüşdü bəlkə də. Heydər Əliyev 1993-cü ilin ilk aylarında İsa Hüseynovu telefonla arayaraq Naxçıvana dəvət edəndə romançı ona bu cavabı verdi: “Mən də sizi çox gözlədim, gəlmək istərdim. Amma düşünürəm ki, mənim Naxçıvana gəlməyimə ehtiyac olmayacaq. Çünki siz özünüz bu yaxınlarda Bakıya gələcəksiniz”.

Gerçəkdən də yazıçının fəhmi qısa müddətdə gerçəkləşdi.

“Moskvayla İslam arasında Orta Asiya” adlı araşdırmada isə qırğız romançısı Çingiz Aytmatovla müqayisə edərkən (Çingiz Aytmatovun bəşəriyyətinin əsl anlamı) taleyin onunçün oynadığı oyunu xatırlatmışdım: “1967-ci ildə fransızcaya çevrilən “Cəmilə” adlı eşq hekayətinə Araqonun yazdığı ön sözlə dünyəviləşən Aytmatov, eyni illərdə Azərbaycanda kənd həyatının milli özəlliklərini işləyərək ədəbiyyat dünyasına addım atan romançı İsa Hüseynovla müqayisə edildiyinə qeyri-adi dərəcədə şanslıydı. Hər iki türk romançı eyni mövzuları işləyərək yola çıxmışlar, ancaq Aytmatov sovet coğrafiyasında belə doğru-dürüst tanınmadan qismətinə Araqon düşmüşdü. İsa Hüseynov öz vətəninin ən milli yazıçılarından olmasına baxmayaraq xaricdə tanınmır.

Bütün bu həqiqətlər Muğannanın məhəllidən bəşəriyyətlə üləmiş böyük bir romançı olduğu gerçəkliyini dəyişdirməz. Xüsusən də onun keçən il Bakıda Milli Ensiklopediya nəşriyyatı tərəfindən

yayınlanan “İsaq, Musaq və Anadil ötən yerdə” romanından söhbət gedəndə. Son iki il içində “İsaq, Musaq”ın yeni nəşriylə birlikdə Anarın “Ağ Qoç, Qara Qoç” romanıyla, bu yaxınlarda Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma” romanları yayınlandı. Bu üç roman müasir Azərbaycan ədəbiyyatının şaxələridir mənəcə. Azərbaycan roman sənətinin rus, ingilis, fransız roman sənəti ilə müqayisəsi aparılsa, onlardan heç də geri qalmadığına əsas verən əsərlər.

MUĞANNA ARTIQ ETİQADINI GİZLƏTMİR

“İsaq, Musaq” İsa Hüseynovun sənətində bir zirvə və sintezdir. Azərbaycanın bu ən sirli yazarının həm özüylə, həm də Azərbaycanla apardığı insani, ictimai, tarixi və mifoloji bir hesabatdır. Yazıçı ən əvvəl öz həyat hekayətini (yetim qalmasını, əmisinin qızına olan platonik eşqini, gənc yaşlarında gəldiyi Bakıda KQB ilə tanış olub, KQB səlahiyyətliləri ilə Azərbaycan tarixi üzərindəki mübahisələrini) yansıdırkən əsərini belə təqdim edir: “Bu kiçik romanda Azərbaycanın mənəvi sərvətləri ən qədim zamanlara gedib çıxan tarixi hadisələrdə əks olub, süjetin aparıcı surətləri isə yaxın keçmişimizin tarixçi-folklorçu alimləri, ustad aşığıları və Rusiya fəthliyyətinin məşəqqətlərini çəkmiş sadə adamlardır. Əlavə etməliyəm ki, əsər müəyyən dərəcədə avtobioqrafikdir”.

Ancaq bu romanı ilə azəri Folknerin dastan, mifoloji, yaşanan tarix, keçmiş və gələcəyə istiqamətlənmiş qarmaqarışq dünyasına, nəhayət, inamlı (amma yenə də irəliləyərkən diqqətli olmaq gərək, çünki Muğanna oxucusuna dəyişik tuzaqlar – tələlər qurar) addımlarla girə bilərik. Sartr Folkneri şərh edən yazısında onun insan-zaman bərabərliyinə uğramış varlığı məsələsindən yola çıxdığını vurğular. Bunları yazmışdır Sartr: “İnsanın mutsuzluğu zamana bağlı olmasındadır. Folknerin “Səs və hiddət”də dediyi kimi, “Bir insan öz bədbəxtliyinin cəmidir. Bədbəxtliyin bir gün yorulacağı düşünülə bilər. Amma o vaxt da zamanın özü bədbəxtliyimiz olub çıxar ortaya. Onun qəhrəmanlarından biri də bu qəribə sözləri söylər: “Mən bu anda yoxam, əvvəlcədən vardım”.

İsa Hüseynov da eynən Folkner kimi zaman içində dolaşan bir zaman yolçusudur. Folknerin Amerikanın güneyini yarımifik YO

KAPA TANOVHA bölgəsinə döndərməsiylə müqayisə edildikdə, Hüseynov bütün bir Azərbaycanı yarımifik hala döndürür. Folknerin üslubu müqəddəs kitaba çox şey borcludur. Hətta müqəddəs kitabın üslubu olmadan Folkneri anlamaq çətindir deyə bilərik. İsa Hüseynovu Folknerdən ayıran aşkar özəlliyi isə həm öz insani hekayəsini, həm də milli Azərbaycanın dastanını saz şairlərinin, dastançıların min illərdən bəri nəsil-dən-nəsilə ötürüklərinə bənzər şəkildə anlatmasıdır. Bir mənada Nizami Gəncəvinin hekayətlərinin çağdaş bir ifadəçisi də deyə bilərik İsa Hüseynova.

Aşıqla romançı, şairlə dastançı, tarixçiyə şahın salnaməçisi onun romanlarından intellektual bir vəhdətlə, bir-birindən ayrılmazcasına elə birləşiblər ki, mənəcə, onu orijinal, bənzərsiz edən özəlliyi də bu qabiliyyətində gizlidir.

Hüseynovda üslub yenə dastançı, qarışıq, zamanı parçalayıb yenidən birləşdirən bir puzzle dadı verirkən bəzən ən qədim Azərbaycan mifoloji mətnlərinin yansıması, bəzən də çağdaş bir Dədə Qorqudun üslubudur. Romanlarını dəyişdirib yenidən yayınlaması tənqid edilmişdir. Amma onun bu hərəkəti rəmzi bir xəbərdir, mənəcə. Öz əsərləriylə oynamaq romançı, yazıçı üçün xoş görülməzsə də, o, Sartrın Folknerdə göstərdiyi kimi, zamana bağlı insan mutsuzluğunu, zamana sinə görə bilən kağızlarda (əsərlərdə azacıq da olsa səadətə döndərmək istəyir bəlkə də Folknerin tərsinə bunu demək bizə: “Mən əskidən də vardım, bu anda da varam”. Muğanna, yəni romançının təxəllüsü yenə antik Türk-Azəri mifolojisinin Zərdüstün zamanından bizə gələn mənasına görə “etiqağını gizləyən adam” anlamına gəlir. Etiqağını sovet dönəmində gizləmək zorundaydı Hüseynov və beləcə “Muğanna” adıyla rəmzi bir xəbər verməyi düşünmüşdü. Artıq etiqağını gizlətməsinə görə yoxdur. Zaman Azərbaycanın zamanıdır çünki.

76 yaşını qutlayan türk dünyasının və Azərbaycanın böyük ustad yazıçısına Allahdan sağlıq və xoşbəxtlik diləyərkən, etiqağını gizləmədiyini müstəqil Azərbaycanda uzun ömür arzulayıram.

İrfan Ülkü,

“Ədəbiyyat qəzeti”,
8 oktyabr 2004-cü il

SƏN MƏNƏ BİR SİLAH VERDİN

“İdeal” romanını oxuyarkən

Ac bir adam yağla balın isti yuxa dürməyini
Necə yeyib nuş elərsə, mən eləcə yedim səni.

Səni, yoxsa əsərini? Nə fərqi var... sən əsərsən,
Əziz İsa! Həzrət İsa! Sən ədib yox, peyğəmbərsən.

Sən mənə bir yaraq verdin, raketlərdən güclü yaraq,
Bir cüt sönməz çırağ verdin... gözüm – çırağ, könlüm–mayak.

Bəxş elədin elə müdrik, elə qüdsi bir kitabı,
Öpdüm, sıxdım ürəyimə kitab adlı inqilabı.

Bir cüt qanad verdin mənə, lələkləri pak, müqəddəs,
İndən belə sürətimə ildırımlar çata bilməz.

Mənə sözlər bağışladın: Odər – Azər, buğda – Bağday.
Bağday eli nəzərimə nə Elbrus, nə Himalay...

Himalaydan, Elbrusdan daha yüksək bir məmləkət.
Dərk eləsə fəxr edəcək bu ünvanla bəşəriyyət.

Uzaqda yox, bu dünyada verdin mənə cənnətimi,
Kəşf elədim cahan boyda qürurumu, millətimi.

Qarşıda bir nur qaynağı... kor yanaşsa işıqlanar,
Xəstə, şikəst, şil özünü pəhləvandan güclü sanar.

Ey dost, bizə bəxş elədin min bir dərdin dərmanını,
Sığışırı mı, necə tutsun bircə könül dörd ümmanı?

Düşmənlərin xərci batdı, batdı sel-sel qızıl pullar,
Yalanlara don geydirən funtsterlinq, dinar, dollar.

Darmadağın eləmişən içi təzək planları,
1986 il ömür edən yalanları.

Bu kitabı dərk eləsə, düşmən dönər, dostun olar,
Sənə mehri, məhəbbəti min bir dildə dastan olar.

Tutuquşu tarixçilər ot otlasın, qoy çöldə ot,
Mənim üçün meyar deyil nə Kseti, nə Herodot.

Meyar yalnız həqiqətdir. Ah, necə də canı bərkmiş,
İki era arxivində yatan nurlu gələcəkmiş.

Əziz İsa, Ey Muğanna! Çaldın sənət külüngünü,
Lay-lay qızıl külçə tapdın, ya göyləri, Ayı, günü?!

Qüdrətliyəm, vüqarlıyam. Yer kürəsi ürəyimdir,
Ayla günəş – qanadlarım, səma – gözüm, bəbəyimdir.

Mən olmasam, yalqızlaşar, yetim qalar bu kainat,
Kainatı nurlandıra-nurlandıra yaşa, yarat!

Kəşf elədin, müqəddəsmiş Azərbaycan – Odərbağday,
Bu məbədə baş əyməyən rüsvay olar bir gün, rüsvay.

Burda adi sərvi ağacı yerin çətri, göyün tacı,
Fərod-Fərhad elmə təşnə min dərđlinin bir əlacı.

Bisütun yox, Bağıştanmış o şöhrətli dağın adı,
Nə cür tapdın dağ altında gizlədilmiş kainatı?!

Nə cür tapdın, nə cür açdın Ulubağı, Olamı sən?
Ürəyini zülmətlərə məşəl tutan mərdə əhsən.

Kiçik mənzil, kiçik lampa, kiçik dəftər, qələm, masa.
Kiçik masa arxasında şölələndi böyük İsa.

Yan otaqda Firuzəsi yavaş gəzdi pəncə üstə,
Pıçıldadı övladına: – Sevinc balam, bir az asta...

Bildilər ki, od içində səməndər bir sənətkar var,
Yalnız doğma yurd üçün yox, bəşər üçün alovlanır.

Beyni – günəş, qəlbi – bahar, ruhu-göydən gələn qüdrət,
Qaşlarının arasında iki era ayrıcı var.

Alındakı çapıq yeri bəlkə yurdun yarasıdır,
Gecə-gündüz çiçəklərdən şəhd uman bal arısıdır?

Özü burda, yarı canı əsrlərin arxasında
Qayalara həkk olunmuş əsərlərin arasında.

Addımlayar bir az dalğın... evdən çıxsa gecəyarı,
İşıqlanar Azərbaycan – Odərbağday səmaları.

Xəyalında vur-çatdasın... dünya boyda tufan, daşqın,
Üzür Nuhun oğulları qanadında böyük aşqın.

Fikir verin, qərbə, şərqə yön götürmüş gəmilərə,
Çörək gərək, ərzaq gərək qardaşlara, əmilərə.

Sel təpilib zəmilərə Asiyada, Avropada,
Nuh qüdrəti, Nuh ərləri, Nuh ordusu çatır dada.

Nuh sözünü tərsinə yaz, oxu, tanı “Hun” ərləri,
Dəclə, Fərat arasında yer şumlayan şumərləri.

Oxu, tanı, bir qütbdən neçə qütb can atanı,
Ehramları dağ çiynində ulduzlara tanıdanı.

Üzür Nuhun gəmiləri... avar çəkir mərd oğullar,
Biləklərdə, kürəklərdə min-min gərgin əzələ var.

Sifətlərdən tər süzülür, açıq yaxa şırım-şırım,
Bəbəklərdə yanıb sönür gah ay, ulduz, gah ildırım!

Avar deyil, gəmiləri dartan kişi qüvvətidir,
İnsanlığı xilas edən od ərլərin qeyrətidir.

Oder çayı – Avropanın şah damarı bu gün dalğın,
O bilirmi aynasıdır bir qəhrəman ulu xalqın?

Oder çayı Odərlərin tunc alınının sel-sel təri,
Duzlu suya qarışmışdı onda şirin ləpələri.

Üzür gəmi. Bu gəmidə yüz donanma qüdrəti var,
Kəndir buraz qırılsa da, qırılmazdır inad, vüqar.

Zor göstərən Xəzərmdir, yoxsa Terek, Araz, ya Kür?
Ləyaqətin qarşısında fırtınalar boyun bükür.

Külək cırır ağ yelkəni, nə qəm, ruhun yelkəni var,
Səməmləri təslim edir qanadlanan bir cüt avar.

Coşur dalğa, daşır dalğa, göyertəni aşır dalğa,
Gəmiləri ovcundaca su aparır qalxa-qalxa.

Naxçıvanın duz payını islatsınmı acı rüzgar,
Bu gəmidə Şirvanımın, Muğanımın çörəyi var.

Budur Odəl – İtaliya... Budur, FərƏr – Fransamız.
... Budur, BirOd – Britaniya... yetişmədik gör hansımız.

GurƏrmənlər gəldi çatdı, ürəklərdə Germaniya.
Ana-dolu – Ana Od Ol! Meydan oxu Günə, Aya.

Kamçatkaya gəmi çatdı, Alyaskaya bizim Əlyəs.
Cavan İlya, tap babanın məzarını bağrına bas.

OdƏr soyu binələndi Yeniseydə – Ana çayda,
Tor toxumaq, balıq tutmaq bu vadidə qədim qayda.

Baykalı kəşf eləyənlər verdi ona “Bəy göl” adı,
Aman Tanrı, aman ey Bağ, bu suyun ki, balmış dadı.

Qanqa gəlib yetişənlər rəngli suyu qanlı gördü,
Dodağında dua virdi, ona adı dürüst verdi.

Yem axtaran maralşünas xizək sürüb gəzdi naçar,
– Çox ot, Çukot! – söyləyəndə sandı bir cüt qanadı var.

Terekçayı tərək edənlər Türk adlandı uzaqlarda,
Olam-qalam dünyasının səsi qaldı qulaqlarda.

Vaxt oldu ki, basıldılar, doğrandılar, kəsildilər.
Fəqət bildi Son döyüşçü: ölməz, itməz nəsildilər.

Dörd tərəf dağ... bu tilsimi nə cür yaraq, nə cür çıxacaq?
Qurd göründü, aman ey Bağ, hara gedir bu yalquzaq?

Gözlərində bir cüt fanar, yara-yara qaranlığı,
Dar keçidi tapınca qurd, dəlib keçir sanki dağı.

– Gəl gözəlim, dar keçiddən qurd keçibse qurtuluş var,
Qarşıda qurd, arxadansa neçə-neçə qanlı məzar.

Səvgililər təkcə, yalnız... kimə, nəyə güvənməli?
Dil çıxarıb o ləhləyən Boz köpəyə güvənməli!

İt başını bayrağına həkk elədi tək qalanlar,
Qalxdı Selvan dağlarına yeni bir ad: Slavyanlar.

Ulus kimi möhkəmləndi qədim, cəsur əski ərlər,
Ərəzlərə, rus xalqına öz qanını verən ərlər.

Bizim böyük qardaşlığın Ural boyda imzası var,
Dömnalarda polad, yoxsa qəlblərimiz alovlanır?!

Qəliblərdə soyuduqca möhkəmlənən qaynar dəmir,
Lap Gün də Atillanın gözlərindən qüvvət əmir.

Alban soylu alp igidlər öz adını verdi Alpa,
Alp dağına kəmənd atdıq, at belində çapa-çapa.

Qarlı Karpat şahiddir ki, “Qar” sözünü kimdən aldı,
Kimlər onun ətəyində yer şumladı, körpü saldı.

Əziz İsa! Haqqı udan canavarmı, tülkümüdür?
Həqiqəti yerli-dibli məhv etmək mümkünmüdür?!

Arxivləri yağmalamaq, sənədləri cırmaq olar,
Əyilməyən qafalardan pıramida qurmaq olar.

Pozub “Gəncə” kəlməsini “Yelizovetopol” yazmaq olar,
Cavad xanı güllələmək, Firudini asmaq olar.

Pusmaq olar Müşfiqlərin hər qədəmin, ər qədəmin,
Qar altında, buz altında OdƏr yatır yüz-yüz, min-min.

Akademik Marra bəlkə yaxmaq olar bir də ləkə,
İnsanlığa Səmərqəndi, Füzulini verən ölkə...

Bu ölkəni tikə-tikə, parça-parça, rizə-rizə
Etsələr də susdurulmaz şah damarda mübarizə!

Yada düşür Ey Sar, İsus, sənin adın, əziz İsa,
Bəlkə bir gün gedib çatar Yupiterə, Aya, Marsa.

Yerlə göyün arasında çoxdanmı bu gediş-gəliş?
Ah, sən demə, əzəlidir bu qaynaşma, bu yüksəliş.

Ellərin də kökü birmiş, dillərin də kökü birmiş,
SarOdƏsin yaratdığı dinlərin də kökü birmiş.

Sənin sapa düzdüklərin söz deyilməmiş, cəvahirmiş.
PərəSular abidəsi “Pişdər” elə Beş OdƏrmiş.

Tövrat özü, İncil özü, Quran özü, Avesta da
Minnətdarmış SarOdƏsə ilk qələmə, ilk ustada.

Avestanın qatlarında fikrimizin qatları var.
Hər sətrində bircə kitab, bircə məbəd – “VarOd” yaşar.

Himalayda bardaş qurub heykəlləşən Buddaya bax,
Od yurdunun işığıdır gözlərində gedən çıraq.

“Ari” deyib öyünənlər neçin qısır gör səsinə?
Əzbərləyib öyrənsinlər qoy bizim “Ər” kəlməsini!

Gözlərini gen-gen açıb tanısinlər şum ərləri,
“Tatar” olub dada yetən Od ərləri, Xəzərləri.

Salurları, Uyğurları, Uğurları, İqorları
Dərk eləmiş bircə alim həqiqəti desin barı.

Yer – anamız, Göy – atamız. Kainatın canı birmiş,
Göy nurunu əsirgəsə Yer dağılıb tökülərmiş.

Yer dayansa bircə ləhzə, göylər sönər baxa-baxa,
Sən olmasan, mən olmasam, skeletdir qalaktika.

Mən bilirəm, bu şerimi oxuyanda alim-nökər
Qıvrılacaq, açılacaq, tüpürəcək bəlkə zəhər.

Çox görmüsən beləsini. Saçları vız, burnu dimdik,
İxtisasca Midiyabaz, dərin, dayaz, kürən, çevik.

Çəyirtkələr şərəflidir, düşünürəm, hərdən-hərdən
Bu cür elmi xadımlərdən, axtalanmış xadımlərdən.

Xədim bəlkə günahsızdır, yad caynağa keçib varı,
Vicdanım pula satır qeyrətsizlər ələmdarı!

Ana torpaq, ey UluBağ, söylə nə cür olur ki, sən,
Tərlana da, əqrəbə də qucağında yer verirsən?

Bəlkə elə əbədidir bu dünyada xeyirlə şərlər,
Təzadları qıra-qıra özünə yol açır bəşər!

Gündüz-gecə, günəş-zülmət, reyhan-tikan, Sultan və Pers
Kimsə quran, kimsə qıran... biri mələk, biri iblis.

Nə yaxşı ki, görə bildin cövhərini bu təzadın,
Qarışmadın, barışmadın, maskaları parçaladın.

Mən bilirəm sən sevirsən təbiətdə təzadları,
Tikanlığın arasında bir qan gölü lələzari.

Bəs cəmiyyət təzadları? Pambıq ilə baş kəsənlər?
Bütöv xalqı diri-diri udmaq üçün tələsənlər?

Damğaladın onları sən. Faş elədin Mirqəzəbi,
Millətçilik – neçə qanlı cinayətin baş səbəbi...

Yurdu yurdun, Qərbi Şərqi üzərinə yeridənlər,
Bir milləti qurban kəsib əjdahaya yedirənlər...

Qəsbkarlar qorxuludur ac timsahdan, canavardan,
Qurbağanı, quşcuğazı dəmə çəkən ilanlardan.

Necə başa salasan ki, sən dünənki uşağımsan,
Bu gün mənim çalın-çarpaş sinə dağım, göz dağımsan.

Yox, öyüdlər fayda vermir. Yalnız döyüş, yalnız zəka,
Yalnız zəka şöləsilə işıqlanır qalaktika.

Zəifləmə! Gücsüzləri diri-diri udur gücü,
Ya ovcunda oyuncaq tək atır güclü, tutur güclü.

Cəmiyyətdə qanunların mürəkkəbi, cövhəri qan,
Bəlkə min qat amansızdır təbiətdə olanlardan!

Günəş gülgün, dəniz şəffaf, qumlar qızıl, səmələr saf,
Necə pozur bu cənnəti bir yırtıcı, bir nainsaf!

Dişlərinin dibinəcən yaraqlanmış dövlətlər var,
Macal tapsa, bir qitəni bir qırpımda viran qoyar.

Mağaradan çıxan insan gəldi, Aya, Marsa çatdı,
Yaratdığı silahlardan öz boynuna ilgək atdı.

Əziz Şair, bir yol göstər, nə cür qıraq bu tilsimi,
Bəlkə yalnız məhəbbətdir könlümüzün sarı simi?

Necə dedin o cümləni? Dillərin də kökü birmiş,
Məmə – mama, ata – ates, ataların yükü birmiş.

Nənə – nyanya, baba – papa, dədə – dedka, ya deduşka,
“Div” sözündən qanad aldı “diva” sözü, ya devuşka!

Gur Od – qorod, bəy ər – boyar, şəkər – saxar, çulğa – çulki
Dillər eyni bir günəşdən axıb gedən şüalar ki...

Timiryazev – Dəmir Qazı, Karamzin də – Qara Mirzə.
Turgenevin türk nənəsi bilsən nələr deyir bizə?

Suvorova köhlən verdi, soyad verdi süvarilər,
Kutuzovu quduz bilmə, dayan, düşün birər-birər.

Məmə – mama, madər – BağOdƏr sonu varmı bu zəncirin!
Məgər qanı özgədirmi ya ərəbin, ya zəncinin?

Tap, araşdır. Kökü birdi, ruhu birdi insanlığın,
Belədirsə, gəmi-gəmi, zavod-zavod, yığın-yığın

Bunca raket, bunca tüfəng, bunca tanklar nəyə gərək?
Səkkiz milyard əl birləşsin, ya dörd milyard beyin, ürək.

Planet bir qızıl təndir, günəş özü boyda
Yarım milyon ac insanı qanın varsa doyor.

Dünya kələf, düyün düşüb özü boyda dərdi, səri,
Bomba deyil, su istəyir Böyük Səhra vadiləri.

20 ildir Türkıandayam, nə ev hazır, nə də hasar,
Çarpayının dəmirindən, böyürtkəndən çəpərim var.

Ağcaqanad göllərini qurutmağa pulum çatmır,
Neçə mazut dənizini yox etməyə əlim çatmır.

Təyyarədən göz qoymuşam, nə gündədir yazıq ölkə,
Abşeronun ər köynəyi yamaq-yamaq, ləkə-ləkə.

Dar komalar, cüllüt evlər, torpaq yollar gör nə qədər,
Toy vurulur... Bəs nə üçün azdı bunca sevinənlər?

Rüşvət adlı bir mərəz var, caynaqları oxdan iti,
Rüşvətxordan şərəflidir vərəm, əqrəb, taxtabiti.

Bu dərdləri yer üzündən, söylə nə cür silək, Şair?!
İnsan kimi yaşamağı öyrət, biz də bilək, Şair!

Cahan bircə, günəş bircə, Vətən bircə, ömür bircə,
Ömrümüzü başdan-başa yurda verək söylə, necə?

Hər insanın xilqətində bir dahilik imkanı var,
Kimliyini dərk etməyən məzarını özü qazar.

Beynim, başım qaynar qazan, hər bir sual yanar ocaq:
Cümlə qura bilirmi gör söz çələngi çalan qoçaq?

Cavab versin bu sorğuma ya Mikayıl, ya da Yaşar:
Neçin adi aşpaz, işbaz aktyordan yaxşı yaşar?

Tərəqqidən söhbət açır filosoflar gülə-gülə,
Hara gedir qoca dünya: tərəqqiyə, tənəzzülə?

İnkubator cücəsi tək lümək, cılız, cır adamlar.
Çoxalırsa, deyir burda tərəqqidən nişanmı var?

Redaksiya... miz dalında bir şeirbaz, yarımından
Qırsaqqızdı, gəbərməsə, qorpmayacaq o masadan.

Ruhu qozbel, gözləri tum, özü daim dilxor, mızı,
Görün kimə tapşırıışıq, şerimizi, imzamızı!

Əkbər Ruhi, Hüseyin Muxtar Aşqabada köçüb getdi,
Yaralı bir göyərçindi, Şeyxzadə uçub getdi.

UluBağı tərək edənələr neçin artır gündən-günə?
Faiq Cəmcəm neçin dönmür Şamaxıda öz mülkünə?

Kəbirinin qızı Leyla... adı doğma... yalnız adı
Füzulinin heykəlinə baxdı, baxdı, tanımadı.

Nə taqsın? Özgə dildə dil açıbsa gül balalar,
Abşeronda ola-ola Abşoranu görməyən var.

Əziz Şair! Elə bilmə süst olmuşam bu qəmlərdən,
Mən – qılıncam, bülöv daşım sitəmlərdən, ələmlərdən.

Yer kürəsi qanadlıdır, Simurq kimi uçub gedir,
Ən gözəl bir səhifə tək ürəyimi açıb gedir.

Yer kürəsi... Fərabilər, Nizamilər, Birunilər,
Şekspirilər planeti – bəlkə özü boyda gövhər.

İbn Sina, Lev Tolstoy, Homer, Heyne... necə ovsun,
Aləm gərək işığını günəşdən yox, Yerdən alsın.

Ey insanlıq, sən layiq ol bu hərlənən kürəmizə,
Ulduzları mənzil bilib yəhərlənən kürəmizə.

Dahilərin, igidlərin çiyindədir Yer kürəsi,
İşıq saçan zəkaların beynindədir Yer kürəsi.

Günəş, yer, göy, kəhkəşan da bizdən alır qüvvəsini,
Məhsətinin cəmalıdır, seyr elə Ay haləsini!

Göy dənizlər Nəsiminin qüdrətindən bir damladır,
Gecəyarı oyat, sına... Müşfiq daim ilhamlıdır.

İki era zəminində iki arşın qalxıb torpaq
Milyard ömür sinmiş yerə xəzəl-xəzəl, yarpaq-yarpaq.

Filiz deyil yerdən çıxan, babaların sümüyüdür
Gözlərimdir gözəllərin boynundakı o ləl, o dürr.

Sən mənə bir yaraq verdin, raketlərdən güclü yaraq,
Bir cüt sönməz çıraq verdin, əziz Şair, gözüm – çıraq.

Bəxş elədin elə müdrik, elə qüdsi bir kitabı,
Öpdüm, sıxdım ürəyimə kitab adlı inqilabı.

“Ari” nəslı, ər soy adı əgər varsa, mənəm o ər,
Yaşamaq və yaşatmaqçün, ölmək üçün can səfərbər!

Xəlil Rza Ulutürk,

Türkan, 1986-cı il

“İDEAL” – SƏNƏT SEHRİ

(İsa Muğanna)

Bəşəriyyət yalnız yaxşılardan və pislərdən, gözəllik və eybəcərlikdən deyil, həm də bunların qəribə keçidlərindən, bəzən qarışıqından ibarətdir. Əsər yaradıcısı yaxşının pisləşməsi imkanlarını gördüyü kimi, eybəcərlik qılfını dağıdıb ülvyyəyə, həqiqətə can atanların psixologiyasını görür, göstərir. Yalan danışanda iblisə çevrilən Gülbəniz bir hovur sonra öz səmimiyyətinə və Səməd iradəsinə təslim olduqda mələk səviyyəsinə qalxır. Yusif kimi gözəl Yusif həyatın kirli axarına uyduqda idbar Yusifə çevrilir. Anadan pak doğulmuş gəzəyən Şənbə son epiteti alçaq, kirli mikromühitə qapanır. Nahaq tutulub dama basılmış billur kommunist Lüt Cəfərin qızı – Dilara, Diniş, Torksin adları ilə tanıdığımız xilqətin arıq, çəlimsiz vücudunda nə qədər əsrarlı ürək titrədən mənəvi gözəlliklər xəzinəsi yaşayır. Dəli Səmədin bacısı məhəbbətin əsiridir. “A bala, o, səni görmür. Nahaq yerə özünü üzmə!” kəlamını qocaların dilindən eşitdikcə Dilaranın əynindəki qırmızı ipək donu çıxarıb kibrit ilə alışdırması, yandırması, “döşübaşı olmasa da” lütlənməsi, qocaların tənəsinə məruz qalması, yanan geyimlə birgə bütün varlığının od tutması göz yaşarda biləcək qədər təsirlidir, unudulmazdır.

İsa Muğanna bədii portret ustasıdır. Burada həm təbiətin, həm də cəmiyyət həyatının son dərəcə özəmətli panoram lövhələri verilmişdir. Kandarında çəmənotu və qazayağı bitən, tavanında qaranquşlar uçuşan Mədəd Sultanlı evindən tutmuş Çax-çux Xalığın qanlı kötük üstündəki tərəzisinədək burda hər predmet və onun arxasında dayanan bədii surət canlı, əyani, görümlü və tutarlıdır.

“İdeal” romanı bədii möcüzə şəklində meydana çıxmış özəmətli bir əsərdir. Bu möcüzəni yaradan İsa Muğannanın yalnız özünə xas nadir yazıçılıq deyil, həm də üstəlik fəvqəladə iradə vətəndaş yağıdır. Buna görə də “İdeal” yaradıcısı oxucunun gözündə yalnız ədib deyil, həm də yorulmaz elmi axtarışlar aparmış və axtardığını

tapmış qüdrətli tarixçi-alim, etnoqraf, dilşünas, coğrafiyaçı və filosof kimi yüksəlir. İsa Muğannanın yalnız insan qəlbini deyil, ümumən öz mənsub olduğu ölkənin, xalqın, dilin tarixini, bu sonsuz sərvətin ən qədim, ən dərin köklərini bu dərəcədə kamil öyrənməsi həyrətamiz səviyyədədir. “İdeal” yalnız ağladan və güldürən roman deyil, həm də düşündürən əsərdir. İsa Muğannaya məxsus sərt realizmin, həyat həqiqətinin mahiyyətini göstərən amansız realizmin uzaq keçmişə və gələcəyə nüfuz edən romantika ilə vəhdəti bu möcüzə romana uçuş qanadları gətirmişdir.

“İdeal” romanı doğma dilə, ana yurda və bəşəriyyətə qızğın məhəbbətlə doludur, tərəqqinin və xeyirin qələbəsi uğrunda mübarizəyə haraylayan enerji xəzinəsidir. Oxucunun gözlərinə işıq, qollarına və varlığına qüvvət verən ən çətin məqamda belə bədbinliyə qapılmamağa, şərə, eybəcərliyə təslim olmamağa, sustaldığın məqamlardan xalqın böyüklüyündən, ulu keçmişindən mənəvi güc almağa çağıran əvəzsiz abidədir. Mən inanıram ki, bu əsəri oxuyan və dərk etməyə qadir olan hər hansı azərbaycanlı bir ordu qədər iş görə bilər. Yalnız azərbaycanlımı? Yox, əsil bədii əsərin auditoriyası bütün cahandır, planetdir və “İdeal”da belə bir sənət sehri var.

Xəlil Rza Ulutürk,

6 yanvar 1986-cı il

QÜDRƏTLİ, CƏSUR YAZIÇIMIZ İSA MUĞANNA

Bu məktubu Sizə “Məhşər” romanının jurnal variantından sonra, ikinci dəfə kitab halında oxuyub başa çıxanda yazıram və qəribədir ki, əsəri üçüncü kərə oxumağa, öyrənməyə, mənimsəməyə böyük ehtiyac hiss edirəm. Ən qəribəsi budur ki, üçüncü kərə oxumağa başladığım roman mənə tamamilə təzə görünür, öz sehrkarlığını, bədii cazibəsini nəinki qoruyub saxlayır, hətta bəlkə bir az da artırır. Məncə, ümdə səbəbi budur ki, “Məhşər” romanı zəka enerjisilə doludur. Siz burada ən başlıca şeyi – XIV yüzildə gündoğan dünyasının böyük həkimi (filosofu) FƏZLÜLLAH CƏLALƏDDİN NƏİMİNİN və onun məsləkdaşı, dahi şairimiz SEYİD ƏLİ İMADƏDDİN NƏSİMİNİN mənəvi qəhrəmanlığı, bütün tacidarlardan, qan, qırğın “böyüklərindən” üstünlüyünü göstərməyi bacarmısınız. Bu əsəri yaza bilmək üçün yalnız gözəl yazıçı-psixoloq olmaq azdır, siz həm də böyük tarixçi alim, XIV-XV yüzillərdə Azərbaycanın içəri mənzərəsini görə bilən araşdırıcı və filosof kimi qələm çalıbsınız! Heç inana bilməzdim ki, bu vaxtacan çağdaş kənddən yazan, həm də gözəl yazan İsa Anadil bunca bağlandığı müasir aləmdən ayrılıb tarixi keçmişə nüfuz edər, klassik Azərbaycanı bu qədər geniş, mükəmməl, dərin, çağdaşlıq təəssürü ilə canlandırır. “Məhşər” romanı böyük şair şəxsiyyəti, sənətkar cəsarəti haqqında himndir. Nəsimi timsalında Siz antihumanist cəmiyyətdə yaşayıb yaradan sənətkarların faciəsini, dəhşətli əzablarını, cəsur humanizmini, qarşısızalmaz mübarizəsini göstərməyi bacarmısınız! Roman heyrətdoğuran dərəcədə yığcamdır, lakonikdir. Cümlələri mərd, amansız, sərt və sıqlətlidir. Romanı üçüncü kərə oxumaq ehtiyacı bəlkə bu səbəb ilə ilgilidir. Hər abzas qarşıda bütöv bir aləm açır. Nəsiminin sevgilisi Fatma, onun atası Fəzlullah ilə hər görüşünü, Əmir Teymurun İsfahan döyüşünü, oğlu, vəliəhd Miranşahı paçalayıb cəzalandırmasını, Dərbənd qalası arxasında Toxtamış xanı fənd gücünə əzizdirməsini, Bayazidi əsir götürməsinə, axırda hürufilərin qüdrətinə təslim olmasını, xalq ilə tac arasında qalan İbrahim şahın səciyyəsidəki ziddiyyətləri, onun

şahzadə oğlu Gövhərşahın (Dost Əmin Məhrəmin) ikili təbiətini, “lailahəilləllah” inamı ilə övlad dərdi arasında ciyərləri yanan Şeyx Əzəmin faciəsini, “Div qapısına” açar salan Mövlana Mahmudun fədakarlığını, “kəmənd ucunda, at quyruğunda” sürünürkən belə öz ucalığını, ustada məhəbbətini qoruyub saxlamış dərviş Həsənin igidliyini... təsvir edən yazıçı necə amansız, sərt həqiqətlər kəşfiyyatçısıdır. Bu romanı yazma bilmək üçün bütün keyfiyyətlərdən əlavə böyük Azərbaycan vətənsəvi olmaq vacib idi. Siz bunu bacarıbsınız, əziz İsa Anadil! Mənə verdiyiniz bədii zövq və tariximizə dair zəngin məlumat vadar edir ki, sizi böyük qəhrəman yazıçımız adlandıram.

Əslinə baxsan, yazıçılıq, şairlik elə qəhrəmanlıq deməkdir. Nəsimi qəhrəmanlığı göstərə bilmək üçün siz onun poeziya kainatını açmışınız, incə bir şeirşünas olduğunuzu nümayiş etdirmisiniz. “Həqq-təala adəm oğlu özüdür!” Sən demə, bu bircə misra bütün Nəsimi poeziyasının baş xətti, ana şüarı və orta əsrlərdəki Azərbaycan-türk renessansının məğzi imiş. Amansız işgəncələr, dağıntılar və qan, qırğın çağlarında bir qarışıq qədər qiyməti olmayan QUL insanı Allah, TANRI mərtəbəsinə qaldıran Fəzlullah, Nəsimi humanizmi bir hissəsi “Məhşər” olan “Karvan” silsiləsinin, romanlar düzümünün aparıcı motivinə, bədii axarına çevrilməkdədir. Sizin yazıçı, sənətkar qüdrətiniz bundadır ki, insan ləyaqəti uğrunda döyüşən Nəsimini canlı, səmimi, mərd, qaynar bir xarakter kimi kəşf edibsiniz, onun poeziyasının tacidarlara, kəmetiqadrlara, tərəddüd edənlərə qarşı çevrilmiş mahiyyətini aşkara çıxarıbsınız.

Ey qılan dəva ki, şahəm, ədlü insafın hanı?

Çün səfa əhlindən oldun, məşrəbi-safın hanı?

Bu beyt ilə başlanan qəzələ verdiyiniz bədii, elmi təhlil nə qədər incədir. Bu incəlik “yuxarı” hakimiyyətə boyun əydikcə, zülm önündə geri çəkildikcə alçalın, az qala aşağı hakimiyyətini də itirən şahların, “yarım”şahların ikiləşməsinə, kəmliyinə qarşı çevrildiyini və buna görə son dərəcə aktual, müasir səsləndiyi üçün oxucu ürəyindən tikan çıxarır.

...Karvan irəliləyir. Əminik ki, “M h r”in davamı olan yeni romanında Nəsimi surətinin daha geniş planda i ıqlanmasını,  r f v  ləyaqət tariximizin şanlı yarpaqlarını görəcəyik. Romanınız bir daha sübut edir ki, bütün  ng ll r  baxmayaraq, Azərbaycan xalqı qüdrətli bir millət kimi bi iml nm k yolundadır və onu bu yoldan qaytara biləcək qüvvə yoxdur cahanda.

Xəlil Rza Ulutürk

ƏZİZ QARDAŞIMIZ, SEVİMLİ SƏNƏTKARIMIZ

(İsa Hüseynov)

“Azərbaycan” jurnalının beşinci nömrəsində (1967) “Kollu Koxa” povestini bu vaxtacan oxumağa macal tapmadığım üçün nə qədər təəssüflənirəm, özümü qınayıram. Hələ indi əsərin son olduğunu Sizə bildirirəm. Bu başdan açıq deyim ki, Sizin heç bir əsəriniz mənə bu dərəcədə təsir etməmişdi. Bu povest ilə Siz mənim oxucu gözümdə dağ kimi yüksəldiniz. Mən xalqımızın gözəl oğlu, böyük vətəndaş-sənətkarı ilə fəxr etdiyimi uca səslə Sizə bildirirəm. Hətta bunu da bildirirəm ki, bu sərt, amansız əsəri oxuyanda mən özümün bir sıra mədhiyyəli, lazımsız, xalqı əsas mətləbdən yayındıran şeirlərim üçün xəcalət çəkdim. Biz ziyalılar çox vaxt öz ritorik, saxta çıxışlarımız ilə həqiqəti pərdələyir, ictimai fikri çaşdırır, xalqımızın həyatında, məişətində, iqtisadiyyatında az qala kök atmış eyibləri, yaraları görməyə, vaxtında müalicə etməyə imkan vermirik. Sən, İsa Hüseynov, mərd, mətin və təmkinli səsinlə bunların üstündən qələm çəkirsən, bizim bir sıra yubileylərin, saxta məruzələrin, lüzumsuz sağlıqların üstündən çalın-çarpaz xətt çəkirsən.

Yaratdığın Kollu Koxa obrazı zahirən nə qədər namərbut, nataraz, kobud, çöpür olsa da, daxilən bir o qədər səliqəli, işıqlı, pak, incə və sağlamdır. Kollu Koxa mənim nəzərimdə xalq deməkdir. Onun qabarlı əlləri xalqın əlləri, iti, ayıq gözləri xalqın gözləridir. Buna görə də onun nitqi də, işi də qılınca kimi kəskindir. Bu vaxtacan mən öz aləmində həmişə səndən gileyənirdim ki, İsa Hüseynov mənfi tipləri ustalılıqla yaratdığı halda, xalqın əzəmətini, mənəvi zənginliyini özündə təcəssüm etdirən müsbət qəhrəmanlar yaratmır, yaxud yaratmaq istəmir. İndi mən görürəm ki, Sizin köksünüzdə xalqımızın nəbzi ilə həmahəng vuran nə böyük bir ürək döyünür. Kollu Koxa bu ürəyin bir parçasıdır. Kollu Koxa hərəyə bir ləqəb, laylağı qoşur. Lakin sonralar, xeyli sonralar məlum olur ki, zahirən yüngül bir şey kimi görünən bu ləqəblərin, “laylağların” arxasında

nə qədər dərdlər yatır. Qılınc Qurban indi podrat Qurban olub, Cəfalı Cavanşir indi Limbuz Cavanşir olub, Pəpə-kökə Nənə indi Cında nənə olub. Zəmanə dəyişdikcə insanlar da dəyişir. Bəziləri öz müsbət keyfiyyətlərini itirir, vaxtilə xalq düşmənlərinə, əliyərilərə divan tutan, ədalətin, həqiqətin sıyrılmış qılıncı kimi qaranı kəsib keçən Qurban indi o keyfiyyətdən məhrum olub. Buna görə də o, həqiqətlə, Kollu Koxa ilə qarşılaşanda sarsılır, qarşısındakı gözlərin xalq baxışına davam gətirmir.

“Koxa yarpaqları quruyub tökülmüş, qozaları hələ lap xırdaca ikən soğulub, qaralıb daşlaşmış kolu əlində silkələyə-silkələyə nə işə deyirdi”.

Mənim gözümdə bu sadəcə bir təsvir deyil, bu “daşlaşmış kol”, bəhəri olsa da, olmasa da pambıq planını kəndin boğazına sıriyanların daş üzünə çırpılmış sillədir, qırmançdır. İsa Hüseynov bu dərdləri açıb göstərir, bütün ömrü boyu suçuluq etmiş, əlləri, ayaqları suda, palçıqda, lapatka işində qabar bağlamış “dinkə Dəmirin” faciəsini göstərir, həkim ona bildirir ki, səhhətini qorumaq naminə artıq suçluluqdan əl çəkməlisən, başqa iş seçməlisən. Dəmir kişi dönə-dönə kolxoz sədri Cavanşirə ağız açır, ancaq Cavanşirə elə gəlir ki, bu, hərcayı bir arzudur: “Dəmir kişi gözünü açandan burda işləyib, başqa nə işə yaraya bilər?”

Müharibə illərində böyük fədakarlıq göstərən, diş-dırnaqla qazandıqlarını xalqın ac balalarına sərf edən, yetim-yesiri başına yığıb öz isti təndirindən həmişə pəpə, kökə paylayan Nənə də xalqın timsalıdır.

“Mən ətrafıma hey baxırdım. Burada hər şeydə bir möhkəmlik və daimilik hiss edirdim. Yəqin ki, azı yarım metrədək torpağa basdırılmış yoğun dirəklərdə də, taxçada, qab-qacaqda, hətta yorğan-döşəkdə də sərinlik, bərklik, daimilik hiss olunurdu”.

Mən Pəpə-kökə Nənənin evinə aid olan bu təsviri də sadəcə təsvir hesab etmirəm. İsa Hüseynov burada da xalq həyatındakı gözəllikləri, əsrdən – əsrə, nəsildən-nəslə keçən əbədi keyfiyyətləri göstərmişdir. “...Qəfildən içəriyə sükut çökdü. Yalnız samovar zümzümə edir, bir də taxçada qarını tərپəttdiyi qab-qacaq cingildəyirdi (yay girəndə yəni bürkülər başlayanda, bizim evlərdə qab-qacağın da səsi batır. Burada işə qablardan qomrov cingilttiləri çıxırdı)”.

İsa Hüseyinov komalarda, qazma daxmalardakı həyatı idealizə etmir, əsrlər boyu bu çətin həyat şəraitində mərd, alnıaçıq yaşamış zəhmətkeş insanların məişətindəki, mənəviyyatındakı səliqəni, nikbinliyi, humanizmi göstərir. Əslində cingildəyən yalnız qab-qacaq deyil, birinci növbədə mərd, səxavətli, zəhmətkeş nənənin səsidir. Bu səsi heç bir bürkü boğa bilməz.

Bəs necə olur ki, bu qədər humanist, hamıya əl tutan, pasiban olan qarı indi unudulmuşdur, Pəpə-kökə Nənə indi Cında nənə olmuşdur: “De görüm, bu iyirmi beş ildə bircə kərə başa salıbsanmı ki, görəsən, bu Pəpə-kökə Nənəniz necə dolanır, dərdi-səri nədir? Başa salmayıbsan. Çünki səndən ötrü bu qarınan səhər-səhər evdən çıxanda çəkməni silib tulladığın cındırın heç bir təfavütü yoxdur. Çünki sənənin sinəndən ürək əvəzinə daş asılıb, Cavanşir. Özündən savayı heç kəs sənənin vecinə deyil. Yapışıbsan Qurban əminin ətəyindən, onun adını götürübsən üstünə, elə bilirsən Qılınc Qurbanın adının altında nə təhər istəsən o cürə də yaşayıb kef sürəcəksən? Mən sənə vaxtilə Cəfəli deyirdim. O vaxt sən, doğrudan da, cəfa çəkirdin. Daha Cəfəli deyilsən, Limbuz Cavanşir”.

Limbuz – limonad və buz sözlərinin birləşməsindən yaranmış bir ləqəbdir. Kollu Koxa bu ləqəbi Cavanşirə Qurbanın bütü qarşısında əyildiği üçün vermişdir.

Yaltaqlar, simasızlar, rüşvətxorlar mühitində pərvəriş tapmış Cavanşirin öz gözəl keyfiyyətlərini tədricən itirməsi təsadüfi deyil. Əsərdə bu lövhəyə diqqət yetirin: “Qurban kişi sərən limonad istədi. Ona qulluq göstərmək istəyən kolxoz sədrələrindən azı beş-altı adam hamısı birdən bufetə cumub, hamısı da əli butulkalı qayıdanda, Qurban kişi əvvəlcə qəhqəhə çəkdi, sonra isə birdən qapqara qaraldı, dediyim kimi, elə bil həтта, gözlərinin içi də kölgələndi. O, bircə kəlmə: “bezmişəm”, – dedi. Bu kəlmədəki səmimi etirafa inanmamaq olmazdı.

Qurban kişi yaltaqlıqdan iyrensə də, bu mühitə müqavimət göstərə bilmir, Kollu Koxa isə sərt, amansız müqavimət göstərir. Onun qoşduğu laylağların gedib böyüklərə, raykoma çatdığını eşidəndə nəinki sarsılmaz, əksinə gülümsəyir, özünün, sözünün qalib gəldiyini dərk edir. İşə bax ki, yayın bu cırhacı vaxtında, 40 verst yolu tər tökə-tökə gələn Qılınc Qurban “şeflik” kənddən qılınsız qayıdır.

“Sən gəl mənən höcətləşmə, Qurban kişi. İndi ki, biz ikimiz də Qılinc Qurbanıq, gəl höcətləşməyə, sən öz təqsirini boynuna al, mən də varsa, özümünkünü boynuma alım, qılınclarımızı birləşdirək. O vaxt, vallah, işlərimiz yağ kimi gedər”.

“Qılınclarımızı birləşdirək”. Bu cümləyə fikir verin. Birləşən qılınclar xalqın sağlam qüvvələrinin birləşməsi deməkdir. İki-üzlülüyə, saxtalığa, biganəliyə, rüşvətə qarşı mübarizədə köhnə inqilabi nəsil ilə yeni, sağlam nəslin enerjisinin, mənəvi qüvvətinin birləşməsi, vahid məqsədə doğru yönəldilməsi deməkdir. Qılinc Qurban Kollu Koxanın bu ağıllı, mərd təklifindən boyun qaçırır və qılincını da məhz buna görə itirir. Qurbanı çaşdıran bu çarığı sulu, palçıqlı, əlləri qabarlı, dili acı, üzü çopur, qaməti nahamvar adamın zahiri formasıdır. O inana bilmir ki, bu tozlu-torpaqlı qiyafənin altında sağlam bir bədən, o bədəndə də vətən, xalq məhəbbətlə vuran həqiqi bir oğul ürəyi çırpınır. Ancaq Qurban kişi qarşısında qeyri-adi, əyilməz, sarsılmaz bir insan dayandığını hiss edir, buna görə də nəinki bilavasitə ona deyilən, hətta Kollu Koxa jurnalist “Ağca Məliyə” söylədiyi sözləri də dinləməyə məcbur olur: “Siz jurnalist qardaşlar gəlib kənddən yazanda üzdən gedirsiniz. Üzdə gözəllik görürsünüz, daha altdakıynan işiniz yoxdur, deyirsiniz elə gözəldir, ya da tərsinə, üzdə çirkinlik görürsünüz, məsələn, mənim bu çopur üzüm kimi, daha altıynan işiniz yoxdur, deyirsiniz elə çirkindir. Ona görə, yazdığınız da ya dayaz olur, ya da səhvənən dolu olur”.

Kollu Koxa jurnalist Ağca Məliyi də ittiham edir – həm də görüm nədə? Savadsızlıqda, vur-tut səkkizinci sinfi bitirmiş bir suçunun ali təhsilli ziyalını bu şəkildə ittiham etməsi gənc jurnalistə çox heyrətləndirici görünür: “Savadsız? Oho. Adə, sən möcüzəsən ki. Sən məndə savadsızlıq görürsən?”

– Görürəm, – deyərək Koxa sakitcə təsdiq etdi. – “Söz güləşdirmək” nə sözdür ki, onu da bilmirsən əşi?

– Bağışla məni, buna savadsızlıq deməzlər, bələd olmamaq deyirlər. Başqa sözlə, bir az qatı şəkildə desək, xalqa yaxından bələd olmamaq deməkdir. Mən, əlbəttə, xalqı bilmirəm.

– Ay rəhmətliyin nəvəsi, öz xalqına bələd olmamaqdan da yekə savadsızlıq olarmı?

Mətləbin bütün canı bu cümlədədir. Öz xalqını tanımağa, onun müsbət və mənfi tərəflərini görə bilməmək, xalqın inkişafı və

səadəti yollarının haralardan keçib getdiyini anlamamaq, onun dostlarını və düşmənlərini müəyyənləşdirə bilməmək ən böyük savadsızlıq. Povestdə qoyulmuş ciddi məsələlərdən biri ziyalılar problemidir. Gənc jurnalist etiraf edir ki, “bu saat bizim Azərbaycanca iki qrup ziyalı yetişib. Yazıçılarımız, incəsənət işçilərimiz, rəssamlarımız, bəstəkarlarımız, alimlərimiz, ümumiyyətlə, ziyalılarımız iki qrupdur. Bir qismi xalq içərisindən, bizim bax bu Qaracalar kimi kəndlərdən çıxıb, Koxa qardaş, ikinci qismi isə Bakıda anadan olub, məsələn, mənim kimi, Bakıda da böyüyüb, təhsil alıb. Yaxud Moskvada, Leninqradda təhsil alıblar. Birincilər xalqın, e-e, necə deyim ki, sizin üçün aydın olsun?..”

Ağca Məlik birinci qisim ziyalıları tam qiymətləndirməkdən qorxur, ona görə də sözünün axırını gətirə bilmir: “Bizim ziyalıları qarşı-qarşıya qoymaq düz deyil. Məsələn, mənə ikinci qrupa daxil eləyirlər, mənə kənd mövzusu ilə maraqlanmağıma, Qılınc Qurban haqqında yazmağıma xor baxırlar. Düz deyil”.

– Deynən dərdim var da. Deynən keçəl qızın dərdi var da.

– Keçəl qızın? Hansı keçəl qızın?

Koxa uğunub getdi”.

Koxa həmişə gülür. Lakin bu, arsız gülüş deyil, ciddi, sərt gülüşdür, öz dərdlərinə gülməyi bacaran xalqın gülüşüdür. Bizə çoxdan bəlli olan Mirzə Cəlil və Sabir gülüşü ilə bu gülüş arasındakı fərq heç də çox deyil. Kollu Koxanı laylağı qoşmağa vadar edən sadəcə gülüş həvəsi də deyil, Qurban kişinin ona dediyi sözlərə fikir verin: “Mən necə ki, bu millətin bir nümayəndəsi, ürəyim götürməz ki, mənə millətimin oğulları, qızları quyruğu laylağılı olsunlar. Millətin gərəkdir özü də gözəl olsun, adı da”.

Koxa bildirir ki, “mənə istədiyim də elə odur”. Koxa məzmun ilə forma arasındakı kəskin fərqi aradan qaldırılması uğrunda mübarizə aparır. Nə qədər adamlar var ki, gözəl adlar daşdığı halda çirkin əməl sahibidir. Adı Aslan, Bəbir olduğu halda özü qorxaqdır, adı Sədaqət olduğu halda özü sədaqətsiz, adı Həqiqət olduğu halda özü əliyəri, adı Qılman, Mələk, Pəri olduğu halda özü İblis, Cənnət olduğu halda cəhənnəmlikdir. Məhz millətin gözəlliyi naminə belələrini oxşamaq, sığallamaq deyil, ifşa və rüsvay etmək, damğalamaq, yumaq, daramaq, təmizləmək borcumuzdur. Birinci növbədə gözəl ad uğrunda deyil, gözəl insaniyyət uğrunda mübarizə aparmaq lazımdır.

Koxanın qoşduğu laylağılar bizi əsas tənqid hədəfinə doğru yönəldir, ya insanın öz şəxsi eyiblərini, ya da cəmiyyətin ona münasibətindəki qüsurları – biganəliyi, qayğısızlığı, avamlığı bizə nişan verir.

Hörmətli ədib, Sizin sənətkarlıq qüdrətiniz, bədii texnikanız, psixoloji məqamları dərinlən göstərən bir yazıçı olmağınız barədə münəqqidlərimiz xeyli bəhs etmişlər. Yığcamlıq, lakonizm, sərrastlıq, mənzilə ən qısa yol ilə getməyi bacarmaq, təbiəti və cəmiyyəti aydın görə bilmək, insanların ruhi vəziyyətlərini düzgün göstərmək, sözün və cümlənin gücündən maksimum dərəcədə istifadə etmək – Sizin üslubunuzun əsas nişanələridir. Mən buna mərdlik, qəhrəmanlıq pafosunu da əlavə etmək istərdim. İnsanın mənəvi zənginliyi, mərdliyi və qəhrəmanlığı, gözəllik uğrunda əzmkar mübarizəsi Sizin əsas idealınızdır, cümlələrinizə, sözlərinizə kəsər, od-alov, məntiq gücü, bədii enerji gətirən də məhz bu estetik meyardır. Əlbəttə, bu keyfiyyətlər vətənpərvərlik, humanizm məfhumlarından ayrılmazdır. Mən bu əsərin hər cümləsi arxasında böyük bir vətənpərvər, humanist sənətkar üreyinin şölə çəkdiyini hiss etdim.

Obrazın psixolojisini incədən-incəyə göstərə bilmək ədib üçün böyük məziyyətdir. Sizdə bu keyfiyyət qüvvətlidir. “Koxa elə bil qəsdən əvvəlcə cavan qonağımıza, sonra mənə, arxamda Qurban kişiyyə çay süzdü. Mən, əlbəttə, dərhal öz stəkanımı Qurban kişinin qabağına ötürüb, axırda gələn stəkanı özümə aldım, ancaq bu məsələni dəyişdirmədi. Koxa ağsaqqala hörmətini göstərmişdi. Bu ilk baxışda adı bəlkə də əhəmiyyətsiz kimi görünə bilən hərəkət onların arasında gizli çəkişməni daha da gərginləşdirmişdi”.

Bu lövhə, doğrudan da, incə psixoloji məqamı əks etdirir, əsərdə belə qüvvətli səhnələr çoxdur. Həqiqi nəsrə mütəlx drammatizm və drama var. Povesti oxuyanda bu fikir yada düşür.

Diliniz kəskindir, sərt, xalq təfəkkürünün ildırımları ilə süstləşmiş, dəli-dolu, qaynar, coşqun, emosional zəngin bir dildir. Siz xalq həyatının dərinliklərinə nüfuz edir, məişətdən, gündəlik danışıqdan nə qədər sözlər, ifadələr alır, ilk dəfə ədəbiyyata gətirir, onlara bədii enerji, poetik uçuş verirsiniz. Əlbəttə, mən Sizin povestdə “borc” əvəzinə “ssuda”, “icrakom” əvəzinə “ispalkom”, “soba” əvəzinə “peç”, “sükan” əvəzinə “rul” və bu qayda ilə doğma dilimizdə əvəzliyi olduğu halda bədii nəsrə gətirdiyiniz yabançı

sözləri görmək istəməzdim. Siz güman ki, realizm, təbiilik naminə belə edirsiniz, ancaq inanın ki, yalnız müəllifin dilində deyil, obrazın dilində də belə sözlər yaxşı səslənmir, oxucu yalnız fikrin deyil, həmçinin sözün doğmalığından, təmizliyindən zövq almaq istəyir.

Əziz İsa! Məktubumdakı fikirlərin tələsik və səliqəsiz deyilməsindən bəlkə də gileylənmək olar. Ancaq bunlar həm də sizin povestin oyatdığı hisslərin qaynar, müxtəlif, çoxcəhətli olmasından doğur. Gözəl əsər yaratmışsınız. Sizi ürəkli təbrik edirik.

Bu gün mən öz fikrimi ziyalılarımız ilə bölüşəndə Sizin barənizdə maraqlı rəylər eşitdim: “İsa Hüseynov Azərbaycanın birinci yazıçısıdır” (Tofiq Mahmud), “İsanın hər povesti monumental bir qayadır” (İsrail), “Mən İsanın povestlərini həmişə birnəfəsə oxuyuram. Bunları yarımçıq qoymaq mümkün deyil. Xüsusilə, “Saz” povesti nə qədər kamildir (Sabir), Həbibə adlı bir qızın dediyinə görə İsanın gücü həyatı bilməyində, xalqı sevməyində və bədii istedadındadır, bir də zəhmətində, İsa çox böyük zəhmətkeşdir.

Mən bu müxtəlif rəylər ilə fəxr etdiyim bildirir və bunu da əlavə edirəm ki, Sizin povestin ən gözəl təbliğatçılarındanam.

Xəlil Rza Ulutürk,

Bakı, 14–15 noyabr 1967

“NİZAMİ”

C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının istehsal etdiyi “Nizami” filmi ətrafında söhbətə hazırda ədəbi-mədəni həyatımızda aşkar müşahidə olunan iki əlamətdar xüsusiyyəti qeyd etməklə başlamaq istəyirəm.

Birinci cəhət budur ki, son illərdə, ümumiyyətlə, tarixi mövzuların bədii təcəssümünə meyl, marağ qüvvətlənmişdir. İkinci xüsusiyyət – bilavasitə Nizami dühasına, ölməz Nizami sənətinə müraciətin artmasıdır.

Məlumdur ki, Azərbaycan KP MK-nın Nizami irsinin nəşri və tədqiqi sahəsində qəbul etdiyi qərar şairin yaradıcılığının və şəxsiyyətinin öyrənilməsinə yeni güclü təkan vermiş, bütünlükdə elmi və bədii qüvvələrimizin fəaliyyətini istiqamətləndirmişdir. “Nizami” filmi də bizim kino sənətinin bu qərardan sonrakı nailiyyətlərindən biridir.

Filmin ilk kadrlarında biz böyük şairə xalq məhəbbətinin şahidi oluruz. Nizami – ədəbiyyatımızda ən universal dühadır. Odur ki, hətta iki seriyalı filmdə də şairin özəmətli obrazı ilə əlaqədar bütün məsələləri əhatə etmək olmazdı. Bu cəhətdən çox yaxşıdır ki, “Nizami” filminin yaradıcılarının mövzuya konkret yanaşmaları, özlərinin aydın niyyətləri hiss edilir. Filmə baxdıqca yəqin edirsiniz ki, müəlliflər hər şeydən danışmaq təhlükəsindən uzaqlaşa bilmişlər. Nə dövrün zahiri epikliyinə uymuşlar, nə də şairin tərcümeyihalının hədsiz təfərrüatı ilə əsəri yükləmişlər.

“Nizami” tarixi-bioqrafik janrın ənənəvi ölçülərindən kənara çıxan əsərdir. Ssenari bir şəxsiyyətin həyat xronikasının təcəssümündən daha çox fəlsəfi-bəşəri ümumiləşdirmələrə meyl səp-kisində yazılıb və yaxşıdır ki, ssenaridən gələn tərəvət çəkilişdə, rolların ifasında duyulub, nəzərə alınmışdır.

“Nizami” filmində mövzunun yeni üsullarla işıqlandırılmasına cəhd vardır və bunun özü də təqdirəlayiqdir. Hiss olunur ki, yaradıcı heyəti tarixi faktların təfsilatından daha çox dövrün sosial-əxlaqi kolliziyaları, insan təbiətinin mürəkkəbliyini, insan ehtiraslarının qüvvətliliyini əks etdirən cizgilər cəlb etmiş, düşündürmüşdür. Qəhrəmanın məhz mənəvi-ruhi dünyasının təlatümləri, onun düşüncələrinin ictimai-bəşəri məğzi, həqiqət axtarırlarının vüsəti və drammatizmi mərkəzə çəkilmişdir.

Filmdə Nizami yaradıcılığının əsas motivləri Nizami mühitinin və zamanının ən dəqiq, ən sərrast səciyyəsi kimi mənalanır, şairin obrazının əzəməti ilk növbədə onun sənətinin dərinliyi əhatəliyi fonunda bunlara istinadən canlanır. Əvvəla ona görə ki, Nizaminin “Xəmsə”si dövrünün bütün ictimai-mənəvi kolliziyalarını, fəlsəfəsini, ideologiyasını özündə təmərgüzləşdirmişdi və elə bununla da ölməzdir. İkincisi də, həqiqi şairin həyatı və daxili aləmi özünün ən qabarıq təcəssümünü adətən onun öz əsərlərində tapır. Beləliklə, Nizami yaradıcılığına filmdə verilən yüksək qiymət bilavasitə reallaşır, konkretləşir və “Xəmsə” filmdə romantik-poetik ruhda yox, realist-rəmzi axarda təcəssümünü tapır. Nizaminin dastanlarındakı romantik dünyanın xalis realist səpkidə “oxunuşu” heç də bu dastanların poetikası ilə uyğunsuzluq doğurmur, əksinə, onlardakı həyatı mahiyyət daha qabarıq üzə çıxır və filmin müəlliflərinin qayəsindən xəbər verir.

Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, şairin əsərlərinə sadəcə sitat, illüstrasiya kimi müraciət edilmir. Bu cəhəti əsərin mühüm məziyyəti saymaq lazımdır. Filmdə Nizami poeziyasının tez-tez səslənməsinə baxmayaraq, biz bunları müəlliflərin öz ideya-estetik idrakının fonunda, əsərin öz bütöv və müstəqil kontekstində qavraya bilirik. Bu cəhətdən film boyu diqqət yetirilən bir xətti – fanatik din təəssübkeşləri tərəfindən daşqalaq edilən iki gəncin taleyinin mənalandırılmasını nümunə çəkmək olar. Bu təsirli süjetə baxarkən biz sanki uzaq keçmişlərdə iki gəncin uğursuz məhəbbəti macərəsindən söhbət açan “Leyli və Məcnun” dastanının dərin həyatı mündəricəsinin Nizami dövrü və mühiti ilə necə də yaxından səsləşdiyini aşkar duyuruq. Belə lövhələr tamaşaçını inandırır ki, sənətkar öz əsərlərini ayrı-ayrı hökmdarların sifarişi ilə yox, həyatın sifarişi ilə, zamanın sərt həqiqətlərinin təcəssümü kimi qələmə almışdır.

Bəs Nizami şair və şəxsiyyət kimi filmin müəllifləri tərəfindən necə təsəvvür edilir və tamaşaçılara necə çatdırılır? Ekranı biz şairi həyatın xırdalıkları, öteri həvəsləri fəvqündə dayanan, ətraf aləmin ən acınacaqlı səhnələrinə müdrik mütəfəkkir təmkinini və soyuqqanlılığı ilə nəzər salan, daim öz yaradıcılıq aləminə, daxili dünyasına qarılan bir şəxsiyyət kimi görürük. Söhbət insan taleyindən getdikdə Nizami fəaldır, qətiyyətlidir. Məhvə məhkum olunmuş

gənclərə məhz Nizami himayədarlıq edir, yaxud, həbsxanadan qaçmış Xaqaninin pişvazına Nizamidən başqa heç kəs çıxmır. Lakin Nizami şairdir və onun fəallığı, ətraf aləmə münasibəti ilk növbədə onun əsərlərində təzahür edir.

Məşhur müğənnimiz, SSRİ xalq artisti Müslüm Maqomayev şairin obrazını axıracan zərif psixoloji planda oynayır – sanki zahiri biganəlik və laqeydliliklə daxili narahatlıq, ruhi-mənəvi aləmin daimi gərginliyi arasındakı təzadı incə cizgilərlə nəzərə çarpdırır. Özü də obrazın bu istiqamətdə düşünülməsi və təqdimində həm yazıçı İsa Hüseynovun ssenarisi, həm rejissor Eldar Quliyevin quruluşu, həm də aktyor Müslüm Maqomayevin ifası tamamilə bir-birinə uyğun gəlidiyi, biri digərini tamamladığı üçündür ki, baş qəhrəmanın xarakteri öz bütövlüyü, müəyyənliyi ilə canlanmışdır. Ancaq bununla belə, elə təsəvvür yaranır ki, bəzən biz Nizaminin həyəcanları haqqında məlumat əldə edirik, bu həyəcanları onunla birlikdə yaşamırıq. Zənnimcə, aktyorun davranışında, hərəkətlərində bəzən ifadəlilik çatışmır, bir sıra hallarda güclü daxili həyəcanların zahirdə təcəssümünə ehtiyac duyulur. Məsələn, Nizaminin tamamilə haldan çıxdığı və hirsindən həтта ev əşyalarını da yerə çırpdığı səhnəni xatırlayaq. Bu epizod bir qədər uzun görünür, aktyorun hərəkətləri də yeknəsəq təsir bağışlayır. Həmin təəssürat ondan irəli gəlir ki, Nizaminin – M.Maqomayevin sarsıntısını onun simasının cizgiləri, ümumi görünüşü bütün təsirliliyi ilə ifadə etmir. Yaxud, Afaqın ölüm səhnəsində də bizə elə gəlir ki, Nizami – M.Maqomayev emosional boyalarda ifrat “təmkinlilik” göstərir. Bu səbəbdən də onun keçirdiyi dəhşətli sarsıntı tamaşaçıları təsirləndirmir.

Filmdə Nizaminin tamamilə əksi olan bir obraz da var – Müzəffəri surəti. Özü də əkslik tək-cə xarakterlərin mahiyyətində yox, həm də rolların ifa tərzində meydana çıxır. Heç şübhəsiz, ifa tərzindəki müxtəliflik də elə obrazları bir-birindən fərqli şəkildə səciyyələndirmək niyyətindən irəli gəlir. Düzdür, mən deməzdim ki, Nizaminin ucaltmaq üçün Müzəffəri münasib fondur, ancaq Müzəffərinin cılızlığını və aqibətinin puçluğunu bütün kəskinliyi ilə hiss etdirmək üçün onun Nizami ilə müqayisəli təqdimi çox uğurludur. Həsən Turabovun duya-duya, taleyinə acıya-acıya məharətlə oynadığı Müzəffər surəti (xüsusilə, onun baxışlarındakı yazıqlıq, zavallılıq yadda qalır) əsrin süjetində də, qayəsində də

mühüm yer tutur. Bu surətlə əsər boyu davam etdirilən vacib bir mətləb bağlıdır. Müzəffərinin timsalında məddah şairlərin faciəsi ümumiləşdirilir; biz istedadlarını, cəsarətlərini, insani ləyaqətlərini hakimlərin ənamlarına satanların, sözün şərəfini ötəri nəşələrə qurban verənlərin miskin aqibətini görürük.

Ümumiyyətlə, əsərin realist ruhu aktyor oyunlarını müəyyənləşdirir. Təsadüfi deyil ki, hətta romantik səpkili ilham pərisi də konkret və real Afaq surəti ilə qovuşur, hər iki obrazı eyni ifadə – aktrisa Həmidə Öməröva heç bir zahiri effektə yol vermədən oynayır. Burada ilham pərisi də poetik cazibədarlığı ilə yox, şairin təxəyyül dünyasının gerçək həmsöhbəti kimi yadda qalır. Zeyd surəti də mühüm həyati qayə daşıyır və gənc aktyor A.Salahovun ifasında uğurlu görünür.

Dediyim kimi, “Nizami” filmi bəşəri-fəlsəfi ümumiləşdirmələrə meyl edən əsərdir. Bu cəhətdən ssenari mətnindən, rejissor şərhindən tutmuş dekorasiyalaracan, aktyor oyunlarınacan, operatorun (A.Nərimanbəyov) və rəssamın (M.Ağabəyov) işinəcən filmdə bir estetik bütövlük, ahəngdarlıq duyulur.

“Nizami” filmi həm problemlərinin, həm də bu problemlərin bədii təcəssümünün ciddiliyi ilə seçilir. Burada tamaşaçını əyləndirmək, cəlb etmək üçün zahiri vasitələrə meyl göstərilmir (əlbəttə, əgər bircə səhnəni – meyxananın təsvirindəki ifrat təfsilatı nəzərə almasaq). Görkəmli yazığımız, bir sıra uğurlu ssenarinin müəllifi İ.Hüseynov dərin mühakimələrlə zəngin, düşündürücü bir mətn yazmışdır. Quruluşçu rejissor E.Quliyev səviyyəli bir kino əsəri yaratmış, Nizami sənətini və şəxsiyyətini böyük məhəbbətlə ekranda canlandırmışdır. Nəzərdən qaçırmamalıyıq ki, filmin qavranılması tamaşaçıdan da yüksək səviyyə, zövq istəyir, düşüncə fəallığı tələb edir. Odur ki, “Nizami” filminin təbliğinə, geniş tamaşaçı kütləsi üçün aydınlaşdırılmasına da diqqət yetirmək lazımdır. Belə filmlərin ekran ömrünün uğurluluğu qayğısına qalmalıyıq.

Akif Hüseynov,
“Kommunist” qəzeti,
23 dekabr 1983-cü il

“NƏSİMİ”NİN SƏSİ

Həqiqət carçısı Nəsiminin idealları dövrümüzün ideal və məqsədləri ilə səsləşir. Nəsimi filosof-mütəfəkkirdir, lakin xalq, din, aləm, zaman anlayışları onun üçün mücərrəd məfhum olmamış, onların mənasını böyük şair həyatın gücü ilə sınamışdır: “Həqiqət cümlə aləmdir. Aləm zərrələrdən ibarətdir. Hər bir zərrənin öz bətnində xəlv etmək qüdrəti var. Amma hər xəlv edə bilənə Allah demək olmaz. Çünki Allah kamillik deməkdir. Kamillik isə insana xas olan şeydir...”

“Nəsimi” filminin əsas aparıcı fikri məhz bu sözlərdə təcəssüm olunub, filmin müəlliflərini həyəcanlandıran, onlara ilham verən çevrilib.

Yazıçı İsa Hüseynovun və rejissor Həsən Seyidbəylinin əlində Nəsiminin həyat və yaradıcılığı haqqında dəqiq və geniş, mənbələr, faktlar yox dərəcəsində idi. Rejissor və ssenaristin əsas materialı şairin çoxcəhətli, dərin mənalı, polifonik poeziyası olmuşdur. Bu, bir tərəfdən, müəlliflərə müəyyən dərəcədə çətinlik törədsə də, digər tərəfdən yaradıcılıq təxəyyüllərinə geniş imkan yaratmışdır. Müəlliflər naturalizmdən və sxematizmdən uzaqlaşmış, yüksək mənada bədii şərtilliklə zəngin, realist əsər meydana çıxarmışlar.

Son vaxtlar kino sənəti sahəsində fəal və məhsuldar işləyən yazıçı İsa Hüseynovun bir sənətkar kimi fərdi xüsusiyyətləri “Nəsimi” filmində parlaq təcəssümünü tapmışdır: yüksək ideya və incəlik, monumentallıq və psixologizm, mərdlik və plastiklik, sözlərin mənə və açıq publisistik pafos... İ.Hüseynov Nəsimi dövrünü dərinlən öyrənmiş, zamanın qoxusunu duyub hiss etmişdir. Filmin geniş tamaşaçı kütləsi tərəfindən həsn-rəğbət qazanmasının əsas səbəblərindən birini İ.Hüseynovun və H.Seyidbəylinin yaradıcılıqlarının ahəngdarlığında və bir-birinə uyğun gəlməsində axtarmaq lazımdır. Bu uyğunluq nəinki onların Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq keçmişinə marağında özünü göstərir, həm də ümumiyyətlə, yüksək insan zəkasının müəlliflərin qəlbində oyatdığı həyəcanlarda təzahür edir.

Ssenaristlə rejissorun möhkəm birliyi son dərəcə vacib şərt olsa da, filmin müvəffəqiyyəti baş rolu ifa edən aktyordan da asılıdır. H.Seyidbəyli çox gözəl bilirdi ki, əsərdə qoyulan fəlsəfi fikirlər məhz Nəsimi obrazını yaradacaq aktyorun ifasında bütün dolğunluğu ilə səslənə bilər və teatr institutunu yenidən bitirmiş gənc aktyor Rasim Balayevə bu rolu tapşırmaq müəyyən “təhlükə” ilə bağlıdır; çünki təcrübəsiz aktyor son dərəcə mürəkkəb, intellektual rol oynamalı, əvvəlcə çılğın gəncin, sonra da ağsaçlı, müdrik bir filosof şairin obrazını yaratmalıdır. R.Balayev çətin sınaqdan məharətlə çıxdı. Onun qəhrəmanı lirik və həzin təbiətə malik olmaqla bərabər, həm də mübarizdir. Öz müdrik ustadı Nəsiminin fikirlərini yayan həmişə açıq danışan bu insan, hətta havası ölüm qoxuyan yerlərdə belə həqiqəti söyləməkdən çəkinmir. R.Balayev bütün dialoqları, şeirləri romantik pafosla, eyni zamanda sadə və təmkinli tərzdə ifa edir. Onun danışığı da, susması da müəyyən məna daşıyır. Aktyorun ifasında yüksək ideyalıq, romantik pafos, lakonik və təmtəraqsız oyun vardır.

“Nəsimi” filmi tarixi xronika deyil, müəlliflər tarixi fakt və hadisələrə istinad edərək, müasir kino sənətinin tələblərinə cavab verən müstəqil əsər yaratmışlar. Şair və filosof Nəsiminin obrazı vasitəsilə çatdırılan bədii fikir bizə yaxın və doğmadır. Çünki bu gün də bütün dünya miqyasında insan uğrunda mübarizə, onun tarixi rolu barədə ciddi mübahisələr gedir; insan haqqında müxtəlif fəlsəfi-estetik konsepsiyalar mövcuddur. Ekzistensializm burjua fəlsəfəsinin geniş yayılmış qüvvətli cərəyanıdır. Bu konsepsiyayı – insanın şüursuzluğunu, insan həyatının puçluğunu, mənasızlığını burjua yazıçıları və incəsənət xadimləri yüzlərlə nəsr, dram və kino əsərinin dili ilə yaymağa çalışırlar. Dərindən baxanda bu çürük fəlsəfə islam dövrünün fəlsəfəsindən bir o qədər də fərqlənmir; islam dini insanı Allahın qulu, kölgəsi hesab etdiyi halda, ekzistensializm də onu qeyri-tarixi, qeyri-sinfi, heyvanlarda bir cərkədə duran, iradəsiz, aciz bir varlıq kimi qiymətləndirir. İnsan uğrunda bu mürəkkəb mübarizə meydanında Nəsiminin səsi gur və təntənəli bir simfoniya kimi səslənir. O, insanın şəxsiyyətini, idrak və zəkasını allahlar səviyyəsinə qaldırır, özünütədiq yolunda mübarizəyə çağırır.

Kino sənətinin qanunauyğunluğuna əsaslanan rejissor bədii şərtlikdən, metaforalardan geniş istifadə etmişdir. Yeri gəlmişkən

deyək ki, Fəzlullah Nəiminin moizə səhnələri filmdə yüksək bədii vasitələrlə verilmişdir: burada sərt təbiət səhnələri, çılpaq dağlar, türk-dünya libası geymiş hürufilər, onların qeyri-adi rəqsləri, bir sözlə, xırda detaldan tutmuş böyük hadisələrə qədər – bütün komponentlər birlik təşkil edir. Bu da əsərin ümumi poetik ruhunu açır.

H.Seyidbəylinin çəkdiyi film Azərbaycan kino sənətinin ciddi nailiyyəti, rejissorun yaradıcılıq məharətinin məhsulu kimi qiymətləndirilməlidir. Burada operator, bəstəkar, rəssam işi də gözəl bir sənət əsərinin yaranmasına kömək etmişdir. Operator Rasim İsmayılovun əməyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. O, filmin kadrlarının əksəriyyətini naturadan çəkmiş, gözəl və plastik xarakter daşıyan səhnələri – xüsusilə, dərvişlərin ritmik musiqinin (bəstəkar T.Quliyev) sədaları altındakı rəqslərini məharətlə lentə almışdır.

Filmədən iştirak edən aktyorlardan İ.Osmanlı, X.Qasımova, M.Maniyev, K.Xudaverdiyev, T.Mirzəyev, S.Rzayev, M.Şeyxzamanov, A.Mahmudov və başqalarının müvəffəqiyyəti də təqdir olunmalıdır. Aktyor Y.Vəliyevin (Teymurləng) oyunu haqqında ayrıca danışmaq olar. Müəlliflər Teymurləngin tarixi məhkumluğunu göstərmək istəmişlər. Bunu aktyor böyük ustalıqla ifadələndirmişdir. Onun qəhrəmanı təşviş içindədir, elə bil dünyanın axırındadır. Teymur duyur ki, onun zorakılığının sonu çatmışdır. Təsadüfi deyildir ki, hirsini yuxuya getmiş əsgərin üstünə tökür, onu vəhşicəsinə öldürür.

Şərq renessansının dahi nümayəndəsi, Azərbaycan fəlsəfi poeziyasının banisi İmadəddin Nəsiminin 600 illiyi YUNESKO-nun qərarı ilə dünya miqyasında təntənəli surətdə qeyd edilmişdir. Azərbaycan kino xadimləri bu böyük hadisəni kamil bədii əsərlə, tarixdə ilk dəfə olaraq kinoda şairin ölməz surətini canlandırmaqla qarşılamışlar.

Gülrux Əlibəyova,

“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti,

20 mart 1976-cı il

YAZIÇIYA MƏKTUB

İsa Hüseynov! Muğanna!..

Siz dünyanın ən böyük yazıçılarından birisiz!..

Mən sizin yazdığınızı hər bir cümlənin heyranıyam, çünki sizin yazdığınız hər bir cümlə Azərbaycan dilinə tarixi nüfuz (və hörmət) gətirir. Sizin bədii-intellektual təfəkkürünüzün miqyası elədir ki, dünyada mövcud olmuş (və olan!) istənilən xalqın yazıçısının bədii intellekti ilə müqayisə oluna, həmin müqayisədə ən qeyri-obyektiv hakimin münsifliyi ilə qalib gələ bilər...

Sizi yaxından tanımasaydım, sizin dövrünüzdə yaşamasaydım, mənə təlqin olunmuş biliyin təsiri altında sizi ya ərəb, ya yunan, ya da yəhudi müdriki bilərdim...

Siz öz təfəkkürünüzün miqyası ilə dünyanın indiyə qədər yaratdığı ən böyük kitabların səviyyəsinə qalxırsınız.

Sovet ideologiyasının tüğyan elədiyi bir dövrdə “Yanar ürək”i yazdınız. Və həmin tüğyan davam edə-edə “yanar ürək”dən imtina edib “yanar beyin”dən danışdınız. Bu, o demək idi ki, sizin bir neçə minilliyi öz insan ömrünüzə sığışdırdığınız bir tarix (!) var...

Siz öz təbii ömrünüzün sırası tarixini yaşamaq əvəzinə bəşəriyyətin indiyə qədər yaşadığı tarixi bir daha yaşamaq iddiasına düşdünüz... Və yaşadınız!..

Azərbaycan ədəbiyyatının cərəyan-məktəb xronologiyasını, normativ ədəbiyyatşünaslıq prinsiplərini vurub dağıtdınız; elə bir ədəbi-bədii (intellektual!) səviyyə müəyyənləşdirdiniz ki, Azərbaycan ədəbiyyatı – cari ədəbi proses “Dədə Qorqud”, Nizami, Nəsimi, Füzuli, C.Məmmədquluzadə, S.Vurğun ilə necə hesablaşsın, sizinlə də o cür hesablaşmağa məcburdur. Sizin öz böyük sələflərinizdən üstünlüyünüz ondadır ki, millətimizin (və dilimizin) adət etdiyi şeirlə, lirik-psixoloji etüdlərlə yox, geniş panoramlı ciddi nəsrə (!) hər bir intellekt sahibini heyran edəcək əsərlər yaratdınız. Həm keçmişə, həm də gələcəyə göstərdiniz ki, biz öz “Bibliya”ımızı, “Tovrat”ımızı, “Quran”ımızı özümüz yazmışıq.

Gecikərik, ancaq yazarıq!.. Xalqımızın içindəki sağlam ruhi potensialı, böyük ümumbəşəri intellekt enerjisini qanlı-qanlı ortaya çıxarda bilərik, aqlımızın səviyyəsində səmimi ola bilərik...

İsa Hüseynov! Muğanna!..

Siz dünyaya qədim dövrdə gəlsəydiniz şaman, orta əsrlərdə gəlsəydiniz peyğəmbər, yeni dövrdə gəlsəydiniz maarifçi-mütəfəkkir ola bilərdiniz... Boynunuz vurula, dəriniz soyula, çarmıxa çəkilə bilərdiniz... Keçən əsrin 20-ci, 30-cu, illərində yazıb-yaratmışdınız, repressiyaya məruz qalacaqdınız... Allah özü bilirmiş ki, sizi dünyaya nə zaman gətirmək, sizdə toplanmış böyük enerjini nə zaman ortaya çıxarmaq, sərf eləmək lazımdır...

Siz dünyanın bütün mütəfəkkirləri kimi bu dünyaya “ürək”lə (yanar ürəklə!) gəldiniz, əlli yaşına çatır-çatmaz aqlın, məntiqin tərənnümçüsü oldunuz – “Yanar ürək”dən “İdeal”a qədər bu həqiqət axtarışı yollarında sizə nə sovet ideologiyası, nə də “Mehdi Hüseyn tənqidi” kömək elədi. Sizin kimi mütəfəkkirlərin müəllimi bu dünyada olmur, sizin istedadınızı bəni-adəm yönləndirə bilməz, siz məchul olduğu qədər də müqəddəs bir mənbədən gəlinirsiniz... Və sizin kimi mütəfəkkirlərin heç tələbəsi də olmur, çünki kimdən nə öyrəndiyinizi bilmədiyiniz kimi, kimə nə öyrədəcəyinizi də bilmirsiniz...

Sizin düşmənləriniz ola bilər, sizə xəyanət edənlər ola bilər. Və sizin “İdeal”ınızın, “Qapalı dünya”nızın arxasınca gedənlər ola bilər...

Dediynizi sonacan anlamadan, bilmədən, anşırtmadan... Ürəklə beyin arasında!.. Sizin arxanızca getmək, sizə inam gətirmək, müdrik eləmək hər bir bəşər övladına aqlın, intellektin xoşbəxtliyini, dünyanı dərinləndirən dərk eləməyin səadətini bəxş edərdi...

İsa Hüseynov! Muğanna!..

Gecələrin birində mənə zəng edib dediniz ki, ədəbiyyatda elmlilik yoxa çıxır, bununla məşğul olmaq lazımdı... Mən də cavab verdim ki, gecə heç nə eləmək olmaz, səhər açılsın, məşğul olarıq... Mən səhv elədim, ədəbiyyatda hər şey siz necə demişdinizsə, eləcə də qalıb, səhər hələ də açılmayıb... Və o elmiyi (elmi!) ki, siz istəyirsiniz, onu hamıya – hər əli qələm tutana vermirlər, ürəyində, beynində əzələsi olmayan insan yazı bilər, ancaq yazıçı (!) ola bilməz... Yüz dənə M.Qorki institutu bir M.Qorki yetişdirə bilərsə, deməli, ədəbiyyatın nə ilahi mənşəyindən, nə də müqəddəsliyindən söhbət gedə bilər...

Siz kimisə tərbiyə etmək, kiməsə ağıllı söz deməyi öyrətmək fikrinə düşməyin; sizdə elə bir möhtəşəm yaradıcılıq gücü təcəlla edir ki, daxilində azacıq enerji olan hər kəs hələ neçə nəsil sizdən öyrənməyə məhkumdur...

Yalnız bilavasitə bildiklərinizdən, dediklərinizdən yox, üzərində düşündüklərinizdən də öyrənəcəyik...

Siz bir-birindən qopmuş, yarılmış xalqları, insanları (həyatı!) vahid məcraya gətirmək, dünyanın pozulmuş, təhrif olunmuş harmoniyasını bərpa etmək iddiasındasınız... Halbuki, sizə qədər dünyanın ən böyük mütəfəkkirləri olan peyğəmbərlər insanları, xalqları bir-birindən ayırmış, özlərinə qədərki ideologiyalara, inamlara qarşı cəbhələr açmışlar...

Sizin çox sevdiyiniz tarixi xalqların, insanların bir-birinə məhəbbəti yox, qanlı döyüşlər, amansız müharibələr, əqidə-inam savaşları yatırmışdır...

Mən səhv eləmirəmsə, siz hər cür qovğalardan, dünya müharibələrindən yorulmuş (və bütün bu günahları üçün tövbə eləməyə hazır olan!) bəşəriyyətin yazıçısısınız – insanlıq sizin ürəyinizdə, beyninizdə barışq üçün elə bir münbit intellektual miqyas tapır ki...

“İdeal”dan “Əbədiyyət”ə (və daha uzaqlara!) işləyən idrakımızın yaşını müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Sizi tərifləmək, qiymətləndirmək də bizə düşməz...

Sizə yalnız heyran olmaq olar... Sizi yalnız sevmək olar!.. Və sizdə təcəlla edən dərin mənalar, möhtəşəm intellektual hissələr ümmanına dalmaq, sizin miqyaslı idrak dünyanıza qovuşmaq olar...

Sizə sonsuz hörmət, ehtiramla:

Nizami Cəfərov
“Ədəbiyyat qəzeti”,
6 iyun 2008-ci il

XALQI ÜÇÜN DÖYÜNƏN ÜRƏK

Bu il 70 yaşı tamam olan görkəmli yazıçımız İsa Hüseynovun vətəndaş narahatlığı, vətəndaş qeyrəti və vətəndaşlıq qüruru ilə yazdığı əsərləri yenidən oxumağa, oxutmağa indi böyük bir ehtiyac var. Bu əsərlərdə əks etdirilən, yazıçının özünün dediyi kimi, “Müharibə, aclıq, səfillik və sair bəlalar, yer üzündə nə dərd-azar varsa, hamısı Div irsidir. “Tütək səsi”, “Quru budaq”, “Saz”, “Doğma və yad adamlar”, “Faciə”, “Kollu Koxa”, “Başa düşə bilmirəm”, “Ömür karvanı”, “Şəppəli”, “İdeal”, “Əbədiyyət” – üçcildliyə daxil olan əsərlər Div irsindən törəyən bəlalara və bu bəlalardan qurtuluş yoluna həsr olunub.

İsa Hüseynovun adına istedad sözü qədər cəsarət epiteti də yaraşır. Xalqımızın qüdrətli şairi Səməd Vurğun yazıçılıq cəsarətini böyük yaradıcılıq məsələsi hesab edirdi. İsa Hüseynov böyük yaradıcılıq yoluna çıxdığı vaxtdan hakim ideoloji-siyasi mövqedən çıxış edən tənqidin daim ittiham və hücumlarına məruz qalmalı olubdur. Zaman göstərdi ki, yazıçı haqlı, tənqid isə haqsız imiş. Bütün sıxıntı və tənqidlərə baxmayaraq, İsa Hüseynov heç bir əsərində qələmini ehtiyatla işlətməyib, öz istedadını və ilhamının xislətinə daim sadıq qalıb. İnanıb ki, ehtiyatla yazılmış əsərdə zaman, insan və həyat həqiqətlərini bütöv və tam vermək olmaz; səmimiyyət yazıçı və yazıçılıq üçün vacib şərtidir.

İndi də İsa Hüseynovun yaradıcılığı haqqında müxtəlif fikirlərə rast gəlmək olur. Biri yazıçının tariximiz və tarixşünaslığımızla əlaqədar problemlərdən bədi əsərlərində material kimi istifadə etməsindən narazılığını bildirir; digəri özünü İsa Hüseynov dünyasının adamı hesab etmir və bu dünyadan danışmamağına və ya danışa bilməməsinə belə haqq qazandırmağa çalışır; bir başqası onu qapalı dünyasına, bu qapalı dünyanın sirli-sehrlı olmasına görə gələcəyin yazıçısı hesab edir.

Bütün bunlar böyük yazıçının sənət dünyasının zənginliyi və ənginliyi ilə əlaqədardır. Elə bir sənət dünyası ki məhvərində insan fenomeni dayanıb. Yazıçının ilhamının və istedadının bütün gücü

insan sirrini açmağa həsr edilib. Bədii nəsrinin ritmi, bütün ifadə vasitələri, bütövlükdə dil yaradıcılığı – hər şey məhz insanı özünə qayıtmağa, özünə baxmağa, özünü dərk etməyə gətirib çıxarır, özünü dərk etmiş insanın böyüklüyünü göstərir.

İsa Hüseynov böyük sənət yaratmışdır. Bu sənət yazığının çoxsaylı oxucularını bu gün öz içinə baxmağa təhrik etmək, məcbur etmək gücünə malikdir.

Məhmət Akif Ərsoy yazır ki, yaxşı əsərin yüzdə onu ilham, doxsanı tər olur. İsa Hüseynov isə hər yaxşı əsərinin yüzdə əllisini ilham və digər yarısını tərlə yazıb. Bu, daha yaxşıdır. Onun ayrı-ayrı əsərləri üzərində təkrar işləmələri, xüsusilə “İdeal” kimi böyük romanı bunu sübut edir.

İsa Hüseynovun hər yaxşı əsəri onun ürəyinin, ruhunun gözəlliyindən xəbər verir. Böyük yazığımızın xalqı üçün döyünən, yanar ürəyi var. Onun sənətinin ən böyük sirri bu yanar ürəklə bağlıdır. İsa Hüseynov böyük sənət yoluna bu yanar ürəklə çıxıb, əsərlərində aydın görünən bu yanar ürək onu daim sevdirecək və yaşadacaq.

Tofiq Hüseynoğlu,

“Naxçıvan” qəzeti,

13 iyun 1998-ci il

“QORXURAM ZALIMLIĞA ÖYRƏNCƏKLİ OLAQ”

Ötən yay Qarayazı meşəsinə getmişdim. 1961-ci ildə qəlb ağrısıyla “Teleqram” (İsa Muğanna bu əsərini sonradan “Faciə” adlandırmışdı) povestində qələmə alınmış hadisələrlə təkrar qarşılaşmalı oldum. Burada gördüyüm “kötüklər”, çox qiymətli, gözəl-göyçək, qədd-qamətli giləli deyilən, yalnız Qarayazıda bitən ağacların yoxa çıxması, kənd adamlarının bu bərədə dərddi-dərddi danışmaları bir daha göstərdi ki, bütün Azərbaycana yollanan “Teleqram” hələ də öz ünvanına yetişməyib.

“Tütək səsi” povestində Tapdıqla Nurunun söhbətini yada salaq.

“O (Tapdıq – T.H.) harmadakı hörümçək torlarına baxa-baxa gözlərini qıyıb dedi:

– Mənim qorxum bircə şeydəndi, Nuru, fikrin məndədi?

– Eşidirəm.

– Qorxum bircə ondandı ki, öyrəşərik.

– Nəyə öyrəşərik?

– Onun (Cəbrayılın – T.H.) zalımlığına. Qorxuram öyrəncəkli olarıq...

İsa Muğannanın bu cür ciddi proqnozları çox olub, təəssüf ki, bunları vaxtında nəzərə almadıq; sərhəd və dağ kəndlərimizdən cavanlarımız şəhərlərə axışdı kəndlərimiz qarı-qocanın, başı-örpəklinin ümidinə qaldı. Bunu gören düşmən fürsəti fəvtə vermədi; böyük qaçqınlar ordusu yarandı; bütün bunlara – çadırlarda yaşamağa alışdıq, adət elədik, öyrəşdik; şəhərlərimizdə fabriklər, zavodlar bağlandı, işsizlik ölkəni qapladı – buna da alışmada, öyrəşmədəyik. Artıq korrupsiya da bizi heyrtləndirmir – söz düşəndə, onun hər yerdə mövcudluğundan danışıb “narahatlığımıza” bir növ “haqq qazandırırıq” – öyrəşmişik. Ölkənin başdan-başa bazara çevrilməsinə, hər yerdə hər şeyin alınib-satılmasına, dilənçiliyin ölkəni qaplamasına da alışırıq, öyrəşirik...

Demək, İsa Hüseynovun vətəndaş narahatlığı, vətəndaş qeyrəti və vətəndaşlıq qüruruyla yazdığı əsərlərini yenidən oxumağa indi böyük bir ehtiyac var.

İsa Muğannanın adına “istedad” sözü qədər “cəsarət” epiteti də yaraşır. O, böyük yaradıcılıq yoluna çıxdığı vaxtdan ideoloji-siyasi mövqeli tənqidin daim ittiham və hücumlarına məruz qalmalı olub. Zaman göstərdi ki, yazıçı haqlı, tənqidsə haqsızmış. Bütün sıxıntı və təzyiqlərə baxmayaraq, İsa Hüseynov heç bir əsərində qələmini çəkərəklə işlətməyib, öz istedadına və ilhamına daim sadıq qalıb. İnanıb ki, ehtiyatla yazılmış əsərdə zaman, insan və həyat həqiqətlərini bütövlüylə vermək olmaz; səmimiyyət yazıçı və yazıçılıq üçün vacib şərti.

İndinin özündə də İsa Muğannanın yaradıcılığı haqqında müxtəlif fikirlərə rast gəlmək olur. Biri yazıçının bədii əsərlərində tariximizlə əlaqədar problemlərdən material kimi istifadə etməsini narazılıqla qarşılayır; digəri özünü İsa Muğanna dünyasının adamı saymır və buna haqq qazandıрмаğa çalışır; bir başqası onu qapalı dünyasına, bu qapalı dünyanın sirrinə-sehrinə görə gələcəyin yazıçısı hesab eləyir. Bütün bunlar böyük yazıçının sənət dünyasının zənginliyi və ənginliyiylə əlaqədardı. Elə bir sənət dünyası ki, məhvərində insan fenomeni dayanıb; ilham və istedadı bütünlükdə insan sirrini açmağa həsr edilib; bədii nəsrin ritmi, bütün ifadə vasitələri, bütövlükdə dil yaradıcılığı – hər şeyi məhz insanı özünə qayıtmağa, özünə baxmağa, özünüdərkətməyə gətirib çıxarır, özünü dərk eləmiş insanın böyüklüyünü göstərir.

İsa Hüseynov böyük sənət yiyəsidir. Bu sənət çoxsaylı oxucuları bu gün öz mənliyinə baxmaq və hətta buna məcbur eləmək qüvvəsindədi.

Mehmet Akif Ərsoy yazır ki, yaxşı əsərin yüzdə onu ilham, doxsanı tər olur. İsa Muğanna isə hər yaxşı əsərinin yüzdə əllisini ilhamla, digər yarisini zəhmətlə yazıb. Onun ayrı-ayrı əsərlərinə yenidən qayıtması, xüsusilə “İdeal” kimi böyük roman üzərində işi, bunu bir daha sübuta yetirir.

İsa Muğannanın yazıçılıq, sənətkarlıq uğurunun bir sirri də var. O, Mir Cəlal müəllimlə bağlı 30 il bundan əvvəl yazdığı məqaləsində dərəcəçəkli Aşıq Alını xatırlayır: 1934-cü ildə 80 yaşında vəfat etmiş babasının, sonra atasının, daha sonra İsa Hüseynovun

özünün toyunu çalan bu aşığın sənəti, sazı, sözü, səsi öz gözəlliyini, mələhətini zaman keçsə də itirmir: kimi bunun səbəbini Dərəçiçəyin havasında, kimi suyunda görür: İsa Hüseynov isə həmişə olduğu kimi, heç kimin ağına gəlməyən sözü deyir: “Sirr aşığın ürəyinin, ruhunun gözəlliyindədi”. İsa Muğannanın hər yaxşı əsəri onun ürəyinin, ruhunun gözəlliyindən xəbər verir. Böyük yazığımızın xalqı üçün yanar ürəyi var, onun sənətinin ən böyük sirri bu yanar ürəkdədi. İsa Muğanna sənət və qələm yoluna bu ürəklə çıxıb...

Tofiq Hüseynoğlu,
“Rezonans” qəzeti,
24-26 iyun 1998-ci il

ZAMANI QABAQLAYAN SƏNƏTKAR

Zaman göstərdi ki, yazıçı İsa Hüseynov hər hansı tənqid və təzyiqə baxmayaraq, əsərlərində hadisəçilikdən, əhvalatçılıqdan, hadisələri və əhvalatları sıralamaq və düzməkdən daha çox insan hisslərinin anatomiyasını araşdırmaq və bioqrafiyasını yaratmaqla, yəni dərin psixoloji təhlil ustalığı artırmaqla, psixologizmi dərinləşdirməklə böyük ədəbiyyat yaradıcılığı yoluna çıxmışdır. Böyük ədibin “Tütək səsi”, “Saz”, “Teleqram” kimi povestləri, “Məhşər” kimi tarixi-fəlsəfi romanı, nəhayət, tənqidin hələ də şərhinə girişə bilmədiyi “İdeal” və “Əbədiyyət” romanları bu cəhəti tam aydınlığı ilə göstərməkdədir.

“Tütək səsi” və “Saz” povestlərində, müharibə dövrü Azərbaycan kəndi əks etdirilmişdir. “Tütək səsi” müharibə dövrü Azərbaycan kəndinin dərdi, kədəri, bu dərd və kədərin doğurduğu ah-nalədir. Bu povestdə təsvir edilən kənddə müharibə getmir, yəni kənd küçələri döyüş meydanı, səngər deyil, bu kənd sərhəd xəttində də yerləşməyib və ya düşmən tərəfindən zəbt edilməyib, lakin müharibəsiz deyil, müharibənin törətdiyi fəlakətlər, doğurduğu ağrılar, dəhşətlər kəndin və kəndlilərin həyatlarında və talelərindədir. “Saz” povestində də belədir. Hər iki povestdə kənd bütün ağırları yaşayır, bütün fəlakətlərə dözür, lakin eyni zamanda susmur, dayanıb durmur. Xalq faciəsini doğuran səbəblər həm də xalq qəzəbini, xalq nifrətini doğurur. Dərdqarışıq bu qəzəb və nifrət xalqın sinəsindən “Tütək səsi”, “Saz” sədələri ilə qarışıq çıxır. Nəticə etibarilə müharibə dövrü Azərbaycan kəndi haqqında həqiqət dərin bir səmimiyyətlə ortaya çıxarılmış olur. Bu isə az deyil. Ədəbiyyatımızda yeni nəsrin ilk nümunələrini müəllifi kimi İsa Hüseynov yaradıcılığının məhz bu xüsusiyyətləri ilə diqqətəlayiq oldu və özündən sonrakı ədəbi hərəkətə təsir edə bildi. “Tütək səsi” və “Saz” povestləri ədəbiyyatda müharibə mövzusunə yeni baxışın bir növ başlanğıcı oldu. “Teleqram” (“Faciə”) povestində isə təbiətə və insan münasibətləri yeni bir mövqedən araşdırıldı, təbiət münasibətdə mənəviyyat məsələsi, daha geniş planda isə dünya və insan problemi bədii şərhə çəkildi.

“Məhşər” tarixi-fəlsəfi romandır. Romanın fəlsəfiliyi yazıçının bədii tədqiqata cəlb etdiyi fakt və materialların yalnız məzmun və mahiyyəti ilə əlaqədar deyil, bir də bunların bədii şərhində meydana çıxan müəllif mövqə və münasibətində, onun yaradıcı yazı manerasında, üslubunda, hadisə və obrazları tipikləşdirmə – ümumiləşdirmə və fərdiləşdirmə keyfiyyətində və bütün bunları müasirliklə əlaqələndirmə tərzində aydın görünür.

Mehdi Hüseyn mövzu üçün tarixə müraciət edən yazıçıdan ixtiraçılıq tələb edirdi. İsa Hüseynovun “Məhşər”də qələmə aldığı məsələləri, bunlarla əlaqədar tarixi və fəlsəfi materialları bir tədqiqatçı kimi öyrənməsi tərifləyiqdir. Lakin bu əsərdə yazıçının bədii istedadı, onun ixtiraçılıq qabiliyyəti daha çox əlamətdardır. İnkişafının bütün mərhələlərində bədii ədəbiyyat üçün İnsan daim sirr, müəmma olub. Hər böyük yazıçı onu yenidən açmağa çalışıb. İsa Hüseynov bütün yaradıcılığına, eynilə “Məhşər” romanına görə bu cür sənətkarlarla bir mövqedə durur. Nəsimi, Nəimi, İbrahim şah, Əzəm, Teymurləng və s. kimi surətlərlə bu fikir bir daha təsdiq edilir. Yazıçı əsas konflikti humanizm və antihumanizm arasındakı ziddiyyətlər üzərində qurulan “Məhşər”də yaratdığı obrazlarla insanın əzəli və ədəbi olan hissələrinin yeni və parlaq bədii təcəssümünə müvəffəq olmuşdur.

“Məhşər”in ideya-məzmununda ifadə edilmiş humanizmə münasibətlər birmənalı olmamışdır. Hakim ideoloji-siyasi baxışlar sistemində humanizm növləşdirilmiş, normalaşdırılmışdır. Hər cür humanizm məqbul hesab edilə bilməzdi. Ancaq proletar humanizmdən müsbət planda danışmaq və yazmaq olardı; guya bunlardan başqa burjua humanizmi, dini humanizm də var ki, bunları qəbul etmək olmaz.

Humanizmə epitetlərlə yanaşdı, onun mənə genişliyini məhdudlaşdırmaq, epitetli, hüdudlu humanizm sinfilik və partiyalılıq prinsipləri ilə əlaqədar idi və ədəbi-elmi yaradıcılıqda ciddiyyətlə gözlənilirdi. Humanizmə sinfi mövqedən yanaşmaq prinsipi “Məhşər”də nəzərə alınmamış və pozulmuşdu. Bu, bütün sovet ədəbiyyatında ilk və böyük yaradıcılıq cəsarəti ilə atılmış bir addım idi və çoxlarını “Məhşər”ə münasibətdə ehtiyatlı davranmağa məcbur edirdi. İnsan və dünya haqqında dərin narahatlıq, gələcəklə əlaqədar ciddi xəbərdarlıq ruhu ilə yazılmış “Məhşər”dən sonra “İdeal”

yarandı. “İdeal” milli-mədəni varlığımıza məhəbbətlə, insana inamla yazılmış kəskin süjetli, mürəkkəb quruluşlu bir romandır. İsa Hüseynov (Muğanna) bu qeyri-adi əsərində tariximizin və tarixşünaslığımızın, dilçiliyimizin problemlərindən, milli-mənəvi varlığımızdan material kimi istifadə edərək insanın ideali insanda axtarmağa dönüşünü, qayıdışını əks etdirir. Burada da çox müxtəlif və maraqlı obrazlar yaradılmışdır. Romanda haqqında bəhs edilən YEDDİ YÜZ ƏLLİ cildən ibarət kitab da məharətlə yaradılmış bir obrazdır. “İdeal” kimi zəngin və mürəkkəb əsəri müxtəlif peşə və ixtisas sahibləri müxtəlif cür – tarixçi tarixçi kimi, dilçi dilçi kimi... və s. oxuya bilər. Lakin bütün bunların hamısı “İdeal”ı bir də roman kimi oxumalıdırlar. Yoxsa bədii sözün qüdrəti ilə yaradılmış obrazlar anlaşılmaz olaraq qala bilər. Azərbaycan haqqında 750 cildən ibarət kitab obrazı kimi... Tənqidin: “Yoxdur belə kitab, varsa onun birçə cildini göstər!” – deyərək yazıçıya qarşı çıxışı məhz bu obrazı başa düşməməyin nəticəsidir. Xatırladaq ki, Y.V.Çəmənşəminlinin 1934-cü ildə “Qızlar bulağı” romanında bir kitab obrazı yaratmışdı. O vaxt tənqid bunu səfəfə adlandırmışdı. 50 ildən sonra tənqidin “İdeal”ə münasibətdə eyni səhvi təkrar etməsi təəccüb doğurur. 750 cildlik Azərbaycan kitabı ilə əlaqədar tənqidin sualına isə cavab belədir: 750 cildən ibarət Azərbaycan kitabı bir obrazdır. O heçdən yaranmayıb. Bu obrazın prototipi Azərbaycan dilində danışan, tarix boyu milli-mənəvi müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparıb, varlığını qoruyub saxlayan Azərbaycan xalqı özüdür.

“İdeal”da dil tarixi və Azərbaycan tarixi ilə əlaqədar problemlərdən material kimi istifadə edilib, demişdik. Romanın bir məziyyəti də həmin problemlərin geniş bir miqyasda populyarlaşdırılması ilə bağlıdır. Yazıçıdan bu problemlərlə əlaqədar qarşıya çıxan suallara cavab tələb etmək olmaz. Bu cavabı tapmaq elmin işidir. Yazıçı diqqəti mövcud problemlərə, onlarla əlaqədar sualları cəlb edə bilibsə, onların həllinin vaxtı çatdığına və vacibliyinə inam oyada bilibsə, demək öz işini görübdür. İsa Hüseynov (“Muğanna”) “İdeal” və “Əbədiyyət” romanlarında bu işin də öhdəsindən qətiyyətlə gələ bilər.

Tofiq Hüseynoğlu,
“Yazıçı” xüsusi buraxılışı,
24 yanvar 1998-ci il

NƏSRDƏ PSIXOLOGİZM

50-ci illərin ortalarından etibarən bədii ədəbiyyatda psixoloji təhlil məsələlərinə maraq artır. Bütün 60–80-ci illərdə isə lirik-psixoloji üslub, sosial-psixoloji təhlil, ümumiyyətlə, psixologizm ədəbi-bədii prosesdə mühüm mövqə qazanır. Bu baxımdan görkəmli yazığımız İsa Hüseynovun yaradıcılığı xüsusilə diqqətə layiqdir. Ədibin “Ömürdən izlər” adlı yazısında oxuyuruq: “Məmməd Arif Dadaşzadə: “Nə oxumusan?” Mən: “Oblomov, “Obıknovennaya istoriya”. Professor bir qədər təəccüblə: “Nə üçün məhz bunlar. Qonçarovda nə xoşuna gəlir?” Ümumiləşdirmə qabiliyyəti”. Bu mükəlimə mənim sonrakı az-çox şüurlu həyatım üçün epigrafdır...” Qonçarovun əsərlərindəki ümumiləşdirmə və eyni zamanda bu ümumiləşdirmənin genişliyini və dərinliyini şərtləndirən psixologizm İsa Hüseynovun öz yaradıcılığı üçün də səciyyəvi keyfiyyətlərdir. O, məhz ümumiləşdirmə qabiliyyətinə və psixologizminə görə geniş oxucu kütləsinin sevimlisi, özündən sonra gələn ədəbi nəsil üçün örnək, tənqid üçün isə bir növ mübahisə və müzakirə obyektinə olmuşdur.

1959-cu ildə Məmməd Arif “Yazıcının siyasi mövqeyi” adlı məqaləsində İsa Hüseynovun “Yanar ürək” romanına qədər əsərlərini xatırladıb yazırdı: “O, (İsa Hüseynov – T.H.) həyat hadisələrini dərinlən və təfərrüatı ilə, insan xarakterlərini isə daha çox psixoloji planda əks etdirməyə meyl edən yazıçılarımızdandır”. 1959-cu il İsa Hüseynovun tənqidə ən çox məruz qaldığı illərdən idi. Məhz bu il ədibin “Doğma və yad adamlar” romanının birinci hissəsi çapdan çıxmışdı. Tənqid əsərin tam çap olunmasına qədər dözə bilməmiş və romanın yarımçıq halda oxucuya təqdim edilən hissəsinin üzərinə hücumu keçmişdi. Lakin bununla belə həm də etiraf etməli olmuşdu ki, “Doğma və yad adamlar”da bizi kifayətləndirməsə də, qənaətləndirməsə də, müəyyən fikir də vardır, obraz da, xarakter də, hissələr də. Məişət təsviri də var, drammatizm də var, konflikt də. Məhəbbət də var, nifrət də var” (M.Cəfər). Tənqid həm “Yanar ürək”, həm də “Doğma və yad adamlar” romanlarını bu əsərlərdəki müəllif mövqeyinə görə atəşə tutanda

İsa Hüseynova meyar, örnek, nümunə kimi sovet ədiblərinin o əsərlərini xatırladırdı ki, onlarda təsdiq pafosu güclü, qələbəni göstərmək cəhdi və tendensiyası qabarıq idi. İsa Hüseynovda isə bunların əvəzində fərdi psixoloji təhlil, bütövlükdə yazı tərzində dərin psixologizm var idi; insanı mənəvi-psixoloji planda əks etdirmə, obrazı daha çox bu planda canlandırma üstün idi. Bu xüsusiyyəti ilə o, sosialist realizmi prinsiplərinin normativliyi ilə uyuşmurdu, bu “metodun” prinsip və normalarından kənara çıxırdı. Tənqidi həyəcanlandıran da bu idi. Bir qədər keçdi. İsa Hüseynov “Yanar ürək” romanı ilə üzülüşdü. “Doğma və yad adamlar” romanının isə yeni variantını yazdı. “Yanar ürək” romanı əvəzində “İdeal” kimi qeyri-adi bir əsər yarandı. Hər iki əsər tənqidin ilk variantlara əsasən söylədiyi mülahizə və iradlar üzrə yox, yazıçının öz bildiyi və istədiyi kimi yazıldı. “Doğma və yad adamlar”ın yeni variantda süjetin inkişafında və konfliktin kəskinləşməsində ədəbi-nəzəri məsələlərin yeri və mövqeyi xeyli möhkəmləndirilmişdir. Əsərdəki ədəbi mübahisələrdə və konfliktin kəskinləşməsində mühüm yer tutan və İsa Hüseynovu xüsusilə maraqlandıran məsələlərdən biri bir vaxtlar çox etirazla qarşılanan, sonralar isə hər hansı etiraz və müqavimətə baxmayaraq, ədəbi prosesdə getdikcə üstünlük qazanan, İsa Hüseynovun bilavasitə yaradıcılığı və müəyyən qədər adı ilə bağlı olan psixologizmdir. Yeni variantda oxuyuruq ki: “...disput və müzakirələrdə, otuzuncu illərdə ədəbiyyata gəlmiş yaşlı nəslin bəzi nümayəndələri, o cümlədən Canbalayev də “monumental nəsr” gəncliyin yığcam, iti, kəskin nəsrinə qarşı qoyub, bizi “ifrat psixologizmdə”, sosialist realizminin prinsiplərindən uzaqlaşmaqda təqsirləndirəndə mən çox narahat ürəklə Bəhlul müəllimin evinə gedirdim”. Yaşının ötgünlüyünə və səhhətinə görə müzakirələrdə iştirak etməyən ədibə hər şeyi danışib, “axı bizim psixoloji təhlilə meylimiz insana diqqətdən irəli gəlir, insana diqqət nə üçün” prinsiplərdən uzaqlaşmaq” adlandırılınsın, – deyə soruşan Rəşidə Bəhlul müəllim qısaca: “Doğru fikirləşirsən, psixologiyasız ədəbiyyat yoxdur”, – deyə cavab verir. Romanda əks qütbə duranların mövqeyi isə başqadır. Bu mövqe 20-ci illərin ortalarından başlayaraq bədii ədəbiyyatda psixologizmin mövqeyini getdikcə daraltmağa çalışsan, əvvəllər “dərinləşmiş psixologizm”ə, sonralar isə “ifrat psixologizmə qarşı mübarizə meydanı açan qüvvələrin mövqeyidir.

Ümumiyyətlə, “Doğma və yad adamlar” romanının təkmilləşdirilmiş son variantını ayrı-ayrı yerlərində rast gəldiyimiz “bəzi gənclər ifrat psixologizə qapılıblar, sosialist realizmindən uzaqlaşılıblar”, “xəstə psixologizm”, “yalançı bəşərilik”, “xırda adamlardan yazmaq”, “neorealizm iyi” kimi cümlə və söz birləşmələrində işarə və ifadə edilmiş mənalar müəyyən dövr ədəbi prosesinin hərəkəti ilə bağlı məsələləri, ədəbi inkişafımıza mane olan cəhətləri təsəvvür etməyi, ən ümdəsi isə “İsa Hüseynov və psixologizm” məsələsini düzgün qoyub və onun düzgün olan elmi həllini tapmağı mümkünləşdirir. Aydın olur ki, sənətdə psixoloji təhlilin, psixologizmin əleyhinə olanlar, yəni bütövlükdə İsa Hüseynovun müdafiə etdiyi, əsaslandığı yaradıcılıq prinsiplərinin əleyhinə olanlar, prinsipial sinfilik pərdəsi altında “bayağı sosiologiya mövqeyindən çıxış etmişlər, əsl sənətin, böyük ədəbiyyatın yaranmasına böyük də əngəl törətmişlər. Halbuki sənət və siyasət məsələsinə dair inkaredilməz bir həqiqət var: “Mədəniyyətin qayəsi siyasəti elmə tabe etdirməkdir” (M.Ə.Rəsulzadə).

Zaman göstərdi ki, yazıçı İsa Hüseynov hər hansı tənqid və təzyiqə baxmayaraq, əsərlərində hadisəçilikdən, əhvalatçılıqdan, hadisələri və əhvalatları sıralamaq və düzməkdən daha çox insan hissələrinin anatomiyasını araşdırmaq və bioqrafiyasını yaratmaqla, yəni dərin psixoloji təhlil ustalığını artırmaqla, psixologizmi dərinləşdirməklə böyük ədəbiyyat yaradıcılığı yoluna çıxmışdır. Ədibin “Tütək səsi”, “Saz”, “Teleqram” kimi povestləri, “Məhşər” kimi tarixi-fəlsəfi romanı, nəhayət, tənqidin hələ də lazımcıca şərh etmədiyi “İdeal” və “Əbədiyyət” romanları bu cəhəti tam aydınlığı ilə göstərməkdədir.

“Tütək səsi” və “Saz” povestlərində müharibə dövrü Azərbaycan kəndi əks etdirilmişdir. “Tütək səsi” müharibə dövrü Azərbaycan kəndinin dərdi, kədəri, bu dərd və kədərin doğurduğu ah-nalədir. Bu povestdə təsvir edilən kənddə müharibə getmir, yəni kənd küçələri döyüş meydanı, səngər deyil, bu kənd sərhəd xəttində də yerləşməyib və ya düşmən tərəfindən zəbt edilməyib, lakin müharibəsiz deyil. Müharibənin törətdiyi fəlakətlər, doğurduğu ağrılar, dəhşətlər və kəndin və kəndlilərin həyatlarında və talelərindədir. “Saz” povestində də belədir. Hər iki povestdə kənd bütün ağrıları yaşayır, bütün fəlakətlərə dözür, lakin eyni zamanda susmur, daya-

nib durmur. Xalq faciəsini doğuran səbəblər həm də xalq qəzəbini, xalq nifrətini doğurur. Dərd qarışıq bu qəzəb və nifrət xalqın sinəsindən tütək səsi, saz sədaları ilə qarışıq çıxır. Nəticə etibarilə müharibə dövrü Azərbaycan kəndi haqqında həqiqət dərin bir səmimiyyətlə ortaya çıxarılmış olur. Bu isə az deyil. Ədəbiyyatımızda yeni nəsrin ilk nümunələrinin müəllifi kimi İsa Hüseynov yaradıcılığının məhz bu xüsusiyyətləri ilə diqqətəlayiq oldu və özündən sonrakı ədəbi hərəkətə təsir edə bildi. “Tütək səsi” və “Saz” povestləri ədəbiyyatda müharibə mövzusunda yeni baxışın bir növ başlanğıcı oldu. “Teleqram”, “Faciə” povestində isə təbiət və insan münasibətləri yeni bir mövqedən araşdırıldı, təbiətə münasibətdə mənəviyyat məsələsi, daha geniş planda isə dünya və insan problemi bədii şərhlə çəkildi.

“Məhşər” tarixi-fəlsəfi romandır. Romanın fəlsəfiliyi yazıcının bədii tədqiqata cəlb etdiyi fakt və materialların yalnız məzmun və mahiyyəti ilə əlaqədar deyil, bir də bunların bədii şərhində meydana çıxan müəllif mövqə və münasibətində, onun yaradıcı yazı manerasında, üslubunda, hadisə və obrazları tipikləşdirmə – ümumiləşdirmə və fərdiləşdirmə keyfiyyətində və bütün bunları müasirliklə əlaqələndirmə tərzində aydın görünür.

Mehdi Hüseyn mövzu üçün tarixə müraciət edən yazıçıdan ixtiraçılıq tələb edirdi. İsa Hüseynovun “Məhşər”də qələmə aldığı məsələləri, bunlarla əlaqədar tarixi və fəlsəfi materialları bir tədqiqatçı kimi öyrənməsi tərifəlayiqdir. Lakin bu əsərdə yazıcının bədii istedadı, onun ixtiraçılıq qabiliyyəti daha çox əlamətdardır. İnkişafının bütün mərhələlərində bədii ədəbiyyat üçün İnsan daim sirr, müəmma olub. Hər böyük yazıçı onu yenidən açmağa çalışıb. İsa Hüseynov bütün yaradıcılığına, eynilə “Məhşər” romanına görə bu cür sənətkarlarla bir mövqedə durur. Nəsimi, Nəimi, İbrahim şah, Şeyx Əzəm, Teymurləng və s. kimi surətlərlə bu fikir bir daha təsdiq edilir. Yazıçı əsas konflikti humanizm və antihumanizm arasındakı ziddiyyətlər üzərində qurulan “Məhşər”də yaratdığı obrazlarla insanın özəli və əbədi olan hissələrinin yeni və parlaq bədii təcəssümünə müvəffəq olmuşdur.

“Məhşər”in ideya məzmununda ifadə edilmiş humanizmə münasibətlər birmənalı olmamışdır. Hakim ideoloji-siyasi baxışlar sistemində humanizm də növləşdirilmiş, normalaşdırılmışdır. Hər

cür humanizm məqbul hesab edilə bilməzdi. Ancaq proletar humanizmindən, sosialist humanizmindən, kommunist humanizmindən müsbət planda danışmaq və yazmaq olardı; guya bunlardan başqa burjua humanizmi, dini humanizm də var ki, bunları qəbul etmək olmaz. Humanizmə epitetlərlə yanaşsın, onun mənə genişliyini məhdudlaşdırmaq, epitetli, hüdudlu humanizm sinfilik və partiyalılıq prinsipləri ilə əlaqədar idi və ədəbi-elmi yaradıcılıqda ciddiyyətlə gözlənilirdi. Humanizmə sinfi mövqedən yanaşmaq prinsipi “Məhşər”də nəzərə alınmamış və pozulmuşdu. Bu, sovet ədəbiyyatında böyük yaradıcılıq cəsarəti ilə atılmış bir addım idi və çoxlarını “Məhşər”ə münasibətdə ehtiyatlı davranmağa məcbur edirdi. İnsan və dünya haqqında dərin narahatlıq, gələcəklə əlaqədar ciddi xəbərdarlıq ruhu ilə yazılmış “Məhşər”dən sonra “İdeal” yarandı. “İdeal” milli-mədəni varlığımıza məhəbbətlə, İnsana inamla yazılmış kəskin süjetli, mürəkkəb quruluşlu bir romandır. İsa Hüseynov (Muğanna) bu qeyri-adi əsərində tariximizin və tarixşünaslığımızın, dilçiliyimizin problemlərindən, milli-mənəvi varlığımızdan material kimi istifadə edərək İnsanın ideali İnsanda axtarmağa dönüşünü, qayıdışını əks etdirir. Burada da çox müxtəlif və maraqlı obrazlar yaradılmışdır. Romanda haqqında bəhs edilən 750 cilddən ibarət kitab da məharətlə yaradılmış bir obrazdır. “İdeal” kimi zəngin və mürəkkəb əsəri müxtəlif peşə və ixtisas sahibləri müxtəlif cür tarixçi tarixçi kimi, dilçi dilçi kimi... və s. oxuya bilər. Lakin bütün bunların hamısı “İdeal”ı bir də roman kimi oxumalıdır. Yoxsa bədii sözün qüdrəti ilə yaradılmış obrazlar anlaşılmaz olaraq qala bilər. Azərbaycan haqqında 750 cilddən ibarət kitab obrazı kimi... Tənqidin: “Yoxdur belə kitab, varsa onun bircə cildini göstər” – deyərək yazıçıya qarşı çıxışı məhz bu obrazı başa düşməməyin nəticəsidir. Xatırladaq ki, Y.V.Çəmənəminli 1934-cü ildə “Qızlar bulağı” romanında bir kitab obrazı yaratmışdı. O vaxt tənqid bunu səfsəfə adlandırmışdı. 50 ildən sonra tənqidin “İdeal”ə münasibətdə eyni səhvi təkrar etməsi təəccüb doğurur. 750 cildlik Azərbaycan kitabı ilə əlaqədar tənqidin sualına isə cavab belədir: 750 cilddən ibarət Azərbaycan kitabı bir obrazdır. O heçdən yaranmayıb. Bu obrazın prototipi Azərbaycan dilində danışan, tarix boyu milli-mənəvi müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparıb, varlığını qoruyub saxlayan Azərbaycan xalqı özüdür.

“İdeal”da dil tarixi və Azərbaycan tarixi ilə əlaqədar problemlərdən material kimi istifadə edilib, – demişdik. Romanın bir məziyyəti də həmin problemlərin geniş bir miqyasda populyarlaşdırılması ilə bağlıdır. Yazıçıdan bu problemlərlə əlaqədar qarşıya çıxan suallara cavab tələb etmək olmaz. Bu cavabı tapmaq elmin işidir. Yazıçı diqqəti mövcud problemlərə, onlarla əlaqədar suallara cəlb edə bilirsə, onların həllinin vaxtı çatdığına və vacibliyinə inam oyada bilirsə, demək, öz işini görübdür. İsa Hüseynov (Muğanna) “İdeal” və “Əbədiyyət” romanlarında bu işin də öhdəsindən qətiyyətlə gələ bilibdir.

Tofiq Hüseynoğlu,
“Ədəbiyyat” qəzeti,
23 yanvar 1998-ci il

UZAQ SƏFƏRLƏR SƏYYAHI

Yazıçı səyyah kimidir. Səyyah olub ki, elə-belə, evdə darıxdığı, buna görə də çölə çıxıb uca dağları, geniş səhraları, dəli, ya da sakit çayları görmək, fikrini dağıtmaq üçün səfərə çıxıb. Belə səyyahlar istədikləri vaxt, istədikləri yerdən geri dönüb və buna heyifsilənməyiblər. Səyyah da olub ki, evdən çıxanda bilib hara gedir, niyə gedir, nə vaxt və nə ilə qayıdacaq. Belələri uzaq səfərlər səyyahıdır.

Yazıcıda var ki, ədəbiyyata gəlib, uğurlu-uğursuz əsərlər yazıb, sonra da qəflətən kənara çəkilib. Bu əsərləri oxuyanlar ha çalışıblar ki, öyrənsinlər, görsünlər bu yazıçı əlinə niyə qələm almışdır, nəyə sevinir, yaxud nədən kədərlənərdi... Əfsus ki, heç nə öyrənə bilməyiblər. Amma yazıçı da olub elə ilk yazılarından hiss etdirib ki, fikri, ictimai idealı nədir. Bu dünyanın hansı işlərindən zövq alır, hansı işlərinə mat qalır. Belə yazıçılar yolu, məqsədi, gedib qayıdacağı günü özü, sonradan həm də başqaları üçün aydın olan uzaq səfərlər səyyahıdır.

İsa Hüseynov da bu cür yazıçıdır. O, böyük ədəbiyyata müqəddiməsiz, özü də arxa qapıdan səssiz-səmirsiz yox, əsas qapıdan gəldi. Özünə arxayın olan, gəlişinə ev sahibinin sevinəcəyinə inanan hörmətli adam kimi. Hamı başını qaldırıb gördü (bu, əllinci illərin əvvəllərində idi) ki, yazıçı İsa Hüseynov gəlib və dərhal da ədəbi aləmin köhnə, aqıl, nüfuzlu üzvləri ilə qaynayıb-qarışıb. Bu, hələ “Bizim qızlar” və “Dan ulduzu” povestlərini yazanda idi.

Ədəbiyyatda çox zaman qəribə hadisələr baş verir. Görürsən ki, bir yazıçı əvvəldən ömrünün axırına kimi bircə məziyyəti ilə – təhkiyəsinin poetikliyi ilə, bir başqası dilinin gözəlliyi ilə, üçüncüsü maraqlı süjet qurmağı ilə tanındı. Və bu yazıçılar oxunub, hətta seviliblər. Lakin oxucu həmişə hiss edib ki, bu yazıçılarda əsas şeylər çatmır – böyük estetik qayə, ictimai ideal və bu idealların carçısı, ifadəçisi olan canlı, zəngin, hətta ziddiyyətli xarakterlər.

İsa Hüseynovun ilk povestləri də öz müasirləri, xüsusən gənc yazıçının yaşlıları haqqında səmimi, tərəvətli düşüncələri, təhkiyəsinin, yazı üslubunun, detallarının təzəliyi ilə seçilirdi. Təkcə bu

məziyyətləri ilə İsa Hüseynov istedadlı idi, həmişə də maraqla oxunurdu. Amma... növbəti əsərində, məşhur “Yanar ürək” romanında İsa Hüseynov öz oxucularına xatırlatdı ki, yox, o, ədəbiyyata böyük arzularla gəlibdi.

Böyük Vətən müharibəsi bizim cəmiyyəti təkcə ictimai quruluş kimi çox çətin, tarixi bir sınaqdan çıxarmaqla qalmadı. 1941-45-ci illər xalqımızın ictimai təfəkküründə, psixologiyasında yeni, həm də son dərəcə maraqlı bir mərhələ oldu. Qələbə insana qalib, məğrur ruh verir, onu cəsarətli edir. Ağır bir döyüşdən çıxan sovet xalqı da ikinci dünya müharibəsində qələbə çaldıqdan sonra daha cəsarətli, daha ayıq oldu, öz taleyinə, öz ləyaqətinə indi yeni gözlə baxmağa başladı. Yazıçıya ruh cəmiyyətdən keçir. İkinci dünya müharibəsi haqqında, hətta müharibənin gedişində yaranan əsərlərdəki yeni ictimai kəsər, psixoloji dərinlik, şəxsi ləyaqət hissənin qabarıqlığı, cəmiyyət və şəxsiyyət münasibətlərinə baxışlarındakı təzəlik, cəsarət məhz bu yeniliyin təzahürü, nəticəsi idi. “Yanar ürək” bu sosioloji-əxlaqi təzəliyi göstərən ilk fundamental əsərlərdən idi. O böyük qələbəmizdən çox keçməmiş rus ədəbiyyatında, eləcə də çoxmillətli sovet ədəbiyyatında Yuri Bondarev, Vladimir Tendryakov, Çingiz Aytmatov, İsa Hüseynov, Valentin Rasputin, Nodar Dumbadze kimi həyatda, insana, vətəndaşlıq anlayışına çox həssas, fəlsəfi nəzərlə baxan yazıçılar yarandı.

Heç də təsadüfi deyil ki, İsa Hüseynov son kitablarından birinə fəlsəfi ad veribdir: “Sənin adın insandır”.

İsa Hüseynov 1928-ci ildə anadan olub. Lakin insanın, xüsusən yaradıcı insanın əsl ömrü, dünyanı, havasını duyduğu ictimai mühtəti, nəhayət, özünü dərk etdiyi dövrdən başlayır. İsa Hüseynov üçün bir yazıçı, bir vətəndaş kimi belə bir dövr qırxıncı illərin əvvəllərindən başlayır. Buna görə də onun əsərləri müharibə illərindən tutmuş (“Saz”, “Tütək səsi”) 70-ci illərə qədər (“Yanar ürək”, “Teleqram”, “Doğma və yad adamlar”, “Quru budaq”, “Kollu Koxa”) böyük bir dövrü əhatə edir. İctimai-siyasi hadisələrin, bu hadisələrin mənəvi-əxlaqi əks-sədasının təsvirindəki bu ardıcılıq yazıçıya imkan verir ki, tarixən çox qısa bir dövrdə cəmiyyətimizin həyatında, insanların psixologiyasında, həyata və özünə baxışındakı keyfiyyət dəyişikliyinə prosesdə izləsin, bədii sözün gücü ilə göstərsin. Əgər “Tütək səsi” və “Saz” povestlərinin qəhrəman-

larını ən çox bir qayğı – Vətəninin müdafiəsi, arxa cəbhədə gedən mənəvi döyüş düşündürürdüsə, sevinir, ya da sarsılırdılarsa, “Teleqram”, “Kolu Koxa”, “Quru budaq” povestlərini, “Doğma və yad adamlar” romanının qəhrəmanları başqa problemlərlə, qayğılarla üzləşirdilər. İkinci dünya müharibəsində misilsiz qələbə çalmış sovet vətəndaşının öz gücünə, həm də tək cə fiziki gücünə yox, mənəvi gücünə – daxili potensial imkanlarına inamı da sürətlə artmışdır. Müharibənin vurduğu iqtisadi, maddi yaraları çox qısa müddətdə sağaldan, estetik zövqü, əxlaqi sürətlə artmış, XX əsrin tən yarısında yaşamağın nə demək olduğunu fəlsəfi mənada dərk etmiş müasirlərimiz hər şeyə qarşı – həm maddi, iqtisadi, həm də mənəvi problemlərə qarşı çox tələbkar olmuşdular.

İndi adamlar, xüsusən cavanlar məhəbbəti, ailəni çox geniş mənada, şəxsiyyət və duyğu azadlığı mənasında başa düşür (“Teleqram”), hətta ən əziz, doğma adamlarına da bu işdə güzəştə getmir. Beləliklə də əsirlərin əxlaq normalarını qırıb dağıdırlar. Bir özünüz fikir verin: Zəlimxan lap balaca vaxtı qardaşı Qaraxanın uşağını (əlinə tüfəng açıb) öldürüb. Atası Sabit Mailov az qalıb Zəlimxanı boğsun... “Uşaq ki, öldü, daha sən niyə yaşayırsan” deyib. Lakin körpənin atası Qaraxan qorxudan didərgin düşmüş kiçik qardaşını tapır, döymək əvəzinə, sinəsinə sıxıb oxşayır.

İndi, aradan on doqquz il keçəndən sonra, Qaraxan teleqram vurub Zəlimxanı çağırtdırır, ondan kiçicik (Qaraxana görə) bir xahiş edir – vaxtilə dəlicəsinə sevdidi, sonradan, yəni həyata, ailəyə, insanlığa baxışları müxtəlif olduğu zaman küsüdüyü Zümrüdlə barışsın, evlənsin. Niyə? Çünki Zümrüd rayon partiya komitəsinin birinci katibi Əziz Mailovun qızıdır. Əziz Mailov da, əmiləri olsa da, Qaraxanla düşüb, çünki Qaraxan təmiz həyat sürmür.

Çox dramatik vəziyyətdir, yox? İlk baxışda adama elə gəlir ki, on doqquz ildir böyük qardaşı qarşısında günahı yaşayan (zarafat deyil, onun doğma balasını) öldürüb. Zəlimxanın əlinə imkan düşüb ki, xəcalətdən az ad olsa çıxsın. Lakin Zəlimxan buna razılıq vermir, çünki əsil məhəbbətsiz (sevmək yalnız duyğunun coşqunluğu deyil, ideal və əqidə yaxınlığıdır) ailə qurmaq istəmir.

O illərdə adamlar həqiqi şöhrətlə ucuz, qondarma, təşkil edilmiş şöhrəti bir-birindən ayırır, maddi ucalığın arxasında mənəvi ucalıq görür (“Kollu Koxa”), hamını öz adı ilə çağırmaq

istəyir. Bu ardıcılıq prosesində İsa Hüseynovun, bir sənətkar kimi, başqa cəhəti də meydana çıxırdı: onun bir sıra obrazları (Sultan Əmirli, Əmirlinin törəmələri, Qılınc Qurban...) əsərdən-əsərə ke-çirdi. Həm də bu təzə “Zühdlər”, “dirilmələr” uğurlu tapılmış, oxucular tərəfindən sevilmiş obrazların sadəcə, mexaniki təkrarı deyildir. Əgər belə olsaydı, misal üçün, Qılınc Qurban “Saz”da zabitəli, sözü ötkəm (ən qəribəsi də bu idi ki, camaat bu ötkəmliyi çox müti qəbul edirdi), “Kollu Koxa” povestində isə nisbətdən sınıqın, zabitəsiz, hətta aciz verilməzdi. Həm də ikinci dövrün camaatı da dəyişib, ikinci Qılınc Qurbanının zabitəsinə qarşı müti deyildilər.

Müəllif bu ikiliyi nəyin xatirinə yaradır? Bir şeyin – cəmiyyətdə insanların sosial və etik baxışlarındakı dəyişikliyi, bəzən hətta ziddiyyəti göstərmək üçün. Doğrudan da, insanı əgər o, həqiqətən də düşünməyi, dərk etməyi bacarırsa) qalib də gəlir, məğlub da olur. Fikir yolunda irəliləyir də, geriləyir də...

Əllinci, altmışıncı illərin ictimai-fəlsəfi mündəricəsi belə mürəkkəb idi.

Bilirdim ki, İsa Hüseynov qarşısına maraqlı məqsəd qoyub: bir insan ömrü (yəni özünün şəxsi ömrü) ərzində cəmiyyətimizdə baş verən mənəvi-əxlaqi dəyişikliyin bədii salnaməsini yaratmaq! İsa Hüseynovun yuxarıda xatırladığımız əsərləri doğrudan da 1941-70-ci illərin psixoloji mənzərəsini yaradır.

Bu cür müasir ruhlu yazıçının birdən-birə “Məhşər” romanını yazması əvvəlcə oxucuları təəccübləndirdi. Romanla tanışlıq bu nigarançılığa son qoydu. Uzaq keçmişdə, mürəkkəb və ibrətamiz taleyi, qüdrətli əqidəsi, fəlsəfi platforması (yer üzünün Allahu insandır) olan Nəsimi də İsa Hüseynov üçün çox müasir, aktual bir məqsədə xidmət edirmiş. İnsan ləyaqəti və şəxsiyyəti, duyğu ləyaqəti, azadlığı uğrunda mübarizə aparın Nəsimi İsa Hüseynovun müasir müsbət qəhrəmanlarını xatırladır. Budur, yazıçı indi bir az da uzaq keçmişə Nizami dövrünə yollanır və o illərdən roman yazır. Sonra yenidən bu günə qayıdacaq və bu yazılara ümumi, fəlsəfi bir ad qoyacaq: Karvan.

Yazıçı bu adla demək istəyir ki, insan təfəkkürü bugünkü aydın bir inqilabi mərhələyə çatanacan, uzaqlardan gəlib uzaqlara gedən karvan kimi, uzun, çətin, enişli-yoxuşlu bir yol keçib və hələ də səfərdədir.

İsa Hüseynov bir az qapalı adamdır. İclaslarda nadir hallarda danışır, müsahibə verməkdən, gələcəkdə görəcəyi işlərdən söhbət açmağı sevmir. Niyə? Jurnalistlərdən biri ona sual vermiş və bu cür cavab almışdı: “Yazıçının ürəyi gərək həmişə yüklü olsun, bu yükü söz-söhbətlə, giley-güzarla azaltsan, onda ürəyin arzusu da azalar, böyük mətləbli əsərlər yazmağa ehtiyac duymazsan! Əgər biz danışmaqla rahat oluruqsa, deməli, yazmaya da bilərik...”

Zənnimcə, dürüst cavabdır.

İsa Hüseynov bizim ədəbiyyata yeni təhkiyə, dəqiq psixologizm, detallarda və təsvirlərdə lakoniklik gətirdi. O, insan psixologiyasının, yazıçı qayəsini açılışına xidmət göstərməyən hər şeyi kənara atdı.

İsa Hüseynovun fikir karvanı çox uzaqlardan gəlib, uzaqlara gedir.

Sabir Azəri,

“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti,

13 aprel 1979-cu il

“İDEAL”A DOĞRU APARAN YOL...

Muğanna – xalq yazıçısı İsa Hüseynov ötən əsrin çox mürəkkəb bir dövründə yaradıcılığına başlayanda artıq yüz ildən çox idi ki, Azərbaycan ədəbiyyatında professional bədii nəsr ənənələri inkişaf edirdi. Sözsüz ki, milli nəsrimizin kökləri çox-çox qədimlərə – “Avesta”dan tutmuş, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposuna, “Koroğlu” dastanına qədər, yazılı ədəbiyyatda isə bizə fars dilində gəlib çatmış “Munisnamə”dən başlamış, Füzulinin “Həqiqətü-s-süeda” kimi müxtəlif mərhələlərini keçmiş bu növ ədəbi-bədii əsərlərin sayı söz sənətimiz tarixində çoxdur. Lakin A.Bakıxanovdan, M.F. Axundovdan, N.Nərimanovdan sonra yaranan bədii nəsr nümunələri artıq avropatipli ədəbi əsərlərə şamil edilir ki, onları da biz, şerti olaraq, professional nəsr adlandırırıq.

Bu baxımdan XX əsrdə Azərbaycan nəsrinin özünün zənginliyi ilə dünya söz sənətində xüsusi yeri var. Ə.Haqqverdiyev, C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzməinli, M.S.Ordubadı, S.Rəhimov, M.İbrahimov, İ.Əfəndiyev, M.Hüseyn, Ə.Vəliyev, İ.Şıxlı, İ.Hüseynov, Ç.Hüseynov, Anar, Elçin, Ə.Əylisli, Y.Səmədoğlu kimi tanınmış yazıçıların yaradıcılığına diqqətlə nəzər salan təcrübəli oxucu professional bədii nəsrimizin bir əsrdə keçdiyi yolun mahiyyətinə dərinlənəndən vara bilər...

İsa Hüseynovun ilk kitabı “Bizim qızlar” (1953) adlanırdı: daha sonralar ədibin müxtəlif vaxtlarda “Dan ulduzu”, “Yanar ürək”, “Doğma və yad adamlar”, “Teleqram”, “Tütək səsi”, “Kollu Koxa”, “Ömrümdə izlər”, “Saz”, “Məhşər”, “İdeal”, “İsahəq, Musahəq” və indiyə qədər işıq üzü görən başqa kitablarında toplanmış bədii nəsr nümunələrini – oçerk, hekayə, povest, roman, roman-epopeya kimi janrlarda qələmə aldığı əsərləri ədəbi-mədəni ictimaiyyətin diqqətini cəlb edəndən sonra ədəbi mübahisə, polemika, müzakirə, həmçinin, tənqid, tərif, tədqiqat və təhlil obyektinə çevrilmişdir. Əlbəttə, bütün bunlar – sənət uğurları hər sənətkara nəsib olmur. Ədəbiyyat tariximizdə “yeni nəsr” deyilən sənət istiqamətinin bünövrəqoyanlarından sayılan İsa Hüseynov

son vaxtlar adlarını sadaladığımız əsərlərin bəzilərindən imtina etsə də, bu bədii nümunələr mədəniyyət – ədəbiyyat faktlarıdır ki, onların böyük əksəriyyəti milli nəsr tariximizdə ədəbi hadisə sayılır.

Qüdrətli bir sənətkar olaraq İsa Hüseynov – Muğanna özünə-məxsus təfəkkür və dünyabaxışa malik bir yazıçı kimi daima öz əsərləri üzərində çalışır, onları təkmilləşdirir, yeniləşdirir, kamiləşdirir. Baxmayaraq ki, o əsərlərin bütün variantları həm mövzu aktuallığına görə, həm problemlərin qoyuluşu və həllinə görə, həm də sənətkarlıq baxımından çox orijinal, maraqlı, həmişə yenidir: ədəbiyyat tarixində öz yerini tutub. Yazıçının elə əsərinə rast gəlik ki, vaxtilə onun ilk variantı hekayə şəklində sonra povest, daha sonralarsa roman və romanlar silsiləsi formasında işlənib. Bu mənada “SafAğ” romanlar silsiləsini yada salmaq yerinə düşər. Əslində, böyük sənətkarların əksəriyyətinin yaradıcılığına nəzər salanda buna oxşar faktlara rast gəlmək mümkündür.

Dünya ədəbiyyatının korifey ədiblərindən sayılan Migel de Saavedra Servantesin “Don Kixot”, Viktor Hüqonun “Səfillər”, Daniel Defonun “Robinzon Kruzo”, Lev Tolstoyun “Hərb və sülh”, Fyodor Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları”, Ceyms Coysun “Uliss”, Mixail Bulqakovun “Usta və Marqarita”, Umberto Ekonun “Qızılgülün adı” və başqa bu kimi böyük romanlarla bir sırada duran “İdeal” romanı yazıçı Muğannanın şah əsəri sayılır. Dünyanın modelini, yaxud gerçəkliyin sənətkar təxəyyülündəki formasını əks etdirən “İdeal” romanının “Yanar ürək” variantından başlamış, ta “SafAğ” romanlar silsiləsinin əsas bünövrəsi sayıla biləcək “İdeal” roman-epopeyasına qədər mətnləri izləmək yetər ki, Muğannanın həm də qədim Şərq – Azərbaycan ədəbi-fəlsəfi fikrin layiqli davamçılarından biri kimi ədəbiyyat tariximizə düşdüyünü anlayasan...

Muğanna zəngin, mürəkkəb, hamının qəbul edə bilmədiyi, fəqət şərfli, əsl sənət yolunu keçən bir yazıçıdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Muğannanın əsərləri həm də ilk modern bədii nəsr nümunələri sayıla bilər. Əslində, “İdeal”ın 1985-ci il nəşrindən başlayaraq Muğanna dünya ədəbiyyatının ən maraqlı nümunələri siyahısına layiq modern romanını oxucularına təqdim etdi.

Ədibin qızı, tədqiqatçı Sevinc Muğanna “İsa Muğannanın sənət möcüzəsi” monoqrafiyasında (Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2000) yazır: “Narahatlıq keçirib şübhəyə düşməyək. Elmimizin “Div” adında

düşməni – cəhalət nə qədər güclü olsa da, kamil insan qüdrətinə inamı itirmək olmaz. Bu sözlər ilk baxışda patetikdir, ola bilər ki, bəzi oxucularımızda, hətta istehza doğursun. Çünki əsrlərlə davam edən əsarətdən sonra bu son ildə sərhədlər açıq olduğuna görə, daxilimizdə əxlaqi, mənəvi pozğunluq yaradan yabançılar çoxalıb, saysız-hesabsız məsuliyyətsiz qəzetlərin ideoloji, dini hərc-mərcliyi içində insanın maariflənməsinə, saflaşmasına, kamilləşməsinə inamsızlıq təbliği güclənib. Amma eyni zamanda, kainatla, planetlərlə əlaqələri təsdiq edən faktlar, tamamilə şəkk-şübhəsiz, real hadisələr də artıb. Həmin hadisələr – faktlar çox vaxt gizlədilir, planetlərarası işıq gəmiləri “nepoznanniy letayuşiy obyekt” adlandırılırdı. “Sverx-derjava”nın “alim” adlanan qulları Yerdə hakimiyyəti itirmək qorxusundan titrəyən “Rəhbər”lərinin hökmü ilə hər şeyi danırdılar. Planeti büsbütün zəhərləyib, hətta atmosferi də zədələyib su basqınlarından necə fəlakət törəyəcəyini anlayandan sonra, nəhayət, üzərimizdə işıq gəmilərində gəzənlərin bədnəsiyyət olmadıqlarını da anlayıblar. Bilirik ki, bu mövzuda ədib özü çox danışır, planetimizi gözləyən labüd fəlakətdən qurtuluş yolunu, Kainat həqiqətlərini – SafAğ Elməni sürətlə tədris etməkdə gördüyünü çəkinmədən deyir...”

Əgər diqqətli oxucular xatırlayırlarsa, ötən əsrdə dünyanın başlanğıcı və sonu, bəşəriyyətin keçdiyi tarix adlı mürəkkəb yol mövzusunda çoxlu əsərlər yazılırdı. Daha çox fantastik yazıçıların ədəbi inhisarında olan bu aktual problematik mövzu çox zaman müxtəlif sənət cərəyanlarının nümayəndələrini də həmişə düşündürmüş və son nəticədə böyük, dəyərli əsərlər meydana çıxmışdı. Lakin ruh baxımından Muğannaya, özünün “Gün var əsrə bərabər” və “Edam kötüyü” romanları ilə başqa bir türk – qırğız nasiri Çingiz Aytmatov daha yaxın idi. Kiçik bir qəzet məqaləsində paralellər aparmaq qeyri-mümkündür, ancaq bir mühüm cəhətin üstündə durmağı daha önəmli saydıq. Əsərlərini əsasən rusca yazan Ç.Aytmatovun romanları dünyanın aparıcı dillərinə çevrilib yayılmasına rəğmən, Muğannanın ondan heç də geri qalmayan, çox zaman isə üstələyən dəyərli bədii-fəlsəfi nəsr nümunələrinin əcnəbi dillərə çevirib ölkəmizdən kənarla yayılmaqla, milli Azərbaycan ədəbiyyatını dünyaya daha yaxından tanımaq imkanından məhrum olub. Rus və qismən də türk oxucusuna (“İdeal”ın 1998-ci il nəşri

qardaş Türkiyədə olub) tanış olan Muğannanın əsərləri, əslində, çoxdan ingilis, fransız, alman, ərəb və başqa aparıcı dillərə tərcümə edilməli, bütün dünyada tanınmalıdır. Lakin bu məsələdə bir qədər obyektiv problemlər də mövcuddur. Məlumdur ki, Muğanna “İdeal” əsərini roman-model şəklində işləmişdir. Əsərin mövzusunda tutmuş, əhatə etdiyi məkan və zaman sərhədlərinə qədər, çoxqatlı bəşəri problemlərdən başlamış, “olum və ölüm”ün səbəblərini aydınlaşdırmağa kimi çox mürəkkəb, fəlsəfi, kulturoloji bir mətn olaraq (unutmayaq ki, “Ənşər – mənşər”, “Cəhənnəm”, “Gurün”, “İsahəq, Musahəq” kimi əsərləri birləşdirən “SafAğ” romanlar silsiləsinin açarı, əsas mənası məhz “İdeal”da açıqlanır) həm də çox maraqlı, hələ kodları axıra qədər öyrənilməyən yeni linqvistik – semantik vahidlərə malik dillə qələmə alınmış ciddi bir ədəbi-fəlsəfi nümunədir. Yazıçı özü müsahibələrində bu dilin bəşəri dil, əsas dünya dili olduğunu, kainatın sirlərini yalnız onun vasitəsilə öyrənərək dərk olunmasının mümkünlüyünü bildirir.

Dünyanın birləşməsi, yaxud da dəbdə olan ifadə ilə desək, qloballaşma, mədəniyyətlərin – millətlərin inteqrasiyası problemi bəşəriyyəti, insanları, xüsusən yaradıcı sənətkarları həmişə düşündürmüş, nəticədə böyük sənət əsərləri ortaya qoyulmuşdu. Qloballaşmaya Azərbaycanın xalq yazıçısı Muğannanın da münasibəti çox ciddi, orijinal və maraqlıdır. İlk əsərlərində rüşeym halında görünən “İdeal”ın son variantında isə əsas problem kimi qoyulan bu aktual məsələyə Muğannaya qədər istər Şərq, istərsə də Qərb ümumiləşdirsək, dünya ədəbiyyatında, eyni zamanda ictimai-siyasi, dini-fəlsəfi, ədəbi-kulturoloji baxışlarda çox toxunulmuşdu. Nizaminin “Xəmsə”sində, xüsusən də “İskəndərnamə” mənzum roman-ideologiyasından başlamış, ta Muğannanın “İdeal” əsərinin də daxil olduğu “SafAğ” romanlar silsiləsinə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında da bir böyük sual – “Varlığın mənası nədir?” – əslində, məhz bu aktual problemin qloballaşma məsələsinin izahına həsr olunub. Lakin bu bəşəri mövzuya Muğannanın baxışı hamıdan fərqli və orijinaldır...

Muğannanın son dövr yaradıcılığı nəinki geniş oxucu kütləsinə, heç peşəkar ədəbiyyatçıların böyük əksəriyyətinə də tanış deyildir. “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi tərəfindən 2003-cü ildə 300 nüsxəylə buraxılan “İsahəq,

Musahəq” və ya “Anadil ötən yerdə” romanı ədəbin işıq üzü görməsini gözləyən əsərlərindən biridir. Yazıcının özünün “İdeal” romanının kamil variantı hesab etdiyi son əsəri də nəşr ümidinə həsrət qalıb. Ancaq bütün bunlar heç də yazıcıyı həvəsdən salmır. İyunun 12-də dünyaya göz açmasının 75 illiyini qeyd etdiyimiz Muğannanın qəlbi yaşının bu müdrik çağında da yazıb-yaratmaqla döyünür... Muğannanın əsərlərində tarixə, zamana, dünyaya, bəşəriyyətin keçdiyi mərhələlərə, qlobal və lokal hadisələrə, milli və bəşəri problemlərə münasibət fərqlidir. Xüsusən də müxtəlif millətlərə parçalanmış bəşəriyyətin ayrı-ayrı hissələrinin ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdikləri dillərə özünəməxsus baxışları olan yazıcının ədəbi-estetik, fəlsəfi-linqvistik görüşləri fəlsəfə, kulturologiya, tarix, etnoqrafiya, semantika, siyasətşünaslıq, məntiq, estetika, qrammatika, ədəbiyyatşünaslıq, din və başqa elm, mədəniyyət, mənəviyyat sahələrinin sintezinə aid olduğuna görə, ədəbin yaradıcılığını araşdıran tədqiqatçıda ən azı orta səviyyəli intellektual hazırlıq tələb edir. Muğannanın özünün bildirdiyinə görə, “SafAğ” romanlar silsiləsinə daxil olan əsərlərin dili bəşəriyyətin yeganə ünsiyyət vasitəsi sayılan bəşəri dilidir. O dili çox az adam bilir. Muğların – Bağ elminin bilicilərinin kainatın sirrini açıqlayan kitabları vaxtilə dünyanın müxtəlif mötəbər kitabxanalarından – Bağdad, Qahirə, Təbriz və başqa şəhərlərdə yerləşən kitab saxlanğıclarından götürülüb, bəziləri gizlədilib, bir çoxları isə yandırılaraq məhv edilib. Ən sonuncu hadisə isə İraqda Səddam Hüseyn rejiminin iflasa uğradığı günlərə təsadüf edir: yenə Bağdad, Mosul, Kərkükün ən qədim muzey və kitab saxlanğıclarındakı qədim əlyazmalar və ədəbiyyat nümunələri yandırıldı, oğurlandı, itib-batdı.

Ötən yüzilliyin ikinci yarısında Fransada yaranan və dünyaya yayılan strukturalizm və ona yaxın başqa ədəbi-fəlsəfi cərəyanlarının nümayəndələri belə bir fikir irəli sürdülər: “Mətn dünyaya bərabərdir” Amma bu maraqlı fikir bədii ədəbiyyatda çox gec öz əksini tapdı. Tək-tük əsərlərin adını çəkmək olar ki, bu yeni baxışın təklif etdiyi modelə uyğun gəlsin. Argentinalı L.X.Borxes, italyalı U.Eko, türkiyəli O.Pambukla yanaşı, həm də çoxlarından əvvəl Muğannanın “İdeal” romanı bu problemin ədəbi həllinə həsr olunmuşdu. Doğrudan da, görəsən, dünya mətnə sığışa bilərmə? Səməvi kitablar sayılan “Avesta”, “Bibliya”, “Qurani-Kərim” bu

sualın birbaşa cavabı olsa da, Muğanna problemə öz baxışlarını təklif edir. “İdeal” roman-epopeyada və o sıradan olan əsərlərdə “SafAğ Elmi” – Kainat həqiqətlərinin izahına səy göstərilir. Sadə oxucunun dərk etmək iqtidarında olmadığı bu elmi anlamaqdan, onun göstərdiyi Ali Həqiqət yolunun yolçusuna çevrilməkdən ötrü mütləq insanda üçüncü göz – idrak vasitəsi açıq olmalıdır. Bunun üçünsə Muğannanın dünyagörüşünün, fəlsəfi baxışlarının kütləviləşməsi, adi insandan tutmuş, intellektual araşdırıcıya qədər bütün adamlarla aydın olmalıdır.

Biz də öz növbəmizdə xalq yazıçısı, görkəmli sənətkarımız Muğannaya – İsa Hüseynova yeni-yeni sənət uğurları arzulayır, o günü səbirsizliklə gözləyirik.

Teymur Bünyadov,
Aydın Xan,
“Ədəbiyyat” qəzeti,
20 iyun 2003-cü il

MUĞANNA MÖCÜZƏLƏRİ AÇILIR

Tarixi təcrübə göstərir ki, ailə ədəbi məktəbi həmişəyaşar nəticə verir. Bu, klassik dünya ədəbiyyatında da, Azərbaycan ədəbiyyatında da belədir. Zəmanəmizdə də davam edir. Ü.Hacıbəyovun, S.Vurğunun, R.Rzanın, S.Rəhimovun, Ə.Vəliyevin, İ.Əfəndiyevin də ədəbi məktəbi bu qəbildəndir.

Belə ənənəvi ədəbi məktəblərdən biri də İsa Muğannanın ailə ədəbi məktəbidir.

Oxucular yaxşı bilir ki, İsa Hüseynov – Muğanna qeyri-adi, heç kəsə bənzəməyən, sirli bir sənət dünyası olan yazıçıdır. O, çox uzaq keçmişlə dövrümüzü uzlaşdıran, OdƏr dili ilə canlı-müasir dilimizi bir-birilə qarşılaşdıran, sözdə, fikirdə bənzərsiz sənət yolçusudur. İsanın “Arx”dan başlayan əzablı, keşməkeşli sənət yolu Muğannada sahili və dibi görünməyən okeana gedib çıxır. Bu sirli xəzinə həmişə mübahisələrə səbəb olmuş, ciddi tənqid də edilmiş, hücumlara da məruz qalmış, məqamında yüksək də dəyərləndirilmişdir. Bununla belə ədəbi tənqid İsa Muğannanın iç dünyasını hələ tam kəşf edə bilməmişdir.

Muğannanın iç dünyasına daxil olmaq, bu sirli-soraqlı dünyanı kəşf etmək üçün onun laboratoriyasına dərindən bələd olmaq lazımdır. O nəfəsi, o hənirtini hiss etmədən Muğannanın iç dünyasına bələd olmaq mümkün deyil. İsa Muğannanın sənət möcüzəsinə birçə ciyərparası Sevinc Muğanna daha yaxşı bələddi. Çünki ata ilə birgə nəfəs alan, onun qayğısı ilə isinən, onu içdən duyən Sevinc balasıdır.

Türk dünyasını minilliklərin qəflət yuxusundan oyadan İsa ədəbi irsinə açarı balası Sevinc saldı. Ata Muğanna ilə bala Sevinc Muğanna üz-üzə əyləşib çox ciddi dialoqa girişdilər.

Sevinc atasının laboratoriyasına yaxşı bələd olmuşdur. Əlyazmalarının və çap olunmuşların variantlarını tutuşdurmuş, bir sıra qaranlıq və mübahisəli məsələləri aydınlaşdırmaq üçün atası ilə sual-cavaba girişdi.

Elə möcüzə də bu sual-cavabdan doğdu.

Dialog Muğanna sözündən başladı. Ədib bizi eramızdan əvvəlki minilliklərə apardı; Zərdüştdövrünün Avesta səltənətinə, Mağlar dünyasına. Tarixin alt qatları vərəqləndikcə, ən qədim türk dünyasının cıyırları görüldükcə məhv edilmiş türk səltənətlərinin möcüzələrini İsa Muğanna varaq-varaq üzə çıxarır, bizi də bu möcüzələr səltənətilə tanış edir.

İsa Muğannanın, ümumiyyətlə, yaradıcılığı, əlbəttə, bədii əsərlər olsa da tarixi həqiqətlərdən nəfəs alıb, tarixdən qidalanıb. Ulu tariximiz sanki Muğannanın laboratoriyasından keçib. Onun bütün əsərlərində tarixlə zamanəmiz vəhdətdədir. İsa Muğanna tarixin müxtəlif qatlarını varaqlamaqla kifayətlənmir. Tarixdə olmuşların səbəbini araşdırır.

“Muğ”, “Mağ”, “Muğanna”... Son vaxtlar ədibin qəbul etdiyi bu soy-adın mənası nədir? OdƏr dili kimin və hansı zamanın dilidir?

İsa Muğanna bizi min-min illər bundan öncə od ərlər, az ərlər dünyasına aparır. Bu dilin, bu xalqın, bu səltənətin məhv olmasının səbəblərini açır. Sual-cavab çözləndikcə biz möcüzələr dünyasının sirləri ilə sehlənir, qəflət yuxusundan sanki ayılıraq, heyrətlənirik.

Sevinc Muğanna bizi yalnız İsa Muğannanın ədəbi əsərləri ilə tanış eləmir. Sual-cavab vasitəsilə ədibin ədəbi irsinin mahiyyətini açmağa çalışır. Diqqəti çəkən budur ki, İsa Muğanna antik türk dünyasından başlayaraq günümüzdə qədər tarixin bütün kəsimlərində OdƏrlərin, azərlərin, türklərin zaman-zaman qitədən-qitəyə, yurddan-yurda deportasiyasını, povest və romanlarının başlıca predmeti və mahiyyəti kimi götürür. Və bütün dövrlərdə İsa Hüseyinov İsa Muğanna olaraq qalır. Yəni İsa üçün istər OdƏrlər, Mağlar dövrü olsun, istər eramızın ilk yüzilliklərində ədib bütün dövrlərə eyni prizmadan baxır. Deməli, tarixin bütün mərhələlərində türkə qarşı yunan-ərəb-fars və xaç səlib yürüşləri cildini, formasını, taktikasını dəyişə-dəyişə davam etmiş, məzmun və mahiyyət dəyişməmişdir.

Deməli, min-min illərdən bəri Türk dünyasına, onun daha qədim rüşlərinə – OdƏr səltənətinə yönəldilmiş xaç missionerlik siyasəti və səlib yürüşünün mahiyyəti çox dərin qatlardan boylandı üzə çıxır. Ata Muğanna iç dünyasını açıqca bala Sevinc Muğanna bu möcüzəli dünyanın sehrinə düşür. Dərki çətin olan suallar oxucunu gah on, gah on beş min il bundan öncəki möcüzələr dünyasına

– OdƏrlər səltənətinə aparır, ərənlərin mifik dünyasına boylanır, heyrətini gizlədə bilmir.

Daha dəhşətli möcüzə də budur ki, minilliklərin sionist-missionerlik institutu bizim zəmanəmizdə də yeni-yeni qiyafələrdə “Parçala, hakim ol!” hiylə torunu işə salır; Formasını dəyişir, məzmun qalır. Kütləni kütləşdirən, ovsunlayan bu missiyanın alt qatlarını açmaq, incəlmək Muğannanın möcüzələridir. Bəli, təfəkkür koşlaşmış, paslaşmış, itaətkarlıq daşlaşmış, başqa məcraya düşmüşdür. Vəzifənin, yarımağın, varın, dövlətin, pulun qulu, əsiri olmuşuq. Kökdən çox-çox uzaq düşmüşük. Təbiətə qəsd, cəmiyyəti şikəst etmişik. Meşələri kəsib cibimizə yığmışıq, üst-başımızı bəzəmişik, torpağımızı duza qoymuşuq, bulaqlarımızı qurutmuşuq. Kürün neçə ellərdən, obalardan keçib gətirdiyi zəhərli törtöküntüsünü içirik. Yeməklər süni, içməklər süni. Həyat bütövlükdə məcrasını dəyişib süniləşib.

İsa Muğannanın çözlədikləri bu fəlakətlər, bu faciələrdir. İstər keçmiş olsun, istər bu günümüz – budur İsa Muğannanın möcüzələri!

Sevinc Muğanna da atasını söhbətə çəkib hekayə, povest və romanlarında qaldırdığı mətləblərə bizi cəlb edir, tarixin çeşid-çeşid kəsimlərində ulularımıza edilən qəsdləri üzə çıxarır, bizi ibrətə çağırır. Sevinc Muğanna “İsa Muğannanın sənət möcüzəsi” kitabında atası ilə qarşılıqlı çox mətləblərə toxunur, çox möcüzələrə qapı açır, açıqca öz kəşfi ilə bizi də möcüzələr səltənətinə aparıb miflər dünyasında sehləyir.

Bir oxucu kimi inanıram ki, türk tarixi İsa Muğannanın möcüzələrindən başlayır.

Qara Namazov,
“Yeni Azərbaycan” qəzeti,
16 noyabr 2000-ci il

ÇILPAQ ÇİYİNLƏRİN İSTİSİ...
YAXUD “ŞİNEL”SİZ ŞİNELLƏR
(Xalq yazıçısı İsa Muğannaya açıq məktub)

O, Vətəni əyninə əsgər şineli geyinəndən etibarən qorumağa getməmişdi.

O, Vətəni əynindən əsgər şinelini soyunanda da qorumağa başlamışdı.

O, Vətəni geyibmiş əyninə!

Yoxsa öz yaraları qan verə-verə heç vaxt soyuqdan və yağışlardan (sulu qardan) tir-tir titrəyən bir qıza soyunub verməzdi öz şinelini.

O, heç vaxt sevməmişdi.

Şinelini yaralı halda soyunub o qıza geyindirəndə, bir Vətən gözəlinin “yarasını” sarıyanda, öz yaralarının hoylanmağından qorxmadığı andan sevgini dadmışdı.

O, həm təhlükə ilə qarşılaşan bir qızı qorumaq naminə (ilk sevgisini qorumaq üçün), həm də, bəlkə, bir Vətən qızını (ilk sevgisini) yaxalaya biləcək ölümü duyduğu üçün soyunmuşdu öz şinelini əynindən!

Soyunmuşdu ki, o Vətən gözəli yaşasın.

...Soyunmuşdu ki, Vətən ölməsin!

Kimdi bu adam? Bu fədakar insan? Bu ölməz qəhrəman?!

Onda gərək İsa Muğannanın “Azərbaycan” jurnalının builki 9-cu sayında çıxmış “Şinel” hekayəsini oxuyasınız.

O kiçik hekayə (böyük əsər! – iki səhifəlik roman!) 58 il bir sirri ürəyində gizli saxlayan bir ağbirçəyin (İ.Muğannanın müəllimi olmuş bir müəlliminin) yalvarışı ilə başlayır:

“Başına dolanım, qurbanın olum... ay İsa müəllim! Acizənə yalvarıram, o hadisəni... təkcə sənə etibar eləyib danışmışam, hadisəni qələmə al!”

O əsəri oxuyub indi mən yalvarıram:

– Ay İsa müəllim! Sənə qurban olum, başına dönüm! Hardan bildin ki, bu saat bizə heç nə yox, “şinel” lazımdır!

Bu “şinel” əynimizdə olsaydı, indi bircə qarış torpağımızı da verməmişdik, haşa burdan, o gavurlara. Evimizə qonaq gələndə qablar murdarlanmasın deyə, obaşdan nənələrin suya çəkdiyi qabların “sahiblərinə”.

Bu “şinel” əynimizdə olsaydı, bu qədər qalmazdıq can dərindən. Hamımız əynimizdən çıxarıb Vətənin, torpağın əyninə geyindirərdik onu!

Hamımız o şinelin tikilməsi üçün qəpik-qəpik pul yığardıq, gözümüzə od götürərdik. Deyərdik, heç nəyimiz olmasın. Təki “şinel”imiz olsun! Belə olsaydı, cəbhədə canına dolmuş qəlpələrlə “bəzənib” qayıtmış bir əsgər gözdən-könüldən uzaqdakı bir dəmiryolu vağzalında düşüb qalmazdı.

Belə olsaydı, xalq şairi Zəlimxan Yaquba ünvanladığınız “Ruh” əssəsində yazdığınız kimi, Kürü keçəndən atımızın qulağına su dolmazdı (çünki atın qulağına su doldu – atın ölümüdür, deyərmiş ulu babalar).

Siz bu həqiqəti də çox vaxtında pıçıldadınız qulağımıza! O “şinel”i vaxtında bütün dünyanın və Azərbaycanımızın çılpaq çiyinlərinə salmaq ehtiyacı duyduğunuz kimi!

İsa müəllim! Bu hekayəni oxuduqca mənə elə gəldi ki, nə vaxtsa siz həmin əsgər olmusunuz! Yoxsa... yoxsa bu hekayəni yaza bilməzdiniz.

Yoxsa... yoxsa o haray – o yalvarışı eşidə bilməzdiniz. “Qurban olum sənə, ay İsa müəllim! Başına dönüm sənə, ay İsa müəllim!”

Hekayədə oxuyuruq: “Dünyanın günəşli saatlarında hamının “Dünya gözəli” dediyi bir Əzizə müəllimə vardı. Lap nağıllardakı kimi günəşə deyirdi, sən çıxma, mən çıxım, Aya deyirdi, sən çıxma, mən çıxım, yəni mənəm üzümün işığı bəsdə dünyaya. Gəzdiyim-dolandığım yerlərdə – məktəbdə, qəsəbədə, maarif işçiləri arasında heç kim “Əzizə” deməzdi, hamı “Dünya gözəli” deyərdi və inan, inan ki, “başı papaqlı” deyilənlərdən bir nəfər də pis nəzərlə baxmırdı mənə, açıqca səcdə eyləyirdilər, ay İsa müəllim! Və mən gözəlliyə səcdə edən oğullarımızla fəxr edirdim! Millətimlə fəxr edirdim!.. Amma ürəyimdə qorxuuya, xofa oxşayan nigaranlıq vardı. Çünki, bilirsən, könlümə yatan bir Allah bəndəsi rast gəlməmişdi. Yaşadılarım – hamısı cəbhələrdə!

Gecələr divarlar arasında tək-tənha qalanda Allaha yalvarırdım: “Ey mənəm gözəl anamı, gözəl atamı əlimdən alan Tanrı! Sevmək,

sevilmək, tənhalığın daşını atmaq istəyirəm, ey Tanrım! Könlümə yatan bir insan yetir mənə, ey Tanrım!”

...Bir neçə il bundan əvvəl bir ağbirçək qadın bir şeir dəftəri gətirdi mənə. “Oxuyarsınız, ilk dəfədir ki, bu sirri sizə açıram, sizə etibar edirəm. Hüseyin Arifin mənə yazdığı şeirlərdir. O məni şeirlərində “Fərəh” adı ilə tərənnüm edib. İstəsəniz çap etdirərsiniz”, – deyib getdi (və mən o şeirləri çap etdirdim)

Bax, belədir bizim qadınlar. Belə sərraf, belə qorxmaz! Açıq təbiətli! Bir üzli! Sevgisini saçlarına dən düşənəcən (58 il ötənəcən) ölüm qarını kəsdirənəcən heç kimə demir.

...Bir dəfə sevgi şeirləri oxuyurdum. 80 yaşlı anam köks ötürdü.

– Nə oldu, ay ana? – dedim.

– Heç nə, – dedi, – yaramı təzələdin. Deyəsən, bu bivəfa dünyada sevgisiz ölüb gedəcəyik.

– Bəs atamı sevmirdinmi? – deyəndə gülümsündü.

– Zarafat edirəm, mənim sevgim var, mənim sevgim sənə!

Yox, əslində anam da sirr açmışdı. 14 yaşında döyülə-döyülə necə zorla ərə verildiyini danışmışdı bir vaxt. O hadisəni hansı saflıqla (sadələvhlüklə!) danışmışdısa, indi bir sirri də eynilə o ucalıqla, o saflıqla etiraf edirdi.

Etiraf etməyi bacarırdı! Çünki millətimizin əxlaqi, verdiyi tərbiyə üzünün “maskasızlığı” buna imkan verirdi.

Oğullarımızın bir çoxu Qarabağ savaşında şəhid olub, bir çoxları bir parça çörək dalınca Rusiyaya, qürbətə səpələniblər. Adamın ürəyi ağrır. Göz qabağında daha bir dəhşətli müharibə gedir: qızlar qarıya-qarıya qalırlar. Qızlar sevmək üçün tay-tuş tapa bilmirlər.

Bir dəfə xısın-xısın etdikləri bir söhbətin uc-qulağından bəzi sözlər yetişdi qulağıma: “Bəs biz nə vaxt sevib-seviləcəyik? Yaş ötüb keçir axı”.

Sevgi yaşını alıblar qızların əlindən. Doğrudanmı bu qızlar da Əzizə müəllimə kimi ömürlərində bir sevgi görməyəcəklər? Yoxsa heç olmasa 58 ildən sonrasa yolüstü bir sevgi şirmisə dadmaya-caqlar?! Bax, budur faciə! Bax, budur çılpaq faktlar! Əsl çılpaqlıq! Televiziyalarda baş alıb gedən açıq-saçıqlıq. “Gedirəm evə tək-tənha! Divarlar məngənəyə dönür sıxır məni. Neyləyim? Açıram televizoru. Bir kanal, iki kanal, üç, beş, on kanal. Hamısında çılpaq insan! Hara gedir bu millət, əzizim?! Məncə, daha heç bir müqəddəslik yoxdur!”

Hekayədən məlum olur ki, Böyük Vətən müharibəsi dövründə belə bir əhvalat baş verir: Bir məktəb rəhbəri xəstələndiyi üçün, rayon mərkəzinə müəllimlərin maaşını almağa bir gənc müəllimə gedəsi olub. Ömründə uzaq yolun nə olduğunu bilməyən bir qız. Ömründə pulu gec aldığına görə axşama qalmağı bir yana, külək vıyıldaıyb sulu qar yağdıqca, qoynuna doldurduğı pulların islana biləcəyindən, müəllimlərin maaşsız qalacağından qorxan ürkək bir maral...

Və elə olur ki, dəmiryolu vağzalına çatıb kəndə doğru oğrunca aradan “sivişmək” istərkən qəfil bir səs yaxalayır onu. Bu səs sahibinin bir yaralı əsgər olduğunu, vağzalda bir skamyada tək-tənha oturduğunu görəndə canını üstümə sarır. “Demək, mənimki də bura qədərmiş”.

Doğrudan da, əvvəlcə hiss edir ki, zənnində yanılmayıbdı, işi bitibdi. Elə ki, həmin əsgər deyir ki, “ömründə belə gözəl görməmişəm” – onda işinin bitdiyinə əminliyi daha da artır. Ən azı namusuna təcavüz olunacağı ehtimalını göz altına alır. Bir yandan da qaranlıqda par-par yanan (bəlkə də iştahla parıldayan?!) əsgər gözləri...

Bu yazıq qorxudan əsir...

Əsgər şinelini soyunmağa başlayır...

Və həmin şineli soyuqdan üşüdüyünü zənn etdiyi qızın (bu dünya gözəlinin) əyninə geydirir! Hətta kəmərinə də açıb qızın belinə bağlayır.

Qız soyuqdan üşümür.

Qız yad əlin təmasından tir-tir titrəyir.

Şineli soyunub əsgərin özünə qaytarır. Ona görə yox ki, istəmirəm, demək istəyir. Ona görə ki, əsgərin bədəninin qan içində sarğı-sarğı olduğunu görür...

Əsgər onu başa düşür. Qız onu başa düşdüyü qədar!

Gecənin qoynunda sulu qar altında dünya qızmağa başlayır. İlk sevgi gəlir dünyaya. Taqətsiz əsgər ruhunda, ürkək maral baxışlarında!

Əsgər aman vermir qıza. Təcavüz etməklə deyil, təəssübkeşliyiylə, qeyrətiylə, qüruruyla! Şineli yenidən geydirir qıza”. Qorxma, mənə heç nə olmaz”, – deyir. Təki sən sağ-salamat get çıx kəndə. Təki pullar islanıb xarab olmasın. Üstəlik qızı bir az müşayiət də edir.

Qız ürəklənir. (Qız bəlkə də o dəmdə əsgər olmaq istəyir?!)

Əsgər onu ötürüb geri qayıdanda bircə şey tapşırır: “Şineli sabah özün gətirə bilməsən, başqasından da göndərə bilərsən”.

Qız kəndə sağ-salamat çatır. Pulları təhvil verir. Şineli soyunub qurudur.

Ütüləyib səhər obaşdan qoltuğuna vurub dəmiryoluna tələsir.
Bilsəydi, tələsməzdi.

Dəmiryolunda bir yerə toplaşib xısnlaşan adamları və skamyanın üstündə uzalı halda ölmüş əsgəri görəndə qız sarsılır... Və canını bu dəfə elə üşütmə götürür ki, ondan sonra ömrü boyu üşüyə-üşüyə qalır. Gün altda da, qar-yağış altda da. Yolda da, evdə də, dərs dediyi siniflərdə də!

O əsgərin surəti gözü önünə gəlincə, elə sinifdəcə uçunmuş. Özünə gələncə ağzından köpük daşdanırmış. Şagirdlər ələyini oxxalaymış. Həkimlər tökülüb gəlirmiş. Yardım edirmişlər. “Nə olubdur buna?” – deyə soruşanda deyərlərmişlər ki, heç nə, sağ-salamatdır bu müəllimə. Xəstə-zad deyil bu!

Müəlliməsə heç kimə deməzmiş “dərini” (bildiyi əhvalatı). Bircə adama deməyi qərarlaşdırır bir gün. İsa Hüseynova – İsa Muğannaya!

...İsa Muğannasa bir gün adicə “Şinel” adlı növbəti hekayələrindən birini yazmır. O, “şinel”i Azərbaycanın da çıpaq çiyinlərinə örtmək istəyir...

Əsl sənətkar məhz belə eləyər!

Əsl əsgər belə olur!

P.S. İsa müəllim! Mən də görmüşəm o qızı... 1973-cü ildə Sabirabadda təyinatla müəllim işləməyə getmişdim. Bir dəfə mənə Anna adlı bir müəllimə göstərdilər. Dedilər ki, bu qadın dərman səpən təyyarənin də səsi gələn kimi, sinifdə dərhal uşaqlara “lajis” deyib, yerə yıxılır. Ağzından köpük daşdanır. Niyə?

Sən demə, faşist təyyarələri evlərini bombardman edib körpə vaxtı; onun gözünün qabağında! Ata-anasının tikə-tikə olduğunu, evlərinin yanib dağıldığını hər dəfə təyyarə səsi yenidən yadına salır, yenidən onun üçün başlayır hər şey. Müharibə, qırğın, qan-qada...

“Şinel”i oxuyanda gördüm ki, o qadının, o müəllimənin də harayı çatıbmış sizin qulağınıza, İsa müəllim!

Gördüm ki, siz dərslərlərə düşməyə layiq daha bir gözəl əsərinizi yazmısınız. Gördüm ki, Səməd Vurğunun vaxtsız ölümüylə bağlı yazdığımız “Anama məktub” əsərinizin davamıdır bu hekayə. O hekayədə deyirdiniz ki, ana, Səməd Vurğunun kabab

çəkdiyi çubuqları (şişləri) bir ovçu hələ də ən əziz yadigar kimi qoruyub saxlayır.

“Şinel”dəsə qızın onu sahibinə qaytarmaq istəyilə başa çatır hekayə. Yox... yox... şineli yerə atmır o qız.

Şineli ruhumuzun, mənəviyyatımızın üstünə atır. Şineli İsa Hüseynovun, ay İsa müəllim, sizin üstünüzə atır o qız! Ovçu Səməd Vurgundan qalma çubuq şişləri əzizləyib saxladığı kimi, siz də o şineli qoruyub saxlayırsınızmış!

Və o şinelin bir gün təkcə bir əsgərə yox, hamımıza – bütün millətimizə lazım olacağını bilirmişsiniz! Və bilməliydiniz də!

Çünki siz Səməd Vurgunun “Ədəbiyyatın məqsədi xalqın mənəviyyatını kəşf etməkdir” dediyini də hamımızdan qabaq bilirdiniz!

İsa müəllim! Nəsiminin ustadı Fəzlullah Nəimi papaqçı olub. Onun tikdiyi papağı dünya başına qoymaq istəmədi. Ona görə də təkcə başı yox, əyni-başı, çiyinləri də çılpaq qaldı.

...Yaman ehtiyacı var bu gün “şinel”ə hamının!

...Yaman ehtiyacı var bu gün o şinelə mənəviyyatdan başqa hər şeyi olanların!

...Yaman ehtiyacı var o şinelə bu gün Azərbaycanın Qarabağsız, Şuşasız üşüyən çiyinlərinin!

P.P.S. Vaxtında eşidin ağsaqqal sözünü, yazıçı-ziyalı sözünü, kişi sözünü! Qulaqardına vurmayın!

...O “şinel”i dünyanın çılpaq çiyinlərinə salmaq istəsəniz Azərbaycanın da çiyinlərinə salmağı unutmayın!

Barat Vüsal,

“Ədəbiyyat qəzeti”,
25 noyabr, 2005-ci il

İSA HÜSEYNOVA SEVGİ, MUĞANNAYA İNAM

Mən İsa müəllimin şəxsində iki böyük yazıçı tanıyıram. XX əsrin İsa Hüseynovunu sevirəm, XXI əsrin Muğannasını dərk edirəm, həqiqətdən mayalanan ruhani və xəyali dünyasına inanıram. İsa Hüseynov mənim üçün “Saz”dı, “Teleqram”dı, “Tütək səsi”di, “Tütək əsəsi”ndəki Ruhani havasıdı, “Yanar ürək”di, “Məhşər”di, “Kollu Koxa”dı. Muğanna mənim üçün “İdeal”dı, “Ölüm-dirim”di, “Peyğəmbərin möhürü”dü, “Qapalı dünya”dı, “Cəhənnəm”di, “Əbədiyyət”di, “Qəbiristan”dı, “GurŪn”dü. Əsər yox, ƏsƏrdi!

Bədii axarla, fəlsəfi dərinliklə, ictimai-siyasi kəsərlə, psixoloji gərginliklə, romantik vüsətlə, ziddiyyət dolu toqquşmalar və çaxnaşmalarla, çılgın dolu, ərköyün, faciəli obrazlar silsiləsiylə dolu bir əbədiyyət dünyasıdır onun dünyası.

Bədii və fəlsəfi yaradıcılıq yolunda kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyi eləyən, insanların elədiyi böyük səhvləri, böyük təhrifləri düzəltməyə can atan, bəşəriyyətin elmi-həqiqət dili kimi OdƏr dilinə inanan və onu bizlərə inandıran, “Boq” sözünün “Bağ” olmasını, “Allah” sözünün ƏLAğdan gəlməsini, bütün elmlərin anası və mayası, SafAğ elmini aydınlaşdıran, İsa işıq dediyi yer planetin bəlkə də astronomlar səviyyəsində görənlər və göstərən Muğannaya inanıram və inanmaya bilmirəm.

İsa Hüseynovu dərindən tanımaq, dərk etmək üçün onun əsərlərinin ayrıca bir mütaliə sistemini qurmalısən. “Məhşər”ə “Kollu Koxa”dan, “Yanar ürək”dən, “Teleqram”dan, “Saz”dan gəlməlisən! “Yanar ürək”i vətəndaşlıq yangısıyla dərk edə bilməsən, “Məhşər” sənə çatmayacaq! Onun qüdrət və yazıçı qələmindəki hürufizmi, sufizmi dərindən anlaya bilməzsən. Fəzlullah Nəimini, Həllac Mənsuru, Nəsimini İsa Hüseynov fəlsəfəsi ilə açma bilməsən, heç vaxt “İdeal”ı, “Ölüm-dirim”, “Qəbiristan”ı, “Qapalı dünya”nı, “Peyğəmbərin möhürü”nü ruh, mahiyyət və nəticə etibarlı ilə anlaya bilməyəcəksən!

İsa Hüseyinovun yaradıcılıq yolu adidən qeyri-adiyə, sadədən mürəkkəbə, dayazdan dərinə, yerdən göyə, ulduzdan kəhkəşana, ruhdan cana, nəfəsdən bədənə, bəzəkdən özəyə, qabıqdan toxuma – İsadən Muğannaya doğru gedən bir yaradıcılıq yoludur!

Güclü pərəstişkarı və fanatik oxucusu kimi mən onu İsadən Muğannaya qədər, səksən illik ömrün altmış illik yaradıcılıq mərhələsini diqqətlə və ardıcılıqla izləyirəm.

Muğannanın dünyanın səmavi kitablarına da hamımızdan fərqli bir baxışı və yanaşma üsulu var. O, “Zəbur”u da, “İncil”i də, “Tövrat”ı da, “Quran”ı da, “Bibliyanı”nı da özünün bədii fəlsəfi və psixoloji yozumu ilə tamamilə başqa cür yozur və təhlil edir. Sən bu yozuma və təhlilə inanmaya bilmirsən! Çünki o, havadan danışmır, onu danışdıran var. Onun gəldiyi bədii və fəlsəfi qənaət güclü müəllimə, intellektual düşüncə tərzinə, geniş dünyagörüşünə, həyatın böyük həqiqətlərinə, kainata, zamanın axar-baxarına dərindən müşahidə qabiliyyətinə və Muğannanın SafAğ elminə söykənir!!!

O inanır və inandırır ki, həqiqətən də onun göylər aləmi ilə əbədi və qırılmaz bağlılığı var. Yerdə Göyün bir-birinə bağlılığı kimi!!!

Bu ondan irəli gəlir ki, onun obrazlar sistemini yaradan şəxsiyyətlərin özlərinin də göylərlə bağlılığı var. Muğlara, Muğannalara, Nəimi və Nəsimilərə, Həllac Mənsurlara, Səməd və Məbəd Əmirilərə gələn, onlar tərəfindən eşidilən, qəbul edilən Ün elə-belə adi səs deyil, “Quran”a çevrilən “Gur Ün”dü.

Muğannanın dediyi OdƏr dilinin, SafAğ elminin, “Vərəsə kitabxanası”nın, “İdeal”ın məntiqi nəticəsi bax budur!

Xançal-bıçaqla, top-tüfənglə, ən güclü ordu, ən adil qüdrətli hökmdarla bu dünyanın xilasını elmdə, elmdə və yenə də elmdədir. SafAğ elmində. Bu elmin də açarı Culfa yolu üstündəki, çay qırağındakı “Şeyx Xorasan türbəsi” deyilən qədim məqbərədədir. O yerdə ki, orda Fəzlullah Nəiminin məzarı var, ruhu uyuyur.

Tam səmimiyyətlə deyirəm ki, Muğanna mənim heyrətdən gözümlü böyükdən yazıçıdır! Əgər Muğanna Aşıq Alının, Aşıq Ələsgərin yadigarı Dərəçiçəkli Aliya SafAğ elminin carçısı kimi baxırsa, Aşıq Alının oxuduğu “Gəl, ay səhrayı-bəhrim, qalmaqad taqətim, təhrim” şeirinə heç kəsin əli çatmadığı elmi təhlil verirsə, bu o deməkdir ki, o biləni biz bilmirik, o görəni biz görmürük. Böyüklük deyilən, istedad deyilən, ilahi varlıq deyilən insan-yazıçı-vətəndaş budur!

Bir yazıçı kimi İsa Hüseynovun bəxtinə sözün böyük mənasında axına qarşı üzmək, həqiqət uğrunda döyüşmək, ədəbi və bədii həqiqətləri hər şeydən uca tutmaq, ədəbiyyatın təsivini heç kəsə və heç nəyə dəyişməmək, nəsrimizin incilərinə çevrilmiş bir-birindən qiymətli əsərlərindən imtina etməmişik və edə bilmərik) həqiqətin tarixini, tarixin həqiqətini Allahın verdiyi istedadla cilovlamaq xoşbəxtliyi düşüb.

Əgər İsa Hüseynov təkcə “Yanar ürək”i yazmış olsaydı, yenə ədəbiyyat tariximizdə qalardı. Təkcə “Məhşər”lə əbədi yaşamaq haqqı qazanardı. Muğanna heç nə yazmasa, təkcə “İdeal”ı ilə dünyanın ən böyük yazıçıları ilə bir sırada durardı. Necə ki, durur!

Səmavi kitablara yaxından bələd olan bir adam kimi deyə bilərəm ki, Muğannanın “İdeal”ı bu dörd kitabın qucaqladığı dünyanın içində başqa bir səmavi dünya görür, gördüklərini Safağ elminə əsaslanaraq oxuculara çatdırır.

Mən özümü xoşbəxt taleli bir qələm adamı hesab edirəm ki, Muğannayla çox ünsiyyətdə oluram. Etiraf edirəm ki, ondan çox şey öyrənirəm. Mənim yaradıcılığım haqqında bir-birinin ardınca beş məqalə yazan İsa Muğanna mənim üçün bənzərsiz olan, bütövlüyü və qəribəlikləri ilə olduqca uca və maraqlı bir şəxsiyyətdir.

Kök gövdəni sevir, gövdə budağı sevir, budaq yarpağı sevir, yarpaq yağışın damlalarını və günəşin zolaq-zolaq olmuş şəfəqlərini sevir. Bir ağacın şəxsində yer göyə, göy yerə bağlanır. İki ilahi varlıq bir-biriylə əbədi ünsiyyət tapır. İsa Muğannanın sirli-sehrlili yaradıcılığı və şəxsiyyəti də o ağacın təbiəti kimidir. Bizi həmişə yerlərdən göyə qaldırır, yerin və kökümüzün üstündə möhkəm dayanmaq üçün!

Muğannanın yaradıcılığı, ruhu silkələyən, yaddaşı oyadan, mürgülü başları ayıldan, padoş üzləri sillələyən, səssizliyə üsyan, sükuta tufan gətirən, ölmüş duyğuları dirildən, çürümüş toxumları məhv edib, duyğular tarlasında sağlam toxumlar bitirən sərt və amansız toqquşmaların real və canlı mənzərəsini çəkən, cəmiyyətin fikir, düşüncə, mübarizə tarixinə bədii sözün gücüylə daha çox nüfuz edən, heç kəsin tənqidi və tərfi ilə hesablaşmayan qaya kimi sərt, dağ kimi möhkəm, şimşək kimi ötkəm və əzəmətli, iç həqiqətinə inanan və bizi də inandıran bir yaradıcılıqdır!

Məndə belə bir təsəvvür yaranır ki, Muğanna qələmə sarılında ağılı da, beyni də, ürəyi də, gözü də, qulağı da, barmaqları da, tərədən-dırnağa bütün vücudu da damarlarındakı qanın odu, atəşi, bütün zərrələri də mürəkkəbə dönüb qələminin ucuna yığılır.

Hərdən öz-özümə fikirləşirəm: necə olub ki, bu böyük yazıçı “Yanar ürək”i yazanda varəqlar yanıb külə dönməyib. Necə olub ki, “Məşşər” yazılında yazıçı ürəyi parçalanıb pul-pul olmayıb. Necə olub ki, Məmiş Əlləzoğlunun şeytandan daha güclü oyunları ilə dünya dağılmayıb.

Təfəkkürdəki dərinlik, fikirdəki zənginlik, duyğulardakı ehtiras, sətirlərdəki yanğı, ürəkdəki çılgınlıq, xəyaldakı romantika, mənəvi göylərdəki ülvilik və ucalıq, yaradıcılıq üfüqlərindəki sonsuzluq, “Boq”dan “Bağ”a gələn yol İsa Hüseynovu Muğannaya çevirdi.

İsa Hüseynovla məni şəxsən doğmalaşdıran heyranlıqla oxuduğum, divanəsi olduğum əsərlərdən başqa, bir də onun sazı olub. Muğların, Muğannaların, təriflərin, Rəhmanların sazı! O saz bizi İsa müəllimin evində çox görüşdürüb. Onlarla ustadın, aşığın sazını çalmışam. Ancaq İsa Muğannanın evində dillənən saz qədər məni dünyanın əlçatmaz məqamına qovuşduran saz görməmişəm. O saz ayrı cür dillənir, ayrı cür köklənir, ayrı cür danışır. Hərdən mənə elə gəlir ki, Muğannanın bütün əsərlərini o saz yazdırıb. Vəhy də, ilham da, pıçiltı da o sazdan gəlir.

Günlərin bir günü evdə tək oturmuşdum. Bütün dostlarımdan vəfalı sazımla baş-başa verib, şirin-şirin söhbət edirdik. Telefon zəng çaldı. Dəstəyi götürdüm. Şirin Qazax ləhcəsində, həmişəki kimi asta və usta bir ahənglə: “Ayə, yaman dolmuşam, sən haqda yazmaq istəyirəm, mənə pıçiltılar göndər”, – dedi.

Dəstəyi asdı. Tanrının işinə bax ki, o anlar mənim də ruhumun pıçiltı məqamları idi. Duyğularımız üst-üstə düşmüş, qəlbimizin telləri eyni hava üstə köklənmişdi.

Zəng çaldı gecənin bir ələmində,
Köhnə kişilərdən bir nişan kişi.
Ağardı saçını dünya qəmində,
Yerlərlə, göylərlə danışan kişi.

Zəngin səsini də pıçiltı bildim,
Zərif duyğularla dolub daşdırdım.

Ustad çağıranda yerdə deyildim,
Göydə mələklərlə pıçıldaşırıdım.

Ən böyük, ən ali həqiqəti bil,
Hay-küy ağ köynəkdə qara yamaqdı.
Nə “İncil”, nə “Quran” danışmaq deyil,
Allahdan bəndəyə pıçıldamaqdı.

Ürəkdə doğuldu, ürəyə yatdı,
Söz ruhun meyvəsi, ilhamın barı.
Nə qədər ölümsüz əsər yaratdı
Tanrıyla insanın pıçıltıları!

Böyük Muğannanın təklifi, göstərişi elə bil bəndədən deyil, Allahdan gəlmişdi. İçim nəhrə kimi çalxalandı, dəniz kimi qabardı, çəkildi, Sabir demiş: “Yağı yağ üstə çıxdı, ayrıanı ayrınlıq oldu”, məni silkələdi. Bir həftə güşənişin oldum, evin küncündən bayıra çıxmadım. Mən Muğannaya pıçıltılar göndərməliydim. Nə böyük şərəf! Nə böyük məsuliyyət!

Bu böyük kişinin təklifindən sonra xeyli müddət pıçıltıların təsirindən çıxıb bilmədim. Dərindən düşünəndə dərk etdim ki, nərələrin, harayların görə bilmədiyi işləri bu qoca dünyada pıçıltılar görüb. Uca Allahdan peyğəmbərlərə nazil olan səmavi kitablar hamısı Tanrının diqtəsi, mələklərin pıçıltıları deyilmi?!

Əzizim İsa Muğanna!

Pıçıltıların haya-küyə qalib gəlməsini sənin həyatında, taleyində, tərcümeyi-halında da görmüşəm.

Başında şimşəklər çaxan, budaqlarını ildırımlar titrədən, yarpaqlarını dəli küləklər didən, kökü torpağın yeddinci qatında sağ-salamat qalan qocaman palıd!

Ən “yüksək” səviyyələrdə tənqid atəşinə tutuldun, ədəbi mühitdə haqsız hücumlarla qarşılaşdın, böyüklüyünün üstünə kölgə salmaq istəyənlər oldu. Ciddi xarakterə, polad iradəyə, sağlam ruha söykəndiyin üçün səni yıxmağa heç kəsin və heç nəyin gücü çatmadı. Çünki sənə göylərdən pıçıltılar göndərən Allah səni böyük bir “İdeal”ə doğru aparırdı. Sən ona bütün varlığını inandığın üçün osəni bütün sınaqlardan və çaxnaşmalardan sağ-salamat çıxarmalıydı!

İsa Hüseynovu Muğannaya çevirmək üçün sən ömrün 80 illik zirvəsindən əbədiyyətə doğru addımlamalıydın! Ədəbiyyatda və

əbədiyyətdə Nəsimi tərbiyəsi görmüş böyük şəxsiyyət kimi əqidənə, etiقادına, inamına, idealına sadıq qaldın!

Mən sizə nəsrimizin Nəsimisi kimi baxıram.

Mən sizə nəfsinə tikanlı çəpər çəkən, dünya malında gözü olmayan, heç kəsin şan-şöhrətinə həsəd aparmayan, abır və həyası, dözümlü və təmkinli, zahiri və batini vəhdəti işıqla dolu olan peyğəmbər əxlaqına sahib bir kişi kimi baxıram.

Mən sizə “Telegram”da Zəlimxanın dili ilə dediyiniz “açıqca deyəcəyəm ki, indi həmin meşədə hara baxırsan kötükdür, əsil müsibət isə burasındadır ki, adamlar da çevrilib kötük olur” deyən, bizi kötük olmaq bəlasından xilas etməyə can atan böyük vətəndaş kimi baxıram.

Mən sizə Göy Qılıncın aşırımında səksən dörd yaşında Dərəcəçəkli aşiq Alının çaldığı havaların və dediyi bayatıların işığında haqqa qovuşan Omar Ağanın, əlli üçüncü ildə “Villis” məşinindən düşəndə “Qızıl ilan” tərəfindən güllələnən Mustafa Ağanın oğlu, Muğannaların son yadigarı kimi, SafAğ elminin varisi Şolloy – İsa kimi, tarix kimi, əfsanə kimi, həqiqət kimi, göylərdən gəlib göylərə çəkilən ruhlər kimi baxıram.

Qılınc Qurbansız sözümlü kəsərli qılınca yox, küt baltaya oxşayardı! İsfəndiyar kişisiz ruhumuz ağsaqqalsız qalmış xarabalığa çevrilərdi. “Saz”sız qəlbimizin telləri pas bağlayardı. Öz adını itirib Məmməd kişidən Şəppəliyə çevrilənlərin faciəsi qəlbimizi göynətməsəydi, insanlıq sifətimizi itirərdik. Kollu Koxanın insanlara verdiyi ləqəblərə gülə-gülə ağlamasaydıq, Cında qarının, Dingə Dəmirin, Limbuz Cavanşirin taleyi bizim üçün Mirzə Cəlil yangısına çevrilməsəydi, biz səni bu qədər böyük məhəbbətlə sevə bilməzdik!

Allah sizi yaradanda “istedad” adlı, “Allah vergisi” adlı ən böyük ismətlə mükafatlandırıb. Süleyman quş dilini bildiyi kimi, siz də Tanrı dilinə, bəşər dilinə, ərlərin odlu dili olan OdƏr dilinə sahib oldunuz!

Siz də Fateh oldunuz. Ancaq qalalar, şəhərlər fəth elmədiniz. Aydan arı, sudan duru könülləri, duyğuları, düşüncələri, fikirləri fəth elədiniz!

Tanrının verdiyi istədəda, xalqdan qazandığınız tükənməz sevgiyə Müstəqil Dövlətimiz də, ulu öndərimiz Heydər Əliyev də, möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev cənabları da vaxtında öz

həssas münasibətini bildirdi. Sizi vətənin ən yüksək fəxri adları ilə mükafatlandırdılar!

Sizin böyük istedadınızda və şəxsiyyətinizdə Dövlətlə Millətin, Xalqla Hakimiyyətin ən böyük fəxri adları, ən böyük sevgiləri birləşdi!

Budur şəxsiyyət ucalığı, budur sənətkar böyüklüyü, budur ustad bəxtəvərliyi! Siz öz işinizi gördünüz. Fikrə, düşüncəyə, duyğuya millətə öz misilsiz töhfələrinizi verdiniz.

İndi söz sizdən sonra gələn ədəbi nəsillərin, ədəbi gəncliyidir! Onlar sizə öz töhfələrini verməlidirlər. Xalq və millət qarşısında, sənət və zaman qarşısında sınaqlardan üzü ağ çıxdınız! Özünüzü təbliğlə, əsərlərinizin yüksək səviyyədə nəşri, yayılması və tərcüməsi ilə məşğul olmaq imkanınız olmadı. Bir ilham oldu, bir qələm, bir də göylərə vəhdəti, bağları heç vaxt qırılmayan İsa Muğanna!

İşin texniki tərəfini Sizdən sonra gələn nəsillərin öhdəsinə buraxdıq. Bu gün mənim istedadına çox inandığım güclü və sağlam bir nəsil var. Onlar çox böyük həvəslə dünya ədəbiyyatının böyük nailiyyətləri sayılan əsərləri orijinaldan tərcümə etməklə Azərbaycan mədəniyyətini zənginləşdirirlər. Bu çox gözəldir. Ən böyük arzum ondan ibarətdir ki, bugünkü gənclik həmin ədəbi cəsarət və qeyrətlə sizi kimi yazıçıların, şəxsən İsa Muğannanın əsərlərini dünyanın əksər aparıcı dillərində yaymaq, tərcümə etmək üçün vətəndaşlıq qeyrəti göstərsin.

Əzizim İsa Muğanna!

Sizi çox sevən könül dostlarınızdan biri kimi sizin üçün əziz olan bu günlərdə sizdən aldığım pıçıltıların az bir hissəsini sizə qaytarmaq istədim! Bilmirəm bacara bildimmi? Bildiyim bircə odur ki, bu dünyanın bizi zaman-zaman öz sehrində, ovsununda, marağ dairəsində saxlayan bir İsa Muğannası var!

İsa Hüseynova sevgim, Muğannaya inamım əbədidir!

Ulu Tanrı sizə yar olsun, ustad!

Ulu Tanrı OdƏr dilini və SafAğ elmini qorusun!

Zəlimxan Yaqub,

“525-ci qəzet”,

28 iyun 2008-ci il

UCALAR AĞRIMAZ

Bizim ailəni az-çox tanıyanlar bilirlər, bilməyənlərə isə agah olsun ki, Yer planetinin möcüzələrdən hələlik ikisi Muğannalar ailəsində baş verib. Bunlardan birisi odur ki, düz 39 il öncə ədəbi mühitdəki əzəmətli yerişinə, duruşuna, qüruruna, şəxsiyyətinin ucalığına görə əksəriyyət tərəfindən tənqid olunan, xalqın sevimli yazarı, əsərləri stolüstü kitablara çevrilmiş o vaxtkı İsa Hüseynovun ailəsində 19 illik övlad həsrətindən sonra balaca, toppuş, sonralar isə ərköyünlüyü yerə-göyə sığmayan, xasiyyətə Firuzə xanımın dediyi kimi, “eynilə atası” olan bir qız uşağı dünyaya gəldi. Nəbi əminin (xalamın həyat yoldaşı, xalq şairi Nəbi Xəzri) təklifi belə oldu ki, bu hadisə möcüzədir, qızın adı Möcüzə xanım olsun. Atam isə etiraf edib ki, yuxuda ona qızının adının Sevinc olduğunu söyləyiblər. Bu belə.

İkinci möcüzə isə lap dəhşətli, sarsıdıcı oldu. Düz 3 il əvvəl mənim üçün sadəcə əvəzsiz, həssas, nəcib qəlbli ata, oxucuları üçün isə əlçatmaz zirvə olan Muğannamız nə az, nə çox düz 9 dəqiqə gözünü yumdu. Anam qolu-qanadı qırılmış yaralı quş kimi ora-bura vurnuxur, baş-gözünə döyürdü. Əminin təkidi ilə atamı Mərkəzi Klinik Xəstəxanaya apardılar. Həkimlər ürəyin fəaliyyətini aparat vasitəsilə tənzimləsələr də, yaşamaq şansı bir faiz idi. Bir ay atam xəstəxananın reanimasiya şöbəsində ağır vəziyyətdə yatdı. Hətta həkimlər də səhhətinin düzələcəyinin mümkünsüzlüyünü deyirdilər. Bircə mən onun sağalacağını hiss edirdim. Anama deyirdim ki, Sahibimiz onu bizdən belə ala bilməz, hələ onun görüləsi işləri çoxdur, getmək vaxtına hələ lap çox var. Beləliklə, günlər, aylar bir-birini əvəz etdikcə, Muğanna göydə Sahibimiz, yerdə isə yaxınlarının istisi, məhəbbəti, həyat yoldaşı Firuzə xanımın sonsuz qayğısı, məhrəmliyi sayəsində xalqına qovuşdu. Başqa cür ola da bilməzdi. Bu boyda xalq məhəbbətinin qarşısında o bizləri tərk edə bilməzdi. Axı, o bilirdi ki, qarşıda bir-birindən gözəl, mənalı, işıqlı günlər var. Bu günləri biz onsuz qarşılaya bilmərik. Axı, o bilirdi ki, ocağında ona bütün varlığı ilə

bağlanmış cəfakeş Firuzəsi var, yarsız onun dünyası məhv olar. Adını daşdığı İsa balası var. O vaxt heç kəsin ağına belə gətirmədiyi nazlı-qəmzəli Səması var. Nəhayət, mən varam, onu dünyalar qədər sevən “Se”.

“Se”nin də bir tarixçəsi var. Kiçik vaxtı çox zəhlətökən xasiyyətlərimdən biri ona-buna kitab oxutdurmaq, nağıl danışdırmaq olub. Bu xasiyyətim hamını təngə gətirərdi, bircə atamdan savayı. Axı, biz onunla dost idik. Anamdan qorxub deyə bilmədiyim sözləri, istəkləri atama deyirdim. Cavab bir idi: “Baş üstə”. Hələ indiyə kimi mən onun bir istəyimə “yox” deməsini eşitməmişəm. Tək bir dəfə evdə çox şuluqluq saldığım görə, üstümə qışqırıb ki, onu da bu günə kimi zarafatla yada salıram. Bax beləcə, ərköyün, nazlı, ədalı bir qız olmuşdum: “Nağıl, nağıl de!” Nə qədər nağıl danışmaq olar? Yəqin ona görə atam bu “Se” adlı qızın nağılını uydurubmuş ki, mən qulaq asıb, bu qızın şıltaqlıqlarını görüb bir qədər utanım. Çünki yadıma gəlir ki, bir gün atam nağılı bitirən kimi dedim: “Bilirəm, o “Se” mənəm”.

O vaxt etdiyim dəməllikləri indi qızım Səma təkrar etdikcə, atamın necə səbirli insan olmasına təəccüb edirəm. İndi anlayıram ki, yazıq valideynlərimi nə qədər incitmişəm.

Atamın gözəl xüsusiyyətlərindən biri də hədsiz dərəcədə ailəsinə bağlılığıdır. Mən uşaq olarkən atamın tez-tez Moskvaya səfərləri olurdu. Qış ayları səfərlərə adətən tək gedirdi. Bir neçə gün ezamiyyəti olduğu halda o, işlərini bitirən kimi qaçıb gəlirdi. Hətta səhər gedib, gecə təyyarə ilə qayıtdığı vaxtlar da olub. Hər dəfə də hədiyyələr gətirərdi. “Se” üçün isə ən şahanə hədiyyə gəlincik və “Beloçka” konfeti idi.

Atamın özünəməxsus keyfiyyətlərindən biri də “kef” etməyi, yəni dostlarla, qohum-əqrəba ilə yeyib-içməyi xoşlamasıdır. Bu xüsusiyyət onu indiyə kimi tərk etmir. Nə qədər ağırları güclü olsa da, məhrəm bir adamın gəlişi onun üçün ağırkəsiciləri əvəz edir. Hökmən süfrə salınır, küncdə-bucaqda nə varsa, düzülür, anam demişkən, “kişinin dili açılır”.

Ailəmlə, atamla bağlı xatirələrim çoxdur. Yuxarıda sadaladıklarım onların lap cüzi bir hissəsidir. Özüm bilərəkdən bir çox şeyləri gələcəyə saxlamışam, axı bilirəm ki, qarşıda bizi bir-birindən gözəl, mənalı günlər, aylar, illər gözləyir.

Ay Muğanna! 80 yaş nədir ki?! Səni hələ çox yubileylər gözləyir. Ona görə “xəstəyəm” kəlməsini unut! Cümrü, Tapdıq kimi qeyrətli oğulları, Şöşü kimi ərköyün, lakin mərd balası, Nəsimi kimi uca mənəvi atası, Sultan Əmirli, Mədəd, Səməd kimi elm fədaisi qardaşları, nazlı gəlin kimi sevib oxşadığı Firuzəsi, ciyərpəraları İsaşı, Səması, onu sevən “Se” qızı, nəhayət, ona sonsuz məhəbbət və rəğbət bəsləyən xalqı olan bir kəs belə söz deməməlidir. Səndə Nəsimi əzəmətli, qüruru, ucalığı var. Ona görə, hər zaman “Ağrımaz” deyib ağrıma! Ucalar ağrımaz!

Sevinc Muğanna,
“525-ci qəzet”,
14 iyun 2008-ci il

ƏZİZ VƏ HÖRMƏTLİ İSA MÜƏLLİM!

Sizi, 80 yaşınızın tamam olması münasibətilə ürəkdən təbrik edir, can sağlığı, uzun ömür, yaşadığınız işıqlı Ərazinizdə bitib-tükənməz, əbədi həyat yolu arzulayıram. O Ərazi bizlər üçün nə qədər ələgəlməz və görünməz olsa da, oraların temperaturunu, hərdənbir o tərəflərin üzünü, gözlərinizin dərinliyinə hopan ilahi izlərdən hiss edirik.

Bu gün şəklinizi “525-ci qəzet”in səhifəsində görəndə yaman kövrəldim. Keşməkeşli, maraqlı və üzücü bu səksən il saçlarınızı ağartsa da, gözlərinizdən oxunan uşaq saflığınıza, hər kəsə nəsib olmayan məhrəm səmimiliyinizə zərrə qədər də sirayət edə bilmədiyini bu yubiley ərəfəli şəklinizdə gördüm və sevindim ki, Siz hələ də mənim lap uşaq yaşlarımdan görüb tanıdığım, həmin o həlim təbiətli, saf qəlblə cavan İsa müəllimsiniz. Siz həm də vaxtı ilə otuz yazıçı ailəsinin birlikdə köçüb uzun illər bir ailə kimi yaşadığı “Yazıçılar binasının” tarixi əyyarını bu gün də öz varlığı, dəyişməz yazıçı əqidəsi və nəcibliyi ilə qoruyub saxlayan fəxri sakinimsiniz.

Dediyim, həmin o “yazıçı əqidəsini və nəcibliyini”, təkcə yaşadığınız o möhtəşəm binada yox, ömrünüzü, yaradıcı xislətinizi həsr etdiyiniz böyük Ədəbiyyat Aləmində də qoruyub saxlamanızla Sizi, bu sahənin də fəxri sakini hesab edirəm. “Gündəm” deyilən ötəri “şöhrət bazarından” uzaqda durmanız, Qələminizə, Öz Ruhunuza sarılıb çəkisiz, işıqlı həyatınızı yaşamanız, illər ötdükcə, ədəbi mühitin “fəsilləri” dəyişdikcə, insanlarda – oxucularınızda və pərəstişkarlarınızda Sizin şəxsiyyətinizə pərəstiş və heyrət dolu hisslər oyatmaqda davam edir.

Bu dünyanın işlərinə qarışmadan, hardasa kənardə – öz dünyasında yaşayan yazıçının, bu dünyadan bu sayaq iddiasız qaneliyi, məmnun rahatlığı, Onun maddiyyat girdabında üzülmək taleyindən xeyli yüksəklərdə – Ali qanunların və qadağaların işlədiyi ayrı Zaman ölçülərində yaşadığından xəbər verir və bizləri, insan mövcudluğunun izah olunmaz sirləri saxlanan Böyük İzahlar Astanasının mübarək qapısına çatdırır.

Yaradıcılığınızın hələ ilkin mərhələləri yazdığımız unudulmaz “Yanar ürək”, “Tütək səsi”, “Teleqram”, “Doğma və yad adamlar”, eləcə də digər roman və hekayələrinizin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində, həmçinin “oxu yaddaşı” deyilən böyük Yaddaş Ərazisində oxucusuyla ilk dəfə səmimi, məhrəm dildə danışan Azərbaycan nəsrinə kimi qalacağına əminəm. İnsan qəlbinin qapalı dərinliklərinə aparan bu yol Böyük Ədəbiyyatın yeganə yoludur və bu yol yalnız Yazıya, Sözü, Qələmə sonsuz sədaqətlə qazanılır.

Əziz İsa müəllim, istəyirəm onu da biləsiniz ki, Sizin varlığınız, bundan sonra ərsəyə gətirəcəyiniz yeni-yeni əsərləriniz, düşüncə və duyğularınız bizlər üçün bu gün Azərbaycana külli miqdarda gəlir, siyasi, sosial və iqtisadi rifah qazandıracaq bütün təbii resurslardan çox-çox qiymətli idi. O səbəbdən ki, Sizin Sözlünüz, insanlığa ayrı bir rifah – bütün maddiyyatların gücündən qat-qat böyük Qəlb Rifahı gətirir. Və odur ki, Sizdən təleyindən nigaran olduğunuz bəşəriyyəti də, onun xırdaca hissəsi olan Azərbaycanı da ölməyə qoymayan və qoymayacaq bu rifahın daşıyıcısı, ötürücüsü kimi, bizlərdən uzaqlaşmamağı xahiş edirəm.

Yazın, yaradın, İnsanlığı qoruyun və yaşadın...

Hörmətlə,
Sizin *A.Məsud*,
13.06.08.
“525-ci qəzet”,
14 iyun 2008-ci il

İSA HÜSEYNOVDAN... MUĞANNAYADƏK

Böyük tərcümeyi-haldan bir neçə sətir:

“Siz bilirsiniz ki, mən 1928-ci ildə Qazax rayonunun Muğanlı kəndində anadan olmuşam. 1945-ci ildə orta məktəbi, 1952-ci ildə Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirmişəm. 1948-ci ildən yazmağa başlamışam. Və bunlar hamısı bir yerdə, doğrudan da, sizin gözünüzün qarşısında böyümüş adamın tərcümeyi-halı olar. Lakin məsələ bundadır ki, mənim ruhən necə böyüdüyümü, hansı məktəblərdə, hansı institutlarda oxuduğumu hətta ailəmin üzvləri də bilməmiş və duymamışlar.

...“Tərcümeyi-halım” deyərkən mən atamın ərizə verib müharibəyə könüllü getdiyini və tezliklə 416-cı diviziyanın şöhrətli zabitlərindən biri olduğunu, “Kommunist” qəzetində onun şəklini gördükdə dəmiryol stansiyasından kəndə qədər dörd kilometr yolu birnəfəsə yüyürdüyünü oğlu gedəndən sonra iflicdən qolları, qıçları da işləməyən nənəmi sevindirmək üçün necə tələsdiyimi xatırlayıram. Bundan bir il sonra “Ədəbiyyat” qəzetində atamın Səməd Vurğuna cəbhədən məktubunu, o məktubda bizim ailəni yoluxduğuna görə atamın şəirə təşəkkürünü xatırlayıram.

...Tərcümeyi-halım: Bakı, Universitet.

Tərcümeyi-halım: Moskva, Literaturnı İnstitut.

...Tələbəlik illərindən bir fakt: Professor Məmməd Arif: Nə oxumusan?” Mən: “Oblomov”, “Obiknovennaya istoriya” Professor bir qədər təəccüblə: “Nə üçün məhz bunlar? Qonçarovda nə xoşuna gəlir?” “Ümumiləşdirmə qabiliyyəti”.

Bu mükalimə mənim sonrakı az-çox şüurlu həyatım üçün epiqrafdır.

Çap olunmağa başladığım 1949-cu ildən bir fakt: Mehdi Hüseyn: “Səni tənbeh edəcəyəm. Oçerkdə niyə atandan yazmısan?” Mən: “Çünkü atamı yaxşı tanıyıram”.

Bu mükalimə isə mənim bütün yaradıcılığım üçün epiqraf ola bilər”.

İsa Hüseynov. “Ömrümdə izlər”

MƏNİM ÜÇÜN İSA HÜSEYNOV KİMDİR

İsa Hüseynov təpədən dırnağa Azərbaycan yazıçısıdır – Azərbaycan bədii düşüncəsinin yetirməsidir. Dünyada bir-birinə bənzəyən, bəzən bir-birinin təkrarı və davamı olan yazıçılar var, İsa Hüseynov heç kimə bənzəmir və ona bənzəmək də mümkün deyil.

Milli ədəbiyyatın (söhbət nəsrədən gedirsə) inkişafına və bununla da Azərbaycan mənəviyyatının tərəqqisinə xidməti əsas götürülərsə, İsa Hüseynov Axundovdan, Mirzə Cəlildən, Haqverdiyevdən, Çəmənzəminlidən... bir-iki sovet yazıçısından sonra öndər missiyasını yerinə yetirən yazıçılardandır.

Vaxtilə bir sıra tənqidçilər (bu sətirlərin müəllifi də) “Yeni Azərbaycan nəsr” ifadəsini işlədirdilər. Bu gün həmin ifadəni dəqiqləşdirmək zamanı gəlib. İsa Hüseynov Yeni Azərbaycan nəsrinin banisidir. Əllinci illərin sonlarında, altmışıncı illərin əvvəllərində nəsrimizdə yeni bir mərhələ başlandı. M.Hüseynov ilkin olaraq bu dəyişməni uzaqgörənliklə hiss etmişdi. İsa Hüseynovun “Yanar ürək”, “Teleqram” əsərləri bu mərhələni bütünlüklə səciyyələndirən əsərlər oldu.

Mənim üçün İsa Hüseynov Mirzə Cəlildən sonra Azərbaycan həqiqətlərini bütün sərtliyi və tarixi reallığı ilə canlandırın ən böyük yazıçıdır. Sovet demokratiyasının “çiçəkləndiyi” illərdə cəmiyyətin üzde görünməyən, amma bütün mahiyyətini ifadə edən reallıqlarını ilk dəfə məhz İsa Hüseynov ədəbiyyata gətirdi. Onun qələmində adi adamlar, sıradan insanlar ədəbiyyatın əvvəlki “müstəsna” qəhrəmanlarını kölgədə qoydular. Çox çəkməz İsa Hüseynovdan sonra ədəbiyyata gələn “altmışıncılar” – yeni ədəbi nəsil də onun böyük yazıçı olduğunu etiraf edəcəklər.

Anar yazacaq: “Bizdə nəsrin poetikliyindən danışanda, bəzən əsərdə poetik obrazların çoxluğunu, onun dilindəki ritmik təkrirləri, metoforları, yazının üslub gözəlliyini nəzərdə tuturlar. İsa Hüseynov “Saz” və “Tütək səsi” povestləri sözün əsl mənasında poetik əsərlərdir, lakin bunlar nəsr poetikası nümunələri, məhz nəsrə mənsub janr xüsusiyyətləri ilə yəni son dərəcə realist üslubla, həqiqət, gerçəkliyə uyğunluqla, təfərrüata varmaqla detallarla xarakterlərin daxili aləmi ilə bağlı poeziyadır. İsa Hüseynovun müharibə mövzusunda olan hər iki povestinin adlarının musiqi ilə bağlı olması da təsadüfi

deyil. Bu povestlərdə yaralanıb əldən düşmüş bəşəriyyətin sarsılmış humanizmindən kədərli və ürəkdəngələn melodiyası səslənir. Sonralar daha gənc nəslə mənsub yazıçıların əsərlərində də xalqımızın ən qədim musiqi aləti olan saza rast gələcəyik. Lakin saz heç yerdə İsa Hüseynovun povestindəki kimi köklənməyəcək. Və heç bir əsərdə saza İsa Hüseynovun bu kədərli povestindəki kimi ümid bağlamayacaq”.

Başqa bir görkəmli nasir Əkrəm Əylisli yazacaq: “Yanar ürək”dən başlayıb “Teleqram” və “Şəppəli” səviyyəsinə qalxan İsa Hüseynov məndən ötrü daha maraqlı yazıçıdır. Çünki İsa Hüseynovu bir yazıçı kimi duyan, düşünən adam kimi, genişliyi, mənəcə, bu əsərlərdədir. “Teleqram” Azərbaycan nəsrinin ən ciddi nailiyyətlərindəndir. Mən İsa Hüseynovu heç bir əsərində “Teleqram”dakı qədər geniş, sərrast söz ustası görməmişəm”.

Doğrudan da “Teleqram” povesti Azərbaycan nəsrində, onun inkişafında həlledici bu nəsrin sabahını təyin edəcək biri idi. Diqqət yetirsək görürük ki, “Teleqram” Azərbaycanın böyük müsibətlərindən neçə il öncə daxili, içəri müsibətlərindən söz açırdı.

İNKAR. İNKAR. TƏSTİQ

Birinci inkar: O yazıçı böyükdür ki, onun özünəməxsus aləmi var, kimsəyə bənzəməyən bu yazıçı öz dünyasını yaradıb. Bizi əhatə edən bu dünyaya, onun keçmişi və bu günü, məhəbbəti və nifrəti, gözəlliyi və naqisliyi həmin yazıçının dünyasında sanki yeni bir mahiyyət, məna kəsb edir.

İsa Hüseynovun dünyası özünəməxsusluq kəsb edənə qədər İsa real dünyanın – görünən dünyanın təzadlarından, ziddiyyətlərindən keçib, durulub, saflaşmış, kamilləşib.

Dünyada çox az yazıçı tapılar ki, yaradıcılığının müəyyən mərhələsində yazdıqlarını sonradan bəyənmiş. Hətta inkar dərəcəsinə çatır və qətiyyətlə onların varlığını danır. Halbuki elə əsərlər ki, o əsərlər ədəbiyyatın axırını müəyyənləşdirir. O əsərlər təsir gücünə malik olub özündən sonrakı ədəbi nəslin formalaşmasında böyük rol oynayır. Yaradıcılığına kiçik hekayələr, sonra “Bizim qızlar” və “Dan ulduzu” povestləri ilə başlayan İsa Hüseynov bu

əsərləri ilə yalnız imza kimi tanındı, yazıçı kimi yox. O əsərlər, sadəcə heç bir dəqiq bədii məziyyəti ilə seçilməyərək ağ kağızda qələm məşqi idi. Əllinci illərin axırlarında yeni Azərbaycan nəsrinin ilk şedevrlərindən olan “Yanar ürək”, sonra “Teleqram” əsərlərini yazanda İsa Hüseynov həmin o ilk povestindən imtina edəcək.

İkinci inkar və təsdiq: “Yanar ürək” romanının Azərbaycan ədəbiyyatında böyük tarixi missiyasını bir daha xatırlamağa ehtiyac duymuram. “İdeal” romanı ilə İsa Hüseynov bir daha həmin mövzuya qayıdır. Şəxsiyyət və Xalq! Lakin bu nədir? Şəxsiyyət kultunun mücəssəməsi olan Sultan Əmirli indi kult deyil, həqiqi şəxsiyyətin təcəssümüdür. Hadisələrin zamanı 50-ci illərin ortalarından üzünə geriye OdƏr dövrünə gedib çıxır. Bütün bəşər tarixi bu OdƏr mədəniyyəti içindən gəlib keçir. Bu nədir? Azərbaycan tarixi, Azərbaycan mədəniyyəti indiyə qədər yazılmışlardan fərqli yeni bir baxış bucağı altına gətirilir. Əmi-bala intriqası yox, işıqla zülmət, Xeyirlə Şər üz-üzə durur. Nəticədə “İdeal”da fəlsəfi yönümlü SafAğ elmi yaranır. Və İsa Hüseynov qətiyyətlə bildirir: “Mənim mənsub olduğum Muğanna Bağ nəslinin, daha doğrusu, OdƏr bəşəriyyətinin Bağ atamızın SafAğ elmi yalnız irsiyyətə Bağ olan adama verilir”. Və onu da bildirir ki, SafAğ elmini dərk eləmək, kainatla birbaşa əlaqədə olmaq deməkdir. İnsanda idrak qabiliyyəti artdıqca saflaşma sürətlənir, deməli, bu qapalı dünyaya fikrən daxil olmaq mümkündür.

Çox təəssüf ki, İsa Hüseynovun – Muğannanın bu əsəri, əsərdəki ideyalar Azərbaycan ədəbi-fəlsəfi mühiti üçün həm dərk edilməz, həm də qəbuledilməzdir. Birincisini reallaşdırmaq üçün “İdeal”ı dönə-dönə oxumaq lazımdır. Hər bir fikir sahibi öz əsərində dərk olunmasa bu onun hazırkı durumla faciəsi, gələcəkdə dərk olunmasıdır.

“Yanar ürək”i inkar edən onu zəif əsər adlandıran İsa Hüseynov Muğanna – OdƏr həqiqətinə gəlib çıxdı. Bu İsa təsdiqidir... Özünü təsdiqidir... Mənim fəhm etdiyim budur...

**“GÜCLÜ, GÜCSÜZ İNSAN YOXdUR,
CAHİL VAR, KAMİL VAR”**

Neçə il öncə mən İsa Hüseynovun “Məhşər” romanı haqqında “Ulduz” jurnalında bir məqalə çap etdirmişdim. Hiss etdim ki, İsa Hüseynov məqaləni bəyənib. Ancaq bir neçə il sonra bir ayrı məqalədə həmin romana qayıtdım. Tarixi həqiqətlərin romanda doğru-düzgün əks olunması ilə bağlı bir yerdə yazmışdım ki, “Məhşər” romanında Teymurla Nəsiminin görüşü məni inandırır. Tarixi mənbələr bu barədə susur. İsa Hüseynov bu yazını oxumuşdu. Rastlaşanda hirs ilə dedi: “Sən nə bilirsən Nəsimiylə əmir Teymur görüşməyib?” Doğrusu tutuldum, zəhmi basdı məni.

Sonra gedib əsəri bir də oxudum. Teymurla Nəsiminin qarşılaşdığı səhnə. Çox dəhşətli son dərəcə sarsıdıcı, təsirli bir səhnə... Və bu təsvir o qədər güclü idi ki, tarixdə bu görüşün doğrudan da olub-olmamasının heç fərqi yox idi, “Olub” dedim. Budur o səhnə: “Zülmətdən qorxu törədir. İnsan öz xaliqindən ayrıldı, böyük ikən kiçildi, zər-qiyət ikən qiymətsiz oldu. Odur ki, sən bu qədər baş kəsirsən, Əmir və kimin başını kəsdiyini bilmirsən! Qorxu törətməklə sən özünü məhv edirsən, Əmir! Vəliəhdin Cahangir qorxu qurbanı oldu! Digər vəliəhdin Miranşah qorxu əsirliyində, diri ikən ölüdür! Sən, bu qədər qüdrətli Cahangir, bu cəhənnəm odu içində düşərgə salıb, xəndək arasında olursansa, aşkar deyilmi ki, özün də qorxu əsirisən. Teymurun sifəti gömgöy kəsilmişdi. İyirmi beş ildən çox idi ki, o öz əli ilə adam öldürməmişdi. Amma indi əli öz-özünə silaha uzanıb, arxadan yüyürən bahadırın qılıncını qından çəkdi. Çox pis axsaya-axsaya, tövşüyə-tövşüyə yeriyib Nəsiminin iki addımlığında dayanmaqla yalnız Allah xofuna inamı və özünün törətdiyi qorxuya etiqadı qarşısındakı müdhiş itaətsizlini boynunu vurmaqdan əvvəl nə isə deməyə ehtiyac əmələ gətirdi.

– Xırda həşərat iri həşəratdan qorxur. Qoyun qurddan qorxur. Gücsüz adam güclüdən. Cəmi bəşər də bir olan Allahdan qorxur, – dedi. Qorxu üstündə bir bərqərar deyilmi dünyamız.

Nəsimi ağır-ağır başını buladı:

– Güclü, gücsüz insan yoxdur, Əmir! Cahil var, kamil var.

Cahilin tərzi-həyatı heyvanatın tərzi həyatına həqiqətən uyğundu. Çünki hər ikisi idrakdan məhrumdur”.

Son söz: *İsa Hüseynov – Muğannanı mən dönə-dönə oxumuşam. Yenə də oxuyuram. Bəlkə XXI əsrdə də eyni həvəslə oxuyaçağam. Azərbaycanı sevmək üçün... Xalqı və özümüzü (bütün gözəlliyimizlə naqisliyimizə qədər) öyrənmək üçün.*

Bütün dahi və görkəmli yazıçıların əsərlərini oxuyub qurtarılandıqdan sonra düşünürəm: “Deyəsən, axı ədəbiyyat elə budur!” Necə ki, İsa Hüseynovu da beləcə oxuyuram, ədəbiyyat dərsi alıram.

Vaqif Yusifli,
“Panorama” qəzeti
23 iyun 1998-ci il

“Panorama”dan:

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı böyük xidmətlərinə görə İsa Mustafa oğlu Hüseynov “İstiqlal” ordeni ilə təltif edilmişdir.

Təbrik edirik!

NƏSRİMİZİN UCA İNSANLARI

(*Yazıçı taleyi*)

“Ermənistanda Dərəçiçək deyilən qədim bir kənd vardı. Orada Alı adında bir aşıq yaşayırdı. Mənim 1934-cü ildə vəfat etmiş babamın toyunu eləmişdi. Sonra atamın toyunu eləmişdi. Günlərin birində aşıq Alı Qazaxa gəlib çıxdı və... mənim də toyumda çalıb-çağırıldı. Yaşı məlum olmayan, bir əsərdən çox ömür sürmüş bir adamın səsi, sazı, sözü yenə də öz dinləyicilərini heyran qoyurdu. Bunun sirri nə idi? Kimi deyirdi: “Dərəçiçəyin havasındandır”. Kimi deyirdi: “Dərəçiçəyin suyundandır”. Heç kəsin ağına gəlmirdi desin ki, sirr aşığın ürəyinin, ruhunun gözəlliyindədir. Sizinlə görüşəndə mən Aşıq Alını xatırlayıram”. Bu abzas 60-cı illərin gənc İsa Hüseynovunun ustadı, müəllimi Mir Cəlal haqqında yazdığı və “Azərbaycan” jurnalında (1968, №4) dərc olunan “Sizi nə üçün sevirlər?” adlı xatirə yazısından götürülüb. Bu kiçik parçanın özü kifayətdir ki, Mir Cəlalın ucalığı, xalqa bağlılığı, səmiyyəti göz önündə canlansın.

İsa Hüseynov yazır: “Konfliktsizlik nəzəriyyəsi”nin bayraqdarları sizin “Açıq kitab”ı örtməyə, 30-cu illərin axarında xalqımızın həyatında baş vermiş hadisələri yetişməkdə olan yeni nəsildən gizlətməyə çalışdılar. Zaman keçdi, “Açıq kitab” yenidən açılıb xalqın malı oldu”

Bu sözlərin deyildiyi vaxtdan düz 32 il keçibdir. Zaman dəyişib, lakin hələ də Gəldiyevlər öz işlərindədirlər. Yenə də namuslular ləkələnir, şərəfsizlər yuxarı başa keçirilir. Yenə də Şər Xeyir üzərində ağalığ edir. Gəldiyevlər isə ətrafı çirkəbə batıraraq kef edirlər. Yer üzünün bəlasıdır Gəldiyevlər! Qarışqa şirəyə daraşan kimi, onlar da gözəlliyin, ucalığın, eşqin üstünə daraşırlar. Onların söyi nəticəsində dünya məhv olub gedir. Ona görə saf, səmimi, eşqli insanlara rast gələndə sevincimizdən yerə-göyə sığmırıq. Bu müqəddəsliyin istisinə qızınar-qızınmaz Gəldiyevlərin üfunətli qoxusu zövqümüzü korlayır.

Bu üfunət, bu çirkab, təəssüf ki, Mir Cəlalın universitet həyatına da dolmuşdu. Ədib qəsdən universitetə doldurulmuş Gəldiyev kimilərin mühitində daxilən göynəyirdi, tez-tez yıxılırdı. Neyləsin? Sağa baxırdı – düşmən, sola baxırdı – yenə də düşmən. İzası, Mehdisi isə Yazıçılar İttifaqına dolmuş Gəldiyevlərin mühasirəsində: neyləsin Bahar? Gecələr hamı yuxuya gedəndən sonra asta-asta yeriyib gəlirdi Mehdisinin kabinetinə. Qolu İsasının boyunda, əli Mehdisinin çiyində susurdu.

Mir Cəlalın böyüklüyünün bir cəhəti onun belə təmkinə, dözümə malik olması idi. Böyük ədibi görmək bizim nəslə nəsib olmayıb, lakin onun işığı universitetin hal-hazırkı professor, müəllim heyətinin əksəriyyətinin üzündə var.

Böyüklüyünün digər cəhəti onun mahir hekayə ustası olmasıdır. İlk baxışda son dərəcə adi görünən hekayə janrını ədib gah dəhşətli faciə səviyyəsinə qaldırır, gah da adi, səmimi söhbət səviyyəsinə endirir. Məsələn, “Kəmtərovlar ailəsi” hekayəsinin başlanğıcına diqqət yetirək:

– Yallah, yallah! Hardasan? Kefin necədir?

– Sən nə təhərsən?

– Göz dəyməsin, qıvraqlaşmısan.

– Bir qıvraqlığım yoxdu, işdən baş açıram ki!

– Neyliyək, bir görüşək?

– Bu vıxodnoy zanitəm. Gələn vıxodnoy bəlkə...”

Bir-birinin əlini hərərətlə sıxan, mehribanlıq edən bu əziz dostlar kimdir?

Desəm, ikisi də bir şəhərdə, bir evdə yaşayırlar, inanmayacaqsınız. Desəm, ər-arvaddırlar, dəhşətə gələcəksiniz.

Pul qazanmaq, həyat-məişət şəraiti düzəltmək istəyi ilə “sutkada üç smen” işləyən makinaçı Leyla ilə “sutkada üç smen işləyən” mətbuat qulluqçusu Qulam Kəmtərovlar bir-birinin üzünü görmədən, çalışıb-çapalayıb mənzili lazımınca avadanlıqla, pal-paltarla doldururlar, özləri də hiss etmədən hərislik virusuna yoluxurlar. Onlara bir-birinin adından “zapıska” yaza-yaza mənzildə kefə baxan oğru sarıköynək qadın mənzili “silib-süpürəndən” sonra da bu bədbəxtlər ayılırlar. Kimdən şikayət etsinlər, oğrudan, yoxsa özlərindən?!

Bu istekli ər-arvadın faciəsinin günahı əslində heç kəsdə yox, həmin münasibəti törədən quruluşda, sistemdədir. Gəlin dara səkib Gəldiyevi soruşaq ki, Mir Cəlalı niyə satır? Cavabı belə olacaq:

“Şan-şöhrət, vəzifə, pul istəmişəm. Bunun isə başqa yolu yoxdur”.

Kəmtərovların bəbbəxtliyi ümumbəşəri problemdir. İndinin özündə də bu problem həll olunmamış qalır.

Hekayənin finalında böyük ədibimiz “insan hərisliyi” ifadəsini işlədir; səbəbini isə açmır. Çünki dövlət məşını-senzura “Açıq kitab” kimi, onun da üstünə “zapreşaetsya” yazdı. Bu ifadə yalnız senzuranı aldatmaq məqsədilə işlənibdir.

Bu yerdə Muğannanın xatirələrinə müraciət etməmək olmur. Onun dediklərindən: “...Hətta Cavanşir Qılıncı Mehdim də Gəldiyevlərin – KQB agentlərinin (bəzi səbəblər üzündən adları çəkilmir) əlində əsir-yesir olmuşdu. Maksimum pərdəli ümumiləşdirmə yolu seçib, Qazaxıstana sürgün edilmiş aktrisa Ceyranın simasında ziyalılarımızın faciəsi taleyinə qarşı üsyanın “Yeraltı çaylar”la ümumtürk dənizinə axırdı”. O vaxtın KQB-sinin kabusu altında minlərlə, milyonlarla insan taleləri məhv olurdu. Nurumuz, Cavanşir Qılıncımız (Mehdi Hüseyin), onların gənc İzası da korun-korun tüstülənirdilər.

Müəllimlərinin göynərtisinə dözməyən gənc İsa Gəldiyev kabusunun zülməti içində parlamağa başlayırdı.

Burada onun ilk mətbu əsəri olan “Arx”ı xatırlayırıq. Hekayənin qısa məzmunu belədir. Əri, oğlu müharibədə olan kimsəsiz Nənəm-nəhrə arvadın qarğıdalısı yanıb əldən gedir. Nə sədr insafa gəlib su verir, nə briqadır, nə də cuvar. Yazıq arvadın əlacı kəsilir, axırda gedib arxın ayrıcında özünü suya basıb oturur. Ta qarğıdalısı suvarılana qədər elə orda suyun içində qalır.

Təəssüf ki, hekayənin son cümləsi mətbuatda yazılmayıb: “Yerişindən yer tərənən Nənəm-nəhrə o gecə xəstələndi, səhərisi öldü”. Səbəbi isə “zapreşaetsya”!

Bu “Arx”ın sularıdır ki, Muğannanın bütövlükdə yaradıcılıq dənizinə gəlib tökülür. Bu dənizin dalğaları arasında İsfəndiyar kişinin “oğul” naləsini, Cümrü tütəyinin yanıqlı səsini, Şöşü balanın ana həsrətini, Şəppəlinin iniltisini, Zəlimxanın “meşə” harayını, Əmirli nərəsini eşidirik.

Burada təbiəti və xisl ti nurla dolu olan  dibimizi xatırlamamaq olarmı? Onun məşhur “Qonaq r st” hekayəsini yada salaq. Nəsib kişinin bir istəkli qızı, bir oğlu var.  z  bağıbandır. İkim rt b  ev tikdirib. Amma bağıının meyvəsindən n  qızına, n  oğluna yedizdirir, n  də evindəki işıqlı otağıının qapısını a ır. Yaşadıqları rütubətli daxmada əvvəlcə qızı xəstələnib  l r, sonra da oğlu. Səbəbi nədir?

Bütün bu cah-c lalı yalnız qonaqlar  c nd r. Niyə?  unki ayrı cür olsa, n  bağı olar, n  də ev.

İst kli balalar qəbir evinə yola salınır, “hörmətli qonaqlar” isə işıqlı, günəşli otaqlarda kef edirlər.

Bütün bu hekayələrin əsasında bir şey – insan bədbəxtliyi durur.

Yenə xatirələrə qayıdaq. Atam deyir: “...1957-58-ci illərin o dəhşətli günlərindən birində “Azərbaycan” jurnalının redaksiyasında  yl şmişdim. Ş ş  qapı açıldı, Nurum s ssis-səmirsiz gəlib əlini saçıma  ekdi, stolun  st n  10-12 səhifə qoydu. Birinci əsərin adı “İnsan” idi.

Dedim: “İnsan hardadır indi?”

Nurum qəmli-qəmli gülümsündü, dedi: “Var. Məsələn, sən, mən, biri də Mehdi”.

Nurumuz d z deyibmiş. Şərt insan olmaqda deyil, bu ada layiq olmaq, onun ucalığını duymaq, hiss etmək lazımdır.

İndi tanındınız mı Nurumuzu? Vuruldunuz mu, valeh oldunuz mu universitetimizin atasına? G st rin mənə belə bir İnsan, ona səcdə edim! Nəsrimizdə belə insan Nurumuzun, Cavanşir Qılıncımızın yetirməsidir, – Muğannadır!

Bağı Atamız bu uca SafAğı İnsanı bizə çox görməsin!

Sevinc Muğanna,

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,

29 iyun-5 iyul 2000-ci il

İSA HÜSEYNOV VƏ MUĞANNA

12 iyun təqvimdə adi günlərdən biridi. Bu adi gün Azərbaycan ədəbiyyatına “Teleqram”, “Saz”, “Tütək səsi”, “Məhşər”, “İdeal”... kimi əsərlər bəxş etmiş, həyatının son illəri əsərlərindən daha çox maraq və sensasiya doğuran qeyri-adi yazıçı və insan İsa Hüseynovun – Muğannanın ad günüdür.

İsa Hüseynov və Muğanna... Bu iki adın – iki adamın arasında “və” bağlayıcısı təsadüfi dayanmayıb. Mən “və”nin yerində çağdaş ədəbi tənqidi, İsa Hüseynovun bütün oxucularını, lap elə özümü görürəm. Biz tənqidçi və oxucu zümrəsi inanmaq istəyirik ki, Muğanna məhz İsa Hüseynovdu; hamımızın tanıdığımız və sevdiyimiz yazıçı. İnanmaq istəyirik, çox istəyirik. Amma... Muğanna öz-özünün, yazıçı İsa Hüseynovun yaradıcılığının üstündən xətt çəkir və köhnə imzayla yazdığı əsərlərdən bilmərrə imtina eləyir. O, indi özünü qətiyyənlə yazıçı saymır. Və orasını da deyim ki, Muğannanın “Cəhənnəm”, “GurŪn”, “Peyğəmbərin möhürü” kimi son əsərləri haqda ağızına su alıb durmağı üstün tutan ədəbi tənqid də bu məqamda onunla razılaşırsınız...

İsa Hüseynovun bütün yazdıqlarının mayası yerdən, torpaqdan götürülüb. Yəqin elə ona görə biz İsa müəllimi sevirik və təqdir eləyirik. Çünki biz yer adamlarıyıq, boyumuz torpaqdan olsa-olsa onca qarış yuxarıdır.

Muğannaya (özü demiş) bütün yazdırılanların mayası isə göydən, Tanrıdan tutulub. O, Bakının ən səs-küylü evlərindən birində oturub, sakitcə göylə əlləşir. Yəqin bax buna görə biz yer adamları Muğannanın dediklərini udub sinirə bilmirik. Çünki onun dediklərində həqiqət var. Həqiqət isə bizdən yuxarıdır – Muğanna kimi, Muğanna bizdən qəlbidi – həqiqət qəddər...

Mən Muğannanı sevə bilmirəm, açığı, yazıçı İsa Hüseynov qoymur. Mən İsa Hüseynovu indi daha çox sevirəm, çünki o, gözgörəti Muğannaya uduzur...

“Həyat – ölümərsə fasilədi...” Muğanna fasilədə dincəlmək əvəzinə, işləyir. Onun bütün fikri-zikri gəldiyi yerdə qalıb. Hamımız

bilirik o nə deyir, heç birimiz eşitmək istəmirik. Muğanna öz həqiqətini tapıb, – bu yerdə xoşbəxtədi. Muğanna öz həqiqətini hamınınkı eləmək istəyir, burda bədbəxtədi...

O, öz təsəvvür və qənaətlərinin, yaratdığı sistem və nəzəriyyələrin qurbanıdı. Bizsə ona: “Qurbanın qoyun olsun!” – deyə təsəlli veririk...

Muğannanın gəzib-dolandığı, qonaq çağırıldığı ruhlar aləmini təsvir eləməyə insan qüdrəti acızdı, yerin sözü kara gəlmiş. Mən Muğannadan ORALARDAN gətirəcəyi sözü gözləyirəm...

Onunla 1995-ci ildə radio üçün söhbət eləmişdim, həmin müsahibənin efirə getməyən hissəsi indiki kimi xatirimdədi.

DEYƏSƏN, ODU...

Yazıçılıq mənə irsən keçib. Bizim Bağlarımız, insanı insana bağlayan, “Boq” olan Bağlarımız gələcəyi görməyiylə fərqlənirlər. Sən bilirsən ki, mənəm onlarla irsi qohumluğum var. Muğanna nəslə Bağların nəslidi. Konkret bir hadisə danışım sənə: bir dəfə, 5-6 yaşım olardı onda, bağda kəpənəklərlə oynayırdım; gördüm ki, rəhmətlik atamla Xanbaba əmim ətrafımda fırlanırlar, nəşə söhbət məndən gedir. Xanbaba əmimin bir frazası indi də qulağımdadı: “Odu, ya o döy?” Atam qayıtdı ki, əşi, sən də bilirsən, mən də, deyəsən, odu... Amma “deyəsən” sözünü işlətdi. Onlar varisi gözləyirdilər. Bağlar xəbər eləmişdi ki, VARİS GƏLƏSİDİ və bu elmi yazmalıdı – Sağağ elmini...

BAŞLANDI...

1985-ci ildə mən ilk dəfə səs eşitdim. Üzr istəyirəm, səs yox, Ün, OdƏr dilində Ün deyirlər. Hiss elədim ki, bu, fəvqəladə bir şeydi. Beynimə elə bil hardansa Ün gəldi: “Sağ ol!” Özü də atamın Ün-ü. Təsəvvür eləyirsən adam nə günə düşər? Sonra kinos-tudiyadakı otağımda bir neçə Ün gəldi. O vaxt mən SafAğ elmindən xəbərsiziydim, odur ki, sarsıldım. Sonra ruhları çağırtdım. Ruh nədi? Bunu çox deyirəm mən, amma anlayan yoxdu: insanın son

nəfəsində onun bədənindən işıq çıxır. O, beyinə yığılır, ordan çıxır – SafAğ işıqdı, heç kəs görmür. Ancaq mənim kimi bir növ bədbəxtlər görür. O işıq insan bədənindən ayrıldıqdan sonra yerin atmosferindən çıxınca yavaş gedir, çünki çox zərifdi. Axırncı qatı keçən kimi avtomat sürətiylə uçar. Uçar gedir Aya – Ağ planetinə. İndi gəl sübut elə ki, təbiət Yer planetinin eşişindədi, Ayın içindədi. Ağ planetə uçan işıq irsiyyətə keçdiyinə görə, orda ətə, sümüyə, qana çevrilir. Həmin Adamı orda qəbul edirlər, tam örtülü şəkildə. Milyon kosmonavt yolla, biri də içəri keçə bilməz, qoy-mazlar yaxın getməyə...

“VƏ”...

İsa Hüseynov və Muğanna fizioloji cəhətdən eyni adamdı. Amma mənim – Muğannanın tərcümeyi-halı Bağday ərazisində yaşayan millətlərin taleyiylə bağlıdı. Mənim Hüseyn ağa deyilən babam olub. Şahidlər danışır ki, iki yüz ilə yaxın yaşı vardı öləndə, o qədər kiçilmişdi ki, uşağa oxşayırdı. Əslində, Muğannalar əbədi yaşayan nəsilədi, onlarda ölüm söhbəti olmayıb. Ancaq babam daha Bağ deyildi, kişi təhrif olmuşdu. Bilirsən nədən ötrü? Bağlarla əlaqə kəsilmişdi, gəmilər işləmirdi, onunçün...

2x2

Heç kim inanmaz, mən dörd dəfə dalbadal infarkt oldum; beləcə, qəşəng kanal açılırdı, deyirdim ki, aparırsan? Bir dəfə lap kobud cavab verdilər. Dedilər ki, sən kimi zibillərlə bura doludur, otur aşağı, işini gör. Dedim: bəs bu qədər ağır-filan, ürəyimi cırıq-cırıq eləmişiz axı? Dedilər, dəyişdiririk səni, hazırlayırıq, tələsmə... Mühit məni sarsıdır, ancaq SafAğ işığıyla müalicə olunduğumdan qorxusu yoxdu...

TARİX DƏRSİ

XVI əsrdə bütün Muğannaları qılıncdan keçiriblər. 400 min alim qırıblar ailəsiylə bir yerdə. İndi mən camaata desəm ki, bunu Səfəvilər eləyiblər, deyəcəklər ki, paah, düşmənçilik salır... Nadan eləyib də, bilsə ki, bu, onun öz millətidi, BAĞ ATASIDI, eləməzdi. Şiə bilsə ki, Əli BAĞ ATANIN oğludu... Avram deyirlər indi, EvƏrimdi kişinin adı, evimin işığıdı, bütün planet miqyasında ev, təsərrüfat işlərinə baxan adamdı bu. Bilmirik axı, indi mən yazıram bu şeyləri, deyirlər yazıram, əşi, oxuyun da SafAğ elmini, bədbəxt uşağı, bədbəxt. Niyə Bağlardan uzaq düşürsüz? Bir belə də təhrif olar?!

MÜRACİƏT

Mənim hamıdan xahişim, tələbim, yalvarışım odu ki, Bağların elmini işlətsinlər, batırmasınlar. SafAğ elmi bədii əsər kimi göndərilib ki, biz onu anlaya bilək. Ancaq mən fizikanı da yaxşı bilirəm. Göydən Ün gəlir, mən də təkrar eləyirəm. Gəlin Bağları qırmayaq! Bağlar çoxdu, Allahlardı onlar; Əl Ağ deyirlər ona, biz Boq deyirik. Məhərrəmlikdə şaxsey-vaxsey deyirlər, Həsəni, Hüseyini ağı deyib ağlayırlar. Bu camaatın xəbəri yoxdu ki, onlar dünyanın ən xoşbəxt adamlarıdı; OdAğÜz planetində gəmiyə minib belədən-belə gəzirlər... SafAğ elmini öyrənin! Bəşəriyyətin xilasını Bağlardadı!..

* * *

...Mən Muğannanın SafAğ və OdAğÜz planetlərinə səfərindən arxayınam: o, gedir və qayıdır. Hətta bəzən gündə 2-3 dəfə. Ancaq geri qayıdanda Muğannanın ayaqları YERƏ DƏYMİR. Yəqin ona görə, dedikləri HAVADAN ASILI QALIR...

Qulu Ağsəs,
“525-ci qəzet”,
28 iyun 2008-ci il

LAQEYDLİYƏ QARŞI

Yazıçı İsa Hüseynovun yeni yazdığı “Kollu Koxa” povestində müəllifin belə haqlı bir qənaəti aydın duyulur ki, ədəbiyyat müvəffəqiyyətlərlə yanaşı, nöqsanları da çəkinmədən göstərməli, oxucunun fikir və duyğularını silkələməli, durğunluq, ətalət hallarının aradan qaldırılmasına kömək etməlidir.

Povestin süjeti çox sadədir. Koxa adlı gənc kolxozçu kənddə hamıya “laylağı” – ləqəb qoşur. Əvvəllər heç kimin əhəmiyyət vermədiyi bu əhvalat gedib rayon mərkəzinə çatır. “Saz” povestindən tanıdığımız Qılınc Qurban işə qarışır. Məsələ ciddiləşir. Kolxoz sədri Cavanşir, Koxanın hərəkəti barədə məhkəmə işi qaldırılmasını tələb edir. “Altı ay infarktdan yatan” cavan hakim “müttəhimin” günahı olmadığını bildirib “işə” xitam verir. Vəssalam.

Göründüyü kimi, əsas hadisə Kollu Koxanın “xırda bir zarafat”ının tarixçəsidir: lakin əsər daha çox cavanşirlərin, qurbanların şəxsi faciəsini açıb göstərir. Hadisələrin mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün Koxa obrazının bədii dəyərini müəyyən-ləşdirmək lazım gəlir. Məlumdur ki, obrazın daxili aləmi əsasən iki üsulla açılır. Qəhrəman ətraf mühit, onu əhatə edən insanlar haqqında, özü barədə düşüncələrə dalır, mühakimələr yürüdür, iztirablar keçirir. Sarsıntıların səbəbini daxili monoloqlar açıb söyləyir. Burada yazıçı şərhinə, izahına böyük ehtiyac duyulur. İkinci üsulda isə “ağırlıq mərkəzi” qəhrəmanın dialoqları, başqaları ilə mübahisəsi, mübarizəsi üzərinə düşür. Kollu Koxa obrazında yazıçı bu sonuncu vasitədən istifadə etmişdir. Bəs Koxanın bu mükəlimə və mübahisələri, “rayonun fəxri” Qılınc Qurbanın üzərinə dirənməsi nəyin üstündədir? Kolxozda suçu işləyən “bu çöpür”ün “xırda” bir adəti var: adamların “quyruğuna süpürgə bağlayır” – onlara laylağı qoşur. Yazıçı kiçik, zahirən əhəmiyyətsiz görünən bu hadisədən bədii vasitə kimi istifadə edir. Koxa surətinin yaxşı başa düşmək üçün bu “laylağların” mənasını bilmək lazımdır. Çünki Cavanşir və Qurban kimilərinin faciəsi də məhz laylağlara laqeydlikdən başlamışdır. Cavanşir deyir ki, “vaxtında bunları

öyrənsəydim, heç bir müsibət olmazdı. Bu ləqəblərin hər birində bağlılanmaz günahlarımızın tarixçəsi vardır”.

Kollu Koxanın çox qəribə və bir az da təəccüblü görünən məsəli vardır: “Məsəl var, atamı öldürmüşəm ki, goruna and içim. Haşım kişini Həsir Haşım eləmişəm ki, bunun ona xeyri dəysin”. Eləcə də Cında qarı, Dingə Dəmir, Podrat Qurban, Linbuz Cavanşir və s.

Gözəl, nəcib ənənələr həmişə yaşamalıdır. Klassiklərimizin bədii sənətdəki nailiyyətləri, təcrübələri yazıçılarımız üçün tükənməz xəzinədir. “Kollu Koxa”nın müəllifi də bu ənənələrdən faydalanmışdır. Əsərdə ölməz ədibimiz Cəlil Məmmədquluzadənin müəyyən təsirini görürük. Müəllif çalışır ki, Mirzə Cəlilin arzularının həqiqətə çevrildiyi bugünkü həyatımıza böyük satirikin gözü ilə baxsın. Təsədüfi deyil ki, əsər ədibin əziz xatirəsinə həsr edilmişdir. Bu məqsəd ümumiliyi həтта ayrı-ayrı obrazlar arasındakı oxşarlıqda da hiss olunur. Məsələn, Kollu Koxa bəzi hərəkətləri ilə Kefli İsgəndəri xatırladır. O da İsgəndər kimi cəsərtlidir, döyüşkəndir, həqiqətin üzünə dik baxmağı, hamını düşündürən fikirləri çəkinmədən söyləməyi bacarır; pisə, əyriyə, ədalətə, ikiüzlülüyə düşmən kəsilir. İsgəndər sözlərini demək üçün keflilikdən bir vasitə kimi istifadə edirsə, Koxa da gördüyü nöqsanları çoxlarının məhəl qoymadığı, lakin bəzilərinin “içini yandıran” “laylağılarla” qamçılar. Koxanı da düşündürən, məşğul edən məsələlər həyatın, zamanın tələbindən doğur. Məhz buna görə də əvvəllər Koxanı bəyənəməyən cavanşirlər hadisələrin sonunda görürlər ki, Koxa öz arzu və idealları ilə onlardan daha yüksəkdə dayanmışdır. Cavanşirin etirafı da bunu təsdiqləyir: “Mən hiss edirdim ki, bu baxış sahibi məndən qat-qat güclü və ağıllıdır”. Zahirən kobud və yöndəmsiz görünən bu “yekəpər” Koxa əslində məqsədlərlə yaşayır. Yerli camaat üçün “əlindən gələni edir”, “başqa-larını da belə görmək istəyir”.

Koxanın fikrincə dünyada ləqəbsiz adam yoxdur. Hər kəsin ləqəbi onun ürəyi, işi, dünyagörüşü, xalqa münasibətinin, yaxud bu və ya digər səbəbdən düşdüyü vəziyyətin məzmununun ifadəsidir. Povestin sonuna doğru müəllif oxucunu inandırır ki, bu “laylağılar” doğrudan da ciddi məsələlərdir. Məsələn, keçmişdə hamının “pəpə-kökə nənə” deyə çağırdığı, vaxtı ilə zəhmətini çəkdiyi vəzifə sahibləri tərəfindən unudulmuş nənəyə Koxa Cında qarı deyir.

Hamı kimi kolxoz sədri Cavanşir də onu belə çağırır. Mühəribənin ağır illərində digər kənd uşaqları kimi Cavanşir də qarının bişirdiyi “isti, ətirli çörəklə” ərşəyə gəlir. Lakin böyüyəndən, “pəpə-kökə”-sini yeyib əli çörəyə çatandan sonra iyirmi beş ildə bircə dəfə də olsun onun evinə ayaq basmayıb ki, görsün qarı necə dolanır, dərdi nədir? Bir sözlə: şöhrət azarı ona “pəpə-kökə nənələri” unudurmuş, hətta cında kimi əhəmiyyətsiz etmişdir. Beləliklə, Koxa, insana diqqətsiz olanlara qarşı öz bildiyi kimi mübarizə üsulu seçir.

Koxa düzü-düz, əyrini-əyri göstərməyin tərəfdarıdır. O, cavan jurnalistlə mübahisəsində deyir: “Üzdə gözəllik görürsünüz, daha altındakı ilə işiniz yoxdur. Yaxud üzdə çirkinlik görürsünüz, məsələ, mənim bu çopur üzüm kimi. Altında işiniz yoxdur, deyərsiniz, daha çirkindir”. Yəni jurnalist qələmi ondan ötrüdür ki, yaxşının yaman tərəfini də göstərərək onun başdan-ayağa yaxşı olmasına çalışsın. Koxa istəyir ki, pis, şər iş görənlər tutduqları işin mahiyyətini nəhayət başa düşsünlər, nəticə çıxartsınlar. Onları öz vicdanları mühakimə etsin.

Cavanşirin sədrlik etdiyi Qaracalılar kəndi su üzünə həsrətdir, pambıq yetişmir. Koxa hər axşam kəməmindən asılmış “quru, ölü pambıq kolunu” çıxarıb Cavanşirin üstünə atır: “Buyur”, maddeyi-sübut, burada pambıq yetişmir...” Kəndin ağsaqqalları neçə dəfə məsləhət görürlər ki, “buranındakı üzumdür, bağıdır”. Cavanşir elin sözünü qulaqardına verir. Koxa görür ki, vaxtı ilə ayrılıya qılnc çəkən Qılnc Qurban özü də hiss etmədən belələrinə qoşulmuşdur; vəziyyəti, yerli təbii şəraitə nəzərə almadan kolxozları “podrata” götürür. Ona görədir ki, Koxa heç kimdən çəkinmədən Qurban kişiyyə də bir ləqəb tapır: Podrat Qurban.

Ülvi, ictimai hisslərlə xudpəsəndlik, məhdudluq hissləri toqquşur. Ləqəblər bir-bir qılnc kimi qınından çıxır. Qılnc Qurban: “Gəl qılncılarımızı birləşdirək”, – deyir. Kolxoz sədri Cavanşirin əzabları başlayır. Acı düşüncələrlə ömrün keçən günlərini vərəqləyir, təəssüflənir, günahlarını yumaq üçün gecə-gündüz əldən düşənə işləyir. Cavanşir hiss edir ki, indi sədrliyin üsulları da dəyişmişdir. “Naryad verəndə”, “buyurub çağıranda”, “plan müzakirə edəndə” dərindən düşünüb-daşınmaq, vaxtılı-vaxtında camaatla məsləhətləşmək lazımdır. Cavanşirin peşmançılığının məzmununu ifadə edən bu sözlərdə böyük bir həqiqət vardır: “Əcəb zəmanədə yaşayıyıq.

Gör camaat necə dəyişib. Gözümün qabağında öz kolxozçumun, öz suçumun necə dəyişdiyindən xəbərim olmayıb...”

Cavanşirin “mərkə” adlandırdığı məhkəmə səhnəsi povestin kulminasiya nöqtəsidir. Koxa yaxşı bilir ki, məhkəmə salonunda toplaşanlar arasında bu qeyri-adi istintaq prosesinə bir əyləncə kimi baxanlar da yox deyildir. Hətta bəziləri onun hər sözüne “ləzzətlə şaqıldayıb gülür”. Salondakılardan birinin: “Bəs bizim ləqəbimiz nədir?” – sualına Koxa cavab verir ki, “sizin özünüzdən də ləqəbiniz var. İnanmırsınız, açın ürəyinizə baxın, ləqəbləriniz oradadır...”

Xalqımızın taleyi ilə yaşamaq, onun gündəlik ictimai fəaliyyətində iştirak etmək, əl-ayağa dolaşan səbəbləri axtarıb tapmaq, onların aradan götürülməsinə çalışmaq, şöhrətpərəstlik hisslərindən uzaq olmaq bu torpağın çörəyi ilə ərsəyə gələn hər kəsin vətəndaşlıq borcu, insanlıq ləyaqətidir. Əsərdən çıxan əsas nəticə də bundan ibarətdir.

Povestdə bəzi nöqsanlara təsadüf edirik. Əsərin finalında Koxanın danışığı, mübahisəsi, surətin xarakterindəki ahəngdarlığı pozur. Əvvəllər hər şeyi öz hərəkətləri, davranışı, işi ilə bildiren qəhrəman sanki birdən-birə dönüb müəllif ideyalarının şərhçisinə çevrilir. Onun danışığı poetik xarakter daşıyır. Nəsihətverici təsir bağışlayır.

Jurnalist surətində də qeyri-təbii görünən, oxucunu inandırmayan cəhətlər vardır. Müəllif onu həddən artıq sadələvh və məhdud dünyagörüşlü bir ziyalı kimi təsvir etmişdir. Məsələn, Koxa ilə söhbət edərkən “söz güləşdirmək” idiomasını guya o, ilk dəfə eşidir. Biz bilirik ki, müəllif bu detaldan bədii vasitə kimi istifadə edərək xalqın hərtərəfli və dərinədən öyrənilməsi məsələsinin əhəmiyyətini bir daha xatırlatmaq istəmişdir. Lakin detalın təbiiliyini, inandırıcılığını da nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

“Kollu Koxa” cəmiyyətimizin təbiətinə zidd ünsürləri pisləyən, yaxşı niyyətlə yazılmış bir əsərdir. Daha surətli inkişafımız naminə hər cür laqeydliyə, yaltaqlığa, gözdən pərdə asmağa, xudpəsəndliyə qarşı barışmazlıq təbliğ edən bu povest bir daha göstərir ki, ölməz ədib C.Məmmədquluzadənin zəngin ənənələri yaşayır və yazıçılarımız üçün böyük ədəbi məktəb olaraq da qalır.

İsrail Mustafayev,

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,
1967-ci il

“FACİƏ”

Müasir dünyamızın ən qlobal, mühüm problemlərindən biri təbiət və insandır. Bu məsələ Muğannanın “Faciə” povestində xüsusi ustalıq və məhərətlə şərh olunub.

Əsərin ilk variantı 1959-cu ildə “Teleqram” adı altında qələmə alınıb.

Kəskin konfliktli və dinamik süjetə malik bu əsərin başlanğıcında hadisələrin faciəvi yekunu göstərilir. Povestin qəhrəmanı Zəlimxan ən yaxın qohumları Kərəm əmi ilə qayınlarından, meşə təsərrüfat idarəsinin müdiri, böyük qardaşı Qaraxandan, bütün varlığının hakimi – sevgilisi Zümrüddən üz döndərib, buna görə də qocaman meşəbəyi, rayonun ağsaqqalı Sabit Mayılov “gözünün işığı” Zəlimxanı övladlıqdan çıxarıb: Zəlimxan Böyükçaladan kənar yolayrıcında ürəyindən qanlar axa-axa müsibət içində qalıb, böyük, qol-budaqlı, şan-şöhrətli Mayılovlar ailəsinin dağılmasının səbəbini, ailə üzvlərindən hansını necə fəlakət gözlədiyini anlamağa çalışır. Süjetin bu nöqtəsində yazıçı gözlənilmədən geriye – keçmiş illərə qayıdır, “Birinci təfərrüat”, “İkinci təfərrüat”, “Üçüncü təfərrüat” və “Təfərrüatın nəticəsi” adlı başlıqlar altında bir təsərrüfat kollektivi, bir ailə, bir meşə timsalında qlobal bir faciəni – təbiətin məhvi ilə birlikdə insan mənəviyyatının məhvinin ümumiləşmiş obrazını yaradır. Bu obrazın timsalında həmin qlobal faciənin ictimai, sosial, siyasi, psixoloji səbəblərini açır.

Maraqlıdır ki, indi yaşadığımız, ağrısını-acısını duyduğumuz ekoloji fəlakəti ədib 50-ci illərin axırında necə duymuşdu?

Muğannanın öz dediklərindən: “Duydun demə. 50-ci illərdən baxıb, 90-cı illərin ekoloji fəlakətini görənlər mənəmmi, qızım?! Gələcəyi görsəydim, mən də ƏLƏĞ – Allah olardım. 50-ci illərin axırında bacardığım bircə bu idi ki, Zəlimxanın, Sabit Mayılovun meşədə gördüklərini, yəni əsərdə təsvir olunmuş həyat təfərrüatlarını mən də görürdüm...”

1942-ci ildə, o cümlədən meşədə “Qırıcı batalyon” adında arxa cəbhədə camaatın əli silah tutan adamlarından ibarət bir dəstə

yaradılıbmış. Bütün dəstə üzvləri ilə birlikdə Sabit Mayılova da bir “Osmanlı beşaçıları verilmiş. Beşaçıları evə gətirilən gün o vaxtkı “balaca xallı qaqaş”ın, yəni Zəlimxanın əlində açılıb. Qaraxanın “səkkiz qızın içində bir oğlu”nun alınını dağıdır. Ailənin zəhmli ağsaqqalı Sabit Mayılov bu faciədən sarsılıb, qaqaşın üstünə yeriyib: “O öldü, sən də ölməlisən”, – deyəndə qaqaş evdən qaçır, ac-susuz meşədə – ot tayasının üstündə gecələyir. Qaraxan qaqaşı tapır; vahimələnmiş uşağın bağına basıb: “Mənim balaca, xallı qaqaşım! Qovğallı-qallı qaqaşım!” – deyib, əzizləyə-əzizləyə evə gətirəndən sonra vəziyyət dəyişir; Qaraxanın, qızların, bütün Mayılovların qarşısında özünü çox günahkar, “gözükölgəli” hiss edən əzabkeş Zəlimxan tezliklə hamının əzizinə çevrilir. Həmin bu vaxtlar ikinci bir hadisə baş verir: rayonun ən hörmətli adamlarından biri sayılan raykom katibi Əziz Mayılovun (Sabitin kiçik qardaşının) arvadı ölür. Sabit Mayılov şəhərdən, atın belində Zümrüd adında balaca bir qızcıqaz gətirir, qardaşının anadan yetim balasını qızlığa götürür. Çox keçmir ki, Zümrüd qızlara qaynayıb-qarışib Qaqaşın “istəkli bacısına” çevrilir. Müəllifin yazdığı kimi, elə həmin “hadisələrlə dolu qırx ikinci ildə” Sabit Mayılovun arvadı, Zəlimxanın anası da öləndə körpələr içində qalan ağsaqqalın qayğıları çoxalır: Zümrüdlə birlikdə Qaqaş da tez-tez meşəyə gəzdirib-dolandırmağa, ovundurmağa aparır və uşaqlar o vaxta qədər heç kəsdən eşitmədikləri, heç yerdə görmədikləri möcüzəli şeylər eşitməyə, görməyə başlayır... Cəngəlliklərdə, yəni uça-uça ağaclar, qalın-qalın kolluqlar içində, qobularda, “Qara su” adlanan qəribə, qışda isti, yayda sərin, lal güzgü sular axır. İndiki çayların da, meşədə sərinlik yayılmağa başlayanda Qara su buğlanır, ağır duman meşəyə çöküb çərmə çəkir, aylı gecələrdə duman qatları sarımtıl çəhrayı tənziyə çevriləndə o tənziyin altında “ağlaşan, gülüşən pərilər” adlanan Su pəriləri çimişirlər; Oynaşır, əylənir, sonra tənziyin üstündə oturub saçlarının dolaşğını açırlar... Günlərin birində Su pərisi bacılarından biri hava işıqlanana qədər saçlarının dolaşğını açma bilmir, ləngiyib gündoğan vaxta qalır, yəni suya baş vurmağa, gizlənməyə imkan tapmır. Hardansa bir “bəni-insan” peyda olub, əlini Su pərisinə toxundurur. Pəri bu kobud “bəni-insan” təmasından dəli olur, saçlarının dolaşğını açmadan ağlayıb qaçır... O vaxtdan bu meşədə Su pərisinə “Dəli pəri” deyirlər. Axşamlar ay doğandan

sonra, canına “bəni-insan” əli toxunduğuna görə ağlayan Dəli pəri ovunanda bacılar gülüşürlər, Dəli pəri ağlamağa başlayanda bacılar ağlaşırlar... Elə o Su pəriləri kimi şən, oynaq, dəcəl, Zümrüd meşənin, Böyüktalanın maraqlı, əyləncəli məişətində ərköyünləşib “Qaqaşın” – Zəlimxanın “başına oyunlar açır”.

“Birinci təfərrüat” gözəl əfsanələrlə dolu cazibəli meşədə “ilk məhəbbətin ilk qığılcımı”nın alışıması və sevənlərin arasında “siçan-pişik” oyunun nəticəsindən qorxan Sabit Mayılovun bu işi “rəsmiləşdirməyi” – nişan taxılmağı ilə qurtarır.

“İkinci”, “Üçüncü” həyat təfərrüatlarının məzmununa keçmək üçün ədəbin sözlərinə diqqət yetirək: “1959-cu ildə Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı ongünlüyü keçirilməli idi. Mənim “Dan ulduzu” povestim çox şikəst şəkildə tərcümə olunmuşdu. “Yanar ürək”lə “Teleqram”ı isə sətri tərcümə eləyib, elə o şəkildə göndərdilər. Çünki Azərbaycan Kommunist Partiyasının ideoloji şöbəsi, Yazıçılar İttifaqının prezidiumu bu əsərlərin bədii tərcümə olunmasına, ongünlük vaxtı SSRİ Yazıçılar İttifaqında müzakirəyə çıxardılmasına icazə verməmişdilər. Universitetdə “XIX əsr Rus ədəbiyyatı” üzrə müəllimim, “ədəbiyyatımızın vicdanı” adlandırılan, uca təbiətli alim Məmməd Arif Dadaşzadə ilə daimi qayğı-keşimiz Mehdi Hüseynin etirazlarına baxmayaraq, “Yanar ürək”lə “Teleqram”ın ədəbi təfəkkürdə çox-çox uzaq böhtanlar bataqlığında batırılması məni sarsıtmışdı. Xüsusilə, böyük məqalə və nitqlərlə əleyhimə gedən Süleyman Rəhimov kimi hörmətli yazıçının mövqeyindən sarsılıb, “dekada” günlərində heç ortalığa da çıxmırdım, vaxtımı “TSDL” (Tsentralniy Dom Literatorov) adlı restoranda keçirirdim. Birdən, Tam gözlənilmədən, haman “TSL”də “Podstroçnik”ləri oxuyanlarla “Drujba narodov” jurnalının redaksiya heyəti üzvlərinin görüşü keçirildi. İki yüz əlyazması (podstroçnik) içindən tək bu povestin – “Teleqram”ın redaksiyaya verildiyini eşidəndə bizim yazıçılar əməlli-başlı üsyan qaldırdılar, ruslar isə məni aralığa alıb, foyeyə apardılar. Məlum oldu ki, Sov.İKP MK-nin baş katibi Nikita Xruşşovun şəxsi təklifi nəticəsində elan edilmiş kütləvi amnistiyadan sonra Sibir “posyolkaları”, Tayqa, Volqaboyu şəhərləri, kəndləri, milyonlarla, vəhşiləşmiş canilərlə dolu, meşə təsərrüfatlarının, hətta silah zoruna çapıb-talayırırlar, cavan qızgəlinləri, oğlanları zorla öz dəstələrinə qoşub, “Sovet adamı”nı,

“Sovet cəmiyyəti”ni ələ sala-sala hər yerdə əhalinin əxlaqını pozmaqla məşğuldurlar; bu “protsess razlojeniya” – çürümə prosesi elə dəhşətli sürətlə gedir ki, qarşısını heç ordu gücünə də almaq olmaz. İlk dəfə gördüyüm rus nasiri Trepolskiy heyrətli doğmalarıqla məni dönə-dönə qucaqlayıb, indi də qulaqlarımda qalan səs: “Mı s vami oçen blizki! Mı bratya po peru! Mı bratya!” – deyirdi. Trepolskinin yoldaşları eyni məzmunlu suallar verirdilər: “Necə olub ki, əsasən Sibirdə, Volqaboyunda gedən pozğunluqlar Azərbaycanda da belə tez başlayıb və necə olub ki, mən – gənc yazıçı bu prosesi belə tez tutub, belə emosional ruhda bir əsər yazmışam?! Dedim: “Düzü, etiraf edirəm ki, Rusiyadakı çürümə prosesi barədə mən ətraflı heç nə bilmirəm. Amma mənəvi çürümənin təqsi-karlarını, doğrudan da ittiham eləyirəm”.

59-cu ildə “Teleqram”ın ilk variantı “Azərbaycan” jurnalında çap olunandan sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyəti Sumqayıtda səyyar plenum keçirmiş; Mehdi Hüseyn ilin ədəbi məhsulları haqqında hesabat məruzəsi oxuyurmuş. “Teleqram” haqqında bircə cümlə deyib: “Povesti oxuyub, müəllifə “əhsən” deməmək olmur”. Bu bircə cümlə yazıçılar kollektivində Mehdi Hüseynə qarşı elə ittiham yaradıb ki, hadisə böyüyüb, Mərkəzi Komitənin birinci katibi Vəli Axundovun kabinetində müzakirə dərəcəsinə çatıb.

Ədib deyir: “Axundovun yanına dəvət olunan qırx beş nəfərdən yalnız mən özüm, şair Abram Plavnik, bir də şair İosif Oratovski danışmadıq. Qalan qırx iki nəfərdən tək Mehdi Hüseyn öz əvvəlki mövqeyindən çıxışla məni müdafiə etdi. Qalan yazıçılar isə, necə deyirlər, yıxıb sürüdülər məni. Bir neçəsi, hətta söyüş işlətdi... Axırda Vəli Axundov özü son dərəcə mədəni çıxış elədi və məni göstərüb dedi: “Onu hətta söyən də oldu, amma o, səbirlə oturub dillənmedi. Hamınız ondan öyrənməlisiniz. Hamınız... Gedə bilərsiniz”.

Belə kütləvi mənəvi əskiklik “Faciə”nin baş qəhrəmanı Zəlimxanı əhatə edən kütlə üçün də xarakterikdir. Burdan belə nəticə çıxartmaq olar ki, 59-60-cü illərin İsa Hüseynovu Böyüktalanı – meşə mühitini təsvir edərkən özünün Bakıdakı dəhşətli mürəkkəb mühitinin hadisələrindən də qidalanıb.

Ədib deyir: “Hələ də unuda bilmirəm ki, universitetdə mənə “Azərbaycan mətbuat tarixi” fənnindən dərs deyən sevimli müəl-

limim akademik Məmməd Cəfər “Teleqram” haqqında məqaləsində heyrətli dərəcədə ədalətsiz sözlər yazmışdır: “Ailə dağılır, İsa Hüseynovun vecinə deyil”

Bunun ardınca “Doğma və yad adamlar” haqqında məqaləsində akademik Məmməd Cəfər yazıçının ürəyini bir də yaralayıb. Bu sözləri dırnağa alıram, çünki atamın öz ifadəsidir.

“Cəfər müəllim məni Russoizmdə təqsirləndirib, ürəyimi bir də yaraladı... Yazıçı İ.Əfəndiyev İttifaqımızın tribunasından qışqırdı ki, bu yazıçı (İsa Hüseynov) 100 il bundan əvvəlin problemindən yazır, Russo kimi insanı təbiətə çağırır”. Müəllimim M.Cəfər isə, bütün İttifaqın fikrini ifadə edən İ.Əfəndiyevin o “fikirini” təkrar eləyib, daha da qatılaşdırdı: “...Bu (Russoçuluq) romanın hüceyrələrinə hopub. “Beləcə, “100 il əvvəlin” yox, bəlkə, 100 il sonranın – əsrimizin faciəsini göstərən əsərlər tənqid yox, ifşa obyektinə çevrilir. Ədib deyir: “Yazıçılar İttifaqında konflikt – “ikitarəlik” o dərəcəyə çatdı ki, Sov.İKP MK-nın ideoloji şöbəsindən əmr gəldi ki, M.Hüseynin yerliçiliyə qapılıb İsa Hüseynovu kollektivə qarşı qoyması üzrə müşavirə çağırılsın”. Müşavirədə birdən M.İbrahimov tribunaya qalxanda zalda hamı dirçəldi; güman etdilər ki, məni çox “dikbaş” adlandıran M.İbrahimov, şübhəsiz, qəbrimi qazacaq. Amma heyrətli hadisə baş verdi: Mirzə müəllim üzünü zala tutub, qəzəblə qışqırdı ki, “Ürəyinin qanı ilə yazıb romanı! Nə düşmə-sünüz üstünə, nə istəyirsiniz?”

Bu, yazıçının qələbəsi idi. Məhz bu hadisədən sonra İsa Hüseynov ustadı Mehdi Hüseynin məsləhəti ilə arxivə gedib, yaxın-uzaq tarixi öyrənməyə başladı. Bunun nəticəsində “26-lar”, “Doktor Nərimanov”, “Nəsimi”, “Nizami” filmlərinin ssenariləri yazıldı.

Daha sonralar “Teleqram” ədibin yaxın dostu J.Surovtsevin tərcüməsində, Moskvada tez-tez çap olunduqca, kitabın korrekturasında düzəlişlər apardıqca, bu ilk povestin qaldırdığı problemlər barədə ədib özü çox düşündürdü. Məhz bu düşüncələrin nəticəsində “Teleqram”a özünün dediyi kimi, bir az əl gəzdirib, nəticədə “Faciə” yaranıb. Əsrimizin, zəmanəmizin faciəsi mövzusunu ədib bu son onillikdə yenidən işləyib, oxucuların nəzərinə çatdırmışdır. 90-cı illərin əvvəlində məhz Muğanna qələmi ilə həyəcan təbili çalınıb ki, atom sınaqlarının dayandırılması, meşələrin məhvi, ozon qatının məhvi, Arktika buzlaqlarının əriməsi, buxarlanmanın birə

on qat artması, bütün dünyada yeni su basqını təhlükəsinin labüdlüyü yalnız bir səbəbdən – bəşəriyyəti idarə edənlərin cahilliyi üzündəndir. Hətta ən qabaqcıl dünyagörüşlü adamlar da dünyamızın bədbəxtliyindən sarsılıb, ümitsizləşib, hər hansı bir şər qüvvə ilə mübarizəni faydasız saya-saya, mənəvi çürüklüyə, vəhşiliyə bir növ öyrəşir, laqeydləşirlər.

Məhz buna görədir ki, əfsanəvi Pəri bəni-insan əlinin təmasından “dəli” olur, çünki bəşəriyyətin işığı sönüb.

Ədibin bütün əsərlərində: “Saz”dan, “Tütək səsi”ndən başlamış, “Məhşər”ə (əşşər-məşər), “İdeal”a, “Əbədiyyət”ə (Ölüm-dirim) qədər saz, tütək, tar, ud, zurna, balaban çalır, “Faciə”də – Böyük-talada isə nə çalan var, nə oxuyan. Çox vaxt deyirlər: “Çünki meşə özü elə çalan, oxuyandır”. Xeyr, səbəbi ayırıdır.

Hal-hazırda meşədə vahiməli sükut var. Adı quş səsinə də həsrətdir meşə. Hardadır o əlaqə göyərçinlər?! Göyün bir qatına millənib, qanadlarını vuranda sanki göydə gülləbaran var idi. Atamdan öyrəndim ki, o qeyri-adi göyərçinlər indi Azərbaycandan küsüb, Afrikaya köçüblər. İndi daha orda da yoxa çıxıblar. Qırılıblar? Nədən? Və bunu soruşmağa ehtiyac varmı?

Sevinc Muğanna,
“Müxalifət” qəzeti,
17 iyul 1999-cu il

MUĞANNA KİMDİR

Otuzuncu illərdə Qazağın Muğanlı kəndində “Şolloy” adlı son dərəcə ərköyün bir uşaq varmış. Güzgüyə baxıb, “Mənim saçım niyə sarıdı?” – deyib ağlayarmış. Onun yerli-yersiz narazılıqları, şikayətləri hamını bezdirəndə babası Ömər ağa nəlbəkiddə bal verəmiş, o da bal yalaya-yalaya babasının bitib-tükənməyən əzizləmələrinə qulaq asarmış:

“Şolloyun atı kürəndi,
Yıxıldı, burnu yerə dirəndi.
Şolloyu belə balaca görməyin,
Şolloy yaman biləndi...”

Şolloyu öz adı ilə çağırmağa heç kəsin ixtiyarı çatmazmış; Ömər ağanın qulağına “İsa”, “əfəndi” adları dəyəndə çəlik işə salınarmış.

“Şolloy”un mənası nədir? Məlum deyil.

Bir adı da varmış “Şolloy”un. Axşamın qəribliyində “İsak-Musak” quşlarının qəribə avazı eşidiləndə Ömər ağa ilə nəvəsi “Şolloy” Mustafa baba ilə Xədicə nənənin (Muğannanın valideynləri) söyüd şivindən hörülmüş yay evinin dövrəsində yeganə salamat qalmış meşəlikdə dolaşmışlar. Ömər ağa nəvəsinə “Şolloy”un o biri adı barəsində danışarmış: “Anadil quşları” peyğəmbərin danasını axtarıb tapa bilmirlər, yəni dünyanın bütün sirlərini biləni. Ancaq bir vaxt gələcək ki, tapılacaq danasına – yəni “Şolloy” bala”.

Məhz bu vaxt – “Şolloy”un babası ilə əl-ələ tutuşub, meşənin dərinliyinə qapılıb, onun, o dəhşətli ərköyünlüyünə sığmayan mənalı və müdrik söhbətləri dinlədiyi vaxt Mustafa baba Qazax müəllimlər seminariyasını, Xədicə nənə isə məşhur doktor Talışinskiyin səyyar təbabət kurslarını bitirib. Ömər ağanın vəfatından sonra Mustafa baba İrəvan qiyabi pedaqoji institutunun tarix fakültəsini bitirib, məktəb direktoru və ancaq gecələr işləyən “Liqbez” (likvidatsiya bezqramotnosti – savadsızlığın ləğvi) kurslarının direktoru olub, Xədicə nənə isə Muğanlı tibb məntəqəsinin feldşeri. Xədicə nənə həmin illər dəhşətli kütləvi malyariya xəstəliyindən əziyyət çəkən əhaliyə yardım

etdiyinə görə evə çox gec qayıdarmış. Bundan istifadə edən ərköyün “Şolloy” “meşə həyatı”na qədəm qoyur. Meşədən tutduğu quşları qoynuna doldurub, qohum-əqrabanın tənəsinə, saysız-hesabsız danlağına son dərəcə biganə qalaraq birbaşa evin ikinci mərtəbəsinə – taxta otağa qalxarmış. Quşlarını, dovşanlarını yemləyib rahatladıqdan sonra, sakitcə aşağı enib, pilləkəndə oturub xəyalən babasını görür, onunla danışarmış. Çox vaxt xəyal içində elə orada da yatıb, oyananda özünü çarpayıda görmüş...

Müharibə başlayandan sonra isə hər şey kəskin surətdə dəyişir: “meşə həyatı”nı “kotan, kətmən, kərənti, yaba həyatı” əvəz edir. “Şolloy” dönüb “İsa”, kənd arasında “əfəndi” olur.

“Şolloy”un adı bir də Mustafa baba qırx altıncı ildə Almaniyanın Küsterin şəhərində, komandiri olduğu diviziyaya “əlvida” deyib qayıdanda yada düşür. Meşənin məhv olduğunu görən Mustafa baba bu vəhşiliyə qarşı üsyan edir. Burada Muğannanın “Faciə” povestini xatırlamaq olmur. Şübhəsiz, belə bir şahənə əsərin yaranmasına səbəb ədibin “meşə həyatı”nı şəxsən özünün yaşaması olub.

Sonralar Muğannanın “meşə həyatı” Bakının – onun heç cür öyrəşə bilmədiyi tozlu-torpaqlı küçələri, cansıxıcı həyatı ilə əvəz olunur. Özünü əvvəl həkimlikdə sınayan ədib, bir qədər sonra bu mühitə uyğunlaşmayıb ədəbiyyata üz tutur. “Meşə”nin rəngarəng meyvələri ilə qidalanmış, onun bulaqlarından su içmiş, quşunu, heyvanlarını qoyun-qoltuğundan əskik etməmiş birisi necə qələmə sarılmaya bilirdi? Bu taleyi yaşayan Muğanna olmaya bilərdimi?

Ədibin ilk mətbu əsəri “Arx” adlı hekayə olub. O vaxtkı “konfliktəzsizlik ədəbiyyatı”na məzmunca uyğun gəlməyən, sonu ölümlə nəticələnən bu hekayə ixtisar olunub, çox eybəcər bir şəklə salındığından ədib bunu tamam unutmuş, ilk mətbu əsərini “Anadil ötən yerdə” oçerki sayırdı. Muğannanın öz dediklərindən: “Oçerk çıxandan sonra jurnalın redaktoru Mehdi Hüseyn heyvət içində soruşdu ki: “Səni tənbeh edəcəm. Oçerki niyə öz atandan yazmısan?!” Dedim: “Çünkü atamı yaxşı tanıyıram”. Rəhmətlik Mehdi qağa şaq-qanaq çəkdi”.

Ədibin təsadüfən dediyi bu sözlər ədəbi mühitdə bəla yaradır: bir çox yazıçılar dar çərçivədə öz şəxsi mühitlərindən aralanmadan yazmağa başlayırlar, qlobal, cəmiyyətə gərəkli mövzular isə qıraqda qalır. İsa Hüseynov da bu bələdə özünü günahkar bilib, içində

qovrularaq, hələ Moskvada, M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda təhsil aldığı illərdə dönə-dönə və sevə-sevə oxuduğu rus, dünya ədəbiyyatından çox-çox uzaqda olan müasir ədəbiyyatın bəsitliyini görür, sarsıntılar keçirir. Belə bir dəhşətli ümitsizliyə qarılan və çıxış yolu axtaran ədib arxivdə atasının məktubu ilə qarşılaşır: “Salam, Şolloy!..” Bu ədibin hələ Moskvada təhsil alarkən xalqın bir parçası olan, onun rəmzi kimi qırılan, məhv edilən meşə haqqında əsər yazmaq fikrini atasına bildirdiyi məktubun cavabı olur. Məktubun nuru ilə sehlənmiş İsanı atası ilə əfsus ki, 1953-cü ilin oktyabrında “ölüm” adlı dəhşətli bir kabus görüşdürür. Qarayazı meşəsinin ətri, gözəlliyi getmiş, ətraf ölüm qoxuyurmuş. Mustafa babanın yoxluğuna bütün Qazax əhli yox, daşlar, divarlar, otlar, çiçəklər, bütün təbiət göz yaş töküdü. Hiddətdən, qəzəbdən, alovlanırmış.

Burda yenidən 30-cu illərə qayıtmaq lazım gəlir.

1934-cü ilin yazında Ömər ağa xəstələnibmiş. Hamı – bütün ailə, yeganə, əziz-xələf Şolloyla birlikdə, taxtın dövrəsinə yığışbırmış. Tək bir nəfər, Pirvəli babanın kiçik qızı Şahnabın əri Balcan oğlu Sirac tərifi göy ürgəsinin belində Çinar gölündən acıtərə (vəzəri) gətirməyə gedibmiş. Amma Siraz acıtərə əvəzinə, qucağında dəsmala bükülmüş kiçik bir uşaq gətirir. Uşağa çayda göy ürgəni çimdirməkən suda rast gəlibmiş. Dəsmalı açıqda gözlərinə inanmırlar: uşağın əllərinin, ayaqlarının yerində barmaq əvəzinə, yastı üzgüclər var imiş, balıq kimi. Ömər ağa uşağa baxıb, bunun su pərisi olduğunu təsdiq edib. Susuzluğa tab gətirməyən uşaq çox keçmir ki, ölür. Bütün ailə bu hadisədən bərk sarsılır. Ömər ağa isə uşağı yenidən dəsmala büküb, Şolloya verir ki, balaca bir qəbir qazıb, dəfn etsin. Şolloy isə göz yaş içində uşağın üz-gözünü əzizləyə-əzizləyə bağlarının içində arxın yanında qəbir qazıb basdırır. İllər keçir, bu göz yaşının, titrəyişin əksi olan “Dəfn” hekayəsi yaranır. O vaxt ədibin özünə də təəccüblü gələn hekayənin mövzusunun olduğu kimi qələmə alınması onun son illərdə yaratdığı möcüzəli əsərlərinin – “İdeal”ın, “Ölüm-dirim”in və digərlərinin oxucularına məlumdur ki, bu hadisə OdAğÜz BağOdƏr planetindən göndərilən işıq şəkilləridir – yuxu ilə reallıq arasında olan şəkillər, lazım gələndə dərs deyən, irəlindən gələn hadisələrlə yer əhlini məlumatlandıran şəkillər.

Hələ Mustafa babanın ölümündən bir neçə gün qabaq ədibin gözünün qarşısında bir neçə gün qabaq ədibin gözünün qarşısında

evləri alova bürünmüş şəkildə canlantıbmış. Alovun içindən Xədicə nənənin naləsi eşidilmiş. Bundan bir qədər sonra ədib Bakıda dəhşətli bir teleqram alır: “Otets pri smerti. Nemedlenno priyez-jayte”. Faciənin ağırlığından iyirmi beş yaşlı İsanın beli bükülür, dünyası yerindən qopur. Bu faciədən 6 il sonra, əlli doqquzuncu ildə “Teleqram” (hal-hazırda “Faciə” adlanır) yaranır. Hələ o illərdə ədəbin hal-hazırda imtina etdiyi “Yanar ürək”lə, “Teleqram” müzakirə obyektinə çevrildə İsa Hüseynov “Doğma və yad adamlar” romanının I hissəsi üzərində işləyirmiş. Bu əsərlərə görə, ədibin başı çox bəlalər çəkir. İş o yerə çatır ki, Sov. İKP-nin ideoloji şöbəsinin müdiri, məşhur Şapiro Bakıya gəlib, “Mehdi Hüseynin yerliçiliyə qapılıb İsa Hüseynovu kollektivə qarşı qoymasını” müzakirə üçün müşavirə çağırır. Müşavirədə ədibə dayaq duran yeganə adam görkəmli yazığımız Mirzə İbrahimov olub. Mirzə müəllimin: “Ürəyinin qanı ilə yazıb romanı!..” sözləri çoxlarını susdurur. Bu, İsa Hüseynovun ilk qələbəsi idi. O hadisədən sonra ustadı və yeganə məsləhətçisi Mehdi Hüseynin təklifi ilə ədib arxivlərə ayaq açır, keçmişdə olub-keçənləri öyrənməyə, mənimsəməyə başlayır. Altmışıncı illərdə ədibin kino sənətinə ərməğan etdiyi daha yeni-yeni incilər – “26”lar, “Doktor Nəriman”, “Nəsimi” filmlərinin ssenariləri yazılır. Bu illərdə İsa Hüseynov “Teleqram” povestinin qaldırdığı qlobal problemlər barədə çox düşünmüş və bunun nəticəsidir ki, sonralar bu əsər dönüb “Faciə”yə çevrilir.

Sonuncu – səksəninci-doxsanıncı illərdə isə ədib geriye qayıtmış, gənclik illərində yazdığı “Müharibə trilogiyasına” – “Saz”, “Tütək səsi”, “Quru budaq” və “Şəppəli”, “Kollu Koxa”, “Başa düşə bilmirəm”, “Ömür karvanı” əsərlərinə artıq Muğanna gözü ilə baxmışdır. İlk variantlarda çox sadə görünən, hətta gündəlik məişət problemləri ilə bağlı müharibə povestləri, əslində çox mürəkkəb sahələri əhatə edir, xalqın mənəvi dünyası, tarixi, dünəni, bu günü, sabahı ilə bağlanır.

Prof. Tofiq Hüseynoğlu bu barədə “Nəsrədə psixologizm” adlı məqaləsində belə yazır: “Tütək səsi” və “Saz” povestləri ədəbiyyatda müharibə mövzusunə yeni baxışın bir başlanğıcı oldu.

Burada yenə 60-cı illərə qayıtmaq istəyirəm. O illərdə ədibin dostu, Moskvada tez-tez nəşr olunan yazıçı, ədəbiyyatşünas Çingiz

Hüseynov müxtəlif məqalələr yazaraq onu “lirik” adlandırır. Muğannanın dediklərinə görə o, axırda “lirik”liyə etiraz edib, bunu sadəcə səmimiliklə izah edib.

Doğrudan da, Muğanna yaradıcılığında qeyri-təbii, səmimilikdən kənar bir şey tapmaq mümkün deyil. Özü belə istəsə də, onun qələmi sıxılmaz, sərbəst hərəkət edir.

Bu sərbəstliyə görədir ki, əlinə qələm aldığı gündən indiyə qədər Muğanna dəhşətli işgəncələrə məruz qalıb. İllər uzunluq qadağalarla, tənqidlərlə qarşılaşan ədibi onun dilində, şüurunda olan Bağ, Eysar sınımağa qoymayıb.

Müasir ədəbiyyatın nümayəndələrindən ən çox tənqiddə məruz qalan ədibimiz haqqında prof. C.Abdullayev “Bədi nəsrin canlı klassiki” məqaləsində yazır: “Muğannanın yazılarına məndə oynayan və get-gedə dərinləşən maraqlı əsas səbəblərdən biri də onun tez-tez tənqid olunması, döyülməsi idi... Bu mənada öz qələm yoldaşları arasında hədsiz və haqsız hücumlara ən çox məruz qalan məhz Muğanna idi”. Lakin, xoşbəxtlikdən gənc İsanın bu təqiblərin, tənqidlərin arasında istəyənlər də az deyildi. Ədibin dediklərindən bilirəm ki, “Azərbaycan” jurnalının o vaxtkı redaktoru, mükəmməl savadlı, zövqlü ədəbiyyatçı C.Məmmədov gənc İsanın xətrini çox istəyirmiş. Məhz onun təkidi ilə uzun sarsıntılardan sonra ədibin “Quru budaq” povesti çap olunur. Daha sonra “Kollu Koxa”nın əlində tutduğu quru pambıq kolu tənqid hədəfinə tuş gəlir. Bu quru kolun arxasında gizlənən KPSS-in bəlalı sərəncamlarına hətta ziyalı təbəqədə də laqeydlik yaranır. Bu laqeydliyin cansıxıcı sükutunu isə ədibin ilk baxışda sadə görünən, lakin çox dərin səciyyəvi məzmununa malik əsərləri pozur.

Görəsən, Sov.İKP-nin bu dəhşətli kabusu olmasa idi, karlıq-korluq mühiti olmasa idi, nə qədər dərin düşüncəli ziyalılar yetişərdi.

Muğanna bu kabusun zülmətindən dəyanətlə çıxır, xalqına “Məhşər”, “İdeal”, “Ölüm-dirim”, “Cəhənnəm”, “Gur’ün” kimi nəhəng əsərlər bəxş edir. Bu əsərlər ilk baxışda mürəkkəb görünsə də, o qədər də sadədir, ciddi olduğu qədər oynaqdır, realist olduğu qədər poetikdir, emosionaldır – təsirlidir, cəlbədicə və düşündürücüdür.

Prof. T.Hüseynoğlu yazır: “İsa Muğannanın hər yaxşı əsəri onun ürəyinin, ruhunun gözəlliyindən xəbər verir. Böyük yazıçımızın xalqı üçün yanar ürəyi var, onun sənətinin ən böyük sirri bu yanar ürəkdir. İsa Muğanna sənət və qələm yoluna bu ürəklə çıxıb...”

Bu yanar ürəyin istisi, hərarəti o illər keçsə də, özünü qoruyub saxlayır. Yaradıcılığının gənclik çağlarında ədib İsa Hüseynov kimi nə qədər oxunaqlı idisə, ikinci dövrdə Muğannaya çevrilərək daha çox cəlbedici və düşündürücüdür. Onun fikir kəhkəşanının bütün ulduzları sönməzdir. Bu tədqiqatın nəticəsində ancaq “Muğanna kimdir?” sualına cavab tapmaq olar. Mənim bu yazım nəhəng, əzəmətli Muğanna dünyasının yalnız kiçik bir parçasından xəbər verir.

Sevinc Muğanna,
“Ədəbiyyat” qəzeti,
29 oktyabr 1999-cu il

MUĞANNA – YER DİLİNDƏ DANİŞMAYAN YAZIÇI

XX əsrin 60-cı illərində dünya mədəni fikrində, ədəbiyyatında başlanan və kardinal istiqamətləri, bədii-estetik meyarları ilə bütöv bir mərhələyə çevrilən ciddi dönüş dünyanın tərkib hissisi kimi Azərbaycanda da analoji prosesə səbəb oldu. Elə buradaca qısa arayış verək ki, sözügedən prosesin milli ədəbiyyatdakı statusu ilə bağlı fərqli yanaşmalar mövcuddur; bir qism 60-cı illər yeniləşməsini həqiqi mərhələ, ikinci qisim intibah, digərləri isə, sadəcə, 50-ci illərə qədərki “mutant ədəbiyyat”la müqayisədə normal bir ədəbiyyat hesab edir.

Bizim fikrimizcə, bu cür adqoymalar məsələnin yalnız zahiri tərəfidir. Əsas mahiyyətdir və həmin mahiyyət bundan ibarətdir ki, son 70-80 ildə Azərbaycan ədəbiyyatı heç vaxt ictimai düşüncəsinin, milli şüurun oyanış və inkişafına təkan verən, onu formalaşdıran 60-cı illər ədəbiyyatı qədər güclü olmayıb. Və bu faktor özlüyündə ədəbiyyatın sözügedən dövrünün statusunu da təyin edir.

Bəs yüzilliyin yeni ədəbiyyatının müəllifləri yalnız 60-cı illərdə yaradıcılığa başlayan yazarlardırmı?

Təbii ki, bu cür düşüncələr istisna deyil, ancaq daha gerçək və ədalətli mövqedə dayanaraq 60-cılardan əvvəlki ədəbi nəslin də xidmətini etiraf edənlər çoxdur. Və gözəl olan budur ki, yeni ədəbiyyatın müəlliflik şərafətini əvvəlki ədəbi nəsilə namusla bölüşənlər elə 60-cılar özləridir.

Məsələn, bu nəslin parlaq, keçmiş Sovetlər Birliyində və dünyada tanınmış simalarından olan Anar hesab edir ki, “Yeni Azərbaycan nəsrinin yaşı, zaman həddləri 60-cı illərin əvvəllərindən başlayıb; təkcə ona görə yox ki, zikr olunan yazıçılar ədəbiyyat aləminə həmin illərdə gəlmişdilər, həm də ona görə ki, məhz həmin dövr əvvəlki ədəbi nəslin yaradıcılığında əsl dönüş mərhələsi olub. Bunu bizim ən maraqlı nasirlərimizdən biri olan İsa Hüseynovun yaradıcılıq bioqrafiyasında xüsusilə aydın və qabarıq şəkildə görmək olar. Yeni Azərbaycan nəsrini İsa Hüseynovun poestləri olmadan təsəvvür etmək çətindir, o, şübhəsiz ki, bu nəsrin

əsas yaradıcılarından biridir” (Anar, “Sizsiz”, Bakı, Gənclik, 1992, “Nəsrin fəzası” məqaləsi).

Ədibi portret xarakterli bu yazı da məhz İsa Hüseynov haqqındadır.

1928-ci ildə doğulub, ədəbiyyata 50-ci illərdə gələn İsa Hüseynovun irihəcmli əsərləri bunlardır: “Teleqram”, “Saz”, “Tütək səsi”, “Kollu Koxa”, “Quru budaq”, “Doğma və yad adamlar”, “Yanar ürək”, “Məhşər”, “İdeal”, “Cəhənnəm”, “Əbədiyyət”, “İsahəq, Musahəq” “Qəbiristan”, “Gurün” və s. Əsərlərin təsnifatına, problematika və ideya-konseptual əsaslarına gəldikdə, burada hökmən “İdeal”ə qədərki və “İdeal”dan sonrakı iki mərhələdən danışmaq lazımdır. Əslində, biz mərhələ ifadəsini də şərti işlədirik. Çünki söhbət bir çox yazıçıların yaradıcılığında müşahidə olunan “ikinci nəfəs”dən, bədii-estetik potensiya yüksəlişindən yox, bir şəxsin timsalında realizə olunan, lakin yerlə göy qədər fərqli iki yazıçıdan – İsa Hüseynovdan və Muğannadan gedir.

50-ci illərin ortalarında “Bizim qızlar”, “Dan ulduzu” adlı ilk povestləri çap olunan birinci yazıçı – İsa Hüseynov sosrealist yazıçıdır. Bu baxımdan o, özündən əvvəlki nəslin tanınmış nümayəndələrinin xələfi hesab edilə bilər. Lakin İsa Hüseynov sələfləri qədər qatı sosrealist deyildi, hətta bəzən “Bizim qızlar” povestində olduğu kimi həyat həqiqətləri naminə ideoloji çərçivədən çıxacaq qədər cəsarətli idi. Yeri gəlmişkən xatırladaq ki, sözügedən əsərdə ayağını “cıziqdan” kənara qoyduğuna görə yazıçı Azərbaycan KP MK-nın o vaxtkı birinci katibinin tənqidinə məruz qalmışdı. Buna baxmayaraq, İsa Hüseynovun 50-ci illər yaradıcılığı ümumi axından, dövrün tendensiyalarından çox da fərqlənmirdi. Onun həqiqi yaradıcılıq imkanları 60-cı illərin əvvəlində – məlum “ottepel” dövründə göründü; 1961-ci ildə yazdığı “Teleqram” povesti, Anarın da qeyd etdiyi kimi, yeni nəsrin ilk qaranquşlarından birinə çevrildi.

Ümumən götürükdə, 60-cı illər Azərbaycan nəsrində İsa Hüseynov həm cığırdaş, həm də çiyindəşdır. Çünki qığılcımlardan şölələnilib gur tonqala çevrilən, bütöv bir mərhələ səviyyəsinə qalxan 60-cı illər nəsrinin çəkisini Anarın, Yusif Səmədoğlunun, Əkrəm Əylislinin, İsi Məlikzadənin, Elçinin əsərləri ilə bərabər, həm də İsa Hüseynovun 60-cı illərin ikinci yarısından 70-ci illərin yarısındanək yazdığı “Saz”, “Tütək səsi” povestləri, “Yanar ürək” və “Məhşər” romanları müəyyənləşdirir.

Qısaca deyək ki, “Saz” və “Tütək səsi” povestləri, ümumən, Azərbaycan nəsrində ikinci Dünya müharibəsi mövzusunda yazılmış ən nadir əsərlərdəndir. Və aradan 50 ilə yaxın vaxt ötməsinə baxmayaraq, nə oğlanları müharibədə həlak olmuş İsfəndiyar kişinin sazının (“Saz”), nə atası müharibədə həlak olub, anasını yad kişi alandan sonra havalanan dəli Cümrünün tütəyinin (“Tütək səsi”) göynərtili səsi qulaqlardan gedib. Povestlərin uğurunun bir səbəbi ümumi insanlığın fəlakəti olan, döymədiyi qapı qalmayan müharibə mövzusu ilə bağlıdırsa, digər səbəbləri dərin psixologizmində və poetikliyindədir.

İsa Hüseynovun 60-cı illər yaradıcılığında “Yanar ürək” romanı xüsusi yer tutur.

Əsərin süjet xətti Azərbaycanın böyük rayonlarından birində raykom katibi işləyən səlahiyyətli əmi ilə gənc qardaşoğlu arasında məhəbbət zəminində başlayan gizli intriqa üzərində qurulub. Lakin məhəbbət intriqası problematikanın yalnız bir tərəfidir. Yazıçının əsas məqsədi romanın əsas qəhrəmanı Sultan Əmirlinin timsalında sovet hökumətinin və Kommunist Partiyasının kadr siyasətinə münasibətdir.

Deməli ki, İsa Hüseynov heç vaxt antikommunist olmayıb, hətta o, bu partiyanın ideallarına və strateji xəttinə ürəkdən inanıb. Kadr siyasətinə isə tənqidi yanaşır və bir çox rəhbər kadrların özlərini doğrultmamasını, özbaşınalıq hallarını seçiminin düzgün aparılmamasında görürdü. “Yanar ürək” romanında Sultan Əmirli kimi əsl kommunist obrazı yaratmaqla o, dolayısı ilə bu fikrini ifadə etdi ki, dövlətin möhkəmliyini qorumaq üçün kürsülərdə yalnız həqiqi kommunistlər oturmaldır. Bu roman İsa Hüseynovun yaradıcılığında ən ideoloji əsər olsa da, cəsarət və səmimiyyətlə, eyni zamanda, Sultan Əmirli kimi böyük azərbaycanlı kişisi obrazı yaratdığına görə sevgi ilə qarşılandı.

Lakin 60-cı illər nəsrinin qaranquşu “Teleqram” da daxil olmaqla bu aradakı əsərlərin heç biri hadisə deyildi. İsa Hüseynovun yazıçı bioqrafiyasında ilk hadisə 70-ci illərin əvvəlində yazdığı “Məhşər” romanı oldu.

XIV əsrdə yaşamış böyük Azərbaycan şairi, panteist fəlsəfənin, hürufizmin ən görkəmli nümayəndələrindən olan İmadəddin Nəsiminin həyatından və onun yaşadığı dövrün reallıqlarından bəhs

edən “Məhşər” Azərbaycan nəsrində tarixi roman janrında yazılmış nadir əsərlərdən biridir. Bu baxımdan, “Məhşər” yalnız Məmməd Səid Ordubadinin “Qılınc və qələm” (bu roman XII əsr Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyatından bəhs edir) romanı ilə müqayisə edilə bilər. Lakin bu nisbi müqayisədir. Çünki istər tarixi gerçəkliklərə sədaqətinə, istərsə də bədii estetik səviyyəsinə dil və üslubuna görə “Məhşər” “Qılınc və qələm”dən çox yüksəkdir və ümumən, analoqu olmayan əsərdir.

Qeyd edək ki, 70-ci illər Azərbaycan kinosunun şedevrlərindən olan, “Nəsimi” filmi də “Məhşər”in motivləri əsasında çəkilib və ssenari də İsa Hüseynova məxsusdur.

Yuxarıda biz bir şəxsin timsalında İsa Hüseynov və Muğanna adlı iki müxtəlif yazıçının realizə olunmasına işarə vurduq. İndi məqamlar açıqlayaq ki, “Məhşər” romanı ilə İsa Hüseynov adlı yazıçının fəaliyyəti başa çatdı. Digər tərəfdən, “Məhşər” Muğannanın zühuru üçün bir ərafə oldu. Bu romanda Nəsiminin gerçək obrazını yaratmaq üçün hürufi fəlsəfəsinə, gizlin elmlərə (ezoterik bilgi) dərinlikdən nüfuz etməsi yazıçının təfəkkürünün daha dərin qatlarını açdı və nəticə olaraq rəşadət İsa Hüseynov yerini irrasional təfəkkürlü Muğannaya verməli oldu.

70-ci illərin sonu, 80-ci illərin əvvəlində Muğanna “İdeal” romanını yazdı və rəsmən bəyan etdi ki, “bu vaxta qədər yazdıqlarım mənə deyil, mənə sizin tanıdığınız İsa Hüseynov yox, Muğannayam”.

“İdeal”dan sonra bir-birinin ardınca “Əbədiyyət”, “Cəhənnəm”, “Ölüm-dirim”, “İsahəq, Musahəq”, “Gurün” kimi əsərlər yarandı. Burada oxucu üçün vacib hesab etdiyimiz bir məlumatı çatdırmaq ki, yazıçı Muğannanın ilkin kodları “İdeal” romanındadır. Sonrakı əsərlərdə isə digər şifrələr açılır. Ümumilikdə, Muğannanın əsərləri bütöv bir şəbəkəli sistemdir və onları ardıcıl oxumadan anlamaq istənilən səviyyəli oxucu, hətta ədəbiyyatşünas üçün çətindir. Çünki Muğanna çağdaş dünyanın bilmədiyi tamamilə başqa bir linqvistikla ilə, öz sözləri ilə desək, 50 min il bundan əvvəl mövcud olmuş OdƏr dilində yazır.

Gizlin elmlərin köməyi və səmavi təsirlə dərin düşüncə qatları açılmış yazıçıya görə, Kainat, külli-ələm, insanın yaranışı və onun missiyası haqqında indiyəqədərki bilgiler tam yanlışdır. Xristian tarixindən 50 min əvvəl Yerdə OdƏr bəşəriyyəti mövcud olub. Və ilk insanlar səmavi olub Yerə OdAğÜz planetindən işıq gəmiləri ilə

gəliblər. Qədim linqvistika ilə OdƏr “Həqiqət işığı” deməkdir. Hər bir OdƏr Yerə özü ilə bərabər həqiqət işığı gətirib və kainatdan gətirdiyi proqram – missiyanı düşdüyü şərait daxilində həyata keçirməyə başlayıb. Sonralar zaman keçdikcə insan əzəli missiyasından uzaqlaşmış, dillər, dinlər yaranmış. Beləliklə, vahid OdƏr bəşəriyyəti bölünüb, qısaca desək, ilkin insan təhrif olunub.

Muğannaya görə, bu gün yalnız Allahın adı həqiqəti ifadə edir. Dinlərin uydurduqları isə yalandır. Cəhənnəm insanın bu dünyada çəkdiyi əzab, Qiyamət isə Yerdəki hadisələrdir. Hər bir pis hadisə bəşəriyyəti ölümə sürükləyir, indi həmin ölüm dövrü başlayıb. Bəşəriyyəti fəlakətdən xilas etmək üçün insan yenidən ilkin həqiqətinə tapınmalıdır.

Mövzusunun, süjet xəttindən asılı olmayaraq, Muğannanın sözügedən əsərlərinin məğzində yuxarıdakı qənaətlər dayanır. Onu da qeyd etmək ki, yazıcının bu qənaətlərə gəlməsinə 20 il vaxt lazım olub. “İdeal” romanını yazdıqdan sonra o, genişlənməmiş, hücrəsinə çəkilərək qapalı bir həyat keçirməyə başlamışdır. Bu “inzivaya” görə bəzən onu Azərbaycanın Selinceri adlandırır, bəzən də elmi-fəlsəfi düşüncə qatlarına, dil oyunlarına görə Umberto Eko ilə müqayisə edirlər. Biz isə Muğanna ilə Selincer, Eko və yaxud qeyriləri arasında analogiya aparmaq istəməzdik. Çünki bu yazıçılar hər hansı qeyri-ədiliklərinə baxmayaraq Yer adamlarıdır və onların “dilləri” çətin də olsa anlaşılır. Muğannanın dilini isə Yer bilmir. Onu anlamaq üçün bəşəriyyət OdƏr dövrünə qayıtmalıdır.

Bəsti Əlibəyli,
“525-ci qəzet”,
4 fevral 2006-cı il

İSA ƏMİM BÖYÜK QARDAŞDAN ÖNCƏ ATAMIN ATASIDIR

Azərbaycanın ədəbiyyat və kino aləminə nadir əsərlər bəxş edən istedadlı yazıçı, hamının daima axtarışda olan yaradıcı bir şəxs kimi tanıdığı Muğanna (İsa Hüseynov) mənim üçün sadəcə olaraq İsa əmidir. Gənc yaşlarından hələ də bu günə qədər qardaş və bacılarının hər yükünü çiyinlərində daşıyan qayğıkeş, kövrək qəlbli İsa əmim böyük qardaşdan öncə atamın atasıdır.

Çox sınağa çəkildi. Həyatın bütün çətinliklərinə kişi kimi sinə gərdi İsa əmi. Əyilmədi, sınımadı, alçalmadı. Elinə-obasına, xalqına sadıq qaldı.

7-8 il bundan qabaq Azərbaycanın həyatında gözlənilməz hadisələr bir-birini əvəz etdi. Ölkəmiz xaos içində idi. Vəziyyətdən alçaqcasına istifadə edən minüzlü, əsli-nəcabəti bəlli olmayanlar ən çətin zamanlarda xalqına dayaq olmuş xilaskarları Nəriman Nərimanovu və Heydər Əliyevi yaddaşlarından silmək istədilər. Çünki həqiqəti bilirdilər və qorxurdular. Onlara: “N.Nərimanov, H.Əliyev və mən əbədi olaraq yaşayacağıq!” – deyə cavab verdi mənim İsa əmim. Şəxsiyyətinə tuşlanan təhqirlərə, təzyiqlərə məruz qaldı, lakin Nəsimi kimi əqidəsindən dönmədi. Yaşamağı bacardı İsa əmi. Bir sözlə, canlı məktəbdir mənim üçün bu doğma insan. Onunla keçirdiyim hər dəqiqəm, hər saatım ömrümün ən xoşbəxt, ən dəyərlı anlarıdır. Allah məni belə anlardan məhrum etməsin! İsa əmi mayak olub daima doğmalarının, əzizlərinin ömür yoluna işıq salsın!

Afaq Muğanna,
“Yazıçı” xüsusi buraxılışı,
24 yanvar 1998-ci il

MƏNİM UCA VƏ ƏZİZ MUĞANNAM

“Həyatda çəkdiyim bütün əzab-əziyyətlərə, mərhumiyyətlərə baxmayaraq mən və mən xoşbəxt qadınam”. Bu sözlərə mənim anamın – həyatın hər üzünü görmüş, şirinini-acısını dadmış cəfa-keş, daima gözlərindən məhəbbət qarışıq qayğı yağan Firuzə xanımdır. Firuzə xanım xoşbəxtidir ona görə ki, Muğanna kimi nəhəngin həyat yoldaşdır. Xoşbəxtidir ki, ömrünün çox hissəsini belə bir insanla keçiribdir, çünki Muğanna həm yazıçı, həm də bir həyat yoldaşı, ata, baba kimi misilsizdir. Onun ədəbi irsi qiymətsiz olduğu kimi, nəcibliyinin, insanlığının, mərdliyinin də qiyməti yoxdur. O nadir incidir. Bu inciyə həyatda rast gəlmək çox çətindir.

Mən yazıma Firuzə xanımın ürək sözləri ilə başladım. Onu qeyd etməliyəm ki, Firuzə xanım Muğanna dünyasının bir parçasıdır. Bu iki insanın həyatı böyük, yazılmamış bir dastandır. Bu dastanı belə dar çərçivəyə salmaq qeyri-mümkündür. Ona görə də Muğannanın övladı kimi söz deməmişdən əvvəl mən anamın xoşbəxtliyindən bir-iki ştrix qeyd etməyə bilməzdim. Mənim bir övlad kimi yerə-göyə sığmayan sevincim bilavasitə anamla atamın səadəti ilə bağlıdır. Övlad ancaq uca məhəbbət, səmimiyyət hökm sürəni ailədə xoşbəxtliyi duya bilər. Mən belə bir ailədə böyüdüyümə görə xoşbəxtəm. Mən bu ailənin böyüklüyünün, saflığının qarşısında baş əyirəm.

Həyatda bir ana və qadın kimi yetişməyimə görə anama borcluyamsa da, yaşadığım bu mürəkkəb aləmi az-çox dərk etdiyimə görə mən yalnız atama borcluyam. Məndə ədəbiyyata, incəsənətə marağı atam oyadıb. Bu maraq, bu istək mənim qanıma işləyibdir. Mən Dostoyevski, Tolstoy bulağından su içə-ıçə böyümüşəm. Məni atam bu ruhda tərbiyə edib. Saatlarla danışmaqdan, bilmədiklərimi öyrətməkdən usanmayıbdır. Bütün bunlara görə sənə minnətdaram, ata! Qoy həyatda gördüyün bütün çətinliklər keçmişdə qalsın! Özün nursan, yolun da nura bələnsin!

Arzum budur ki, mənə öyrətdiklərini eyni təmkin və dözülməz balaca İsamıza öyrədəsən, onu da özün kimi kamil və uca bir insan yetişdirəsən.

Qoy o gün olsun ki, mənim İsamın ucalığı ilə onun mənəvi dayaqları, həyat məktəbləri İsa babası ilə Firuzə nənəsi öyünsünlər, fərəhlənsinlər. Onda mən – Sevinc Muğanna xoşbəxtliyin ən yüksək zirvəsinə qalxmış olaram. Sahibimiz mənə bu arzunu çox görməsin!

Sevinc Muğanna,
“Yazıçı” xüsusi buraxılışı,
24 yanvar 1998-ci il

SÖZ ADAMI

İsa Hüseynov deyiləndə, hardasa tərki-dünya bir adam gözü-mün qabağına gəlir; başını sallayıb sakitcə öz işini görəndə və heç kimdən heç nə ummayan bir adam. Nə tərifi, nə vəzifə, nə şöhrət – onun gözündə bunların qiyməti olmayıb, sakitcə öz komasına çəkilib, pəncərələrini dünyanın bu ehtiraslarının üzünə bağlayıb və elə insanı yerindən oynadan, alçaldan, ucaldan, əzab verən, sevin-dirən həmin ehtiraslar barədə əsərlər yazıb.

Bir-iki öteri görüşümüzü nəzərə almasaq, demək olar ki, tanış deyilik. Doğrusu, buna can atmamışam. Nədənsə, ondan çəkin-mişəm. Mənə elə gəlib ki, o çətin, mürəkkəb adamdı. Bilmirəm, bu təəssürat məndə eşidib, bildiklərimdən yaranıb, yoxsa əsərlərinin təsirindən.

İsa Hüseynov yaradıcılığını mən ən əvvəl bir oxucu kimi sevmişəm. Sonralar, özüm də yazı-pozu ilə məşğul olanda, əsərlərinə təkrar-təkrar qayıtmışam, sözünü çək-çevir eləmişəm, yazıçının sirrini-sehrini özüm üçün aydınlaşdırmağa, ondan öyrənməyə çalışmışam.

İndi də, görürsən, elə olur söz səni çəkmir, içini titrətmir, sözün dadını-tamını hiss eləmirsən. Onda sevdiyən əsərlərə üz tutursan. Belə vaxtlarda İsa Hüseynov sözü məni heç vaxt ümitsiz qay-tarmayıb. Mən o sözlərin enerjisini duymuşam, sözün canlı, diri olduğuna, əbədi olduğuna bir daha inanmışam.

Saday Budaqlı,

“Yazıçı” xüsusi buraxılışı

24 yanvar 1998-ci il

BÖYÜK DÖNÜŞÜN BAŞLANGICI

İsa Hüseynov böyük istəyini və böyük təskinliyini “İdeal” və “Əbədiyyət” romanlarında vermək istəmişdir. Yazıçı öz yaradıcılığının ədəbi genetik xəttin xilaf çıxdığını bildirdi. Nəticədə əvvəlki irsə çox az bağlı olan “İdeal” və “Əbədiyyət” romanları meydana çıxdı.

Nədir “İdeal”ın mətləbi? “İdeal” o taylı-bu taylı Azərbaycanın birliyi barədədir. “İdeal” Əmirli nəslinin idealı Sultan Əmirli haqqında hekayətdir. Səməd Əmirlinin romanıdır. “İdeal” stalinizmə qarşı mübarizədə həlak olmuş insanların ideyası üçün ağıdır. Və nəhayət, “İdeal” Azərbaycanın yüzillik tarixidir.

Markesin diktator qəhrəmanı vəziyyətindən çıxış yolunu xalqa sığınmaqda tapır. “İdeal”ın böyük və kiçik diktatorları isə həmin obraza bənzəmir. Hətta daim hadisələrin fəvqündə duran dahi fədaini Sultan Əmirli də öz içinə və əməllərinə tapır.

Kimdir Mirqəzəb? Şəxsiyyət, yoxsa iblis? Qəhrəman, yoxsa antiqəhrəman? Mirqəzəb və Sultan Əmirlini Stalinə yaxınlaşdıran kultun böyük daşıyıcısı olmaq qüdrətlidir. Lakin yazıçının qənaətinə diktator kabusunun tənəzzülü qaçılmazdır. Çünki Stalinin öldüyü gün Mirqəzəb də, Sultan Əmirli də inzibati dühalarını itirir, arşınmalçıya çevrilirlər.

“İdeal” və “Əbədiyyət”də tək-cə şəxsiyyət amili deyil, nəsil, tayfa, soy amili də var. Yazıçı Əmirli nəslinin faciəsini içindən dağılan, getdikcə özünü və başqalarını ittiham edən, düşüncəsiz itaəti sevən bir tayfanın faciəsinə çevirir. Bu nəslin beşiyi başında müqəddəs şeyxlər dayansa da onun həqiqi nümayəndələri ideala deyil, kabusa sığınirlər.

İdeallar çürük çıxır, bütələr dağılır, ədəbiyyat adlı tarix imtahanı vermək lazım gəlir. İllər boyu və əsrlər uzununu yığılmış qiymətli vərəsə Əmirlərin əlindən çıxıb Xəlvətlərin, Çax-Çuxların əlinə keçir. “İdeal”dan “Əbədiyyət”ə keçidin struktur mexanizmi bundan ibarətdir.

“Əbədiyyət” əslində “İdeal”ın davamı kimi düşünəlsə də ideal-sızlığa gedən yoldur. “Əbədiyyət” müstəqil olmasa da, tamamilə “İdeal”ın davamı deyildir. Yeni romanda tarixi xəttin deyil, obrazların məntiqinin zəifliyi var. İstər əənəvi epik xətt, istərsə də zaman və yazıçı konsepsiyası burada öz inkişafını tapmır, yalnız “İdeal”dakı bəzi bilməcələrə aydınlıq gətirilir. Çünki Qudalılardan, Gülənovların adı, ələbaxım əshabələrdən təhlükəli mafiyaya çevrilməsi detallarla əsaslandırılmayıb. 60-80-ci illər tarixinin bədii dərkində boşluq var...

Lakin “Əbədiyyət” də “İdeal” kimi eyni üslubda yazılmışdır. Hər ikisi onomoloji tədqiqatla qurtarır. Etiraf etməliyik ki, hər iki romanın tarixi-fəlsəfi ruhu bu onomoloji və etimoloji meyilləri rədd edir. Bəlkə də bu romanın əhəmiyyətini “etnolinqvoteoloji tapıntılar”da görə müəlliflərin ziddiyyətli hökmləri üçün rəvac vermişdir. Yeni tarix materialına ulu tarix ünsürlərinin qarışdırılması, görünür, uğurlu olmamışdır.

“İdeal” güclü şəxsiyyətin təntənəsidir, “Əbədiyyət” onun süqutudur. “Yanar ürək”, “Kabus” və s. əsərlərin ədəbi-tarixi əhəmiyyətini çıxarmamaq şərtilə hər iki əsər 70 yaşlı İsa Hüseynovun yaradıcılığında dönüşün başlanğıcı idi (ola bilsin ki, bu əsərlər 10-12 yaşlı Muğannanın nailiyyətidir).

Bu dönüş bəzi ziddiyyətli, qeyri-əənəvi məqamlarına baxmayaraq, xoşumuza gəlib-gəlmədiyindən asılı olmayaraq yetkin yazıçı təfəkkürünün gəlib çıxdığı tarixi-estetik qənaətə söykənir.

Nazif Ələkbərli,

“Yazıçı” xüsusi buraxılışı,
24 yanvar 1998-ci il

QARDAŞIN DAHI QARDAŞI

İsa Muğanna “İdeal” (son variant) və “Əbədiyyət” romanlarını yazandan sonra bütün oxucuları çaş-baş oldu. Oxucular əsəbiləşib gözlərini bərəldənlər, dodaq büzənlər, müəmma içində çiyinlərini dartaqlar, yazıçının tükəndiyini güman edərək dərinədən nəfəs alıb gizli-gizli sevinc hissi keçirənlər, özlərini başa düşən kimi göstərənlər və başqa-başqa qruplara bölündülər.

Yazıçı ilkin yaradıcılığı ilə oxucularını on illərlə qabaqlamışdı. İsa Muğanna son yaradıcılığıyla yüz illərlə nəinki gələcəyi qabaqladı, həm də min illərlə geriyə – başlanğıca doğru qayıda bildi.

Bu günün oxucularından İsa Hüseynovu Azərbaycanın böyük nasiri – yazıçısı hesab edənlər çoxdur. İsa Muğannanın dünyanın yazıçısı olmasından bəlkə hələlik heç kəsin xəbəri yoxdur. O, artıq öz işini görüb, onu tanıdıb dünyanın yazıçısı eləmək başqalarının işidir.

Normal, adi insanlar özlərinin “beş pəncərəsindən baxıb” duyur, hər kəs dünyanı bacardığı qədər anlayıb dərk edir. Həkimlərin-fizioloqların dediyinə görə insan beynindəki hüceyrələrinə otuz faizi fəaliyyətdə olur. İsa Muğannanın dünyaya açılmış pəncərəsinin sayını bilməsəm də beşdən artıq, fəaliyyətdə olan beyin hüceyrələrinə otuz faizdən yuxarı olduğuna şübhəm yoxdur.

Günlərin bir günü ağılıma gəldi ki, İsa Muğanna ilə bir çağda yaşayıb onu yaxından görməməyi bu dünyada boynumda qalacaq günahlarımdan biri olacaq. Telefonda sözləşib evlərinə getdim. Danışığını, söhbətlərini anlamadığımı hiss edəndə o, mənim səviyyəmə endi, masanın üstündəki məxməri çayı işarə ilə:

– Bağışla, səni yaxşı qarşılaya bilmədim, çayını soyutma, – dedi. O hansı qatdansa enib Yer adamının dilində danışdığından sevindim. Ürəkləndim, mənim üçün dünya ədəbiyyatındakı gözəl hekayələri bir sırada dayanmış onun “Şəppəli” hekayəsindən söz saldım. O, əlini yelləyib:

– Əşşi, o çox sadə şeydir, uşaqlar üçün yazılıb, – dedi. Bir anlıq sükutdan sonra: – Mən sonra yazdıqlarımın sadə variantını hazırlayıram. Onu lap dərsliyə də salmaq olacaq. Qoy orta məktəb uşaqları oxuyub elmlənsinlər. Adamları çox azdırıblar...

O, mənı içəri otağa apardı. Bir divar boyu yerləşdirilmiş rəflər ağzınacan dəyərli kitablarla doluydu. Şüşənin arxasına qoyulmuş atasının və babasının fotosəkillərini göstərə-göstərə keçmiş tarixdən, ötən əhvalatlardan danışdı.

Evlərindən çıxanda köhnə dostlar kimi bir-birimizi qucaqlayıb ayrıldıq.

P.S. Eşitmişdim ki, yazıçının qardaşı Ömər İsa müəllimi hədsiz dərəcədə sevir, onun qayğısına qalır, necə deyərlər, üstündə əsir. Ömər müəllimlə görüşəndə: “Qardaşınız haqda nə deyə bilərsiniz? – soruşdum. O qısaca, inam və qürurla – Nə deyəcəm, qardaşım dahidir.” – dedi.

Ömər müəllimin belə deməsi nədənsə mənə xoş təsir bağışladı. Ondan ayrılıb səkilərlə aşağı düşəndə böyük rəssam Vinsent Van Qoqun mehriban, vəfalı qardaşı Teonu xatırladım.

Azər Abdulla,

“Yazıçı” xüsusi buraxılışı,
24 yanvar 1998-ci il

AZƏRBAYCANIN XALQ YAZIÇISI İSA MUĞANNAYA

Çox hörmətli İsa müəllim!

Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarının fərmanı ilə İstiqlal Ordenilə təltif olunmağınız məni son dərəcə sevindirdi, ürəyim qürurla döyündü.

40 ilə yaxındır ki, Siz mənim böyük qardaşım, böyük məsləhətçim, böyük qayğıkeşim və XX yüzilliyin ən böyük yazıçılarından birisiniz. Bütün yazdıklarınız, yaradıcılığınız həmişə mənim dönə-dönə oxuduğum stolüstü kitablarım olub. Azərbaycan xalqını bir çox nəsilləri Sizin əsərlərinizdən bəhrələniblər. Siz insanlara Vətən sevgisi, mərdlik, paklıq, təmizlik və mənəvi saflıq hissləri aşılamısınız. Siz Azərbaycan gənclərini həmişə ucalığa çağırırsınız. Vahid Azərbaycan ideyası Sizin əsərlərinizin əsas qayəsini təşkil edir, bizi birliyə çağırır.

1987-ci ildən başlayaraq, 1993-cü ilə kimi Azərbaycanda Heydər Əliyevçilik ideyasının genişləniş yayılmasında Sizin xidmətləriniz əvəzsizdir. Biz Sizin heç kimdən çəkinib-qorxmadan H.Əliyev haqqında yazdığınız məktubların, məqalələrin Azərbaycan gənclərinə böyük təsirini indi də minnətdarlıqla xatırlayırıq. Bu məktublar Sizin dostlarınızdadır və yəqin ki, bu yaxınlarda onlar kitab şəklində çap olunaraq H.Əliyev cənablarına çatdırılacaq.

Kaş Xəlil Rza sağ olaydı. Bilirsiniz, bu fərman onu nə qədər sevindirəcəkdi?! Bir daha Sizi bağrıma basıb, geniş alnınızdan öpürəm.

Allah sizi qorusun!

Əlican Əliyev,
“Alternativ” qəzeti,
17-23 iyun 1998-ci il

NASİRİN KİNOSENARİLƏRİ

Görkəmli nasirimiz İsa Hüseynov (Muğanna) həm də uğurlu kinossenarilər müəllifi kimi tanınır. Onun ssenariləri əsasında neçə-neçə filmlər, o cümlədən “26 Bakı komissarı”, “Ulduzlar sönmür”, “Nəsimi”, “Tütək səsi”, “Nizami” və s. çəkilmişdir.

Məlum olduğu kimi, Bakı Komissarları mövzusunda ilk film 1930-cu ildə məşhur kino rejissoru N.Şengelaya tərəfindən çəkilmişdir (ssenari müəllifləri: P.Bloxin, N.Ağacanova, A.Rjevskaya). Böyük uğur qazanan həmin filmdən sonra yenidən bu mövzuya müraciət etmək, ssenari yazmaq müəllifdən böyük bacarıq və istedad tələb edirdi. İ.Muğanna bu işin öhdəsindən bacarıqla gəldi, mövzuya daha geniş yanaşaraq, o illərin canlı kino-salnaməsini yaratmağa nail oldu. Kinomuzun tarixi ərzində tarixi-inqilabi mövzu aparıcı olmuş, kino sənətimizin inkişafında əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu ssenari əsasında rejissor Əjdər İbrahimov müvəffəqiyyətli bir film çəkmiş, dövrün təzadlarını, inqilabi hadisələrin təcəssümünü bacarıqla verə bilmişdir.

İ.Muğannanın ssenari müəllifi olduğu “Ulduzlar sönmür” filmində görkəmli inqilabçı, mütəfəkkir N.Nərimanovun həyat və yaradıcılığı dolğun bədii əksini tapmışdır. Filmə N.Nərimanovun xalq kütlələri ilə əlaqəsi, onun həkimlik peşəsinin inqilabi fəaliyyəti ilə, yaradıcılığı ilə sıxı surətdə bağlılığı canlı və təsirli epizodlarda təsvir edilmişdi. Ssenari müəllifi öz yaradıcı qüdrəti ilə həm də yeni həyat, sənət uğrunda mübarizə aparan Azərbaycan ziyalılarının qabaqcılı, görkəmli ictimai və dövlət xadimi N.Nərimanovu mütərəqqi fikirli, xalqın səadəti uğrunda var qüvvəsi ilə çalışan coğğun fəaliyyətli bir qəhrəman kimi göstərməyə nail olmuşdur.

1974-cü ildə “Azərbaycanfilm” studiyasında İ.Muğannanın ssenarisi əsasında “Nəsimi” filmi çəkilmişdir (rejissor Həsən Seyidbəylidir) “Nəsimi” filmi poetik obrazlı, çoxplanlı filmdir. Ssenari müəllifi filmə hürufilərlə teymurilərin mübarizəsini ön plana çəkmiş, bunun arxasında daha mürəkkəb rəmzlər, dərin fəlsəfi

mənalar, təzadları açıqlaya bilmişdir. Əsərdə Nəsimi xalqa xidmət edən, yaradıcılığını, istedadını xalqın yüksəlişinə həsr edən bir şair kimi təsvir edilmiş, Teymurləng isə İslam dinini xalqlara zorla qəbul etdirən amansızlıqda, qəsbkarlıqda ad çıxaran bir şəxs kimi göstərilmişdir. Nəsimi insanlardakı qorxu hissini onun dünyəvi, təbiət hadisələrini lazımınca dərinədən dərk etməməsində, bu sirlərdən aşıyan olmamağında görür. Filmdə Nəsiminin fəvqəlbəşər, ilahi sima olması da təcəssüm etdirilmişdir.

İsa Muğannanın müasir həyatımızla, xalqımızın taleyi ilə əlaqədar əsərləri də ekrana yol tapmaya bilməzdi. Bu cəhətdən onun müharibə illərinin törətdiyi fəsadlardan bəhs edən “Tütək səsi” povesti əsasında çəkilmiş eyni adlı filmi xüsusi qeyd etməliyik (rejissor Rasim Ocaqov). Kinomuzda əlamətdar hadisə olan bu film də müharibənin ağır illərində kəndlərimizin birində baş verən faciəvi-dramatik hadisələrdən danışılır; bu hadisələrlə əlaqədar obrazlar müəllif tərəfindən qabarıq surətdə verilmişdir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, istər inqilabi-tarixi mövzuda və istərsə də müasirlərimizin həyatından bəhs edən kino əsərlərində İ.Muğanna həmişə həyat həqiqətlərinə, tarixi faktorlara, dəlillərə sadıq qalmağa çalışmış və bunun kino-təcəssümünə nail ola bilmişdir.

Ramiz Heydər,
“Ədəbiyyat qəzeti”,
12 iyun 1998-ci il

YENİ MİLLİ DİLİMİZDƏ BUNA SENSASIYA DEYİRLƏR

Eşitdiyimə görə, indi hamısı “Torqovı küçə”si (“Torqovı-1”, “Torqovı-2”, Torqovı-1000”) adlanan küçələrimizdə, qan-tər içində “torqovat” eləyən milləti bütün millət görürdü, yeni milli dilimizdə “dayu”, “beru”, “dollarom”, “manatom” və sair sözləri hamı eşidirdi, amma maksimum sensasiya idi ki, şair, yazıçı, jurnalist, vətəndaş Akif Səmədin köhnə milli dilimizdə “Ay haray, ay haray!” – qışqırtısını bircə nəfər də eşidən yoxdu. Niyə? Bəlkə “Torqovı”lardakı yeni milli dilimizdə yox, məhz elə köhnə milli dildə qışqırdığına görə eşitmirdilər?

Fikirləşdim ki, dil-şüurun ifadəsidir, yeni dildən çıxan söz havadan yox, beyindən – şüurdan gəlir. Millətimizin təzə milli şüuru təzə milli sözlərlə ifadə olunursa, Akif Səmədin köhnə milli şüuru ifadə edən köhnə “ay haray” sözünü anlayan yoxdursa, Akif niyə qışqırır?!

Bu fikirlə kifayətlənib, “haray”ı unutmağa çalışıb, aptekə buruldum ki, “Torqovı”larda çıxan təzə milli qəzetlərimizin “Tarım nerv” adlandırdıqları əsəblərimi sakitləşdirici bir dərman alım, qayıdım gedim evə, on il bundan əvvəlki köhnə milli dilimizlə indiki milli dilimizin qarışığı ilə dolan beynimi yuxuya verim, boşalsın.

Əmma köhnə şüurum Akif Səmədin köhnə şüur harayından ayrılmadı. “Tarım” adlandırılan əsəblərimlə birlikdə dərmanı-filanı unudub, aptekdən dərmansız çıxıb “Ay haray!” harayı eşidilən “Torqovı”sız guşəyə getdim və elə bilin yuxudan oyanıb gördüm bu “Torqovı”sız guşədə də təzə milli şüurumuzun təzə milli dilində danışrlar: “İstinu net... çelovek ne postiqayet istinu” və s.

Geyim-kecimdən, sir-sifətdən hamısı köhnə milli ziyalı-larımıza oxşadıqlarına görə, heyrətimi gizlətməyib, maksimum heyrətlə soruşdum ki, “A kişilər, bu cür – “Torqovı”sız sakit guşədə belə sakitcə, çay içə-içə oturan adamlar, Akifin harayını eşitmirsinizmi? Niyə səs vermirsiniz səsinə?!”

Biri dedi: “Nə haray, komu nujen eqo haray-həşir?!”

İkincisi dedi: “Əşi, o da elə sən təkə alimi-biəməl dəli deyilmi?!” “Ay haray, millət batdı!” qışqıran türklər hələ 50-ci illərdə çürüyüblər Qazaxıstanda, Sibirdə! Niyə dərs götürmürsünüz onların taleyindən?!”

Üçüncüsü dedi: “Natsiya, millət köhnə məfhumdu axı, ay İsa müəllim, nə natsiya?! Niyə bu qədər geri qalmısınız siz?!”

Dördüncüsü dedi: “Səni biz televiziyaya qoymuruq daha. Çıx telebaşnyaya. Ordan haray eşidərlər!”

Bu axırıncının iynəli olsa da, gördüm “Telebaşnya”-nı ixtisar eləməsi, yaxşı məsləhətdir.

Qayıtdım, necə deyərlər, baş vurdum “Torqovı-1”, “Torqovı-2”, “Torqovı-1000” “tolkuçka”larına. Bir-birinə sürtünə-sürtünə “torqovat” eləyə-eləyə yeni milli dilimizdə “moskovski”, “iranski”, “dayu”, “beru” deyənlərin aralarında nə qədər sıxılısam da, Akifdən də betər haray eləməyə başladım: “Ay haray, ay haray, ay haray!”

Əmma harayımın məzmunundan bir kəlmə də deyəmmədim. Demə, o sakit guşədə çay içə-içə yeni milli dilimizdə sakit-sakit söhbət eləyənlər məni “opasnıy tip” adlandırıb dalımca gəliblər. Biri əlini ağzıma basdı, ikincisi sağ qolumdan yapışıb sağa çəkdi, üçüncüsü sol qolumdan yapışıb sola çəkdi, belə çarmıxvari vəziyyətdə dördüncüsü dedi: “Bura bax! Tut prodayotsa şirokiy leykoplaster dlya rta! Ponyal?!”

Ha çalışdım ki, çarmıx vəziyyətindən çıxım, “şirokiy leykoplaster”dan da yapışqanlı pəncəni ağzımdan qopardıb harayımın məzmununu qışqırım, mümkün olmadı. O “şirokiy leykoplaster” əlin yapışqanı yapışıb qalıb dodaqlarıma, elə ki ağzımı açıb öz köhnə, daha doğrusu, qədim milli dilimdə bircə kəlmə demək istəyirəm, yapışqan məndən əvvəl dilə gəlib yeni milli dilimizdə yeni milli qışqırtısı ilə səsimi batırdı. Şair, yazıçı, jurnalist, vətəndaş Akif Səməddən üzr istəyirəm ki, onun harayının məzmununu barədə söz demək imkanından məhrumam. Nəzərə alsan ki, ağızda “leykoplaster” adi hadisə deyil, yeni milli dilimizdə buna sensasiya deyirlər.

Susdurulmuş xalq yazıçısı Muğanna (İsa Hüseynov)

P.S. Eşitdiyimə görə, o “şirokiy leykoplastr” əlin sahibini general Ramil müəllim özü də tapammır. “Torqovı küçə” bir deyil, beş deyil, minlərlədirsə, belə nəhəng “Tolkuçka” da necə tapsın? Ramil müəllimə kömək lazımdırsa, kömək üçün bircə bunu deyə bilərəm ki, o əlin sahibi ilə yanındakılar Akif Səmədin ağzına da, “şirokiy leykoplastr dlya rta” yapışdırmaq niyyətindədirlər. Mən heç, yaşı ötmüş xəstə adamam. Necə deyərlər, bu gün varam,-sabah yox. Cavan, sağlam, iradəli ziyalılarımızı göz bəbəyiniz kimi qorumalı-sınız ki, dünyamızın ən qədim xalqı “torqovı” fəlakətinə uğramasın.

İsa Muğannanın yuxarıdakı yangısına yanırım. Əmma, heç bil-mirəm, mənim həyatımın məzmununu niyə yazmayıb? Pəncələri yapışqanlılar Fransadan “Koroğlu” dastanının “variant”ını gətirib, çap eləyib – basıb “torqovı”lara satıb, dəhşətli dərəcədə əxlaqsız, əyyaş bir Koroğlu obrazı yayıblar. Bu cinayət haqqında mən nəinki nazirin, hətta prezidentimizin fikrini gözləyirəm. Qənaətim belədir ki, az-çox milli hissi olan, mənəvi sərvətin mənasını anlayan ziyalıların hamısı haray təpəlidir. Vay o günə ki, İ. Muğannanın, bir az irəli baxıb “Torqovı-1”, 2... 1000” elədiyi “Torqovı”lar həqiqətən bu miqyasa çatıb dünyamızın ən qədim millətinin qədim dilini, şüurunu yeni milli dillə – şüurla əvəz eləsin, o vaxt aydındır ki, daha nə nazirin köməyi dəyər, nə də prezidentin!

Akif Səməd,
“Şərq” qəzeti,
1999-cu i

“NƏSİMİ ROLU MƏNƏ ŞÖHRƏT GƏTİRDİ”

Qəribədir, oxuduğumuz hər bədii əsərin müəllifi hafizəmizə, yaddaşımıza həkk olunur. Amma filmlərə baxanda onun ssenarisinin kimin tərəfindən yazıldığına o qədər də diqqət, önəm vermirik. Bəlkə də ona görə ki, film kollektiv əməyin məhsuludur. Adətən filmdə əməyi olanlardan ən çox tamaşaçı yaddaşında aktyorlar və rejissorlar qalır. Amma çox az adam düşünür ki, film ssenarilərindən başlayır, ondan intişar tapır. Rejissorun da, aktyorun da, yaradıcı qrupun digər üzvlərinin (operatorun, rəssamın, bəstəkarın, butafor ustasının və s.) məqsədi ssenaridə yazılanları bədii cəhətdən mükəmməl canlandırmaqdır. Hətta kino tariximizdə böyük xidmətləri olan bir çox ssenaristləri belə xalq ssenaristdən çox yazıçı kimi tanıyır. Belə taleyi yaşayan sənətkarlardan biri də İsa Hüseynovdur. Onun ssenarisi əsasında vaxtilə ekranlardan düşməyən “Nəsimi”, “Ulduzlar sönmür”, “26 Bakı komissarı”, “Nizami”, “Tütək səsi” və s. bu kimi filmlər çəkilmişdir. Bu əsərləri Əjdər İbrahimov, Həsən Seyidbəyli, Rasim Ocaqov, Eldar Quliyev kimi rejissorlar lentə alıblar. Yeri gəlmişkən onu da deyək İsa Hüseynov Azərbaycan kinematografiya sənətinin ən parlaq dövrlərində onun rəhbərlərindən biri olub. İndiki zamanın təbirincə desək, respublika kino sənəti siyasətini müəyyənləşdirənlər, onu istiqamətləndirənlər, kursunu müəyyən edənlər arasında İsa Hüseynovun da adı var, bu sahədə onun da əməyi az olmayıb. O, C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” Kinostudiyasında baş redaktor işləyəndə də, ssenari kollegiyasının üzvü olanda da, nazirlik statusunda fəaliyyət göstərən Azərbaycana Kinematografçılar Komitəsində baş redaktor vəzifəsində çalışanda da yazılan ssenarilərə tələbkarlıqla yanaşmış, müəlliflərdən diqqət və qayğısını əsirgəməyib.

İsa müəllimin ssenarisi əsasında çəkən filmlər neçə-neçə rejissora şöhrət gətirib, aktyorların həyat yoluna işıq saçmış. Axı, filmdə aktyorun uğuru üçün ilk növbədə obrazın dolğunluğu, bədiiyliyi vacibdir.

Respublikanın xalq artisti, Azərbaycan Kinematografçılar İttifaqının birinci katibi, kinoda və teatrda oynadığı rollarda lirik-

psixoloji üslubu ilə seçilən Rasim Balayevin də ilk böyük səhnə uğurunda İsa Hüseynovun “Nəsimi” ssenarisi mühüm rol oynayıb, əhəmiyyət kəsb edib. Oxucularımız yəqin ki, 34 il əvvəl 23 yaşlı aktyorun Nəsimi rolundakı uğurunu xatırlayır. Əməkdaşımız ədibin yubileyi günlərində xalq artisti Rasim Balayevlə görüşmüş, ondan “Nəsimi” filmi çəkilərkən İsa Hüseynovla qarşılıqlı yaradıcılıq işlərindən danışmağı xahiş etmişdir. Rasim müəllim demişdir:

– Mən İsa Hüseynovu qiyabi tanıyırdım. Yəni yazıçı kimi. Onun “Yanar ürək”, “Saz”, “Tütək səsi” və s. əsərləri mənə dərin təsir bağışlamışdı. O dövrdə, yəni məktəb və tələbəlik illərində indiki nəsilədən fərqli olaraq biz müəllimləri sevirdik. İsa müəllimin əsərlərini oxuduğum başqa bədii yazılarla müqayisə etdikdə onları birnəfəse oxunan əsərlər adlandırardım. Bəlkə də yanılıram; mən roman, povest yazan qələm sahibini maraqlı bir müsahib kimi düşünürəm. Adam var ki, müsahibini sanki ovsunlayır, söhbətindən doymursan. Onun danışğını real həqiqətə uyğun olmadığını bildikdə belə, diqqətini ondan ayırmaq istəmirsən. Mənə elə gəlir ki, yazıçılıq da belədir. Elə yazıçı var ki, onun əsərini birnəfəse oxumamaq mümkün deyil. İsa müəllim, mənə, belə qələm sahiblərimizdir.

Tale elə gətirdi ki, mən İsa Hüseynovla lap gənclik çağlarımdan tanış oldum. Onda “Ulduzlar sönmür” filmi çəkilişində. Mən də kütləvi səhnələrdə iştirak edirdim. İsa müəllim sadə adam olduğuna görə bizimlə – kütləvi səhnə iştirakçıları ilə də vaxt tapan kimi, aramızda söhbət edirdi. Sonralar bir neçə il keçdi. 1974-cü ildə YUNESKO-nun qərarı ilə dahi şair və mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi keçirilirdi. Böyük şairin yubileyi ilə əlaqədar Azərbaycanda eyni adlı “Nəsimi” filmi üzərində iş başladı. Rejissor Həsən Seyidbəyli, ssenari müəllifi İsa Hüseynov idi. Şübhəsiz, onları Nəsimi rolunun ifaçısı daha çox düşündürürdü. Eşitdiyimə görə çalışıblar ki, bu ifaçı həm aktyor kimi bacarıqlı, istedadlı olsun, həm də sifəti hələ tamaşaçılara tanış olmasın. Yəni çəkdiyələri adam hamı tərəfindən həmişəlik Nəsimi kimi qəbul olunsun. Günlərin birində mən televiziya şəir oxuyanda onların diqqətini çəkmişəm. Bədii qiraətimdən xoşları gəlir. Eyni zamanda o vaxtlar mənə sifətim, zahiri görünüşüm onlar üçün yeni olur. Amma hər iki sənətkarı bir məsələ – mənə aktyor kimi potensial imkanlarım, iç dünyam narahat edir. Qərara alırlar ki, mənə axtarıb tapsınlar. Elə tapdılar da.

Sonra həmin bu otaqda (Rasim Balayevin indiki iş otağı rəhmətlik Həsən Seyidbəylinin iş otağıdır, onun vəzifəsində işləyir) Hər ikisi təxminən bir ay mənimlə məşq etdilər. Ən çətin səhnələri məşq etdikdən sonra onlar mənim Nəsimi rolunda çəkilməyimə qərar verdilər və bu qərarın üstündə dayandılar.

Bilirsiniz ki, filmdə gediş-gəliş var, keçid var. Bunlar ötəri şeylərdir. Onlar mənimlə çətin, psixoloji səhnələri məşq etmişdilər. Bu cəhətdən, mənə, İsa müəllim başqa ssenaristlərdən fərqlənir. O, nəinki dediyim məşqlərdə iştirak etdi, film çəkilməyə başlayandan sona kimi bizimlə birlikdə oldu. Naxçıvanda, Xivədə, bir sözlə, hər yerdə bizimlə birgə idi. Bəzən çəkiliş vaxtı o qədər narahat olub, müdaxilə edirdi ki, bir də göürdük ki, Həsən Seyidbəyli ilə mübahisə edir. Bütün bu mübahisələr isə işin xeyrinə idi. Hətta aktyorlar çaşıb ssenaridə bir balaca onun sözünü dəyişəndə hirsələnir, o dəqiqə düzəliş verirdi. Sonra nə qədər filmlərə çəkildim, amma bu qədər məsuliyyətli ssenari müəllifi görmədim.

İş prosesində, bəzən çətin məqamlarda biz çəkinmədən ona müraciət edirdik. Məni Nəsiminin soyulma səhnəsində onun ağrılarını necə təcəssüm etdirmək narahat edirdi. Belə bir məqamı inandırıcı canlandırmaq bütün filmin taleyinə təsir edə bilərdi. Bir də həmin anda dərisi soyulan insanın iniltisi, əzabı, ağrısı ilə yanaşı, Nəsiminin qürurunu, vüqarını da canlandırmaq lazımdı. Bu narahatçılığımı İsa müəllimə dedim. O həmin məqamda mənə mıx verdi. “Soyulma” səhnəsində mıxı ovcumda sıxıb əlimə batırmağı tapşırırdı. Belə fikirləşirdi ki, mıx əlimə batdıqca mən ağrıları hiss edəcəyəm. Düzdür həmin mıxdan mən istifadə etdim, hətta sonradan gördüm ki, əlim də qanayıb. Amma çəkiliş anında mən həmin mıxı da unutmuşdum, əlimin qanamasını da. Ssenaridən gələn material əsasında mənə sanki vəhy gəldi. Mən onu sözlə ifadə edə bilmirəm. Yəqin filmdəki həmin məqamı tamaşaçılar da xatırlayırlar.

Bəzi psixoloji səhnələrdə mən də öz variantlarımı təklif edirdim, onlar Həsən Seyidbəyli ilə bərabər ümumi bir rəyə gələndə təklifim qəbul olunurdu.

İsa müəllim ədəbiyyatda olduğu kimi, film yaradıcılığına da yeni bir duyum, yeni bir nəfəs, yeni bir manera gətirdi. Bilirsiniz ki, hər əsər əsasında ssenari işləmək olmur. Elə yazıçı var ki, müəyyən hadisəni, hətta bütün detalları təfəsilatı ilə yazır. Amma yenə də

həmin əsəri ekrana gətirmək çətin olur. Ya da ekrana gələndə yazıçıdan heç nə qalmır. Amma İsa müəllim “kinematoqrafçı” yazıçıdır. Yəni o özü hadisələri, mənzərələri, dialoqları elə dərinləndirir, elə təsvir edir ki, sonradan onu səhnə əsərinə çevirmək, ekrana gətirmək çətin olmur.

İsa Hüseynov həm də tarixi dərinləndirən bilən yazıçılarımızdan, ssenaristlərdəndir, geniş məlumatla malikdir. Bədii təxəyyülə tarixi materialı çox ustalıqla birləşdirir.

Onunla “Nəsimi” filmində birgə işlədiyimiz vaxtdan 35 il keçməsinə baxmayaraq, mən indi də ömrümün o xoş anlarını xatırlayıram. Axı Nəsimi rolu mənim yaradıcılığımıza yaşıl işıq açdı, o rolla mən digər ssenaristlərin və rejissorların diqqətini çəkdim. Onlarla filmə dəvət aldım.

80 yaşlı ustada bu əziz günündə möhkəm cansağlığı arzulayır, ondan yeni ssenarilər gözləyirik.

Rasim Balayevlə söhbəti
qələmə aldı: **Atababa İsmayıloğlu**,
“Ədəbiyyat qəzeti”,
6 iyun 2008-ci il

NİZAMİ SORAĞINDA

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi böyük şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin bədii irsinin geniş tədqiqi və nəşri barədə qərar qəbul etmişdir. Həmin qərar milli mədəniyyətimizin inkişafında, onun elmi şəkildə öyrənilib mənimsənilməsində yeni səhifə açmışdır.

Azərbaycan KP MK bununla əlaqədar bir sıra maraqlı və əhəmiyyətli tədbirlər nəzərdə tutmuşdur. Onlardan biri də Nizamini həyat və yaradıcılığında bəhs edən rəngli bədii filmin çəkilməsidir. Müxbirimiz Azərbaycan xalq artisti, yazıçı, kinodramaturq, rejissor Həsən Seyidbəyli ilə görüşüb söhbət etmişdir. Aşağıda həmin söhbəti veririk.

– “Nizami Gəncəvi” filmi üzərindəki iş mənim İsa Hüseynovla ilk yaradıcılıq əlaqəm deyildir. Biz bir-birimizi çoxdan tanıyırdıq. Onun tədqiqatçılıq bacarığını xüsusilə qeyd etmək istərdim. İstər “Nəsimi”də, istərsə də çəkəcəyimiz yeni filmdə onun bu keyfiyyəti özünü bariz şəkildə göstərir. Bu, başqa cür ola da bilməz. Çünki bildiyiniz kimi, Nizami haqqında çoxlu əsərlər yazılıb, çoxlu fikirlər söylənilib. Onların hamısını məqbul saymaq da, danmaq da olmaz. Odur ki, yazılanların hamısını saf-çürük etmək, müəyyən bir ədəbi konsepsiya üçün material axtarıb tapmaq lazım gəlir. Bu da çox təbiidir ki, müəllifdən xüsusi tədqiqatçılıq keyfiyyəti tələb edir. İsa Hüseynov daim axtarışdadır. Bu baxımdan filmin ssenarisinin məhz İsa Hüseynov tərəfindən yazılması məni qane edir. Başqa bir müəllifi təsəvvürümə gətirə bilmirəm.

– **Həsən müəllim, hazırda “Nizami Gəncəvi” filmi hansı mərhələdədir?**

– Hələlik Nizami Gəncəvi dövrü, mühiti, islam dini, ərəb xilafəti və əxilik təriqətinin xüsusiyyətləri ilə bir daha maraqlanıram, dövrün adət ənənələri, maddi-mədəniyyət abidələri, etnogenizisi haqqındakı təsəvvürlərimi daha da dəqiqləşdirirəm, zənginləşdirirəm. Əbdürrəhman Caminin dili ilə desək, hər gələn ondan bir

dürr-gövhər götürür. Bu mənada, sələflərini və xələflərini daim düşündürən Nizami hələ neçə-neçə nəsillərin fikir və tədqiqat, axtarış və kəşflər obyektinə olacaqdır. Ona görə asan deyil ki, Nizami şəxsiyyəti haqqında nə Şərq, nə də Qərb təzkirəçi və tədqiqatçıları müəyyən, konstruktiv bir məlumat verməmişlər. Həç təsadüfi deyildir ki, Nizamini öyrənən alimlərin əksəriyyəti dahi şairi bir ümmana, özlərini isə bir damlaya bənzədiblər. Belə bir dahinin şəxsiyyətinin böyüklüyündə də bir intəhaslıq var. Bütün tədqiqatçılar, əsasən, onun əsərlərinin təhlilini vermiş, ötəri olaraq dövrü və milliyyəti barədə məqalə, monoqrafiya yazmışlar ki, onlar da yalnız elmi axtarışlar üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Kino sənətində isə, bildiyiniz kimi, hər hansı bir şəxsiyyətin ekran obrazını yaratmaq üçün bunlar kifayət etmir. Bir də ki, Nizami haqqında yazan müəlliflərin verdiyi məlumatlar da bəzən bir-birinə daban-dabana zidd çıxır.

– Fikrimizcə, bu, sizi təəccübləndirməməlidir. Axı, bir qədər əvvəl çəkdiyiniz, tamaşaçılar, mütəxəssislər tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış “Nəsimi” filmində də vəziyyət bunun eyni idi...

– “Nizami Gəncəvi” ilə “Nəsimi” bir-birindən yerlə göy qədər fərqlənən dramaturji materiallardır?! Nizami böyüklüyü, onun Şərq və dünya poeziyasındaki mövqeyi, eləcə də nə səviyyədə, dahi, fenomen olduğu aydınlaşır. Nizami dövründə Azərbaycanda, habelə Yaxın və Orta Şərqdə, eləcə də Ön Asiyada baş vermiş hadisələr bizim filmdə ümumiləşdirilməli, müasir dövrlə səsleşən problemlərə toxunulmalıdır. Şərq intibahı, əxilər, sosial inkişaf, elmin təşəkkülü və inkişafı və bütün bunların fonunda dahi Nizamının şəxsiyyəti...

Nizami saray şairi olmamışdır. Azadpərəstlik, ədalətpərəstlik, carçısı kimi “mənəm, mənəm” deyənlərə qarşı çıxdığından firavan yaşamayıb; Məşəqqətlərə, məhrumiyyətlərə sinə gərib daim haqq səsinə ucaldaraq sərvət sahibi zalımlara lənətlər yağdırmış, ədalətli şah arzusunda olmuşdur. “Nizami Gəncəvi” çoxplanlı filmdir. Yəqin ki, Ümumittifaq televiziyası ilə göstərilən italyan çoxseriyalı filmi xatırlayırsınız. Dahi Leonardo da Vinçinin çoxcəhətli həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş həmin filmə aparıcı olmasaydı, dahi sənətkarın obrazı hərtərəfli (ən azı üç ölçüdə) açıla bilməzdi.

Nizami haqqındaki film də məhz belə bir səpkidə olmalıdır. Axı, Nizami də Leonardo da Vinçi kimi çoxcəhətli, universal, real tarixi şəxsiyyətdir; alimdir, mütəfəkkirdir, təbibdir və s. Əlbəttə,

birseriyalı filmdə onu hərtərəfli göstərmək, dünya tamaşaçılarının mühakiməsinə vermək çox çətindir. Yalnız bu baxımdan, sözün tam və həqiqi mənasında, Nizami Gəncəvi obrazını necə gördüyümü, onu rejissor kimi necə realizə edəcəyimi söyləməkdə hələlik çətinlik çəkirəm. Lakin axtarışlarım davam edir. Ümumiyyətlə, mən belə bir əqidədəyəm ki, tarixi filmlərin çəkilişində yaradıcı şəxs özünü çərçivəyə – yalnız tarixi faktlar məngənəsinə salmalı, təxəyyülü və sövq-təbiiliyi buxovlamamalıdır. Məlumdur ki, elmdə də bu keyfiyyətlərə geniş meydan verilir (Eynşteyn və b. alimlər)

Puqaçov, I Pyotr, İvan Qrozni, Aleksandr Nevski, Boqdan Xmelnitski, Çapayev haqqında filmləri götürək. Hər bir yaradıcının öz versiyası olur. Kimsə nəyisə daha qabarıq planda verir. Həmin filmləri bir başqa, bəlkə də daha görkəmli rejissor çəksəydi, bu qədər duzlu, koloritli, yapışıqlı çıxmazdı. Bu o deməkdir ki, hər sənətkarın özünün yaradıcılıq “biosferası”, təbir caizdirsə, ovsunu, sehri vardır. Bayaqqı fikrimə qayıtmaq istəyirəm. Leonardo da Vinçi haqqında epik ekran söhbəti açan həmin filmə gözəl bir fənd tapılmışdır. Mən aparıcının filmin gedişinə müdaxiləsini nəzərdə tuturam. O yerdə ki, dahi Leonardo da Vinçinin texniki, tibbi kəşflərinin bədii, müasir texniki vasitələrlə verilməsi gücsüzdür, aparıcının müdaxiləsinə müəlliflər ehtiyac duyurlar. Həmin fənd bəlkə də filmin bir qədər quru çıxmasına səbəb olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, film çox şey qazanmış, tamaşaçılara daha çox elmi məlumat verilməsini təmin etmişdir. Lakin bizim filmin həcmi belə bir yolla getməyə imkan vermir. Biz aparıcıdan istifadə edə bilməsək də, Nizami haqqında həqiqətdən söhbət açmaq, onu müdrik bir şəxsiyyət, ilk növbədə isə şair kimi göstərmək niyyətindəyik. Etiraf etməliyəm ki, Nizami haqqında film çəkmək söhbəti düşəndə adamı vahimə basır. Birseriyalı lentdə bu dahi şəxsiyyəti, bu nəhəng tarixi simanı göstərməyə imkanımız olacaqdır? Onun mütərəqqi şəxsiyyət olmasını, bütün elmlərə yiyələnməsini, misilsiz romantik poemalar yazmasını, ümumiyyətlə həyat və yaradıcılığını o qədər maraqlı, qüdrətli bədii vasitələrlə verməliyik ki, onun dahiliyi əyaniləşsin.

Mən şəxsən dekordan qaçıram. Məncə, “Nəsimi”nin uğurlu ekran həyatı bir də onunla izah edilməlidir ki, biz tarixi yerlərdə çəkirdik və buna görə də təsvir çox inandırıcı çıxmışdı. Biz filmi tarixi xronika janrında verməyə çalışmışdıq. “Nəsimi” filmində biz

butaforiyadan da qaçdıq. Çünki Azərbaycanın ulu daşlarında, möh-təşəm Əlincə qalasında zamanın möhürü var idi. Hələbdəki kadrlarımızda da Nəsimi dövrünün ilkinliyi mühafizə edilmişdir.

Məlumdur ki, Nizami bütün ömrünü Gəncədə keçirmişdir. Əfsus ki, dövrün keşməkeşləri, təbii fəlakətlər – zəlzələlər Gəncədə abidələrin qorunub saxlanmasına imkan verməyib. Filmi Gəncə tərəfdə çəkməliyik. Lakin əsərin süjeti ilə əlaqədar bəzi təbiət səhnələri Atabəylər dövrü abidələrinin qismən qorunub saxlandığı Naxçıvanda çəkməyi də nəzərdə tutmuşuq. Ancaq Gəncə qala divarları və xəndəklərlə əhatə olunmuşdu. Müxtəlif sənətlər, ticarət, elm və mədəniyyət inkişaf etmiş Gəncə Nizami dövründə Azərbaycanda intibah dövrünün əsas şəhərlərindən olmuşdur. İmkan daxilində Gəncənin qala divarlarını bərpa etmək lazım gələcəkdir.

Bu filmdə hər şey dəqiq, dürüst olmalıdır. AXI, film yalnız biz tamaşaçılar üçün deyil, ümumdünya miqyası üçün nəzərdə tutulub. Əsərin həllində biz bunu daim diqqət mərkəzində saxlamışıq. İndi mənə Nizami obrazının bütün aspektləri məşğul və narahat edir. Bax, burada sizinlə söhbət edirəm, amma “Nizami Gəncəvi” filminin təsviri cəhəti – qrimdən tutmuş geyim və dekorlaradək xəyalımda dolaşır, onun portretini dəqiqləşdirmək, onun müdrikliyini əks etdirən üzünün cizgilərini tapmaq qayğıları mənə bir an da rahat buraxmır. Bildiyiniz kimi, bizdə əməlli-başlı qrim ustası da yoxdur. Bütün bunlar mənə də, İsayə da rahatlıq vermir. Ən başlıca sınaqlar isə qarşıdadır: əsas qəhrəmanın və aktyor ansamblının seçimi, onların obrazlara uyurluğunun dərəcəsi, nəhayət, çox tələbkar, heç bir vəchlə güzəştə getməyən, amansızcasına tələbkar tamaşaçıların rəyi, mühakiməsi və verəcəyi qiymət.

Söhbəti apardı: *Nəriman Həsənəliyev*,
“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti,
21 sentyabr 1979-cu il

“MƏN SİRLİ ADAMAM VƏ HEÇ KİM MƏNİM İÇİMİ AÇA BİLMƏZ”

“...Siz bədii söz sənətinin dəyərli nümunələri olan əsərlərinizlə respublikamızda ədəbi-mədəni mühitin inkişafına sanballı töhfələr vermişiniz. Altmış ilə yaxın bir dövrü əhatə edən səmərəli yazıçılıq fəaliyyətiniz ədəbiyyatımızın zəngin ənənələrinin qorunub saxlanması və yaşadılması naminə xidmətin parlaq ifadəsidir. Xalqımızın yaxın-uzaq keçmişinin mənzərələrini dəqiq, inandırıcı boyalarla dolğun əks etdirən povest və romanlarınız ədəbiyyatımızın yeniləşməsində mühüm rol oynamışdır. Dərin ictimai, tarixi-fəlsəfi məzmunu və əsl vətəndaşlıq mövqeyi ilə səciyyələnən yaradıcılığınız Azərbaycan oxucusunun bədii zövqünün formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Sizin yazı üslubunuzda doğma dilimizin poetik imkanları bütün canlılığı və təbiiliyi ilə özünü bürüzə verir. Ssenariləriniz əsasında çəkilən, xalqımızın yetirdiyi Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi və digər qüdrətli şəxsiyyətlərin ömür yolunu canlandıran bədii filmlər tamaşaçılar tərəfindən həmişə böyük rəğbətlə qarşılanmış, mütəxəssislərin yüksək qiymətinə layiq görülmüş və milli kino xəzinəsinə daxil olmuşdur”.

80 illik yubileyi münasibəti bu günlərdə görkəmli yazıçı İsa Hüseynova (Muğanna) Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ünvanladığı təbrik məktubunda belə deyilir.

Həyatı qəribəliklərlə dolu olan İsa Muğanna həmişə ədəbiyyatımızın öndə gedən yazıçılarından olub. Zamanın nəbzini tutan, tarixi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığına həmişə böyük önəm verən İsa müəllim hər bir əsərini tək-cə qələmi ilə deyil, həm də ürəyinin qanı ilə yazıb. Onun yaradıcılığı bir-birilə bağlı olan silsilə əsərlərdən ibarətdir. Yazıçının fəhmini, yaradıcılıq ideyasının mahiyyətini dərk etmək üçün “Məhşər”, “İdeal” romanlarından başlamış, son dövrlərə qədər yazdığı əsərləri dərinləndirən, həm də dəfələrlə oxumaq lazımdır.

Özü haqda “mən sirli adamam və heç kim mənim içimi açma bilməz”, – deyən Muğanna bütün yaradıcılığı boyu kainatın sirrini açmağa çalışıb, bəşərin gələcəyi onu daim maraqlandırıb: “Yer üzündə vahid ədalət səltənəti qurulmalıdır. Onu parçalamaq olmaz. Çünki parçalansa, onu yenidən qurmaq üçün insanın fəhmi çatmaz və planetin axırı çatar. Nizami öz şeirində rəmzlə bildirib ki, bir vaxt gələcək, yer dəli olacaq və öz kəmərinə qıracaq”.

Muğanna Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi məşhur nəsr əsərləri ilə yanaşı, dəfələrlə sevə-sevə seyr etdiyimiz “Nəsimi”, “Nizami”,

“Nəriman Nərimanov”, “Tütək səsi” və sair filmlərin də ssenari müəllifidir.

O, qanlı-qadalı müharibə illərində arxa cəbhədəki insanların psixologiyasını açan “Tütək səsi” filminin yaranma ideyası haqqında belə deyir: “Mən eynilə həmin mühitdə yaşamış, o dövrün ağrı-acısını qəlbimdə gəzdirmiş adamam. Çiyimdə o qədər çuval daşmışdım ki, sümüklərim şişkinləşib bərkimişdi. Hər gün atamın yoxluğunu, anamın iztirablarını yaşayırdım. Bu mövzu illər uzununu mənim içimdə gəzirdi və Moskvadan qayıtdıqdan sonra böyük ürək yanğısı ilə “Tütək səsi”ni yazmağa başladım”.

İsa Muğannanın “Nəsimi” filminin yaranma tarixçəsi haqqında fikirləri də çox maraqlıdır: “Moskvada Ədəbiyyat İnstitutunda oxuyanda Həsən Seyidbəyli ilə bir yerdə qalırdıq. O, həmişə pilləkənləri qalxanda Nəsiminin məşhur “Məndə sığar iki cahan” şeirini bərkədən oxuyardı. Bir dəfə qayıdıb ona dedim ki, sən məgər başqa şeir bilmirsən? Həsən də cavabında bildirdi ki, belə gözəl şeir olan yerdə başqasını oxumaq olar? Bundan sonra Nəsimi haqqında əsər yazmaq qərarına gəldim. Bakıya qayıdanda Əli Fəhmi, Mikayıl Rzaquluzadə və digər adamlarla əlaqə qurub Nəsimi haqqında məlumat toplamağa başladım. O vaxtlar Yəhya Seyidovun həyat yoldaşı Məhbubə xanım Elmlər Akademiyasının kitabxanasında müdir işləyirdi. O, hər gün kitabxananın gizli qapısının açarını bir saatlıq mənə verərdi. Mən orada Nəsimi haqqında daha nələri öyrənmədim. İndi bütün bundan sonra gəl, Nəsimi haqqında yazma. Sonra Həsən müəllimə dedim ki, mən Nəsimini görürəm, rəssam olmasam da onun şəklini çəkə bilərəm. Kinonun çəkilişi üçün altı ay vaxt verilmişdi. Biz isə filmi dörd aya çəkdik. İşin içində o qədər bişmişdim ki, hərdən Həsən Seyidbəyli Bakıya qayıdanda filmin çəkilişini mənə tapşırırdı”.

Yazıçının Nizami Gəncəvi haqqında yazdığı ssenari isə Moskvada kollegiya üzvləri tərəfindən çox böyük çətinliklə qəbul olunub. Bu hadisə Bakıda da böyük qalmaqala səbəb olub. Həmin günlər yazıçının yaddaş süzgecindən: “Bununla bağlı Elmlər Akademiyasında iclas çağırıldı. Hamı əleyhimə danışdı. Akademiyanın sədri üzünü mənə tutub bərkədən dedi: “Sən nə özündən müştəbeh adamsan, məgər “Nizami”ni çəkmək olar? Sən bizi güllələtmək istəyirsən? Gəl, biz səni iki illik xaricə göndərək. Başqa təəssüratları da toplayıb yeni ssenari yazarsan”. Bu vaxt mənə yuxarıdan vəhy

gəldi və həmin sözləri eynilə təkrarladım: “Öldürmək üçün mənə xaricə göndərmək lazım deyil. Mən elə burada da ölə bilərəm...” Sözümün bu yerində iclas dayandırıldı. Sonra bildirildi ki, filmi çəkmək üçün mənə imkan verilir. Amma nə şiş yansın, nə kabab. Düzü filmin çəkilişi mənə razı salmadı. Sonradan onu montaj etmək istəsəm də, Eldar Quliyev razılıq vermədi”.

Muğannanın böyük yaradıcılıq yolu keşməkeşli olub, haqsız təzyiqlərlə qarşılaşıb. Bütün bu haqsızlıqlardan isə onu yalnız ulu öndər Heydər Əliyev qoruyaraq, müdafiə edib.

Qəlbən çox kövrək olan İ.Muğanna ötən günləri xatırladıqca tez-tez kövrəlib doluxsunur: “Üzümü balısa sıxıb ağladığım çox olub. Hər dəfə də balışın o biri üzünü çevirmişəm ki, həyat yoldaşım Firuzə görməsin...” Muğannanın çəkdiyi zillətlər zaman-zaman ürəyində toplanaraq iki infarkta qədər gətirib çıxarıb. Lakin göydə Allah, yerdə qayğıkeş həyat yoldaşı Firuzə xanımın gərgin əməyi sayəsində ayaqda qala bilib.

Firuzə xanımla xalaqızı-xalaoğludurlar. İsa müəllim sevgisinin birinci dəfə necə izhar olma tarixçəsini belə xatırlayır: “Bir gün eşitdim ki, Firuzəni istəyən var. Yumruğumu hirslə stola çıxırıb “mən razılıq vermirəm”, – deyə qışqırdım. Bu vaxt ətrafa bir qaqqıltı düşdü ki... Elə o vaxtdan da qohumlarım hər şeyi başa düşdülər. 1950-ci ildə ailə həyatı qurduq...”

İxtisasca həkim olan Firuzə xanım yarım əsrdən çox ömür-gün yoldaşı olmuş Muğannaya yaradıcılıq işlərində həmişə kömək olub...

Zəngin yaradıcılıq yolu Muğannaya təkcə oxucu məhəbbəti ilə deyil, ədəbi dostlar da qazandırır. O öz dostlarını bu gün də unutmur: “Dost Mehdi Hüseyn, Əli Məsud, İsmayıl Şıxlı idi. Bir də görürdüm, Mehdi gecə saat 3-də zəng edib deyir ki, əmiqızını, yəni həyat yoldaşını da götür, gəl bizə, təzə əsərimi sizə oxuyacam...”

...Bu gün xalq yazıçısı İsa Muğannanın 80 yaşı tamam olur. Bütün ömrünü ədəbiyyatımızın inkişafına həsr edən İsa müəllimin zəngin ədəbi irsi – dərin məzmunlu bədii əsərləri milli ədəbiyyatımızın uca zirvələrindəndir. Görkəmli yazıçımızı 80 illik yubileyi münasibətilə təbrik edir, ona həyatda ən şirin nemət olan cansağlığı, uzun ömür, yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Sadiq Qarayev,

“Azərbaycan işıqları” qəzeti,
12 iyun 2008-ci il

“MƏHŞƏR”

(*Oxucu rəyi*)

Görkəmli nəsr ustası İsa Hüseynovun “Məhşər” romanı uzaq keçmiş tariximizə nəzər salan ən sanballı əsərlər silsiləsinə daxildir.

Bu roman Məmməd Səyid Ordubadinin “Qılınc və qələm”, Mirzə İbrahimovun “Pərvanə”, İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür”, Əzizə Cəfərzadənin “Aləmdə səsim var mənim” əsərlərindən sonra, meydana gəlmiş ən gözəl töhfədir. Elə bil ki, geniş oxucu kütləsi ondördüncü əsrə aid tarixi və fəlsəfi iqlimi görmək üçün belə bir əsərə böyük ehtiyac duyur, həm də bunu məhz İsa Hüseynovdan gözləyirdi.

Romanın gözəl məziyyətlərindən biri də oxucu üçün lazım olan üç amili: fəlsəfi fikir, səlnaməli tarix və gözəl romantikanı eyni zamanda əks etməsidir. Beləliklə, İsa Hüseynov Nəsimi dövrünə aid tarixi və fəlsəfi roman yazmaq kimi çətin və mürəkkəb bir problemi öhdəsinə götürmüş və qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmuşdur.

Müəllifin uzaq keçmişimizin lap dərinliklərinə nüfuz edib, oradan özünə lazım olan inciləri bir zərgər dəqiqliyi ilə seçib götürməsinə və onu əsər boyunca necə ustalıqla oxucuya çatdırmasına laqeyd qala bilmirsən. Oxucuya belə gəlir ki, müəllif özü Əmir Teymurun Cahangirlik dövründə yaşamış, o qanlı-qadali çarpışmalarda olmuş, Fəzlullah Nəiminin və İmadəddin Nəsiminin ənəlhəq fəlsəfi mübarizəsində bilavasitə iştirak etmişdir.

Buna görədir ki, müəllif oxucunu o dövrə qaytarmağa nail olmuşdur. Buna görə də obrazların xarakterik, mübarizə üsulu, danışq tərz, mənəviyyəti əsərin əhatə etdiyi dövrlə həmahəng səslənir.

Doğrudur, əsəri oxumağa başlayanda tanış olmadığım bir aləmlə rastlaşırsan, şərait və çarpışmaların dəhşəti adamı qorxudub geri çəkilməyə sövq edir. Ancaq bu çox çəkmir. Hadisələrin axını səni qanadları üstünə alıb irəli aparır və daha əldən buraxmır.

Əsərdə müəllif tərəfindən iki qüvvənin çarpışması çox ustalıqla verilmişdir. Bir tərəfdə ədalətsizlik və qan-qırğın rəmzi Əmir Teymur, o biri tərəfdə dünyanı cənnət görmək istəyən, insanların fərqi gücdə deyil, kamillikdə gören, yalançı allahlara inanmayan Fəzlullah və onun varisi Nəsimi durur. Burada müəllif əqlin, kamilliyin və ədalətin gücə qalib gəlməsini oxucuya çatdırmağa nail olmuşdur.

Əsərdə İbrahim şah və Əmir Teymurun Fəzlullah Nəimi, İmadəddin Nəsimi ilə mübarizəsi də inandırıcı və gərgin verilmiş,

haqqın üstünlüyü ilə inkişaf etdirilmişdir. İbrahim şah Fəzlullahı tutub göndərmək barədə Əmir Teymurun tələbini yerinə yetirmədiyinə görə Divin – Əmirin yeddi yüz minlik qoşunla Şirvana hücumundan xofa düşüb, Şirvanın iki yüz əlli illik xəzinəsini də götürüb Teymurun görüşünə getdikdə Div onu soyuq qarşılayır. “Taxtını Fəzlullaha veribsən”, – deyə onu pərt edir. Sonradan xəzinəyə gözucu baxıb, “sənin xəzinən ağır gələr, Fəzlullahın başı?” – deyə ələ salır.

Şah cəsarətdən düşdüyünü, əlacsızlığını duya-duya “mən axtarıram, Şahlar Şahı”, – dedikdə bu dəfə cavabında sanki ölüm hökmü eşidir. “Nə üçün axtarırsan, şah?! Şirvanda cəmi əsnafın başı Fəzlullahın başı deyilmi?” Vəliəhdin Kəyumərsin başı da o kafərin başı deyilmi?!” Bunu deyib Əmir qəzəblə əlavə edir: “Öz başını da o iblisə verməyibsənsə, get fikirləş, üç ötər, dördüncü günü xəbər gözləyirəm”.

Şah qorxu içində, məyus halda Şamaxıya qayıdır. Divə xoş gəlsin deyə, yüzlərlə günahsız təbəəsinin qanını axıtmağa göstəriş verir. Hadisəni – şahın Div tərəfindən soyuq qarşılmasını eşidən Nəsimi qorxmadan Teymurun yanına gedir. Onu yarı yolda yaxalayıb, qanına qaltan edərək, ağır vəziyyətdə Divin hüzuruna gətirirlər. “Bunu nə üçün bu vəziyyətdə hüzuruma gətiribsiniz? – deyən şahın cavabında: “Salamat gətirsək sizi yolunuzdan döndərərdi”, – deyə cavab verirlər.

Hələ də yerdə inildəyən Nəsimi ölümə məhkum ediləcəyini bilib, var gücünü toplayır. Teymurun özünü də diksindirən bir səslə deyir: “Dayan Əmir! Məramımı sənə çatdırmayınca ölüm yoxdur mənə”. O, qamətini düzəldib, inamla Divə tərəf addımlayır.

“Beytül – müqəddəs”də – məsciddə mən səhəran daşı deyilən göy daş gördüm, Əmir! Musa peyğəmbər o daşı qiblə buyurmuş, Musadan sonra Süleyman ibn Davud o qiblə üzərində məscid tikdirib. İslama qədər kütlə o daşa səcdə edərmiş. Məhəmməd özü də o məsciddə o qibləyə səcdə edərmiş, sonra Kəbə evində qara daş qoyub, Musanın göy daşı əvəzində öz qara daşını qiblə buyurub... Fəhm et, Əmir! Hər hökmdar bir qiblə yaradırsa, aşkar deyilmi ki, insan özüdür qiblə yaradan! Qılınc kimdədir qiblə də ondadır, Əmir! Sən payitəxtində Musanın göy daşına, Məhəmmədin qara daşına müqayir qeyri rəngdə bir daş qoyur və qiblə buyur o daşı təbəələrin Kəbə evindən üz döndərüb, üzlərini Səmərqəndə tutmazlarını?

Buradan da aşkar deyilmi ki, cəmi qiblələr yalandır. İnsanın bir həqiqi qibləsi var, o da insan özüdür, sən insana yox, öz qiblənə qılınc çəkirsən, Əmir!”

Burada müəllif Əmirin qılıncından Nəsiminin sözünün kəskin olmasına oxucunu inandıra bilmişdir. Həmçinin müəllif Əmirin öz gücünü sübut etmək və Nəsiminin inamını qırmaq üçün də inandırıcı argument gətirir: “Xırda həşərat iri həşəratdan qorxur, qoyun – qurddan qorxur, gücsüz insan güclüdən, cəmi bəşər də bir Allahdan qorxur, qorxu üstündə deyilmi dünyamız?”

Nəsimi ağır-ağır başını bulayır, yenə də Nəsiminin dəlilləri qüvvətli və fəlsəfi köklüdür. “Qorxu törətməklə sən özünü məhv edirsən, Əmir! Güclü-gücsüz insan yoxdur, cahil var, kamil var... kamillər isə qorxunun səbəbini öyrənirlər. Bax gör üzümdə qorxudan əlamət tapırsanmı, Əmir?” Teymur məğlubiyət hiss edirmiş kimi diksinib, yenə də qorxuya keçir: “Qorxusuz insan qudurmuş itdir! Müşidinizlə birgə hamınız ölməlisiniz!”

Qorxu bilməyən Nəsiminin kirpikləri də tərpənmir. O, Əmiri üstələyərək deyir: “Qəflətdəsən, Əmir! Mən sənə isbat edə bilərəm ki, Fəzlullahın hürufilərinə yox, sən öz qətlinə fitva verirsən, Şirvanda yüz min fəal müridinin yox, sən öz yeddi yüz minlik ordunun başını kəsirsən, imkan ver isbat edim”. Əmir Teymur əlacsız qalır “isbat elə!” – deyər razılaşır.

Nəsimi cahilliklə kamilliyin, güclə əqlin, ədalətsizliklə həqqin fərqiindən inandırıcı misallar gətirib, “dinlə əmir!” – deyir. “İnsan yalanı həqiqət bilir, odur ki, həqiqət yalan cildində gizlənir və çox vaxt təsirsiz qalır. Mən fəzlin vəliəhdliyəm və insan bətnində təxtin sahibiyəm, əmir! Rumda hər b ocağını söndürməyi Fəzl mənə tapşırıb. Dərvişlərin məni bu hala salsalar da tapşırığa əməl etməyincə ölüm yoxdur mənə, günü sabah getməliyəm və Anqara vəlisinin əli ilə yandırılmış ocağı söndürməliyəm. Mən buna qadiram, Əmir! Mənim qüdrətim isə müridlərimizin səlamətliyindədir... İndi özün de, Əmir! Şirvanşahdan kimin başını tələb edirsən? Fəzllə müridlərinin, yoxsa özün ilə orduyun?”

Nəsiminin ağılabatan köklü-köməcli sübutları qarşısında əmir Teymurun təslim olmaqdan başqa çarəsi qalmır.

“İnandırın məni, inandım ki, Fəzlullah hər b niyyətində deyil, amma onun mənə vurduğu zərəri heç bir hökmdar vurmayıb, şahdan tələbim hökmdə qalır. Güzəştim ancaq bu ola bilər ki, sən Rumda işini görüb qayıdana qədər şah onu öldürməyib, zindanda girov saxasın”.

Müəllif hadisələrin inkişafında mühüm rol oynayan İbrahim şahın xarakterini, – bir tərəfdən Əmir Teymurdan qorxu çəkmə-

sinə, digər tərəfdən vəliəhdi Gövhərşahla hürufilərinin əlaqəsinə görə Fəzlullahı müdafiə etməyə məcbur olub ikiləşməsinin səbəbini inandırıcı verməyə nail olmuşdur.

Nəsimi Əmir Teymurla görüşdən sonra Şamaxıya qayıdır. İbrahim şahın Divə xoş gəlsin deyər törətdiyi qırğını eşidib, şəhərin küçələrinə çıxır. Ala-tala qan gölməçələrinin şahidi olur. İbrahim şahı görüşə çağırır. Şah küçələrdəki qan gölməçələrini gördükdən sonra anlayır ki, Nəsimi nə üçün görüşü məhz buraya təyin etmişdir.

“Onu hüzura çağırın!” – deyər şah əmr edir.

Müəllif burada Nəsimiyə mənəvi haqq qazandırır. “Yoxuna var demə, şah! Sənin nüfuzun bu qan gölündə qərq olub”. Bu söz şahin sinəsinə tiyə kimi sancılır. Nəsimi səkidən enib ona tərəf gəlir, elə bil ki şah əvəzində günahkar bir təbəəni mühakimə edəcəkdir. Hökmranlıq ehtirasından qeyri varı olmayan etiqaatsız bədbəxtsən, şah!” Şah təslim olmaq istəməyib, əməlinə don geyindirmək üçün deyir: “Bu gün qan bahasına xilas etdim Şirvanı! Bəs sabah necə xilas edərəm. O cəlladın əsgərlərinin sayı qədər qurbanlar verməyə vadar olub, səni mühafizə edən bahadurlarımla, əsgərxasımla bahəm özüm də qurban getməməmi? Mən olmayım, şah sən ol. Həmləyə keçsə necə və nə ilə çıxarsan onun önünə?”

Nəsimi birdən-birə kədərlənir. “Bu sualı sən mənə bu qandan əvvəl verməli idin, şah! O vaxt bilərdin ki Div daha əvvəlki Div deyil, köhnə hədə-hərbəsi ilə qorxu törətsə də təhlükəsizləşdirilib, çıxıb gedəcək. Nəsiminin qələbəsinə şahla birlikdə oxucu da inanır.

Fəzlullahın qılıncı məhv edib, müharibəsiz qan-qırğınsız dünya yaratmaq fəlsəfəsini təbliğ edən Nəsiminin “taxta qılınc” rəmzi ideyasını müəllif indiki kütləvi qırqın silahının məhvilə ağıllı olaraq müqayisəli vermişdir. Əsərdə Nəsiminin sağ qalması da haqqın ölməzliyi kimi rəmzi mənada düzgün verilmişdir.

Əsərin oxunaqlı olmağına gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, İsa Hüseynovun ədəbi dili zəngindir. Ancaq mövzu uzaq keçmişin xarakteri ilə əlaqəli olub, o dövrün dilinə uyğun yazıldığı üçün oxunası yumşaq – axıcılıq məqamında deyildir.

Arzu edərdik ki, əgər müəllif mövzuya yenidən qayıdarsa əsərin dövrü məziyyətinə xələl gətirmədən dilinin oxunaqlı olması üçün qayğı göstərsin.

Şəmistan Əsgərov,

28.09.1982

KİTABDAKILAR

İ.M.Hüseynovun “İstiqlal” ordeni ilə təltif edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı	5

Xalq yazıçısı İsa Hüseynova	6
Xalq yazıçısı İsa Hüseynova	7
Minnətdarlıq	8

SOVET DÖVRÜ TƏNQİDİ

Yazıcının siyasi mövqeyi	11
Açıq danışiq	17
Yoldaşlıq söhbəti	30

MƏQALƏLƏR

Bizim belə atamız var	37
“Vahid kök”, “Müsəlman milləti” məsələsi	40
Eşit, “Ey Müsəlman!”	45
Prezidentin kürəyində duz yükü	47
Müasirlərimə	51
Tarixi qələbə	53
Təbrizdə nə deyərdim?	57
Parlament üzvlərinə “Parlament” siz xalqın nümayəndəsindən açıq məktub	62
Xalqın sözü - xalqın özü	64
“Təfsilatını yazmıram...”	68
Şairin mürəkkəb xarakteri	72
Zəlimxan Yaqub və ya “Bisütun”da külüng səsi	73

MÜSAHİBƏLƏR

Respublikamızın bir qrup alim və yazıçısı ilə qurultayqabağı müsahibəmiz	78
“Sirlər” açılmamış qaldı	85
Dilmancsız dialoq	90

Oxucunu itirmək müəllifin ölümüdür	121
“80 yaşdan yekun iyi gəlir...”	124
SafAğ əbədi həyat vəd edir	130
İsa Hüseynovla bir “Saz” söhbət	135
“Sakit danışmağı tərgitmişəm”	142
Ümitsizlik ölümə doğru getmək deməkdir	146
Bir qəlbin üsyanı	149
Axtarışın nə ilki, nə sonu var...	156
Muğanna (İsa Hüseynov): “Unutmayaq”	158
Faciənin kökü	163
75 illik ömrün prozası	169
“Bütün planetlər arasında yeganə doğuluş planeti yer kürəsidir”	177
“Mən ədəbiyyatımızda tam kamilləşmiş yazıçı görmürəm”	180
Sirli adam	185

DOST FİKİRLƏRİ

İsa Hüseynov- 60	189
İsa Hüseynov - 70	191
Muğanna (İsa Hüseynov) - 75	192
İsa Muğanna (Hüseynov) - 80	193
Teleqram	194
Xalq yazıçısı İsa Hüseynova	195
Sənətkar möcüzəsi	198
Qəribə dünyanın adamı	203
“Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının...”	216
“Mənim nəslimdən olan	217
Bədi nəsrimizin canlı klassiki	218
Uzaq səfərlər kapitanı	224
“Sözün də su kimi lətafəti var...”	228
Azərbaycan Folkneri: İsa Hüseynov (Muğanna)	232
Sən mənə bir silah verdin	237
“İdeal” - sənət sehri	249
Qüdrətli, cəsur yazıçımız İsa Muğanna	251
Əziz qardaşımız, sevimli sənətkarımız	254
“Nizami	261

“Nəsimi”nin səsi	265
Yazıçıya məktub	268
Xalqı üçün döyünən ürək	271
“Qorxuram zalımlığa öyrəncəkli olaq”	273
Zamanı qabaqlayan sənətkar	276
Nəsrədə psixologizm	279
Uzaq səfərlər səyyahı	285
“İdeal”ə doğru aparan yol...	290
Muğanna möcüzələri açılır	296
Çılpaq çiynlərin istisi, yaxud “Şinel”siz şinellər	299
İsa Hüseynova sevgi, Muğannaya inam	305
Ucalar ağrımaz	312
Əziz və hörmətli İsa müəllim!	315
İsa Hüseynovdan... Muğannayədək	317
Nəsrimizin uca insanları	323
İsa Hüseynov və Muğanna	327
Laqeydliyə qarşı	331
“Faciə”	335
Muğanna kimdir	341
Muğanna – Yer dilində danışmayan yazıçı	347
İsa əmim böyük qardaşdan öncə atamın atasıdır	352
Mənim uca və əziz Muğannam	353
Söz adamı	355
Böyük dönüşün başlanğıcı	356
Qardaşın dahi qardaşı	358
Azərbaycanın xalq yazıçısı İsa Muğannaya	360
Nasirin kinossenariləri	361
Yeni Milli dilimizdə buna sensasiya deyirlər	363
“Nəsimi rolu mənə şöhrət gətirdi”	366
Nizami sorağında	370
“Mən sirlili adamam və heç kim mənim içimi açma bilməz”	374
“Məhşər”(oxucu rəyi)	377

Buraxılışa məsul	<i>Vaqif Bəhmənli</i>
Tərtib edəni	<i>Firuzə Muğanna</i>
Redaktor	<i>Umud Rəhimoğlu</i>
Nəşriyyat redaktoru	<i>Rəhilə Gülgün</i>
Texniki redaktor	<i>Mübariz Piri</i>
Kompüter səhifələyicisi	<i>Turab Məhərrəmli</i>
Dizayner	<i>Samir Məmmədli</i>
Kompüter operatorları	<i>Maral Rəisqızı</i> <i>Tərgül Sahibqızı</i>
Korrektor	<i>Sevinc Muğanna</i>

“Avrasiya press” nəşriyyatı
Bakı, Mehdi Hüseyn küçəsi 1^a
Tel: (994 12) 439 76 97